

YLLI POLOVINA

**KADARE,
NË KRAH TË TIJ APO PËRBALLË**

**KADARE,
À SES CÔTÉS OU EN FACE DE LUI**

Korrik, 2025

© Copyright

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara.

Asnjë pjesë e këtij vëllimi nuk mund të riprodhohet, memorizohet apo përcillet në ndonjë formë a me ndonjë mjet elektronik, mekanik, me anë të fotokopjes, në disk ose në mënyra të tjera, përfshirë dhe kinemanë, radion, televizionin, pa autorizimin me shkrim nga autori.

ISBN 9789928843401

**SHTYPI & LIBËRLIDHJA
ARTE - GRAPHIC**

Tel: +355 677167304

Adresa: Rr. "Barrikadave" - Tiranë

Insta: @ arte_graphic_botime

PASQYRA E LENDËS

NJË LETËR E IMJA PËR RAMIZ ALINË: TË HIQET NGA QARKULLIMI LIBRI “KRONIKË NË GUR”!.....	15
TAKIMI I GJATË I KADARESË ME ENVER HOXHËN, TRE MUAJ MË PARË NGA LETRA IME	18
ANALIZA E FREDERIK RESHPJES PËR	25
“KRONIKË NË GUR”	25
PËRSE GJIROKASTRITËT E DUAN KAQ SHUMË ISMAIL KADARENË	28
NJË KOMENT NGA DASHNOR KALOÇI.....	29
INTERVISTË SHPJEGUESE TEK	31
“PANORAMA”	31
I QARKULLUAR NË BERAT	37
“NËPËR STACIONE”	39
DUHET PROVUAR SE ËSHTË E VËRTETË	41
REALIZMI I HAPUR SOCIALIST	42
MUHARREM XHAFI: “NUK BESOH QË TI TË KESH HARRUAR QË KADAREJA NA JEPTE NEVE TË KURSIT TË LETËRSISË LEKSIONET MË TË RËNDËSISHME TË LENDËS SË LETËRSISË DEKADENTE”	43

KUR QE 37 VJEÇ.....	44
KONGRESI I DYTË I LIDHJES SË SHKRIMTARËVE DHE ARTISTËVE TË SHQIPËRISË: ISMAIL KADARE MBAN DISKUTIMIN “PËR NJË THELLIM TË KARAKTERIT SOCIALIST TË LETËRSISË TONË”	47
TELEGRAMET NUMËR 1178 DHE 1409	48
“GJENERALI I USHTRISË SË VDEKUR” BOTUAR NGA “GROSSMAN PUBLISHER	49
DHIMITËR FULLANI I SHKRUAN RAMIZ ALISË: POEZITË E YLLI POLOVINËS SHPREHIN TENDENCË FORMALIZMI	51
DEBATET NË KINEMANË ME SHTATËQIND VËNDE	52
DRITËRO AGOLLI BËHET KRYETAR I LIDHJES SË SHKRIMTARËVE DHE ARTISTËVE	54
KADARE SHKRUAN TEK “ZËRI I POPULLIT”	57
XHEMAL ARANITASI MË PRISH BIOGRAFINË	62
INFORMACION MBI AKTIVITETIN E ZBULIMIT DHE TË KUNDËRZBULIMIT FRANCEZ	63
ME NUMRIN PROTOKOLLAR 1340	66
“FJALIMI I ENVER HOXHËS NË 3 TETOR 1974.....	67
POEZI NGA ISMAIL KADARE	67
KARAKTERISTIKA IME E 18 TETORIT 1974	69
GJASHTË DITË MË PAS	71
NIS PERIUDHA E DURIMIT: TËRPAN	72
SHKO TË ZËVENDËSOSH MËSUESËN GJYZLEMINË POLOVINA, TË MOTRËN E SHABAN POLOVINËS.....	73

TË FLESH NGJITUR.....	74
ME SAMARXHIUN E FSHATIT	74
NJË MBLEDHJE NËNTË ORË PA PUSHIM	76
BURIMI ME UJË TË PAKËT	78
DETI I EMËRTIMEVE TË VJETRA BULLGARE.....	79
TRE KOLEGË TË DASHUR.....	80
DRITA SI YLL	83
PËR NJË PJATË FASULE PA KOKRA	85
DASHURIA PËR TË MËSUAR.....	87
BANORË MENDJEHAPUR	90
DY SEKRETARË TË PARË:.....	91
GAQO NESHO DHE PIRO GUSHO	91
ME JETË TË RREZIKUAR	93
“DUÇE, BUÇE!”	95
HEDHJA NË ERË E MONUMENTIT ITALIAN	98
TRE VJET Ç’VARRIM.....	101
DHEMBË, UNAZA, LUGË PREJ FLORIRI.....	102
FILMI PËR “GJENERALIN E USHTRISË SË VDEKUR”, ITALIANËT BËJNË CENSURË	104
RADIOGRAMI 522	105
NË QERSHOR 1978	107
NË FILLIM TË VITIT 2025	109
NJË KINË E VOGËL	111
MBI QËNDRIMIN NË SUEDI DHE NË FRANCË.....	112

JO NDAJ BOTIMIT TË LIBRIT	117
“KOMISARI MEMO”	117
SINJALI TELEVIZIV QË VINTE NGA ITALIA	118
RADIOGRAMI ME NUMËR 1109.....	119
NË REVISTËN NËNTORI NR. 9, VITI 1977	120
DHJETË FAQE TË NJË FJALE	121
KARAKTERISTIKË PUNE E VITIT 1977	124
NJË RADIOGRAM ME NUMËR 93	126
“SHKOVA NË FRANCË PËR DY PROBLEME”	127
ME AMBASADORIN PIRRO KOÇI.....	129
SHTËPIA BOTUESE “CROCE” NË ROMË	130
“QËNDRIMI NË FRANCË ME FTESËN E “FAYARD” ISHTE SHUMË I FRYTSHËM”	131
SIPAS STUDIUESIT AURENC BEBJA	134
NJË MESAZH I ARDHUR NGA ATHINA	135
“DIMRI I VETMISË SË MADHE”	137
I SHËRBENTE PERËNDIMIT	137
KARL OTTO BONIER	141
VJEN UJË I FRESKËT NGA ÇOROGJAFI	143
ELVIRA DHE VEFIK NUMANI	145
RRETH ÇËSHTJES SË BOTIMIT NË BERLININ PERËNDIMOR TË POEMËS “NËNA SHQIPËRI” DHE TË ROMANIT “DASMA”	147
E DIEL,.....	148
12 TETOR 1980.....	148

SHITEN COPA TURKE ME LULE	149
BIE BORË E GRIMCUAR.....	150
E SHTUNË, 27 QERSHOR 1981	151
MEHMET SHEHU VJEN PËR GJUETI	152
BËHEM ME PAGË MËSUES I SHKOLLËS SË MESME	153
“DHAMË PËRGJIGJEN TË MOS VEJË	154
NGA PARISI DREJT TIRANËS U NIS RADIOGRAMI ME NUMËR 316	155
KLOD DURAND	156
IRAKLI KOÇOLLARI ME KADARENË NË ATHINË: NJË BISEDË QË E TRONDITI	157
“REALIZMI SOCIALIST –	160
ART I MUNDËSIVE TË MËDHA”	160
FTESË PËR TË MARRË PJESË NË EMISIONIN “APOSTROF” TË KANALIT TË DYTË TË TELEVISIONIT FRANCEZ	163
NË 11 PRILL 1985 VDIQ ENVER HOXHA DHE NË 26 PRILL ISMAIL KADARE I DËRGOI NJË PROTESTË GAZETËS FRANCEZE “LE MONDE”	167
“VENDI IM NUK MË DUKET AQ I IZOLUAR SA THUHET”	169
SAPO DOLI LIBRI “KOHË E SHKRIMEVE”	176
NË EMISIONIN KULTUROR APOSTROPH TË BERNARD PIVOT	178
LETRA E PRESIDENTIT FRANCEZ.....	181
FRANÇOIS MITTERRAND	181

INFORMACION RRETH QËNDRIMIT NË PARIS ME RASTIN E 200-VJETORIT TË REVOLUCIONIT FRANCEZ	183
MINISTRI I KULTURËS SË QEVERISË FRANCEZE, ZHAK LANG, KA SHPREHUR DËSHIRËN QË T'I JAPË SHKRIMTARIT ISMAIL KADARE DEKORATËN E LARTË “DES ARST ET DES LETTRES”	187
NË NUMRIN E 4 PRILLIT 1990 TË GAZETËS “KUSHTRIMI”	189
“BUDALLENJTË QË MBLODHI RRETH VETES ENVER HOXHA”	190
AMBASADORI JUGOSLLAV DAVOR SOSIÇ	191
NË PARADITEN E 20 SHTATORIT 2003	195
LEONIDHA MËRTIRI	195
KASTRIOT ROBO.....	201
ISMAIL KADARE NË PARIS:.....	202
MBI GJURMËT E SHKRIMTARIT SHQIPTAR	202

UNE LETTRE DE MA PART À RAMIZ ALIA: RETIRER DU CIRCUIT LE LIVRE.....	206
“KRONIKË NË GUR”!	206
LA LONGUE RENCONTRE DE KADARE AVEC ENVER HOXHA, TROIS MOIS AVANT MA LETTRE.....	209
L'ANALYSE DE FREDERIK RESHPJA SUR "CHRONIQUE EN PIERRE"	217
POURQUOI LES GJIROKASTRITES AIMENT-ILS TANT ISMAIL KADARE.....	220
UN COMMENTAIRE DE DASHNOR KALOÇI	221
INTERVIEW D'EXPLICATION DANS "PANORAMA"	223
CIRCULÉ À BERAT.....	229
IL FAUT PROUVER QUE C'EST VRAI.....	233
LE RÉALISME SOCIALISTE OUVERT	234
MUHARREM XHAFI: «JE NE CROIS PAS QUE TU AIES OUBLIÉ QUE KADARE NOUS DONNAIT, À NOUS DU COURS DE LITTÉRATURE, LES LEÇONS LES PLUS IMPORTANTES DE LA MATIÈRE DE LA LITTÉRATURE DÉCADENTE.».....	235
QUAND IL AVAIT 37 ANS	237
LE DEUXIÈME CONGRÈS DE L'ASSOCIATION DES ÉCRIVAINS ET ARTISTES D'ALBANIE: ISMAIL KADARE PRONONCE UNE DISCUSSION INTITULÉE «POUR UNE APPROFONDISSEMENT DU CARACTÈRE SOCIALISTE DE NOTRE LITTÉRATURE»...240	
LES TÉLÉGRAMMES NUMÉROS 1178 ET 1409	241

«LE GÉNÉRAL DE L'ARMÉE MORTE» PUBLIÉ PAR «	
GROSSMAN PUBLISHER	242
(NC 44 WEST 54 TH STREET NEW YORK NY 1009 XY)	242
DHIMITËR FULLANI ÉCRIT À RAMIZ ALIA: LES POÈMES DE	
YLLI POLOVINA EXPRIMENT UNE TENDANCE AU	
FORMALISME.	244
LES DÉBATS DANS LE CINÉMA AVEC SEPT CENTS PLACES	245
DRITËRO AGOLLI DEVIENT PRÉSIDENT DE L'UNION DES	
ÉCRIVAINS ET DES ARTISTES	247
KADARE ÉCRIT DANS "LA VOIX DU PEUPLE"	250
XHEMAL ARANITASI RUINE MA BIOGRAPHIE.....	255
INFORMATIONS SUR L'ACTIVITÉ DU RENSEIGNEMENT ET	
DU CONTRE-ESPIONNAGE FRANÇAIS.....	256
PAR LE NUMÉRO DE PROTOCOLE 1340	259
"LE DISCOURS D'ENVER HOXHA DU	260
3 OCTOBRE 1974.....	260
POÉSIE D'ISMAIL KADARE	260
CARACTÉRISTIQUE DE MON NOM DU	262
18 OCTOBRE 1974.....	262
SIX JOURS PLUS TARD.....	263
COMMENCE LA PÉRIODE DE LA PATIENCE: TËR PAN.....	264
VA REMPLACER L'ENSEIGNANTE GJYZLEMINA POLOVINA,	
LA SŒUR DE SHABAN POLOVINA	265
DORMIR À CÔTÉ DU MARÉCHAL-FERRANT	266

DU VILLAGE.....	266
UNE RÉUNION DE NEUF HEURES SANS INTERRUPTION.....	268
LA SOURCE À FAIBLE DÉBIT	270
LA MER DES ANCIENNES DENOMINATIONS BULGARES.....	271
TROIS CHERS COLLÈGUES	272
DRITA COMME UNE ÉTOILE	275
POUR UN PLAT DE HARICOTS SANS GRAINS	277
LE PASSION D'APPRENDRE.....	279
HABITANTS D'ESPRIT OUVERT	281
DEUX SECRÉTAIRES GÉNÉRAUX: GAQO NESHO ET PIRO GUSHO	282
AVEC UNE VIE EN DANGER	284
«DUÇE, BUÇE!».....	286
LA DESTRUCTION DU MONUMENT ITALIEN	288
TROIS ANS DE DETERRAGE.....	291
DENTS, ANNEAU, CUILLÈRE EN OR.....	292
LE FILM SUR "LE GÉNÉRAL DE L'ARMÉE MORTE", LES ITALIENS FONT DE LA CENSURE.....	294
RADIOGRAMME 522	295
EN JUIN 1978	297
AU DÉBUT DE L'ANNÉE 2025.....	299
UNE PETITE CHINE.....	301
SUR LE SÉJOUR EN SUÈDE ET EN FRANCE	302

LE SIGNAL TÉLÉVISÉ QUI VENAIT D'ITALIE	308
LE RADIOGRAMME NUMÉRO 1109	309
DANS LE MAGAZINE NËNTORI N° 9, ANNÉE 1977	310
DIX PAGES D'UN DISCOURS	311
CARACTÉRISTIQUE DE TRAVAIL DE L'ANNÉE 1977	313
UN RADIOGRAMME NUMÉRO 93	315
«JE SUIS ALLÉ EN FRANCE POUR DEUX PROBLÈMES»	316
AVEC L'AMBASSADEUR PIRRO KOÇI	318
LA MAISON D'ÉDITION "CROCE" À ROME	319
«LE SÉJOUR EN FRANCE SUR INVITATION DE FAYARD A ÉTÉ TRÈS FRUCTUEUX.»	320
SELON LE CHERCHEUR AURENC BEBJA.....	323
UN MESSAGE VENU D'ATHÈNES.....	324
"L'HIVER DE LA GRANDE SOLITUDE" SERVAIT L'OCCIDENT	325
KARL OTTO BONIER	330
DE L'EAU FRAÎCHE ARRIVE DE ÇOROGJAF	332
ELVIRA ET VEFIK NUMANI	334
IL NEIGE DES FLOCONS	337
SAMEDI, 27 JUIN 1981.....	338
MEHMET SHEHU VIENT POUR LA CHASSE.....	339
JE DEVENU ENSEIGNANT DANS UN LYCÉE AGRICOLE DE TËRPAN	340

"NOUS AVONS DONNÉ LA RÉPONSE DE NE PAS Y ALLER" ..	341
DE PARIS A TIRANA, LE RADIOGRAMME NUMERO 316 A ETE ENVOYE.....	342
KLOD DURAND	344
IRAKLI KOÇOLLARI AVEC KADARE À ATHÈNES: UNE CONVERSATION QUI A BOULEVERSÉ	345
«LE RÉALISME SOCIALISTE - UN ART DES GRANDES POSSIBILITÉS»	348
INVITATION À PARTICIPER À L'ÉMISSION "APOSTROF" DE LA DEUXIÈME CHAÎNE DE LA TÉLÉVISION FRANÇAISE	351
LE 11 AVRIL 1985, ENVER HOXHA EST DÉCÉDÉ ET LE 26 AVRIL, ISMAIL KADARE A ENVOYÉ UNE PROTESTATION AU JOURNAL FRANÇAIS "LE MONDE"	355
«MON PAYS NE ME SEMBLE PAS AUSSI ISOLÉ QU'ON LE DIT.»	358
LE LIVRE "LE TEMPS DES ÉCRITS" VIENT DE PARAÎTRE.....	365
DANS L'ÉMISSION CULTURELLE APOSTROPH DE BERNARD PIVOT	366
LETTRE DU PRÉSIDENT FRANÇAIS FRANÇOIS MITTERRAND	369
INFORMATIONS SUR LE SÉJOUR À PARIS À L'OCCASION DU 200E ANNIVERSAIRE DE LA RÉVOLUTION FRANÇAISE	371
LE MINISTRE DE LA CULTURE DU GOUVERNEMENT FRANÇAIS, JACK LANG, A EXPRIMÉ LE SOUHAIT DE	

REMETTRE AU ÉCRIVAIN ISMAIL KADARE LA HAUTE	
DISTINCTION «DES ARTS ET DES LETTRES»	375
DANS LE NUMÉRO DU 4 AVRIL 1990 DU JOURNAL	
“KUSHTRIMI”	377
"LES IMBÉCILES RASSEMBLÉS AUTOUR DE LUI PAR ENVER	
HOXHA "	378
L'AMBASSADEUR YOUGOSLAVE DAVOR SOSIÇ	379
LE MATIN DU 20 SEPTEMBRE 2003, LEONIDHA MËRTIRI	385
ISMAIL KADARÉ À PARIS:.....	392
SUR LES TRACES DE L'ÉCRIVAIN ALBANAIS.....	392
TROP PEU CONNU DES JEUNES GÉNÉRATIONS	393
DE L'OEUVRE A LA PERSONNE	395

NJË LETËR E IMJA PËR RAMIZ ALINË: TË HIQET NGA QARKULLIMI LIBRI “KRONIKË NË GUR”!

Në vitin 1971 pata kryer katër vjet studime për gjuhë dhe letërsi shqipe në Universitetin Shtetëror të Tiranës. Isha mësues i këtij profili në gjimnazin “Babë Dudë Karbunara” në Berat.

Në 28 qershor, me shkrim dore, do t’i nisja këtë letër Ramiz Alisë:

“Republika Popullore e Shqipërisë

Jam një mësues letërsie. Jam shumë i ri, 23 vjeç. Babai im është komunist i ‘43 dhe më ka mësuar të jem i ndershëm dhe i partishëm:

Lexova romanin e I. Kadaresë “Kronikë në gur”. Mendoj se kjo vepër s’është ngritur fare mbi tipiken, por mbi të rastësishmen e shëmtuar. Pra si vepër ajo s’i takon aspak realizmit socialist. Për më tepër ajo është vepër surrealistike.

Unë lexoj në tri gjuhë dhe surrealizmin, në qoftë s’e njoh shumë mirë, e njoh mirë.

Duke qenë se në jetën time unë zgjedha detyrën që t’i rri pranë me çdo kusht Partisë sime, sepse nuk kam asgjë më të shtrenjtë se ky popull, kjo Parti dhe te ata 28 mijë dëshmorë që dhanë jetën për luftën, lirinë time e të shokëve të mi, i prekur thellë dhe i tronditur prej kësaj vepre që s’është aspak e zorshme për I. Kadarenë, tek i cili kemi drejtuar sytë tanë, si qytetar dhe si një komunist i ardhshëm, mendoj që ai roman të hiqet nga qarkullimi.

Unë kam përgatitur një artikull jo me qëllim botimi (tani për tani sulmi në shtyp kundër Kadaresë, mund të mos provokohet, por gjithçka të lihet pa rënë në sy, se na intereson të mos njolloset si personalitet) dhe do t’ua sjell

menjëherë në qoftë se Partia e merr të drejtë mendimin tim.

Gjithashtu unë jam një letrar i ri. Tani del në qarkullim vëllimi im në poezi, për botim, është i dyti, dhe dy drama. Pra unë jam në hapat e mia të para. Ky artikull po të çohet në ndonjë institucion, do të më kushtonte shtrenjtë, sepse kundër meje mund të hakmerreshin.

(Mos më merrni aspak ju lutem, për sentimental, por një ose dy mikroborgjezë do të gjendeshin) prandaj na falni që ju heq këtë pjesë të kohës aq të shtrenjtë për një udhëheqës.

Përsëritetje revolucionare

I Juaji
Ylli Polovina”

Në kartelën shoqëruese Nr. 15 të Sektorit të Përgjithshëm, në datën 3 korrik 1971, shkruhet se dërguesi i letrës “është i mendimit se romani i I. Kadaresë, “Kronikë në gur”, është vepër surrealistike dhe ngrihet jo tek tipikja por qëndron tek e rastësishmja e shëmtuar dhe propozon heqjen e tij nga qarkullimi.

Shoku Ramiz Alia porositi që letra të lexohet nga shoku Pirro e Ismail Hoxha për dijeni.

Në 25 shtator shokët Pirro Kondi dhe Ismail Hoxha shënojnë në kartelë se e kanë parë materialin.

Në Arkivin e Shtetit, Fondi 14. Ap. Komitetit Qëndror të PPSH-së (Struktura), Dosja 7. Viti 1971. Fl. 1-5, nuk ka asnjë gjurmë të shkruar se për letrën time është vënë në dijeni edhe Ismail Kadare.

Por kjo nuk i qëndron të vërtetës.

Në 6 shtator, në orën 17.10, në ditarin tim do të shkruaja “Kadareja e paska marrë vesh që kam dërguar një letër në K.Q.”

KARTELE

e regjistrimit dhe evidencave të letrave

All. 4
Nr. 15
Data 3. 7. 71
(Nr. d. 7)

Emri, titulli, mbiemri	<u>Ylli Pollovina</u>	Gjendja në parti
Adresa	<u>B. Enver Hoxha str. (B. Berat Rrethi (Qyteti))</u>	
Kuqit i dërgohet letra	<u>Ramiz Alin</u>	u lexua nga
Cështja që parashtron:	<u>batë i minitrit të romani i T. Kucarese</u> <u>"Kronike në furrë" është vepër surrealistike dhe ingrihet</u> <u>të kuptojë për qendron të e rrethimit të shenjtës dhe</u> <u>propozon ligun e saj (refuz) nga qendrimi.</u> <u>Ramiz Alin përmend të letrave të lexohet</u> <u>nga pleuri iur Beratit e Ismail Hoxha për shpallje.</u>	
Parashita e dhënë:	<u>28. 6. 71</u> <u>25. 7. 71</u>	

Se do të përdorim/pra-
ndaj NA palin. kështu
Jë heq heq shpallje të fash
Jag të heq-palme për një
shpallje.

Përdorimi
revoluçionare

Izraeli
Ylli Pollovina

Berat, 28-6-71.

Ai në një bisedë që pati
bërë me letrarë të rinj të
Beratit, përfshi edhe ata të
gjimnazit "Babë Dudë Karbu-
nara", ku prej janarit të atij
viti punoja si mësues, këtyre
të fundit u kishte bërë pyetjen
"Çfarë thotë ai Pollovina,
gjysmaku?"

Kjo ngjarje ka ndodhur
nëntëmbëdhjetë ditë para se
letra ime për Ramiz Alinë të
përfundonte ciklin e saj
zyrtar dhe të njëjhej nga Pirro
Kondi dhe Ismail Hoxha.

TAKIMI I GJATË I KADARESË ME ENVER HOXHËN, TRE MUAJ MË PARË NGA LETRA IME

Ndërsa letra ime idiote që rrekej t'i mbushte mendjen Ramiz Alisë të hiqte nga qarkullimi librin kryevepër "Kronikë në gur", sorollatej e shpërfillur për muaj të tërë nëpër zyrat e Komitetit Qendror të PPSH-së, unë nuk e dija se kishte ndodhur një ngjarje spektakolare.

Ndërsa në aventurën e saj letra u nis nga Berati në 28 qershor 1971, tre muaj më parë, në mars, Ismail Kadare që takuar e pati biseduar me Enver Hoxhën. Madje edhe për librin "Kronikë në gur", për tematikën e të cilit Hoxha pati shprehur jo vetëm simpati, por edhe gatishmëri t'i jepte autorit edhe lëndë rrëfimore për vendlindjen.

Ngjarjet për këtë çudi patën rrjedhur kështu:

Në 21 mars Ismail Kadare dhe Elena i dërguan një letër Nexhmije Hoxhës, ku i kërkonin një vizitë familjare. Gjithashtu e falënderonte në letër për ndihmën që i pati dhënë për romanin, ku do të ishin ngjarjet e prishjes me Moskën.

Konkretisht Ismail Kadare shprehej: "...nuk e di në qoftë se do të keni gjetur ndërkaq edhe ndonjë material tjetër për të cilin do t'ju isha shumë mirënjohës. Unë dhe Elena kemi shumë dëshirë t'ju bënim një vizitë në qoftë se ju do të kishit kohë të lirë, ndonjë ditë.

Të fala

Ismail Kadare".

Çfarë ndodhi realisht ai do ta rrëfente një dekadë e gjysmë më pas në shkrimin "Një pasditë me shokun Enver Hoxha":

"Tani që udhëheqësi ynë nuk është midis nesh, kujtimet për të marrin një përmasë e vlerë të veçantë. Ato janë pjesë e veprës së tij monumentale, por një pjesë **sui generis**, që nuk përfshihet në librat, fjalimet, ditarët, porositë e letrat e tij, por është e shpërndarë në qindra, në mijëra njerëz.

E megjithëse e tillë, kjo pjesë e veprës, këto kujtime që ai ka lënë, biseda, fjalë, gjepte, pamje, gjendje shpirtërore, janë një

pasuri e tërë që ndihmojnë për të plotësuar e ndriçuar anë të tëra të personalitetit të tij si udhëheqës, burrë shteti, mendimtar marksist, filozof, shkrimtar dhe njeri.

Kujtimet për të nuk kanë nevojë për zbukurime, ato kanë nevojë vetëm për saktësi, sepse duke qenë të sakta ato e kanë vetvetiu brenda edhe bukurinë dhe thellësinë dhe peshën e vërtetë.

Prandaj ata që kanë pasur fatin të kenë kujtime me të, janë të ndërgjegjshëm se ç'thesare të çmuara mbajnë në duar, thesare, pasurinë e të cilave duhet t'ua zbulojnë të gjithëve.

Kam pasur fatin ta takoj disa herë shokun Enver, në raste të ndryshme, në ditëlindje, në pushime mbledhjesh solemne apo midis dy seancash të Kuvendit Popullor.

Megjithëse të shkurtra, ato më kanë mbetur të pashlyera në kujtesë, por veçanërisht i tillë më ka mbetur takimi i gjatë me të në vitin 1971, në shtëpinë e tij.

Në një ditë marsi, bashkë me time shoqe dhe vajzën e vogël, u ndodhëm atje për vizitë. Na priti shoqja Nexhmije me vajzën. Shoku Enver nuk ndodhej në shtëpi dhe ne nuk e dinim në do të kishim fat ta takonim apo jo.

Ishim duke biseduar gjallërisht, kur u hap një nga dyert e sallorit dhe në të, i gjatë dhe i qeshur, u duk shoku Enver.

Meqenëse unë isha përballë derës, e pashë i pari kur hyri dhe u ngrita menjëherë në këmbë, duke i habitur për një grimë bashkëbiseduesit, të cilët me siguri kanë thënë më vete: "Ç'patri ky?"

Pastaj të gjithë kthyen kokat andej nga kishte hyrë shoku Enver.

- Të vij dhe unë? - tha ai duke qeshur. - S'besoj se ju prish muhabetin.

Megjithëse disa herë gjatë kohës që po bisedonim dhe sa herë që më dukej se dëgjoja zhurmën e ndonjë makine, përfytyroja se si mund të vinte, asnjëherë nuk mund të përfytyroja një ardhje më të natyrshme, të gëzueshme e njerëzore.

Ai u ul midis nesh, duke krijuar aty për aty një atmosferë zakonisht të përzemërt. Na pyeti me radhë për shëndetin, e mori në prehër vajzën tonë 6 vjeçe dhe i tha, duke përdorur një fjalë të vjetër gjirokastrite:

- Ngalasëm ti, të të ngalas edhe unë (përqafo më ti, të përqafoj edhe unë).

Shoku Enver më pyeti se ç'kisha në dorë kohët e fundit dhe unë i thashë se kisha në shtyp një roman për Gjirokastrën me titull "Kronikë në gur".

- Do ta lexoj me kënaqësi; - tha ai. - Gjirokastra është pasionante dhe këtë e themi jo se jemi andej, - shtoi, duke vështruar më një buzëqeshje, ngacmuese të tjerët, - por se kështu është vërtet. Apo jo? Por në mos gaboj, ti ke botuar një tregim me këtë subjekt.

- Po - iu përgjigja. - "Qyteti i Jugut", por mendova ta zgjeroj e ta shndërroj në një roman.

- Mirë ke bërë.

Ai heshti një grimë, pastaj vazhdoi: - Kam edhe unë një njëqind e ca faqe shënime për Gjirokastrën. Ta dija që po bëje një roman, mund të t'i jepja t'i shfrytëzoje, sepse unë s'besoj se do të kem kohë ta shkruaj atë libër (Ishte fjala me sa duket për librin "Vitet e vegjëlisë", që e mbaroi dhe e botoi disa vite më vonë).

S'dija me ç'fjalë ta falënderoja për besimin si dhe për fisnikërinë e këtyre fjalëve, sepse duhej të ishin tepër të rralla rastet në botë kur një autor të dhuronte aq bujarisht librin e tij të pabotuar për ta shfrytëzuar dikush tjetër.

Kur shoku Enver më pyeti me se po merresha aktualisht, iu përgjigja se "po shkruaja diçka për prishjen me sovjetikët".

Në të vërtetë kisha filluar punën për romanin "Dimri i madh", por në përgjigjen time, në vend të fjalës "roman" thashë "diçka" dhe këtë e bëra pa menduar, si një mbrojtje instiktive nga që ende s'isha i sigurt se do ta përballoja temën e madhe, së cilës i kisha hyrë.

Për fat, apo ndoshta nga që unë i thashë fjalët nëpër dhembë, shokut Enver nuk i tërhoqi vëmendjen ky detaj.

- Hm, sovjetikët, - tha ai. E ke lexuar në azhanse se ç'ka thënë ditët e fundit Radio-Moska për ty? - dhe qeshi me të madhe.

Unë e kisha lexuar dhe ishte vërtet për të qeshur. Midis marrëzive të tjera, Radio-Moska në një nga emisionet e saj kishte thënë se gjithë shkrimtarët seriozë shqiptarë e kishin bojkotuar letërsinë dhe nuk shkruanin më në shenjë mallëngjimi dhe proteste për prishjen me sovjetikët. Për të mbushur boshllëkun e krijuar, vazhdonte Radio-Moska shteti shqiptar kishte nxitur ca pseudoshkrimtarë të rinj si një farë I. Kadare me shokë, që të shkruanin e të botonin veprat e tyre, që ishin aq skematike e pa kurrfarë vlere artistike, sa që u ngjanin kryeartikujve të gazetave.

Nuk më kishte shkuar mendja se kjo mendjelehtësi e Radio-Moskës do të më bënte një shërbim të madh e të pritur: hapjen prej shokut Enver të bisedës se çfarë kishte ndodhur në Moskë dhjetë vjet më parë.

Pas të qeshurës, ai u vrenjt dhe tundi kokën ngadalë, si të thërriste një kujtim jo të këndshëm.

Pastaj ndërsa pinte kafënë, filloi të fliste me një ton të ndryshëm nga ai që kishte folur gjer atëherë, të rëndë e të menduar. Ai foli për udhëtimin e tij në Moskë atë dimër të paharruar dhe për disa nga takimet e tij me “hrushovianët”, duke bërë krahasimin e tyre me takimin e parë me Stalinin.

Pastaj tregoi një episod me Kosiginin në darkën e Kremlinit në prag të mbledhjes dhe kalimthi diçka për vilën ku ishte rezidenca e delegacionit tonë, për “vizitat” e mysafirëve të natës, Mikojanit, Torezit e të tjerë.

Do të dëshiroja që ai të fliste me orë të tëra për këtë, po për fat të keq ëndrra ime për të dëgjuar sa më tepër hollësi nga ngjarja monumentale, personazh qendror i së cilës ishte ai vetë, qe e shkurtër. Shoku Enver hapi një bisedë tjetër, dhe unë s'pata guxim ta pyesja për Moskën.

Më vonë, gjatë procesit të punës për romanin unë shfrytëzoja gjallërisht arkivat, u njoha me dokumentet e Partisë, me procesverbalet e Mbledhjes së Moskës, si dhe me dëshmitë e ndryshme të personelit, sidomos të fjalimit

të shokut Enver, të porosive, shënimeve të tij në marxhinalet e faqeve, të kurbuara lart ose poshtë për arsye të ngushticës së vendit, të cilat u ngjanin degëve të lisave që i lëkund stuhia. Dhe vërtet në të gjitha ato fjalë, replika, rreshta e shënime ndihej fuqishëm stuhia e kohës.

Më vonë, kur puna për romanin po avanconte, disa shokë të mi shkrimtarë më sugjeruan të kërkoja mundësinë për një takim me shokun Enver, por unë nuk guxova ta bëj këtë; kisha gjithmonë druajtjen se mos nuk e mbaja dot premtimin për të realizuar një vepër që të ishte e denjë për ngjarjen e madhe, por kisha një arsye tjetër, edhe më të rëndësishme.

Unë kisha punuar në shtypin letrar dhe e dija se shoku Enver e kishte ndaluar në mënyrë të prerë të shkruhej për figurën e tij.

Në qoftë se unë do të arrija të realizoja një takim me të për veprën që po shkruaja, ç'do të ndodhte sikur ai, gjatë bisedës, të merrte vesh se unë e kisha atë personazh qendror historik në romanin tim? Ai do ta ndalonte një gjë të tillë, dhe kjo do të ishte një katastrofë për romanin tim.

Po le të kthehem te takimi me shokun Enver.

Pas bisedës për Moskën, ra fjala për fuqinë shpirtërore të popullit tonë dhe për lashtësinë e tij. Më pyeti nëse e kisha lexuar një libër të francezit Zaharia Majani për etruskët dhe gjuhën shqipe, dhe kur unë i thashë se e kisha dëgjuar, por nuk e kisha lexuar më tha se do të ma jepte. Dërgoi dikë ta merrte, duke i thënë:

- E kam lënë sipër oxhakut.

Biseda u bë prapë e lirë dhe e gëzueshme dhe në një çast u kthye përsëri te Gjirokastra, te Sokaku i të Marrëve, që ishte ndoshta rruga e vetme në botë me këtë emër dhe që ne e njihnim aq mirë, si edhe te plakat e mençura, në kundërshtim me emrin e sokakut, të shtëpive gjirokastrite.

- Vetëm nga tregimet e tyre për mënyrën e ndriçimit të shtëpive, për futjen e vajgurit apo evoluimin e llambave mund të nxjerrësh përfundime interesante të karakterit social-ekonomik, - tha shoku Enver.

I habitur dëgjova të fliste për to, në një mënyrë që nuk e kisha lexuar asgjëkund.

(Pasi u ktheva në shtëpi dhe shënova në një fletore gjithçka që dëgjova prej tij për ngjarjen e Moskës, në një fletë të veçantë shënova “Projekt për një novelë. Në formë kronike. Vajguri, kripa, jetët, vdekjet, gjyqet, ekonomia. Breznitë”.

Ishte bërthama e novelës që shkrova më vonë “Breznia e Hankonatëve”, e cila ishte veçanërisht e dashur për mua, veç tjerash, edhe për historinë e gjenezës së saj).

Kishim ardhur për një vizitë të shkurtër pasdite dhe ora po shkonte 8.30. Megjithëse kishim dëshirë të madhe të rrinim ende, ne morëm leje të largoheshim. Para se të iknim shoku Enver na dhuroi gjithashtu librin e Zaharia Majanit “La fin du mystère étrusque”.

Ishim në këmbë në çastin që do të ndaheshim kur ai i tha shoqes Nexhmije:

- Shko në bibliotekë dhe zgjidh diçka tjetër.

Shoqja Nexhmije u kthye pas pak me veprat complete të Balzakut në frëngjisht.

- O, e mbushe me Balzak! - bëri shaka shoku Enver. Ishte shakaja e hollë e njeriut të informuar në mënyrën më të plotë.

Duke e falënderuar për librat e dhuruar, unë i thashë shokut Enver se pavarësisht se isha shkrimtar bashkëkohor, e pëlqeja shumë Balzakun.

- Po si do t'i ngrini gjithë këto libra? - tha shoku Enver kur po ndaheshim.

Ai iu drejtua shoqes Nexhmije: - Shiko për një makinë për t'i çuar mysafirët gjer në shtëpi.

Këto ishin çastet e fundit nga ky kujtim i paharruar”.

ANALIZA E FREDERIK RESHPJES PËR “KRONIKË NË GUR”

Frederik Reshpja ishte në moshën e 31 viteve, kur në 7 shkurt 1971, katër muaj para letrës time për Ramiz Alinë, i dërgoi mikut të tij Moikom Zeqo një letër.

Në të i thoshte: “I dashur Moikom, besoj, se je mirë! Po të dërgoj një artikull, që e kam shkruar për “Kronikë në gur” të Ismailit.

Është me shkrim dore. Të lutem, daktilografoje dhe dërgoja “Dritës”.

Moikomi tregon se “Shkrimi quhej “Kronikë në gur” me nëntitull “Mendime për romanin”. E daktilografova dhe e çova në gazetë, ku edhe u botua. Ishte hera e parë që lexoja një shkrim të tipologjisë së eseistikës nga Frederik Reshpja”.

Ja edhe shkrimi i plotë:

“Një barakë e thjeshtë pupuliti, ku bie daullja (zëri i saj ikën dhe ikën për natë, duke ndjekur errësirën që vjen rrotull). Pastaj madhështia e përgjakur e një kështjelle. Kështjella rri te këmbët e maleve, përballë luftërave dhe kohërave.

Tani ndihet ardhja e kolonave partizane. Ardhja e tyre është thënë me një thjeshtësi prekëse: “po vijnë dy kolona të gjata dhe të holla! Mbi kalldrëmet e qytetit të vjetër derdhet gjaku. Qyteti nxjerr jashtë gjakun që është vënë në lëvizje”.

“Luftë e madhe do të bëhet!” thotë gjyshja. Tani qyteti përgatitet për luftën e madhe. Rrugët e tija përdridhen, shqetësohen, takohen dhe ndahen.

Që në poezitë e hershme (aq të çuditshme, aq të bukura!), para shumë vitesh, të gjithë e kemi ndjerë se në letërsinë tonë po hynte një njeri që e urrente botën e vjetër, në një mënyrë të veçantë. Përse të citojmë nga ato, kur lexuesi i mban mend mirë?

Po citojmë nga romani: “... të ulura nëpër shiltetë e buta, zonjat e agallarëve ankoheshin tani me siguri për

erën e fshatarëve që vinte nga rruga, zinin hundët me dorë, zverdheshin, ju vinte për të vjellë... të ulura radhë-radhë nëpër shiltera, duke rufisur filxhanë të pafundme kafesh, ato prisnin kthimin e kohës së mbretërisë.” (fq. 19)

“U zverdhe, dyllë, o nipçe, i kishte thënë xhaxhai.

U zverdh, xhaxha... Javeri i kishte futur tytën në gojën e mbushur plot. Dhëmbët e Azemit kishin kërcitur në metal. Plumbat, njeri pas tjetrit, i shpërthyen bulçitë, kafkën dhe një pjesë të kokës. Në sofër ranë, të përziera, copëra mishi të papërtypura mirë dhe copëra nga koka e Azemit”. (fq. 192)

“Iliri i vuri flakë magjisë dhe e hodhi përdhe. Ndërsa ajo digjej, ne nisëm të thërrisnim prapë dhe pastaj zbërthyem pantallonat dhe filluam të derdhim ujët e hollë mbi të...” (fq. 57).

Kjo nuk është letërsi, po përbuzje dhe urrejtje e gjallë.

Kështu duke i kaluar kapitujt si një album grafikash, shohim zonjën Majnur tek çirret mes sheshit për tapitë. Është fjala për tapitë! Ajo tani ka harruar fare se është zonjë e madhe. Pastaj Maksuti (a s’do të lëkundet përjetësisht mbi gjoksin e tij të rrëzuar, ajo fleta e bardhë, e shkruar shpejt?).

Pseudoeruditët, intelektualitë i vjetër dhe laboratoritë i tij qesharak, dallkaukët, “namusllinjët”, imoralë, filistinë dhe gjithfarë deliresh etj. Askush nuk ka dhënë kurrë asnjë portrete të tilla. Autori nuk ka asnjë dhembje për fundin e tyre.

Ai i godet gjithnjë.

Po çfarë dashurie për njerëzit e thjeshtë dhe të mirë! Figurat e dala nga populli ngrihen si obeliskë në roman.

Duke shkruar për partizanin Tare Bonjaku, shkrimtari është i shqetësuar. A e keni vënë re se sa të shkurtra janë fjalitë këtu? Sapo bien krismat, tregimi mbaron.

Sikur shkrimtari është lodhur dhe i kanë rënë duart mbi tryezë... “Partizani Tare, i dashur!” mund të ketë thënë ai. Po nuk ka shkruar asgjë. Zonja Majnur diçka tha. Diçka të urryer.

Po askush nuk ju përgjigj. Shkrimtari u ngrit nga tryeza e punës dhe iku...

Romani “Kronikë në gur” është një roman i ri.

S’e kam fjalën në kohë, po në cilësi.

Të gjithë romanet e tij janë të një tipi të ri”.

PËRSE GJIROKASTRITËT E DUAN KAQ SHUMË ISMAIL KADARENË

Ditar, 11 tetor 1971. më shumë se një muaj pas nga shënimi “U pa” i Pirro Kondit dhe Ismail Hoxhës:

“Koha në Gjirokastrë është shumë e mirë. Në seminarin kombëtar të organizuar nga Ministria Arsimit dhe e Kulturës po tregohem i rregullt.

Në Kala janë grumbulluar disa topa modernë kaq të mëdhenj, sa më duket e çuditshme të jetë bërë edhe këtu luftë me to.

Kolegu i dhomës në hotel ka fizionominë e Kadaresë dhe bën një gjumë si qengj.

Ky qytet ka një të mirë, që nuk ka baltë. Këtu çdo gjë rrjedh, ikën.

Këtu flitet kaq shumë për Kadarenë sa thua që është dashuri e të gjitha nënave gjirokastrite.

Në qytet ka një ngjyrë gri. Megjithatë qiellin e ka shumë të kaltër.

Zhurma e makinave në këtë qytet është aq e rrallë sa mund të quhet edhe e çuditshme.

Ky qytet na priti me sirenë provë alarmi.

Futem në Kala.

Rrëmujë.

Fragmente nga romani “Kronikë në gur” i Kadaresë. Një darkë e varfër. Çeta popullore dhe njerëz të armatosur që vrapojnë në rrugë.

Ora 21.00. Sapo ra ora e qytetit. Nëntë goditje.

NJË KOMENT NGA DASHNOR KALOÇI

Në 17 nëntor 2016, e përditshmja “Tema” botoi një shkrim, sipas të cilit “UET PRESS dhe gazetari e studiuesi i arkivave, Dashnor Kaloçi, sjellin botimin më të ri “Kadare në dokumentet e “Pallatit të Ëndrrave”.

101 dokumente të panjohura arkivore të Sigurimit të Shtetit dhe Komitetit Qendror të PPSH-se, të klasifikuara “Tepër Sekret”, me procesverbale të mbledhjeve të Lidhjes së Shkrimtarëve, Byrosë Politike të K.Q. të PPSH-së, me analiza, kritika, propozime, dëshmi, informacione, raporte, relacione, letra, akuza, spiunime e denoncime ndaj shkrimtarit të njohur, Ismail Kadare, të gjitha të pa publikuara më parë...?!

Libri do përkthehet dhe do të botohet së shpejti në Angli dhe Francë, me një parathënie të gjatë të shkrimtarit Ismail Kadare, me botuesin nga Londra.

Sipas Dashnor Kaloçit

Dokumenti që po publikojmë në këtë pjesë të librit siç duket dhe nga faksimilja përkatëse, është një letër e vitit 1971, e një 23 vjeçari nga Berati, i quajtur Ylli Polovina, i cili ia drejton atë, sekretarit të Komitetit Qendror të PPSH-së, Ramiz Alisë.

Polovina, emër shumë i njohur tashmë (sidomos pas viteve '90-të), si shkrimtar, publicist, analist, studiues serioz dhe gazetar, i rubrikës historike me temë nga e kaluara, autor librash dhe i dhjetëra e dhjetëra artikujve në shtypin e përditshëm, asokohe një djalë i ri vetëm 23 vjeç, dhe gjithashtu një krijues i ri që sapo kishte botuar vëllimet e para, duket se ka qenë i mbushur plot me ëndërrime rinore, kjo edhe për shkak të dellit si letrar.

Të gjitha këto duken qartë në letrën që ai ia dërgon Ramiz Alisë, gjë e cila mund të ketë ardhur edhe si shkak i indoktrinimit të tij ideologjik prej rrethanave familjare, por edhe prej kohës kur është shkruar ajo, që duhet thënë

gjithashtu se ka qenë mjaft e ngarkuar emocionalisht nga propaganda partiake.

Ajo që bie në sy në pamje të parë të letrës, (gjë e cila duket dhe nga faksimilja përkatëse) është fakti që edhe pse ajo nuk ka qenë një letër zyrtare, Polovina në krye të saj ka shkruar me stilograf, Republika Popullore e Shqipërisë?!Dhe gjithashtu duhet thënë se koha kur është shkruar kjo letër, përkon me periudhën që shkrimtari Ismail Kadare ka qenë i dërguar në rrethin e Beratit (me banim brenda në qytet), së bashku me kolegun Luan Qafëzezi, periudhë për të cilin ai është ndalur e ka shkruar në veprat e tij, dhe gjithashtu edhe Elena Kadare në librin e saj, “Kohë e pamjaftueshme” (Botimet “Onufri” Tiranë 2012).Dhe nisur nga ky fakt, pra po të kemi parasysh ato çka ka shkruar Kadare dhe bashkëshortja e tij Elena për periudhën në fjalë në rrethin e Beratit, prania e Kadaresë në atë ambient deri diku dhe provincial, ka zgjuar instinktin hakmarrës të ndonjë kolegu lidhur me ndonjë pakënaqësi të tij, apo thjesht për shkak të indoktrinimit, gjë e cila ka bërë, që ta shohin shkrimtarin e njohur nga Tirana, edhe si një njeri, të cilin “partia e kishte dërguar aty për riedukim”.

Nisur nga kjo, mendohet se 23 vjeçari Polovina ka qenë i nxitur dhe i shtyrë për ta shkruar atë letër, qoftë dhe duke i përkëdhelur sedrën nga ana profesionale si një krijues e ri, “për një karrierë sa më të suksesshme në të ardhmen”?!

Por për ironi të fatit, duket se kjo letër nuk i ka ardhur aspak në ndihmë Polovinës, pasi vetëm pak kohë më pas (viti 1973), atij ia ndalua një vëllim poetik dhe akuzat që i bëheshin në një informacion dërguar Komitetit Qendror të PPSH-së, ishin identike me ato që ai i kishte bërë Kadaresë, dy vjet më parë...?!

Gjithsesi këto hipoteza mbeten për t’u provuar, dhe më mirë se vetë Polovina, (tepër aktiv në shtypin e shkruar), askush nuk mund të hedhë dritë mbi këtë letër?!

Ashtu si dhe dokumentet e tjera të këtij libri, edhe ky publikohet i plotë”.

INTERVISTË SHPJEGUESE TEK “PANORAMA”

E përditshmja “Panorama” e 29 nëntorit 2016 do të botonte në dy faqe speciale një intervistë të gazetarit të saj Astrit Lumezi me mua.

“...Studiuesi Dashnor Kaloçi ka botuar një letrën tuaj, të cilën ju në 1971 ia dërgonit Sekretarit të KQPPSH, Ramiz Alia, për librin e Ismail Kadaresë “Kronikë në gur”. Çfarë ishte kjo letër dhe nga e morët spuntun për të?

Letra ime e 28 qershorit 1971, pra e mbi 45 viteve më parë, ka këtë histori: Pas studimeve universitare në Fakultetin e Gjuhë-Letërsisë në Tiranë, ajo është hartuar në muajt e parë të punës si mësues në gjimnazin “Babë Dudë Karbunara” në Berat, në rrethana konkrete që nuk i mbaj mend, por i panxitur prej kurrkuajt. E kam bërë me kokën time dhe për pasojë mbetem përgjegjës i plotë për të.

Ajo nuk iu adresua Enver Hoxhës, por sekretarit të KQ për arsim-kulturën, Ramiz Alisë, i njohur ato kohë si mbështetës i intelektualëve, i interpretuar në qarqet letrare edhe si përkrahës i Kadaresë. Unë sapo lexova librin “Kronikë në gur”, nën një impuls emotiv, e konsiderova këtë botim jo në përputhje me rregullat e realizmit socialist, madje e vlerësova si surrealist.

Propozova edhe heqjen e tij nga qarkullimi. Pas pak muajsh, në leximin e dytë dhe të tretë, ndodhi çuditërisht e anasjella, u binda se ai libër që shumë i përputhshëm me lexuesin shqiptar të kohës dhe pa asnjë rrezik për sistemin politik që kishim. Kështu u prodhua kjo letër, të cilën për herë të parë e rilexova kur këto ditë e bëri publik shtypi. Një fragment i saj ka dalë në shtyp disa vite të shkuara kur një përmbledhje e përzgjedhur posaçërisht si e kolegut Dashnor Kaloçi, pra për të vërtetuar se Ismail Kadare ka qenë i sulmuar vazhdimisht prej regjimit dhe

njerëzve të tij, u botua prej studiuesit dhe ish drejtorit të Arkivave të Shtetit Shqiptar, Shaban Sinani.

Nga leximi i plotë pas pothuaj një gjysmëshekulli i kësaj letre, pashë me trishtim dhe irritim jo vetëm gjendjen e rëndë të doktrinitimit tim ideologjik të atëhershëm. Me pak fjalë, ajo është një letër e shkruar me naivitete. Tek e shoh nuk më besojnë sytë, edhe pse kjo është e vërteta dhe prej Kaloçit letra është përcjellë në mënyrë korrekte.

Sqaroj se këtë kohë unë isha jo vetëm autor i një vëllimi poetik me stil krijimi bashkëkohor (“Nëpër stacione”), por lexues në tri gjuhë të huaja i letërsisë më të avancuar të Perëndimit, e cila, duhet thënë se ato vite, deri në 1973, vinte lirisht në Bibliotekën Kombëtare. Ndërkohë për letërsinë, e cila atëherë quhej dekadente, pra edhe për vetë surrealizmin, leksionet shpjeguese dhe kritikuese na i jepte në fakultet vetë Ismail Kadare.

Kritikat tuaja kishin të bënin me Kadarenë si një shkrimtar modern, apo me veprën e tij “Kronikë në gur”?

Vetëm me këtë libër. Unë vetë jam një krijues i formuar prej shkollës së tij dhe nuk besoj se do të isha ky i tanishmi, autor i 25 librave, katër botuar në gjuhë të huaj, sikur letërsisë sonë t’i mungonte Ismail Kadare. Ndoshta e dini se veçanërisht në vitet shtatëdhjetë ne ishim të ndarë në prokaderistë dhe antikaderistë.

Që pluralizmi i vetëm që ekzistonte në Shqipëri dhe tolerohej prej partisë së vetme në pushtet. Edhe vetë Enver Hoxha, që për arsye pushtetmbajtjeje manovronte me të dy krahët, fshehur anonte nga prokaderistët. Gjirokastriti i shumëfuqishëm, përveçse e përdorte talentin e bashkëqytetësit, për t’ia transmetuar dhe përhapur imazhin përtej kufijve, ka pasur adhurim për rrëfimin dramatik dhe magjik që tradita gjirokastrite e ka si asnjë qytet tjetër.

Unë përherë dhe shumë vendosmërisht isha në grupin e prokaderistëve. Këtë nuk e dinë vetëm miqtë e mi, por edhe qindra nxënësit e gjimnazit “Babë Dudë Karbunara”

të viteve 1971-1974, prej të cilëve në fillim vjeshtë, pas një mbledhjeje pa pushim prej nëntë orësh, autoritetet politike të rrethit, me akuzën se i isha kundërvënë Plenumit të Katërt të Komitetit Qendror (këtë karakteristikë e kam në zotërim bashkë me të gjithë dosjen time të periudhës 1971-1991) më transferuan “për të njohur jetën” në një prej fshatrave më të largët të Beratit, në Tërpan, duke e njoftuar opinionin se “Ylli Polovina nuk ka për ta parë më kurrë me sy Beratin”.

Gjatë tetë viteve në këtë gjendje, pas jo pak veprimeve të mia vetëshpëtuese, sepse në ndonjë rast kam qenë edhe i rrezikuar, një kuadër i ri partie i rrethit, djalë beratas liberal dhe kulturëdashës, Abdyl Pilafi, nguli këmbë të rikthehesha në qytet dhe të punoja si drejtor i Kinoklubit “Tekstilisti”.

Theksoj se kur isha në raporte të mira me PPSH-në dhe po ashtu problematike me të, unë asnjëherë nuk jam lëkundur dhe dyshuar te drejtësia e saj gjër në mes shkurt 1991, ku, falë ndikimit të Lëvizjes së Dhjetorit, fillova të kuptoj të vërtetën. Unë dikur e kam dashur shumë, gjër në vetësakrifikim, Partinë e Punës.

Lexuam në rrjetin social FB se menjëherë e keni pranuar letrën si të gabuar dhe i keni shprehur falënderimet Shaban Sinanit, Dashnor Kaloçit dhe gazetës “Tema”.

Pavarësisht prej motiveve shtyrës, transparenca para opinionit publik nuk duhet kurrë dekurajuar. Ndërkohë përse të mos e falënderoja historishkruesin Kaloçi, prej të cilit për herë të parë mora vesh se në arkiv kishte lexuar një material të vitit 1973, hartuar kush e di prej cilit institucion, por drejtuar Komitetit Qendror të PPSH-së, ku denoncohesha për krijimtari dekadente dhe jo në përputhje me realizmin socialist.

Kështu, unë kuptoj më mirë çfarë më ngjau pas Plenumit të Katërt, si edhe shoh me sy më vlerësues tri novela të mia të pabotuara, të shkruara gjatë periudhës ’71-’74. Ato janë mjaft “surrealiste”.

Cili ka qenë qëndrimi i Ismail Kadaresë ndaj kësaj letre? A ka pasur ai dijeni për të?

Unë e kam shkruar atë letër me dashuri të sinqertë për Ismail Kadarenë, edhe pse ajo, e shprehur sipas dogmës staliniste të ruajtjes së kuadrit, propozonte një bluf, siç qe heqja profilaktike e librit “Kronikë në gur” nga qarkullimi.

Në to ndodhen shprehjet dashamirëse për Kadarenë: “tek i cili kemi drejtuar sytë tanë” dhe “tani për tani sulmi në shtyp kundër Kadaresë, mund të mos provokohet, por gjithçka të lihet pa rënë në sy, se na intereson të mos njolloset si personalitet”. Nderimi për Ismail Kadarenë tek unë ka qenë jo vetëm konstant, por që prej viteve gjashtëdhjetë, përfshi edhe 1971 e më pas, në rritje të vazhdueshme.

Ai ka dy cilësi të bukura: është talenti letrar më i madh në të gjithë historinë e shqiptarëve, si edhe vepron si patriot i rreshtit të parë. Në dy prej librave të mi, “Ditari i Romës”, 2000, dhe “Shqiptarët, diamantet e pagdhendur”, 2015, për këtë kontribut të tij kam me dhjetëra faqe. Në statusin tim në FB këto ditë shpërndava edhe një foto të bërë në 1986, në Berat, kur në detyrën time të kryetarit të degës së Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve, e ftova Kadarenë për t’u takuar dhe biseduar me krijuesit.

I kam shkuar në shtëpi për t’i bërë ftesën. Më ka pritur me mjaft mirësi. Në Romë, në vitin 1999, kur punoja në ambasadën tonë, e kam shoqëruar, bashkë me ambasadorin Leontiev Çuçi dhe kolegun Visar Zhiti, në veprimtarinë e marrjes së çmimit “Feronia”. Me leje të tij, i kam bërë me kamerën personale edhe një filmim të gjatë. Vajza jonë e dytë, e cila jeton në Romë dhe merr pjesë në qarqe artistike, kur ndesh pamjen e ndonjë libri të Kadaresë në italisht, me një ngazëllim gati fëmënor më telefonon menjëherë.

E siguroj si të vërtetë lexuesin e “Panorama” edhe për këtë hollësi: në bibliotekën e time, për fat shumë të pasur, të drejtën për një raft të vetëm për secilin prej tyre, e kanë Ismail Kadare, Dritëro Agolli, Enco Biaxhi dhe Bruno

Vespa. Përse Ismail Kadare është sulmuar kaq shumë, por nuk është dënua dhe persekutuar si mjaft bashkëkohës të tij? Kjo kërkon shumë analizë dhe paraqitje korrekte provash.

Po ashtu, edhe mjaft paanësi dhe respekt për Kadarenë. Me të kaluarat e personave vepohet me dashuri. Mbase një kontribut modest në këtë do të ketë në të ardhmen edhe një projektlibër i imi, i cili do të përpiqet të dëshmojë si u bë “rokada” e pushteteve në vitin ’90 dhe si disa nga mbështetësit e beniaminët më të fuqishëm të gjysmëshekullit të shkuar po ia dalin të ushtrojnë sundim edhe në gjysmën tjetër të viteve dymijë. Për këtë kanë sipërmarrës të panevojshëm për larjen e imazhit të shkuar të tyre, duke nxirë të tjerët.

Me këtë rast shpreh mosdakordësinë time ndaj çdo përpjekjeje falsifikimi të veprës dhe jetës së Ismail Kadaresë, si gjoja disident politik dhe i përndjekur posaçërisht nga regjimi komunist.

Tani mund të më jepni leje të them edhe dy mendime të tjera?

Që kur studiuesi Shaban Sinani para disa motesh e botoi jashtë librin e tij dokumentar, ku ndodhej edhe letra ime, ajo tërhoqi vëmendje. Me të vërtetë, për shkak të frymës së saj lejfeniste, është spektakolare.

Por ajo që paraqiti Dashnor Kaloçi, ku ndodhet edhe kartela e fatit zyrtar të saj, provohet se Partia e Punës nuk është ndikuar fare nga unë, 23-vjeçari i provincës, dhe e tërë ajo “furtunë në gotë” ka përfunduar me një rekomandim “për lexim” në vetëm dy funksionarë, pa rol vendimmarrës.

Ajo letër mund të jetë akuzë për mua, 23-vjeçarin e asaj kohe, por aspak për PPSH-në. Historishkruesit Kaloçi, i cili përpiqet me mirësjellje të më lehtësojë sadopak nga përgjegjësia personale për atë letër, do t’i sugjeroja miqësisht të informohet më shumë për faktet historike, se mes pasaktësive të tjera p.sh. se ajo që botohet për herë të parë, ka edhe një tepër të rëndësishme:

Ismail Kadare ka qenë në Berat para se të rikthehesha e të emërohesha si mësues në gjimnaz, pra nuk jemi takuar kurrë në të njëjtin vend dhe kohë. Po ashtu, me cilësimin tim si “tepër aktiv në shtypin e shkruar” shpresoj të mos dëshirojë të lërë pas nëntekstin se më duhet kufizuar e drejta e të shkruarit.

Deri tani e kanë shpresuar shumë prej atyre që nuk përshtaten me lirinë e gjithsecilit qytetar. Transparencën e paanshme dhe shumë të dobishme ka kohë që e komprometon stili i persekutimit, pse jo edhe e ajo e linçimit publik”.

I QARKULLUAR NË BERAT

Ishte viti 1965 kur pranë restorant “Moska” në Berat do të ndalte vetura e kryetarit të Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve të Shqipërisë, Dhimitër Shuteriqit. Patën ardhur të linin Ismail Kadarenë, i cili e kishte zgjedhur vetë atë qytet për të kaluar aty zbatimin e direktivës partiake “Kur flet klasa nuk flet burokratizmi”. Kjo vuri në lëvizje jo vetëm punëtorët, por edhe shkrimtarët dhe artistët. Misioni i tyre ishte të sillej një art i ri, revolucionar.

Kështu në muajin mars të vitit 1965 në Berat erdhën shkrimtari Fatmir Gjata, shkrimtari për fëmijë Moisi Zaloshnja, dramturgu Sulejman Pitarka dhe spikeri e shkrimtari Skifter Këllici. Në qytetin Stalin jetonte shkrimtari gjeolog Anastas Kondo. Kadare do të atashohej në një zyrë në Kombinatin e Tekstileve “Mao Ce Dun”. Pagën do ta merrte si gazetar.

Banesa e Ismailit qenë dy dhoma e një kuzhinë në katin e tretë të një pallati të ri në qendër të qytetit, përballë Komitetit të Partisë, dhe në krah të Kinemasë së vjetër.

Berati për Kadarenë ishte një qytet kontrastesh, ku përzihej e kaluara e lashtë me njerëz të rinj. Ai kishte në mendje edhe një projekt për një roman me temë mesjetare.

Viti 1967 u karakterizua nga një përfundim i jetës njohëse të shkrimtarëve dhe artistëve në të gjithë vendin, sigurisht edhe në Berat. Periudha e qarkullimit u mbyll.

Ismail Kadare qendroi në këtë qytet dy vjet e gjashtë muaj.

Nuk i kish munguar asgjë. Deri edhe telefonin për të folur me familjen e kishte përballë pallatit të tij, në kat të parë të Komitetit të Partisë.

Në 28 qershor 1971 i pata dërguar letrën Ramiz Alisë, në 3 korrik ishte formuluar kartela shoqëruese, në 6

shtator në ditarin tim do të shkruaja “Kadareja e paska marrë vesh që kam dërguar një letër në K.Q.”

Në një bisedë që pati bërë me letrarë të rinj të Beratit, përfshi edhe ata të gjimnazit “Babë Dudë Karbunara”, këtyre të fundit u kishte bërë pyetjen “Çfarë thotë ai Pollovina, gjysmaku?”

Kadare ndoshta ndërronte mendim në rast se merrte vesh që mes letrarëve të gjimnazit ishte edhe nxënësi im i adhuruar Ilir Ikononi, për të cilin vazhdimisht përsëritja para maturave se do të bëhej një Ismail Kadare i dytë.

“NËPËR STACIONE”

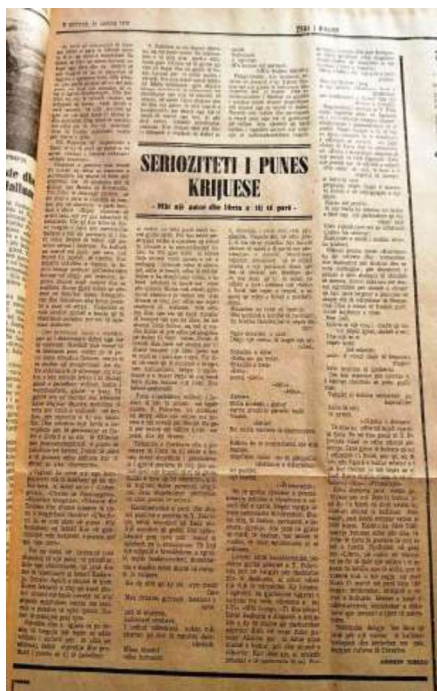

Për vëllimin tim poetik “Nëpër stacione” Shtëpia Botuese e Librit Artistik “Naim Frashëri”, konkretisht redaktori i tij Pandeli Koçi, në 22 nëntor 1971, më dha lajmin se duhej të merrja pesë kopje të tij. Ndërkohë një kopje e pati marrë Filip Ndocaj për një kritikë letrare, tjetrën Sulejman Mato për një program televiziv, një kopje që duhej ta kishte redaksia, sipas fjalëve të P. Koçit, e kishin “vjedhur”.

Më në fund në 25 nëntor Pandeliu më njoftoi se tre kopje të vëllimit do të binin në dorën time të nesërmen. Po ashtu honorarin për të do ta merrja në datën tridhjetë.

Në 26 nëntor 1971 në ditarin tim shënova se pikërisht atë ditë më patën mbërritur tri kopje. Libri kishte 93 faqe dhe një çmim që për kohën e quaja astronomik: 25 lekë.

Në 28 nëntor, për rastësi ditëfestë e shpalljes së pavarësisht të Shqipërisë, titulli i vëllimit tim poetik u dha në televizionin shtetëror. Në 1 dhjetor 1971 në mesditë, bisedova me Arshin Xhezon që ai të mundej të shkruante një artikull promovues për librin. Gazetar i “Zërit të Popullit” dhe beratas, ai përherë më kish nxitur dhe

mbështetur në fushën e krijimit artistik. Ra dakord të shkruante për gazetën “Zëri i Rinisë”, e cila i hapte shumë vend firmave të reja letrare.

Në 11 dhjetor 1971, sipas ditarit, “Vajta në (redaksitë) “Nëntori”, “Drita” dhe Shtëpia Botuese... Mora honorarin e vëllimit: 7560 lekë”.

Siç edhe e kam shkruar në ditarin e 16 janarit 1972, një ditë më parë tek “gazeta “Zëri i Rinisë” nga Arshin Xhezo u botua artikulli “Serioziteti i punës krijuese. Mbi një autor dhe librin e tij të parë”.

DUHET PROVUAR SE ËSHTË E VËRTETË

Në 6 mars 2025 në një bisedë pune me mikun tim me kulturë të thellë letrare, një gjysmë shekulli pa e takuar, Burhan Dollani, do të merrja vesh për herë të parë se në një shkrim trupvogël me dy kollona të botuar tek “Zëri i Rinisë”, do të më vlerësonte me shprehjen “një emër premtues në poezi”.

Këto çaste Burhani qe mësues në fshatin Mbjeshovë dhe aty vinin rregullisht gazetatat për bibliotekën e shkollës. Natyrë dashamirëse, kur e pati lexuar shkrimin kishte ndjerë gëzim.

Por Burhani nuk mban mend datën e botimit të këtij shënimi, madje as vitin. Këmbëngul se shkrimi ka qenë publikuar tek rubrika letrare e të përditshmes “Zëri i Rinisë”. I bindur se mendimi pozitiv i Kadaresë për vëllimin tim të parë poetik duhet të ketë qenë në periudhën e botimit “Nëpër stacione”, e shfletova gazetën që nga tetori 1971 e deri në fund të qershorit 1972, por shkrimin nuk e gjeta.

Mund të jetë më pas, pse jo edhe gjatë motit 1973, kulmimi i një kohe liberale dhe çasti kur unë publikova në “Drita” një fragment poeme.

REALIZMI I HAPUR SOCIALIST

Ismail Kadare, sipas meje, ka qenë shumë i dëshiruar që të pajtojë rrëfimin antidogmatik, tërësisht modern e të lirë, me idetë socialiste, të cilat gjithsesi ishin të kufizuara, por shumë të veçanta në historinë e botës.

Ai e ka ditur shumë mirë se kjo letërsi e tij e botuar jashtë vendit, nëpër glob, veçanërisht në vendet me sistem shoqëror kapitalist, do të përbënte jo vetëm një origjinalitet, por do të qe edhe shumë joshëse.

Komunizmi, dhe kjo u provua më pas, sidomos me rastin kinez, ishte një fizarmonikë që mund të shtrihej, duke i zgjeruar fort liritë e një shoqërie me në krye një parti të vetme. Kinezët kanë ekonomi mjaft të zhvilluar tregu, kufij të hapur dhe të drejtë të lëvizin e të vendosen në të gjithë botën.

Pra kufizimi i lirive njerëzore në një farë mënyre është minimal, aq pak sa nuk e rëndon frymëmarrjen e shoqërisë.

Letërsia e Kadaresë, e gjithë vepra e tij që u përkthye dhe u shpërnda nëpër glob para rënies së diktaturës shqiptare, provonte se realsocializmi i modelit dhe i llojit të tij të hapur pothuaj si në pluralizëm, ka qenë një nga novitetet më të mëdha të asaj periudhe.

Kur diktatura ra, për arsye që i di vetëm ai, Ismail Kadare nuk e kaloi butë periudhën kalimtare mes dy sistemeve, por me sforcim ndaj të kaluarës. Ndërkohë që gjithçka ai shkroi pas vitit nëntëdhjetë, elitare në thelb dhe shumë bashkëkohore, nuk shkaktoi atë mrekulli të letërsisë së tij të krijuar në komunizëm, ku kryeveprat janë më të mëdha dhe më mbresëlënëse.

**MUHARREM XHAFA: “NUK BESOJ QË TI TË KESH
HARRUAR QË KADAREJA NA JEPTE NEVE TË
KURSIT TË LETËRSISË LEKSIONET MË TË
RËNDËSISHME TË LENDËS SË LETËRSISË
DEKADENTE”**

“I dashur Ylli!

Ti e di që unë të njoh jo pak! Dhe, në fakt, të nderoj, se ke qenë edhe shok i mirë, edhe student i aftë, i mbështetur krejtësisht me forcat e tua, edhe një kuadër e intelektual me emër i kohës së socializmit!

Në lidhje me Kadarenë do të të sugjeroja që t'i thoshe atij se për çfarë arsyes ai flet sot poshtërsisht ndryshe e poshtërsisht kundër për letërsinë e artin e realizmit socialist dhe për Enver Hoxhën?

Ylli, unë nuk besoj që ti të kesh harruar që Kadareja na jepte neve të Kursit të Letërsisë leksionet më të rëndësishme të lendës së Letërsisë Dekadente, në të cilat ngrinte në qiell metodën krijuese të realizmit socialist e mendimin estetik të Enver Hoxhës dhe hidhte poshtë me fakte konkrete kalbëzimin e letërsisë borgjeze!

Ylli, përse ka ndryshuar kaq shumë në anën e borgjezisë ky shkrimtar - përfaqësuesi më kryesor i letërsisë socialiste dhe një politikan i përmasave kombëtare, komunist, shkrimtar në profesion të lirë, deputet e nënkryetar i Frontit Demokratik të Shqipërisë?!

Kadareja, Ylli, i ka bërë dëm të madh edhe vetes! Ai nuk do të arrijë kurrë si shkrimtar i borgjezisë nivelet e larta të shkrimtarit të letërsisë socialiste! Ai nuk do të arrijë kurrë në veprën e tij artistike të sotme nivelet që pati në vitet e socializmit!

Miku im!

Populli ynë ka një shprehje që, mbase nuk e kanë popujt e tjerë: Njerëzit e mëdhenj kanë kohë plot për t'u turpëruar, po kanë pak kohë për t'u korrigjuar! Respektet e mia!”

KUR QE 37 VJEÇ

Parathënie e Kadaresë në kolanën prej 14 vëllimesh me titullin “Heronj të heshtur”, e cila nisi botimin në vitin 1974, në prag të 30 vjetorit të çlirimit të Shqipërisë dhe kur ai qe 37 vjeç.

“Nga Ismail Kadare

Nisma për të shkruar, mbledhur e botuar këtë monument kolektiv të dëshmorëve të rënë pas Çlirimit, është mishërimi i kësaj dëshire të përhershme popullore.

Si e tillë, ajo jo vetëm plotëson një dëshirë dhe një nevojë, por është njëkohësisht një aksion i popullit dhe një amanet i tij, sepse kronika epike e këtyre dëshmorëve është pjesë e pandarë e kronikës së lavdisë së vendit tonë...

Historia mijëvjeçare e popullit tonë ka qenë e pleksur gjithmonë me armiq të.

Nuk ka pasur shekull, nuk ka pasur stad zhvillimi, nuk ka pasur aktivitet kombëtar, ekonomik, politik, ushtarak, revolucionar, ku të mos jenë përzier armiq të tanë të shumtë, me gjuhë, zakone dhe por me një qëllim të njëjtë dhe të pandryshueshëm: dje zhdukja e kombit dhe shtetit shqiptar, sot zhdukja e socializmit dhe revolucionit në këtë vend, pra rrjedhimisht asgjësimi ynë i plotë.

Këto tridhjetë vjet të pushtetit popullor, kanë qenë pjesa më e shkëlqyer, më e gjallë, më aktive, më heroike, e gjithë jetës mijëvjeçare të Shqipërisë. Prandaj, si rezultat i luftës së klasave, edhe veprimtaria e zezë armiqësore kundër nesh në këto tridhjetë vjet ka qenë më e tërbuar dhe më gjakësorja.

Sa më shumë të ecim përpara, aq më keq ata egërsohen.

Sa më tepër mbulohet me lavdi revolucioni ynë, aq më tepër mbulohet me turp kundërrevolucionit i tyre..

Ky basoreliev i madh, riafirmon në mënyrë bindëse dhe heroike njëkohësisht këtë të vërtetë të madhe.

Cilët janë heronjtë e këtyre librave, vëllimin e parë të të cilave e merr tani në dorë lexuesi ynë?

Emrat e tyre, datëlindjet dhe vendlindjet, i keni në kryet e tregimeve, në qoshen e djathtë ashtu janë të shkruara edhe emrat e tyre mbi tabelat e varreve të dëshmorëve, ku ata pushojnë në lavdi.

Ishin vitet e para të Çlirimit. Në gjithë Shqipërinë kishin filluar aksionet e mëdha të jetës së re: rindërtoheshin urat, u ndaheshin tokat bujqve, bëheshin votimet e para, mësoheshin germa dhe këngë të reja.

Veprimet luftarake kishin pushuar, kurse ata, heronjtë e këtyre librave vazhdonin ende të ishin partizanë: partizanë, jo në kuptimin simbolik të fjalës, ashtu siç qe në atë kohë populli ushtar, ashtu siç bëjmë përpjekje për të mbetur ne të gjithë edhe sot pas tridhjetë vjet çlirimi, por në kuptimin më real të saj: me pushkë në krahë, me bombë në brez, me syrin pishë.

Ata ndiqnin mbeturinat e bandave armiqësore, diversantët, kriminelët, tërë llumin e reaksionit më të zi, të jashtëm e të brendshëm që ende vërtitej në malet tona.

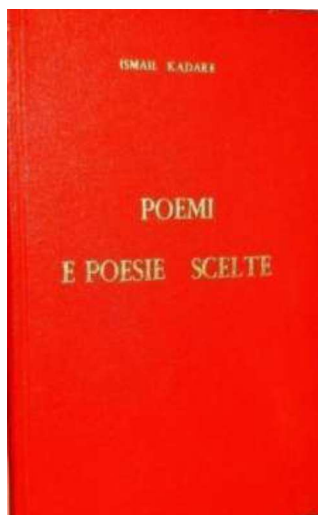
E ndiqnin në dimër e në tufan, rrugë e pa rrugë, natën e ditën, me pushkë në krahë, me bombat në brez... si partizanët.

Ata ishin partizanë, në emër, në ideale, në gjithçka.

Armiku që ata ndiqnin nuk ishte më pak i egër se fashistët italo-gjermanë.

Ai ishte i tillë sepse ishte armik i dëshpëruar, i lyer me gjakun e krimeve kundër popullit, i ndërgjegjshëm se e priste gjyqi i tij i madh.

Një armik i tillë, një bishë e tillë që nuk sheh shpresë shpëtimi asgjëkund, është më i rrezikshëm nga të gjithë...”

Në vitin 1968 Shtëpia Botuese “Naim Frashëri” në Tiranë kreu publikimin në italisht të librit të Kadaresë “Poemi e poesie scelte” (“Poema dhe poezi të zgjedhura”).

Libri kishte 129 faqe.

Botimi origjinal ka kapak të kuq.

Ai ndodhet në shumë biblioteka italiane, veçanërisht në mënyrë të dendur në Milano, qytetin më të zhvilluar të vendit.

KONGRESI I DYTË I LIDHJES SË SHKRIMTARËVE DHE ARTISTËVE TË SHQIPËRISË: ISMAIL KADARE MBAN DISKUTIMIN “PËR NJË THELLIM TË KARAKTERIT SOCIALIST TË LETËRSISË TONË”

Ky kongres u mbledh nga 24 deri në 28 prill 1969.

Referuar revistës “Nëntori”, Ismail Kadare ka mbajtur në këtë veprimtari diskutimin “Për një thellim të karakterit socialist të letërsisë tonë”. Mes të tjerash në të thuhet: “Vitet që na ndajnë nga kongresi ynë i parë, janë vite të mbushura me përpjekje për ta çuar përpara letërsinë tonë.

Këta janë vite të sukseseve tona në luftë me vështirësitë e njëpasnjëshme, vitet kur me e ruajtëm të pastër realizmin socialist.

Në këtë kohë, në horizontin e letërsisë botërore, krahas reve të errta të dekadentizmit borgjez, u shfaqën edhe retë e zeza të revizionizmit në letërsi”.

...

“Thellimi i karakterit socialist të letërsisë nuk është vetëm një dëshirë e jona subjektive.

Para së gjithash ky thellim është një domosdoshmëri objektive, e diktuar nga vetë realiteti ynë socialist.

Në jetën tonë përherë e më shumë po hyn socializmi, hyjnë shprehitë socialiste.

Ato i ndeshim kudo, ato po bëhen pjesë organike e jetës. Çdo ditë, çdo orë, çdo minutë, në mënyrë të vetvetishme”.

TELEGRAMET NUMËR 1178 DHE 1409

Me telegramin numër 1178, në 16 nëntor 1969, kryetari i Komitetit për Marrëdhëniet Kulturore me Jashtë, Misto Treska, njoftonte se qenë nisur drejt ambasadës shqiptare në Romë lënda e poezive të Llazar Siliqit dhe e Ismail Kadaresë, për t'u botuar aty.

Në 1 dhjetor ambasadori Ksenofon Nushi që nga Roma e vinte në dijeni Tiranën se nën kujdesin e një të quajturit Dante Vechi, do të mbahej në radio një emision për poezinë shqiptare si edhe do të botohej një vjershë e Kadaresë në revistën "Prospekti".

Me telegramin 1409, 29 shkurt 1970, Ministria e Punëve të Jashtme në Tiranë u njoftua se nën kujdesin e mikut të Shqipërisë Lussu Joyce qe botuar një vëllim me shkrime të Migjenit, Siliqit dhe Kadaresë.

Prezantimi i tij do të bëhej në një librari të Romës.

Me shënimin se publikohej nën përkujdesjen e Lussus dhe ishte 89 faqe, libri doli me titullin "Tre poeti dell'Albania di oggi. Migjeni - Siliqi - Kadare".

Shtëpia botuese qe "Lerici edizione".

Në këtë fillim të vitit 1970 shtëpia botuese franceze Albin Michel botoi në frëngjisht romanin "Gjenerali i ushtrisë së vdekur" të përkthyer nga Jusuf Vrioni.

Por emri i tij nuk ishte vendosur në libër.

“GJENERALI I USHTRISË SË VDEKUR” BOTUAR NGA “GROSSMAN PUBLISHER

(NC 44 WEST 54 th STREET NEW YORK NY 1009 XY)

Në 1 mars 1972, nga Misto Treska, përfaqësisë diplomatike shqiptare në Nju Jork iu nis mesazhi:

“Dërgoni për llogarinë tonë pesë kopje të librit “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” botuar nga “Grossman Publisher (NC 44 WEST 54 th STREET NEW YORK NY 1009 XY).

Interesohuni me anën e miqve tanë për publicitetin e këtij libri në shtypin përparimtar...”

Në 1 prill 1972, protokolluar me numrin 5623, nga ambasada shqiptare në Paris vihej në dijeni Tirana se “Takuum redaktoren përkatëse që ka botuar librin e I. Kadaresë.

Është botuar në 5 mijë kopje.

Deri tani janë shitur rreth 1000.

Kemi marrë masa me miq gazetarë që të shkruhet ndonjë shënim në shtyp, por deri tani nuk ka gjë...

...Lutemi na dërgoni referencat nga shtypi botëror ç’është shkruar mbi “Gjeneralin e ushtrisë së vdekur”. Me postë nisëm katër kopje të librit”.

Në 6 prill 1973 në qytetin e Barit në format broshure, me shaptilografim, në 80 faqe, u botua libri “Kadare Ismail e altri. Poesie albanesi di lavoro e di lotta”.

Në 21 tetor 1971 u zgjidha zëvendës sekretar rinie i shkollës dhe sekretar rinie i mësuesve. Në ditarin tim të kësaj dite kam shkruar: “Tani që u zgjidha zv/sekretar rinie i shkollës kam ndër mend ta kthej të gjithë shkollën në një plasdarm për të përmbysur të vjetrën kudo që ndodhet në Berat. Kryesorja është të lejohen iniciativa”.

Sipërmora dy të tilla.

Njëra prej tyre ishte qendra e zërit, një dhomë në katin e tretë me pamje nga oborri i shkollës dhe bulevardi i qytetit, ku pata vendosur edhe një gramafon si edhe pesëdhjetë pllaka muzikore me melodi simfonike të gjetura në Shtëpinë e Pionierit. Radio-gramafoni qe i markës “Bocmak 57”.

Në mëngjes, kur nxënësit grumbulloheshin e pastaj rreshtoheshin për tu futur në klasa, trasmentoja List, Bethoven e Shopen.

DHIMITËR FULLANI I SHKRUAN RAMIZ ALISË: POEZITË E YLLI POLOVINËS SHPREHIN TENDENCË FORMALIZMI

Në 19 prill 1973 shefi i redaksisë së Poezisë, Dramës dhe Kritikës në Shtëpinë Botuese “Naim Frashëri”, Dhimitër Fullani, ka bërë një informacion për Ramiz Alinë, sekretar i PPSH që mbulonte artin, kulturën dhe propagandën.

Në të thuhet se “Sipas udhëzimeve që na u dhanë, redaksia e poezisë, dramës dhe kritikës letrare i kontrollon një për një të gjitha veprat që kanë qarkulluar gjatë vitit 1972, veprat që ndodhen në shtypshkronjë si dhe ato që janë duke u përgatitur për shtyp në redaksi dhe doli me këto të dhëna, mendime dhe konkluzione:

...
Ç) Ylli Polovina “Nëpër stacione”. Mund të mos e përmbante poezinë “Largimi”, që mbetet vetëm tek një impresion i papërcaktuar.

Mes të tjerash në këtë raport thuhet “Kemi kthyer e seleksionuar vjershë për vjershë vëllime të tëra si ato të Ylli Polovinës, P. Çerkezit, K. Zhatros, e të shumë të tjerëve nga figuracionet çapraze alogjike etj., që shprehin tendencë formalizmi”.

DEBATET NË KINEMANË ME SHTATËQIND VËNDE

Iniciativa e dytë imja kishte të bënte me diskutimet në sallën shtatëqind vendëshe të Kinemasë. Debatohej për filmat e ndryshëm modernë dhe sidomos veprat letrare me tematikë liberale dhe frymë kundër konservatorizmit të jetës shoqërore e dogmatizmit të menduarit politik.

Më i bujshmi diskutim publik ishte ai i poemës “Dielli dhe rrëkerat” i Faslli Halitit. Sekretari i parë i Partisë ishte Gaqo Nesho dhe djalë i tij, Agimin e kisha nxënës.

Në atë dhjetor 1972 në sallën e kinemasë të mbushur plot, debati përkrahës për poemën e Halitit, botuar tek “Zëri i Rinisë”, ishte shumë entuziast. Kritikë e tij qenë plot ironi dhe mjaft të guximshme, njëkohësisht shumë të arsyeshme.

Pas debatit në Kinema jehona e tij ditë pas dite mes nxënësve të gjimnazit “Babë Dudë Karbunara” u bë ortek. Nuk e fiku atë as edhe fjalënaja se në gazetën lokale të Lushnjes, “Shkëndia”, në 25 janar 1973, u botua një letër proteste e dhjetë gjimnazistëve vendas. Ishte e nxitur dhe e organizuar nga vetë sekretari i parë i rrethit Rrapi Gjermani.

Me atë gazetë në dorë Faslli Haliti shkoi tek Ismail Kadareja, i cili i tha: “Kjo kritikë duhet të kritikohet. Për këtë poemë mua më ka folur fjalët më të mira edhe Ramiz Alia. E di ç’ke ti Faslli, mbylle në një zarf këtë kritikë që të ka bërë “Shkëndia” dhe postojë kryeministrit Mehmet Shehu, e thuaj: Kjo është demokracia jote?!”

Por me gazetën në dorë Haliti shkoi tek Dritëro Agolli. Ky i tha: “Kjo nuk është kritikë, por akt-akuzë dhe me këtë ti vete në burg”.

Ndërkohë Rrapi Gjermani nguli këmbë se në poemën e tij “Dielli dhe rrëkerat” Faslli Haliti tërthorazi kishte bërë thirrje për përmbysje me dhunë të pushtetit popullor.

Atëherë poeti vajti sërish tek Kadareja, i cili e ndihmoi të takohej me Ramiz Alinë. Ky me në dorë gazetat “Zëri i Rinisë” e “Shkëndia” pohoi: “Të paskan tmerruar lushnjarët me këtë kritikë. Poema është e gabuar ideologjikisht, por ne nuk jemi dakort me këtë kritikë që të bëhet ty. Prandaj do t’u heqim vërejtje shokëve të “Shkëndisë” dhe atyre të Komitetit të Partisë”.

Alia dukej mjaft i revoltuar me shprehjen e kritikës së Rrapi Gjermanit dhe pasuesve të tij “sa s’është vonë”. Shqiptoi fjalët: “D.m.th. sa pa të futur në burg”.

Por Ramiz Alia më pas, në një mbledhje me punonjësit e shtypit pati thënë: Ju të “Zërit të Rinisë” keni botuar poemën “Dielli dhe rrëkerat” të Faslli Halitit që është e denjë për tek “Lë Monde” dhe shkrimet e Viktor Qyrkut janë të denja për te “Pravda”.

Pas këtij inkurajimi Rrapi Gjermani bëri një mbledhje ku e mbajti katër orë në këmbë Faslli Halitin. Dënimi që i ashpër: dërgimi në një fshat ku punoi si kooperativist i thjeshtë.

Ishte fundi i marsit 1973. Pati nisur mospëlqimi politik nga Enver Hoxha i Festivalit të 11-të të Këngës në Radiotelevizion. Ky e goditi këtë ngjarje fillimisht në një fjalim të tij në Presidiumin e Kuvendit Popullor më 9 janar 1973. Në 3 shkurt një plenum partiak të paralajmëruar për probleme ekonomike, ai e shndërroi tërësisht për shqetësime në fushën e kulturës.

DRITËRO AGOLLI BËHET KRYETAR I LIDHJES SË SHKRIMTARËVE DHE ARTISTËVE

Në Plenumin e IV të KQ të PPSH, i cili u mbajt në 26-28 qershor 1973, në raportin e tij Hoxha mëshoi në platformën “Të thellojmë luftën ideologjike kundër shfaqjeve të huaja dhe qëndrimeve liberale ndaj tyre”. Në tëh të goditjes u vunë jo vetëm të quajturat ndikime të huaja dhe qëndrimet liberale, por u përcaktua si veprimtari armiqësorë posaçërisht sjellja e Fadil Paçramit dhe e Todi Lubonjës. I pari si sekretar i komitetit të Partisë për Tiranën dhe përmbajtjen e dramave të tij, i dyti për frymën e lëshimeve që shpërndante në kolektivin e Radio Televizionit.

Sipas Enver Hoxhës, këta dy si edhe të tjerë bashkëngjitur, në letërsi e në arte, nën maskën e luftës kundër konservatorizmit, kishin bërë përpjekje për t'i hapur rrugën liberalizmit, për të larguar letërsinë dhe artet nga rruga e realizmit socialist.

Në plenum u spikatën si përgjegjës të këtij qëndrimi, të quajtur antiparti, një listë emrash të pafund, por nuk qenë në to pena si Dritëro Agolli. Madje ky menjëherë pas plenumit u emërua kryetar i Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve, duke zëvendësuar të kritikuarin për liberalizëm, shkrimtarin dhe studiuesin Dhimitër Shuteriqi.

Në postin e ri Agolli denoncoi shumë autorë që nuk i konsideronte të përputhshëm me kursin e Enver Hoxhës.

Nuk qe i qortuar në plenumin e Katërt as Ismail Kadare.

Madje ky i fundit ishte shumë aktiv në mbështetjen e vijës politike të këmbëngulur nga Hoxha.

Unë në Berat prisja që sekretari i parë i rrethit, Gaqo Nesho, të jepte porosi për ndëshkimin tim, por nuk ndodhi asgjë. Kjo jo sepse pjesëmarrës aktiv në veprimtarinë më të dukshme liberale në qytet, debatin në kinema qe edhe i biri, Agimi, por vetë bashkëshortja e tij, e motra e Alqi Kondit. Tana ishte një grua e mendje moderne.

Ja pse u duk sikur do të kaloja një verë të qetë, madje edhe tërë vjeshtën e motit 1973. Kështu edhe doli të ishte.

Në 25 tetor në karakteristikën time si mësues u vunë këto fjalë:

“Ylli Polovina është mësues i letërsisë në shkollën e mesme të përgji-thshme “B. D. Karbu-nara” që nga muaji janar i vitit 1970.

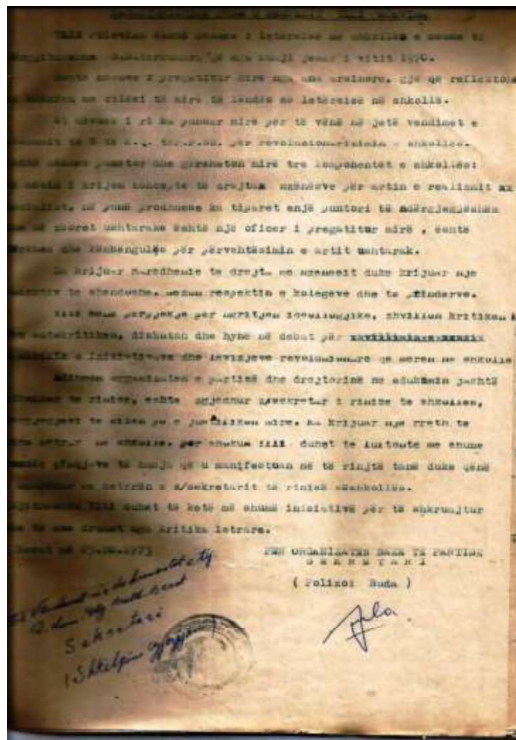
Është mësues i përgatitur mirë nga ana arsimore, gjë që reflektohet me dhënien me cilësi të mirë të lëndës së letërsisë në shkollë.

Si mësues i ri ka punuar për të vënë në jetë vendimet e Plenumit të 8 të K.Q. të P.P.SH. për revolucionarizimin e shkollës. Është mësues punëtor dhe gërshton mirë tre komponentët e shkollës. Në mësim u krijojnë koncepte të drejta nxënësve për artin e realizmit socialist, në punë prodhuese ka tiparet e një punëtori të ndërgjegjshëm dhe në zboret ushtarake

është një oficer i përgatitur mirë, është kërkues dhe këmbëngulës për përvetësimin e artit ushtarak.

Ka krijuar marrëdhënie të drejta me nxënësit duke krijuar një kolektiv të shëndoshë, gëzon respektin e kolegëve dhe të prindërve.

Ylli bën përpjekje për ngritjen ideologjike, zhvillon kritikën dhe autokritikën, diskuton dhe hyn në debat për

zhvillimin e iniciativave dhe lëvizjeve revolucionare që merren në shkollë.

Ndihmon organizatën e partisë dhe drejtorinë në edukimin jashtë shkollor të rinisë, është zgjedhur zv/sekretar i rinisë së shkollës, përgjegjësi të cilën po e justifikon. Ka krijuar një rreth të gjerë letrar në shkollë.

Por shoku Ylli duhej të luftonte më shumë kundër shfaqjeve të huaja që u manifestuan në të rinjtë tanë duke qenë me detyrën e zv/sekretarit të rinisë së shkollës.

Gjithashtu Ylli duhet të ketë më shumë iniciativë për të shkruar dhe të mos druhet nga kritika letrare”.

KADARE SHKRUAN TEK “ZËRI I POPULLIT”

Në 13 janar 1974 Ismail Kadare botoi në të përditshmen e PPSH-së “Zëri i Popullit” shkrimin “Realizmi socialist-arti i madh i revolucionit”.

Teksti i plotë i tij:

“Letërsia jonë e realizmit socialist e trashëgoi si thesarin më të shtrenjtë këtë lidhje, duke pasuruar e ngritur në një shkallë më të lartë atë me idetë e revolucionit dhe të komunizmit.

Partishmëria proletare e letërsisë sonë të realizmit socialist është shprehja më e lartë e lidhjes së plotë të saj, si asnjëherë tjetër, me fatet e popullit.

Të gjithë ne shkrimtarët e realizmit socialist kemi një përgjegjësi të madhe për ta ruajtur të paprekur këtë thesar shpirtëror të paçmuar.

Në të tridhjetë vjetët e moshës së saj, letërsia jonë e re e realizmit socialist ka njohur suksese dhe gëzime të mëdha.

E vënë pa asnjë rezervë në shërbim të revolucionit, komuniste dhe kombëtare njëkohësisht, ajo i ka larë njëherë e përgjithmonë llogaritë me gjithë ndryshkun shekullor të artit feudal – borgjez, me misticizmin, irealizmin, sentimentalizmin, bulevardizmin, me historitë iluzive të vajzave të të varfërve me “princët e kaltër”.

Në qoftë se do të kërkonim të gjenim dy fjalë që të përmbledhnin sa më qartë esencën e gjithë asaj morie izmash të asaj flore të sotme të helmatisur borgjeze e revizioniste, këto fjalë do të ishin “ndarja nga populli”.

Kjo ngjarje është synimi i përbashkët.

Lidhur me këto janë përpjekjet për shthurjen e kohës në veprën letrare, për shkatërrimin e ligjeve të kompozicionit, të sintaksës dhe më në fund të gjuhës. (Një nga kryedekadentët, Xhojsi, është përpjekur, për shembull, të krijojë një vepër të tij – gjuhën e ujit dhe të erës).

Edhe në rastet kur dekadentët e pranojnë njeriun në veprat e tyre, ky nuk është njeri në kuptimin normal të kësaj fjale.

Më tepër se një njeri, ai është një surrogate i tij, një genie biologjike, jashtë kohës, hapësirës dhe shoqërisë. Pikërisht një njeri të tillë, dekadentizmi përpiket ta bëjë hero tipik të kohës.

“Njeriu pa cilësi” është titulli i romanit voluminoz të Myzilit, një nga katekizmat e dekadentizmit modern. Dihet se njeriu që nuk i përket asnjë shoqërie, humbet identitetin e vet dhe kthehet kështu në një maskë.

Për të tilla maska ka shumë nevojë sot reaksioni botëror.

Kështu arti borgjez përpiket sot të krijojë një model të ri antiheroi, një autsajdër (ai që është jashtë), siç e kanë pagëzuar në Perëndim.

Ky autsajdër, i cili mbush librat, skenat dhe filmat e botës borgjeze e revizioniste, mishëron ikjen nga bota jonë, dezertimin e turpshëm nga koha.

Ai nuk është ndonjë shpikje e re, përkundrazi, rrënjët e tij duhet t'i kërkojmë thellë tek Bibla dhe Kurani, këto puse të pashtershme idesh reaksionare.

S'është e rastit që një nga ideologët e sotëm borgjezë ka shkruar: “individit e nis këtë udhë të gjatë si autsajdër dhe do ta mbarojë, ndoshta, si një shenjt”.

Hipitë e sotëm, autsajderët, antiherojtë e Kamysit ose të Beketit, nuk janë tjetër veçse modifikime të shenjtoreve mjekërgjatë që bridhnin qysh para 2000 vjetëve e më pas nëpër shkretëtirat.

Në plenumin e 4-të të Komitetit Qendror të Partisë shoku Enver, në një mënyrë thellësisht marksiste, zbërtheu esencën e vërtetë konservatore të borgjezisë dhe të revizionistit të sotëm.

“Karakter konservator – thotë shoku Enver, – kanë jo vetëm ideologjitë e vjetra që vinë nga thellësitë e shekujve, por edhe ideologjia e kultura e sotme e degjeneruar

borgjeze e revizioniste, i gjithë liberalizmi e modernizmi i tyre”.

Duke zbatuar tezën e shokut Enver në terrenin e letërsisë dhe të arteve, nuk është vështirë të dallojmë në kohën tonë aleancën e shenjtë të konservatorizmit më të tërbuar me modernizmin më të shthurur.

Le të kujtojmë disa fakte nga historia e letërsisë sonë.

Cili ka qenë konservatori më i madh i letrave shqipe dhe jo vetëm i letrave, por i gjithë kulturës sonë? Përgjigja është e qartë për të gjithë: ky konservator ka qenë Gjergj Fishta.

Fanatik i tërbuar, idealizues i çdo gjëje patriarkale, apologjet i fesë, i institucioneve mesjetare, himnizues i primitivizmit, armik i egër i çdo përparimi – ky është portreti i këtij letrari prift.

Mirëpo, nga ana tjetër po të bëjmë pyetje se cili ka qenë liberali më i madh i letërsisë sonë, përgjigja është po ajo: përsëri Gjergj Fishta.

Filoitalian i papërmbajtshëm, agjent i Vatikanit, emisar i pushtimit fashist, partizan i çkombëtarizimit dhe i romanizimit të kulturës sonë. ...

Të njëjtin shembull na e jep figura e letrarit fashist Ernest Koliqi.

Konservatorizmi i tij ekstrem nuk e pengoi të shfrytëzonte në veprën e tij reaksionare, një teori aq të shtrenjtë për modernizmin e sotëm, frojdizmin.

Nuk është e rastit që pseudoshkrimtari dhe armiku i partisë Fadil Paçrami i linte të mbushura pseudodramat e tij me hije dhe jo me njerëz.

Nuk është e rastit që ai bashkë me Todi Lubonjën ishin kundërshtarë të tërbuar të karakterit kombëtar në artet tona.

Në poezi, F. Paçrami urrente figurën e baballarëve, në skulpturë figurën e nënës, në prozë përbuzte plakatin shamizeza.

Ai tmerrohej nga figura e Skënderbeut me keq se një pasha turk.

Pra, ai nuk duronte dot asgjë që kishte lidhje me themelet e popullit dhe të kombit. Nga kjo pikëpamje ai të kujtonte ata pseudodijetarë të Ishullit të Laputëve, për të cilët Suifti tregon se kërkonin të shpiknin një metodë për të filluar ndërtimin e shtëpive nga çatia.

Djathtizmi i T. Lubonjës e F. Paçramit, kozmopolitizmi, urrejtja për folklorin dhe antishqiptarizmi i tyre, treguan dhe një herë se lufta e klasave në terrenin e letërsisë dhe të arteve është e gjallë dhe do të jetë e tillë për një kohë shumë të gjatë.

Si pjesë përbërëse e mekanizmit të revolucionit, realizmi socialist ka pasur, ka dhe do të ketë po ata armiq që ka revolucionin.

Tërbimi i tyre, rrufetë që ata lëshojnë mbi të, nuk tregojnë gjë tjetër veçse fuqinë dhe rrezikshmërinë e tij për klasat sunduese.

Realizmi socialist si pjellë e revolucionit gëzon po atë liri të revolucionit. Ai nuk u bindet kanoneve, rregullave dhe dogmave, siç pretendojnë armiqtë e tij të hapur, ose miqtë e tij të rremë.

Ai u bindet vetëm ligjeve të revolucionit, i njeh dhe i respekton ato ligje, dhe pikërisht në këtë qëndron jo dobësia dhe jetëshkurtësia e tij, por përkundrazi forca dhe pavdekësia e tij.

Nganjëherë vetë ne shkrimtarët dhe artistët e realizmit socialist, nuk i njohim, ose nuk i përdorim dot mundësitë e pakufishme të këtij arti.

Duke hedhur poshtë rrënjësisht teorinë e “realizmit pa cak” të revizionistit frëng Rozhe Garodi, i cili ka për qëllim integrimin e një pjese të dekadentizmit në realizmin socialist, ne jemi gjithashtu kundër kufizimeve artificiale të fushës së veprimtimit të artit të ri të klasës punëtore.

Realizmi socialist ka një forcë të tillë të brendshme sa që është në gjendje të shtjellojë në gjirin e tij të gjitha temat, duke filluar nga revolucionin proletar e gjer në legjendat më të thella të shekujve.

Ai është në gjendje ta rishikojë dhe ta rishpjegojë artistikisht gjithë botën, që nga rrethimi i Trojës...

Epoka e kapitalizmit është në perëndim dhe tonin e artit botëror, kulmet e tij po i jep e do t'i japë akoma më shumë në vitet e ardhshme jo borgjezia, por klasa punëtore.

Realizmi socialist është ende në dekadat e tija të para. Në vitet e ardhshme ai do të ngushtojë gjithmonë e më tepër perandorinë kulturale borgjeze – revizioniste, gjersa më në fund ta rrethojë atë.

Letërsia jonë e re shqipe, për vetë pozitën pararojë të partisë dhe të vendit tonë në luftë kundër botës së vjetër në kuadrin e artit botëror komunist, ka sot një pozitë të privilegjuar dhe mundësi të pakufishme për vepra të mëdha”.

XHEMAL ARANITASI MË PRISH BIOGRAFINË

Në mars 1974 Avenir Aleksi qe transferuar me punë në Tiranë, në një institucion të rëndësishëm dhe një ditë prej tij më vjen lajmi se duke më njohur mua si shumëgjuhësh, përfshi edhe frëngjishten, pati propozuar të emërohesha në ambasadën shqiptare në Paris.

Pak ditë më vonë erdhi saktësimi: me që e njihja gjuhën ruse do të më jepej një vend në ambasadën tonë në Bullgari.

Aveniri shtoi se për t'u miratuar kjo lëvizje më duhej të isha i martuar. Beqarët atëherë nuk emëroheshin nëpër përfaqësitë diplomatike shqiptare.

Ndërsa isha duke e menduar zgjidhjen e një fejese, prej degës së Punëve të Brendshme në Berat doli informacioni se për arsye biografike nuk mund të emërohesha fare në ambasada.

Ai që ma prishte biografinë qe Xhemal Aranitasi.

Ifetja, bashkëshortja e Xhemalit, ishte e motra e Vezires dhe e Ruzhdiut, fëmijë të Shuaip Polovinës, stërgjyshit tonë, që pas vdekjes së gruas së mëparshme qe martuar me një të dytë.

INFORMACION MBI AKTIVITETIN E ZBULIMIT DHE TË KUNDËRZBULIMIT FRANCEZ

Në 13 korrik 1974, ne numër protokolli 1202, drejtori i Drejtorisë së Tretë të Ministrisë së Brendshme, Jonuz Mersini, hartoi “Informacion mbi aktivitetin e Zbulimit dhe të Kundërzbulimit francez në drejtim të studentëve dhe qytetarëve që shkojnë në Francë”.

Teksti i plotë:

“Franca sot i kushton një rëndësi të madhe ekspansionit të gjuhës dhe, nëpërmjet saj, përhapjes së kulturës për qëllimet e saj.

Për këtë ata pranojnë kryerjen e studimeve nga ana e studentëve të huaj në Francë si edhe dërgimin e pedagogëve të gjuhës në vende të ndryshme.

Nëpërmjet kësaj pune kulturele organet e zbulimit dhe të kundërzbulimit kryejnë një veprimtari të gjerë operativozbuluese në radhët e studentëve të huaj që mësojnë në Francë.

Këtë veprimtari ata e kryejnë duke qenë të kamufluar në entet dhe institucionet shtetërore që merren direkt me këto probleme.

Qendra të tilla janë:

CRUS-“Qendra Rajonale e Studimeve Rajonale dhe Shkollore”. Kjo merret me problemet e studentëve të huaj. Çdo studenti këtu i hapet një dosje personale.

CRUS është e ndarë në drejtori dhe në seksione të ndryshme si seksioni i Evropës Lindore dhe vendeve të Azisë (ku bën pjesë edhe vendi ynë), seksioni i Evropës Perëndimore, seksioni i vendeve të Afrikës, Amerikës Latine, dhe vendeve arabe.

Për përpunimin e studentëve në radhë të parë përdoret agjentura e ngritur në radhët e studentëve francezë që kontaktojnë me studentët e huaj, të cilët gjatë bisedave bëjnë edhe shfrytëzimin e tyre informativ, si edhe studimin e tyre me qëllim për tërheqje në bashkëpunim.

Veç kësaj organet e kundërzbulimit francez kanë ngritur agjenturën e tyre në internatet, në biblioteka, ku ndjekin të gjithë veprimtarinë e studentëve të huaj, kanë organizuar përgjimin telefonik, etj.

Për shfrytëzimin e tyre informativ përdorin forma të ndryshme, të cilat janë:

- studentëve herë pas here u bëhen ftesa për të frekuentuar familje franceze, ku gjoja krijohen ambiente të ngrohta familjare për studentët dhe në të njëjtën kohë zhvillohen biseda sipas interesave të të zotit të shtëpisë.

- organizohen diskutime për çështje të ndryshme, ku secili student duhet të diskutojë për praktikën e vendit të tij në këto çështje.

- ngarkohen studentët me tema diplome apo studimi për çështje të ndryshme të vendeve të tyre, të cilat shfrytëzohen nga organet përkatëse për qëllime informative, etj.

Krahas kësaj veprimtarie që ka për qëllim grumbullimin e të dhënave mbi vende të ndryshme të botës nëpërmjet shfrytëzimit të kujdesshëm të tyre, organet franceze përpiqen të organizojnë dhe një veprimtari të gjerë operative.

Kështu ata shpesh herë kërkojnë me anë të agjenturës së tyre të inkurajojnë relatat e studentëve të huaj me femrat franceze, të nxitin martesat me to, organizojnë mbrëmje vallëzimi të shpeshta, udhëtime të ndryshme, etj.

Bëjnë një propagandë të madhe për Francën si “vendi i lirisë dhe i bollëkut”, për të krijuar tek studentët e paformuar konfuzion ideologjik dhe degjenerimin moral.

Me anë të programit mësimor përhapin rrymat dekadente borgjeze të kohës së sotme dhe në analizat që bëhen në lidhje me to, kërkohet që studentët në mënyrë të detyrueshme të japin mendimet e tyre.

Me anë të veprimeve të ndryshme përpiqen që të krijojnë situata komprometuese për ta si duke i vënë në kontakt me të arratisur: apo duke i shtyrë në jetën e

shthurrur, krijimin e lidhjeve me emigracionin ekonomik, etj.

Të gjitha këto tregojnë se organet franceze të zbulimit e kundërzbulimit nuk qëndrojnë inaktive ndaj studentëve tanë dhe qytetarëve që shkojnë me shërbim.

Por këtu ata veprojnë me kujdes për shkak të konjunkturave të marrëdhënieve me vendin tonë dhe mundet që në një situatë të caktuar të kalojnë edhe në veprime provokative konkrete”.

ME NUMRIN PROTOKOLLAR 1340

Në 14 shtator 1974, me numrin protokollar 1340, nga ambasadori shqiptar në Romë Pirro Koçi, iu nis Misto Treskës radiogrami, ku mes të tjerash thuhej:

“Pret t’i dërgohet parathënia që i ka premtuar Kadareja për botimin e poezive të tij të cilën e ka gati dhe që sipas tij ja kanë kërkuar disa shtëpi botuese.

Lutemi të nxitet Ismaili ta shkruajë shpejt dhe e dërgoni në rastin më të parë”.

“FJALIMI I ENVER HOXHËS NË 3 TETOR 1974 **POEZI NGA ISMAIL KADARE**

Fjalët e tij ikin larg, n'eter fluturojnë,
Ku dimrat mbi pullaze shtetesh brerojnë kudo,
Ku nën retë e mëdha monumente e kupola çohen
Kolona me fjalë latine e hieroglife gdhendur mbi to
Bronx e rituale parlamentesh, formula pompoze,
Fjalë gjëmimtare për lirinë, të tingullta e të mëdha,
Por me gjithë kupolat a jehonën solemne bronzore
Bota pavarësinë më të rrallë se uranimumin e ka
Ndaj kur një fjalë e gjallë për të
Çan mes sarkofagësh të vdekjes,
Një fjalë e gjallë për lirinë,
Bota vë veshin në përgjim.
Ndaj kur midis qiellit memorial të kësaj vjeshte
Fjalët e Enver Hoxhës ndeshin,
Bubullimat mënjanohen me nderim.

Në 3 tetor 1974 Enver Hoxha kishte kryer një takim elektoral me zgjedhësit e zonës së tij nr. 209 të Tiranës. Fjalimi i gjatë u botua të nesërmen në gazetën “Zëri i Popullit”.

Hoxha e niste retorikën e vet me fjalët “Ju falënderoj që caktuat si kandidat për deputet në Kuvendin Popullor mua, ushtarin e Partisë, djalin dhe vëllanë tuaj dhe ju siguroj se do t'u shërbej Partisë e popullit gjersa të rroj. Çdo gjë që bëjmë së toku ia detyrojmë të gjitha Partisë, vijës së saj të drejtë marksiste-leniniste, që qëndron në bazë të të gjitha fitoreve e që përbën garancinë për të ardhmen socialiste të vendit tonë”.

Në një paragraf shumë më poshtë: “Zgjedhjet e kësaj legjislature të Kuvendit Popullor zhvillohen në prapësi të një ngjarjeje të shënuar, 30-vjetorit të Çlirimit të Atdheut dhe të fitores së revolucionit popullor. Me këtë rast Partia, pushteti dhe mbarë populli ynë mund të bëjnë me krenari

bilancin e fitoreve të arritura dhe me optimizëm mund ta shikojnë të ardhmen. Vitet që kanë kaluar janë të tëra vite të lavdishme, ku secili ka lënë gjurmë të pashlyeshme në truallin tonë, ku secili përbën një përmendore më vete. Në jubileun e shënuar të 30-vjetorit të Çlirimit të Atdheut me kënaqësi të madhe mund të shikojmë se programi i Partisë për industrializimin e vendit, për kolektivizimin e bujqësisë, për zhvillimin e revolucionit kulturor dhe për edukimin e njeriut të ri është realizuar me sukses në të gjitha etapat dhe në të gjitha hallkat”.

Më tej: “Vetëm revolucioni dhe diktatura e proletariatit u sigurojnë masave të gjera punonjëse mundësinë që të marrin pjesë në drejtimin e jetës së shoqërisë, të thonë fjalën e tyre për politikën e brendshme e të jashtme të shtetit, të gëzojnë efektivisht liritë e të drejtat demokratike. Për demokraci flasin edhe në vendet borgjeze e revizioniste. Teoricienët e propagandistët e tyre bëjnë një zhurmë të madhe, duke i atribuar asaj merita gati “hyjnore”, duke e paraqitur atë si kulmin dhe formën më të lartë të organizimit shoqëror. Por, siç na mëson marksizëm-leninizmi, demokracia ka qenë dhe do të jetë kurdoherë klasore. Sistemi i demokracisë borgjeze dhe tërë aparati i saj janë një mjet për sundirnin e klasës kapitaliste mbi punonjësit, ai ekziston për të mbrojtur shfrytëzimin dhe interesat e saj egoistë”.

Zgjedhjet për deputetë në Kuvendin Popullor u zhvilluan ato ditë, më 6 tetor 1974.

Në Tiranë u votuan Enver Hoxha, Ismail Kadare, Manush Myftiu, Mehmet Shehu, kompozitori Nikolla Zoraj, historiani Stefanaq Pollo, politikanja e re Themie Thomai, balerina Zoica Haxho, etj.

KARAKTERISTIKA IME E 18 TETORIT 1974

Mes të tjerash në të u shënuan edhe këto fjalë:

“Ylli bën përpjekje për ngritjen ideologjike dhe profesionale, zhvillon kritikën dhe autokritikën. Është kandidat i Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve të Shqipërisë, ka botuar përmbledhje poezish, reportazhe, etj.

Është njeri i afrueshëm, kolegët kanë respekt për të, si mësues është i aftë dhe premton për të ardhmen.

Për mësues Ylli Polovinën kolektivi dhe organizata bazë kemi këto vërejtje:

Pak preokupacion ka treguar për rritjen dhe forcimin e bazës materiale, kabineti i letërsisë nuk ka qenë në gatishmëri për fillimin e vitit shkollor.

Me organizatën e rinisë duhej të punonte më tepër, sepse ka rënie në këtë drejtim, për thellimin e iniciativave revolucionare të rinisë në luftë kundër shfaqjeve të huaja, sidomos pas Plenumit 4 të K.Q. të P.P.SH.

Ka kuptim jo të drejtë për përdorimin e notës, duke e përdorur atë si mjet presioni dhe tendencioziteti. Ka çfaqje të intelektualizmit. Duhet të thellohet më shumë në problemet ideologjike, sepse ka raste papjekurie politike dhe ideologjike.

Ylli i ka të gjitha mundësitë që të formohet si mësues i ardhshëm.

Kolektivi pedagogjik nuk është dakord që ai të lëvizë nga shkolla e mesme.

Organizata e partisë e konsideron subjektive mendimin e kolektivit dhe të domosdoshme lëvizjen e shokut Ylli në një shkollë tjetër: kjo do ta ndihmojë atë në perspektivë”.

Ylli Polovina është meues i letërsisë në shkollën e mesme
me profilin pedagogjik "S.D. Kertumata" që nga viti shkollor
1969 - 1970.

Ylli Polovina është meues i përgatitur mirë nga ana shkollë-
sore kjo reflektohet në dëshmien e mirë të letërsisë në
shkollë.

Si meues i ri ka punuar për të vendë në jetë vendimet
e Planimit 8 të K.Q.P.P.SH. për revolucionarizimin e shkollës.

Në punë prodhues ka marrë pjesë bashkë me organizatën e
rinisë në shkollë, në akcionet kombëtare, si në taracime në heku-
ndë, ka është lavdëruar nga shtabi qendror.

Në shprehje ushtarake me mkenasit në mbledhjet mësimore një
njëherë, si dhe përgatitjen ushtarake që e jep si lëndë në vitet e
para është një meues i përgatitur si oficer, është këmbëngulës
dhe kërkesë për përvehtësimin e artit ushtarak. Ka qenë në forumë
drejtonjës të rinisë në shkollë dhe në rreth.

Ylli bënë përpjekje për ngritjen ideologjike dhe profesio-
nale, shvillon kritiken dhe autokritiken. Është kandidat i li-
dijes në shkollat dhe artistave të Shqipërisë, ka botuar për-
shkrimje poetike, reportazhe etj..

Është ngjeri i afërshëm, kolegët kanë respekt për të, si
meues është i aftë dhe premt për të ardhmen.

Për meues Ylli Polovinen kolektivi dhe organizata baze
bënë këtë vlerësim:

Për përkrahjen ka treguar për ritjen dhe forcimin e
baze materiale, kabineti letërsisë nuk ka qenë në gjendje për
fillimin e vitit shkollor.

Me organizatën e rinisë duhet të punonte në tëpër në pë-
rvojën në këtë drejtë, për thellimin e inisjativave revolucionare
në rininë në luftë kundër çfaqësve të huaja, sidomos pas Plan-
imit 8 të K.Q. P.P.SH.

Ka kuptim jo të drejtë për përdorimin e notës, duke par-
tuar në si një presion dhe tendencioziteti, ka çfaqë të intelektualit
shkolli. Duhet të thellohet në shumë në problemet ideologjike,
në punë ka rastë pa pjekuri politike dhe ideologjike.

Ylli i ka të gjitha mundësit që të formohet si meues i
shkollës.

Kolektivi pedagogjik nuk është dakortë që të levis nga
shkollë e mesme.

Organizata baze e Partisë e konsideron subjektive mendim-
et e kolektivit, dhe të demonstrohet levinjen e shokut Ylli që
të bëjë më tepër në perspektivën.

F/ ORGANIZATËN BAZË TË PARTISË

SEKRETARI
(Paol Buda)

[Signature]

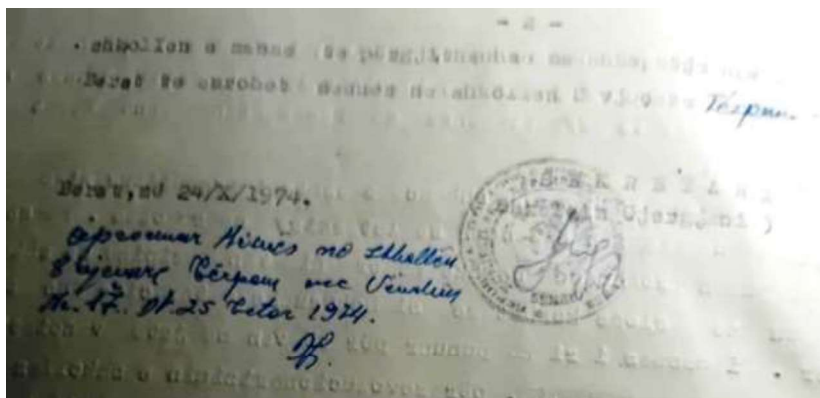
GJASHTË DITË MË PAS

Në 24 tetor 1974 po kjo karakteristikë në rreshtat e fundit të saj gjykonte se “Kryesia e Komitetit Ekzekutiv. Këshilli Popullor i rrethit Berat, në mbledhjen e saj datë 25/10/1974 aprovoi që shoku Ylli Polovina nga mësues në shkollën e mesme të përgjithshme me shkëputje nga puna Berat të transferohet mësues në shkollën tetëvjeçare Tërpan.

Berat, më 24/10/1974

Aprovuar mësues në shkollën 8 vjeçare Tërpan me vendim nr. 17, dt. 25 tetor 1974.

Sekretari Shkëlqim Gjergjani”.

NIS PERIUDHA E DURIMIT: TËR PAN

Ndëshkimi im shtetëror qe shumë i rëndë, me shkelje ligjore.

Isha diplomuar në Universitetin e Tiranës dhe me ligj mund të më emëronin në të gjitha rrethanat vetëm si mësues i shkollës së mesme.

Kurse më caktuan në një shkollë tetëvjeçare.

Madje jo në Berat, as në ndonjë nga qytezat në periferi të tij, por në një fshat shumë të thellë e të largët malor me emrin Tërpan.

Që sllavisht, sipas meje, prej kohës së pushtimit bullgar të fundvitit njëmijë, donte të thoshte Tërpanie.

Shqip: Durim.

Pati filluar në jetën time stina e të duruarit. E quajtura për meje periudha e Tërpanit.

Koha e sprovës së madhe si karakter njerëzor dhe po ashtu si krijues letrar.

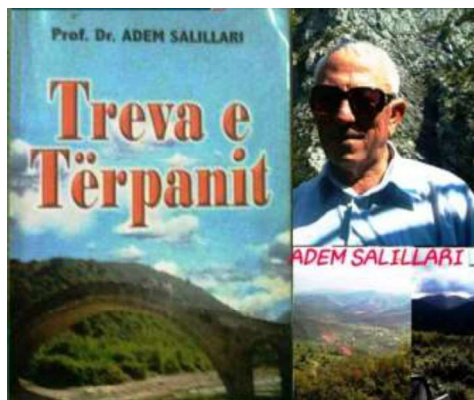
SHKO TË ZËVENDËSOSH MËSUESEN GJYZLEMINÉ POLOVINA, TË MOTRËN E SHABAN POLOVINËS

Një nga gjurmët e pranisë së familjes sonë në kraninën e Tërpanit qe ajo e gjyshit nga babai, Isan Polovina, i cili u mor pothuaj një vit me reformën agrare, ndarjen e tokave.

Mbresë tjetër ishte një rrethanë, të cilën po e shënoj sipas rrëfimit që i bën episodit Profesor Adem Salillari në librin e tij “Trevë e Tërpanit”, botuar në 2004.

Kapitulli titullohet “Nga përshtypjet e një mësuesi”. Ky

quhet Ferik Veliu.

Sipas tij, “Fill pas përfundimit të shkollës së mesme e Tiranës në qershor të vitit 1948 kthehem në Paraspuar. Shkollën e mesme e bëra gjysmën në Berat dhe gjysmën në Tiranë në liceun “Naim Frashëri”. Shkoj rastësisht në Berat dhe takoj Ismail Shehun

nga Vëndresha e Skraparit, shok të shkollës në vitet 1934-36 ku unë rrija në teqenë e Therepelit. Ai më tha në Tozhar është hapur shkolla fillore me katër klasa. Shko të zëvendësosh mësuesen Gjyzlemine Polovinën, të motrën e Shaban Polovinës. Kështu u emërova mësues në atë shkollë ku punova në vitet 1948-49”.

Gjyzlemini ishte halla ime dhe Shabani im at.

TË FLESH NGJITUR ME SAMARXHIUN E FSHATIT

Në 1 nëntor 1974 u nisa për në Tërpan. Nuk pata qenë kurrë në atë fshat, në të cilin mbërrije pas një orë e gjysmë me makinë të nisur që nga Ura e Goricës.

Kisha dëgjuar se rruga e shtruar me çakëll që nga koha e luftës italo-greke ishte e mbushur plot me gropa dhe një udhëtim mbi të mjekët e Beratit e këshillonin për të nxjerrë nga tronditja gurët në veshka.

Duke pritur atë mëngjes ende të pazbardhur autobusin e vetëm urban, një “Zis” me turi, të drejtuar nga shoferi Lili, mora vesh nga udhëtarët se ajo që edhe një rrugë e shkretë. Nëpër të kalonin në ditë vetëm tre-katër makina.

Ishte e pamundur të shkoje dhe të riktheheshe në shtëpi çdo ditë. Duhej të flije në Tërpan.

Sidoqë u vonova atë mëngjes rreth orës nëntë mbërrita në Tërpan dhe iu prezantova drejtorit të shkollës, Flamur Spahiu.

Ky më njohu me dhomën ku do të flija, në të cilën që strehuar edhe ai. Nuk bëhej fjalë aspak për ndonjë dhomë normale, por për një pjesë ndërtese të ngushtë dhe e ulët, të ngritur me gur.

Dhoma ishte shumë e ulët dhe koka pothuajse më prekte llambën elektrike.

Ngjitur me të punonte samarxhiu i Tërpanit, Murat Mema. Ky ishte nga Paraspuari.

Më tej kishte një dhomë mekaniku i kooperativës. Quhej Xhevair Nazo. Ishte nga Luçka e Tozharit.

Daut Llapri, një nga nxënësit e mi me të cilin do të lidhesha ngushtë, një gjysmë shekulli më pas, në dhjetor 2024, do të më tregonte se samarxhiu Murat jetonte akoma, duke mbërritur moshën 102 vjeçe. Banonte në një kodër me ullinj poshtë Zhitomit, afër Beratit.

Atë 1 nëntor 1974 në shkollë kolektivi më priti pa lënë të kuptohej se e dinte që pata ardhur aty si i ndëshkuar

politikisht. Veçanërisht u treguan të dashur mësuesi vendas Dule Llapri si edhe ardhësi nga jugu Spiro Gjini bashkë me të shoqen, shkodranen Bisera.

Flamur Spahiu më tha se përveç lëndëve për në ciklin e lartë të shkollës tetëvjeçare, ku merrja një rrogë prej 7050 lekësh të vjetra, do të jepja pa pagesë edhe dy apo tri lëndë në shkollën e mesme bujqësore të mbrëmjes.

Në prag të muzgut të asaj dite, pas një pritjeje të gjatë më në fund u gjet një kamion dhe hipur mbi të mora rrugën e rikthimit në Berat. Nga lodhja dhe tronditja më vinte për të vjellë dhe kur më në fund mbërrita në shtëpi, nisa të qaj me dëshpërim.

Zgjimi në mëngjes ishte sërish pa zbardhur dita dhe tashmë qesh bërë gati shpirtërisht për të qëndruar gjithë javën në Tërpan. Kisha marrë me vete çantën prej lëkure me të cilën, të mbushur me libra apo fletore hartimi të korrigjuara, shkoja në gjimnaz.

Pamje të Tërpanit.

Ky lluks intelektual nuk më duhej më.

Zbulova që çanta mbante brenda saj një bukë të tërë gruri dyzetë lekëshe. Për të shpëtuar nga buka e misrit që jepej në mensën e koope-rativës, ajo do të më duhej për të gjithë javën.

NJË MBLEDHJE NËNTË ORË PA PUSHIM

Vendosa të mësohesha me qëndrimin e gjatë në Tërpan, por nuk dëshiroja aspak të pajtohesha me nënshtrimin ndaj dënimit tim. Prandaj shpirtin rebelues e lashë të shpërthente brenda gjimnazit “Babë Dudë Karbunara”.

Shkrova një fletërrufe. Ajo shkaktoi trazim dhe fillimisht u vendos një përgjigje nga komiteti i rinisë i shkollës, i cili e hidhte poshtë interpretimin tim të ngjarjes. Ndërkaq në familje dy prindërit e mi po e vuanin shumë përmbysjen time nga fama e një poeti me libër të botuar në një njeri krejtësisht periferik dhe të zbuar nga qyteti.

Ende nuk ishte mbyllur java e parë e nëntorit 1974 kur më njoftuan se duhej të paraqitesha në gjimnaz në një mbledhje kolektivi. Ajo u bë menjëherë pas mesditës dhe në presidiumin e saj ndodhej edhe vetë nënkryetari i Komitetit Ekzekutiv të rrethit, Kola Stavri. Ai i dha që në fillim drejtimin mbledhjes: nënshtrimin tim ndaj vendimit zyrtar të transferimit në Tërpan.

Unë e mora fjalën disa herë, madje në një rast tregova se në shkollën tetëvjeçare të fshatit kisha parë edhe një vajzë të zbathur. Fakti ishte i vërtetë dhe pamja më kish tronditur shumë, por presidiumi i mbledhjes kaq deshi dhe më qortoi rëndë se nuk e njihja jetën dhe i sajoja gjërat.

Veç nuk qenë me këtë frymë shumë nga mësuesit e gjimnazit, madje pedagogia e anglishtes, Donika Bushi, ishte shumë luftarake në mbrojtjen time.

Për ta lodhur këtë qëndrim të kolektivit nënkryetari i Komitetit nuk i bëri asnjë pushim mbledhjes. Ajo zgjati plot nëntë orë. Ishte me të vërtetë atmosferë shtypjeje. Njëpër natën e vonë u ktheva në shtëpi. I vetëm. Nuk ndihesha i përulur. Madje përjetoja ngazëllim. Nuk isha dorëzuar.

Ajo gjysmë ore rrugë nga godina e gjimnazit në pjesën lindore të qytetit për në shtëpinë time në pjesën perëndimore të Beratit, lagjen “Murat Çelebi”, kishte kaq shumë qetësi sa për herë të parë depërtova në arsyetimin se mos në të gjithë këtë mllëf ndaj meje ndikonte tërthorazi letra që i pata dërguar Ramiz Alisë në 28 qershor 1971.

Kur mbërrita në shtëpi me ato që tregova për mbledhjen ia lehtësova ankthin dy prindërve të mi. Do të flija pak orë për tu rinisur të nesërmen që pa gdhirë drejt Qafës së Llaprit, fshatit të largët me emrin bullgar Durim.

BURIMI ME UJË TË PAKËT

Në fshat nuk kishte ujë për të pirë. Një burim i pakët ishte poshtë përroit, në të djathtë të shkollës dhe në fund të repartit ushtarak. Vendi quhej Gorica e Sulos.

Atje patën vendosur një gjethe lofate dhe uji rridhte pikë-pike. Ishte hall i madh të mbushej një enë dhe ta ngjisje pastaj lart, deri në qafë të Llaprit. Ishte e vështirë sepse rruga për të zbritur qe një e tatëpjetë e thiktë, po ashtu e përpjeta kur ngjiteshe me enën e ujit në dorë.

Në gjysmëdhomën ku flija bashkë me drejtorin, me derë nga pas godinës, ishte një muslluk. Me atë ujë të paktë lanim duart dhe fytyrën. Musllukun e mbushte përditë me një gjym që e ngrinte që nga Gorica e Sulos, vëllai i vogël i kolegut tonë mësues Dule, Daut Llapri.

Ky do të bëhej nxënësi im më i dashur.

Për t'u larë banorët përdornin ujin e rezervuarit. Më parë se ai të bëhej aty kishte fushë. Qe tokë e Nuredin Llaprit. Ishte e mbushur me pemë, me mëna të zinj dhe arra, fiq e rrush po ashtu. Uji buronte gjithkund. Rezervuari u ndërtua aty sepse mbushej pa pushim me ujë të rrjedhshëm.

Tek spitali, i cili ishte në kodrinën e akacieve, pranë rezervuarit, për të sëmurët e shtruar apo ata që vizitoheshin nga mjeku, kishte një dhomë me të gjitha konditat: me dru për tu ngrohur dhe me disa musllukë të mbushur me ujë të ngrohtë. Kjo qe e domosdoshme për gratë dhe ato i mbante të mbushura përditë me ujë të marrë tek Gorica e Sulos punonjësja e moshuar, por shumë e fortë fizikisht, Xykja.

DETI I EMËRTIMEVE TË VJETRA BULLGARE

Në gjithçka përreth, gjer në katër skajet më të largëta të horizontit, sidomos drejt jugut të Shqipërisë, emërtimet bullgare qenë gjithkund.

Vetë emri Berat vinte nga Bjellij Grad, Qytet i Bardhë.

Në territorin ku tashmë kisha shkuar për të vazhduar profesionin e mësuesit, nuk qe sllav vetëm emri Tërpan, por edhe fshati Teman, i cili sipas meje donte të thoshte Tjomnij, i errët, pa diell. Ai rrinte në një hapësirë të ngushtë, ku dukej vetëm një pjesë e vogël e qiellit.

Fshati poshtë tij dhe Tërpanit, Tozhari, vinte nga Tozhje, që gjithnjë sipas meje, donte të thoshte po “ashtu si Temani”. Edhe ky katund kishte mbi krye një pjesë të ngushtuar të qiellit. Ishte tokë e begatë, por që merrte ngrohtësi nga pak orë diell në ditë.

Në vijim, duke u ngjitur në mal qe fshati Vokopolë, emër që rridhte nga Vollkoje Polje, Fusha e Ujqërve. Gjatë rrugës që vinte nga Berati ndodheshin dy fshatra me emrin Zhitom (i Madh dhe i Vogël), bullgarisht, sipas meje. me kuptimin vend ku jetohej, vendbanim.

Madje edhe mbiemri im, Polovina, u tregojta nxënësve kuriozë, që donte të thoshte gjysma, vinte prej emrit të një fshati të madh ngjitur me Kuçovën, në vijë ajrore shtatë-tetë kilometra larg Beratit. Në rrëfimin tim ua pata theksuar nxënësve se këto emërtime sllavo-bullgare qenë ngulitur njëmijë vjet më parë.

Ndërkohë sipas librit “Treva e Tërpanit” të shkruar nga Profesor Adem Salillari, “Emërtimi Tërpan me sa duket e ka prejardhjen nga fjalë sllave që do të thotë tokë e papunuar, djerinë.

TRE KOLEGË TË DASHUR

Që në ditët e para të ardhjes në Tërpan menjëherë vezulluan ngrohtësi tre prej kolegëve të shkollës: Dule Llapri, Spiro Gjini dhe Benjamin Haznedari.

Beniamini ishte qytetar i vjetër be-ratas, babai i tij qe përgjegjës i rrugës nga Berati në Tër-pan. E kontrollonte

Ditë për ditë, për të zbutur gropat e saj dhe anëve mirëmbajtur kanalet e rrjedhjes së shiut.

Spiro Gjini shkollën pedagogjike e kish mbaruar në Gjirokastrë, ku pati qenë futbollist me

ekipin e qytetit. Ishte 35 vjeç dhe i martuar me shkodranen Bisera. Qenë prindër të tre vajzave, kishin kërkuar me ngulm lindjen e një djali. Lola qe vajza e tretë, ndërsa Brikena ishte shumë e bukur.

Spirua kishte sy të kaltër e të ngrohtë. Kishte ballë të madh dhe flokë pothuaj gjysmë kaçurrel. Ishte shumë ironik dhe kishte qejf të luante me fjalën. Mbante një pardesy me ngjyrë kafe dhe pantallona të thjeshta. Me sa mbahej mend kurrë nuk kishte vënë një kollare. Pinte cigare gjithë ditën. Hante një tepsì të tërë me sallatë jeshile.

Bashkë me Biserën qenë strehë e miqve.

Dule Llapri ishte mirëfilli vendas.

Familja e tij kishte ardhur në Tërpan shumë vite para Ali Pashë Tepelenës. Mbiemrin e kishte marrë nga emri i qafës. Të gjithë banorët e tjerë, që ishin fare pak, qenë Llapri, por nuk kishin asnjë lidhje kushërie me njëri-tjetrin.

Kur u vra burri i Urmasë, nënës së Avniut, qe i pranishëm edhe Nuredin Llapri, i ati i ardhshëm i Dules. Po kullosnin bagëtinë. Lart në qafë të malit dolën dy gjermanë dhe shtinë me mitralozë. Nuredini kishte një mushkë dhe u fsheh në një dëllinjë. Të shoqin e Urmasë e mori plumbi në bark. Erdhën dy gjermanët dhe e shtynë të vrrarin me shkop. Ishte tërë gjak. Bagëtitë i morën të tëra, ca i therrën dhe ca i molën.

Ishte maj 1944, kur po mbahej Kongresi i Përmetit. Urmaja mbeti me katër jetimë.

Sipas rrëfimit të Nuredin Llaprit, “Ndenjëm ca kohë në një qafë mali, në zjarr bënim vetëm bollgur. Mullinjtë ishin bllokuar, e rrihnim grurin me shkop, e bluanim me mokër.

Kur erdha Llapri ishte i djegur krejtësisht. Ca kohë ndenja i vetëm pranë një zjarri, pastaj bëra një kasolle me kashtë.

Dasma ime qe me kandil tek koka, vetëm në atë kasolle me kashtë. Miq nuk kisha shumë, ishin nja dhjetë atë natë. Roba nuk kishim, vetëm ca të djegura dhe ndonjë e kalbur se i kishin futur tregtarët në dhe atje në Berat. U nxora njerëzve ca kafe elbi. Erdhi edhe hoxha. Të fusnin në gjerdek. Më mbajti një orë te dera, më këndoi kuranë. Bagëti kisha pak. Një rrogoz shtrova.

Nusen, Dritën, e sollën dy me kuaj, e mbanin prej krahu. Në mushkë nuk e mbanin dot se na bënte çupë. Kalit i lidhnin në veshë një shami të kuqe dhe një të bardhë, ato shami i merrte menjëherë ai që i shoqëronte.

Kali që përdorej, ishte i një majori të dalë në pension, i cili e jepte për këtë punë me para. Pastaj ai e fali, kali u plak.

Nuses i nxorëm një kulaç bërë me miell gruri dhe ca gjethe ulliri lart. Duhej gjithashtu të hidhte këmbën e djathtë. Kulaçin ja jepte një fëmijë. Nusja duhej të daroviste, pastaj burri shkelte nusen në këmbën e djathtë, takohej në derë me nusen dhe i hiqte duvakun.

Atë natë erdhën edhe dy partizanë, pushkët i varën në mur.

“Vdekje fashizmit” thoshin sa herë pinin raki.

DRITA SI YLL

Stërgjyshërit e Dules kishin pasur pronë të gjithë malin e Tërpanit, i pasur me bimë medicinale, sidomos sherebel. Pikërisht në Qafë të Llaprit kjo pronë ndërpritej, për t'ja lënë kodrinën pasuese të tjerëve.

I jati, Nuredini, ishte burrë i urtë dhe nuk merrte nëpër gojë njeri. Thoshin se kur kish qenë i ri pati kaluar një krizë sëmundjeje toke. I qe shkaktuar nga të ftohtit e madh kur pati bërë ushtrinë në Spaç.

Kurse e ëma, Drita, ishte yll në gjithçka. Ajo kishte ball të bukur, një rrudhosje shumë e lehtë në anë të syve, gojën po ashtu të hijshme, të vogël si kuti. Kur fliste buzët i bëheshin shumë shprehëse. Fjalët i artikulonte me lëvizje aq të ëmbëla, sikur puthte buzët e dikujt, por pa kurrfarë epshi. Flokët i bënte gërshetë dhe i mblidhte me shami të bardhë. Mollëzat i purpuronin fare lehtë, pak të ngritura me lezet. Dhembët i kishte të vëna me shumë kujdes dhe i dukeshin si ruaza.

Kishte vetëm një fotografi të pamjes së saj, atë të pasaportës. Po ajo kopje ishte përdorur për të plotësuar dokumentet e pensionit. Kishte pasur edhe një foto tjetër, por ia pati marrë e bija, e cila e kishte vënë në shtëpinë e saj, tek pasqyra e dollapit.

Djalin e vogël e fuste në dyshek, ja lante rrobat, ja thante dhe të nesërmen ja vishte, sepse një palë rroba kish.

350 ditë pune në vit kishte futur në kooperativë, duke mbajtur tetë shpirt. Mëngjes e darkë qante për njërin djalë të saj, Dautin. Ky kishte një të dalë në gjoks që i dhembte.

Gjatë luftës Dritës i sollën dorën e një njeriu, sepse i shoqi kishte ikur për të shkuar tek Zylyftar Veleshnja, për t'i dorëzuar një pushkë dhe rrugës e patën kapur italianët. Këta e kishin lidhur pas një peme. E lanë atje pesë ditë e net, me pushkën futur grykëposhtë nën sqetull. Ditën e gjashtë e gjeti një bari me lopë dhe e shpëtoi.

Kur i sollën dorën Dritës, si provë e të shoqit që nuk ishte më gjallë, ajo kishte unazë. Drita e njohu që nuk ishte e tij. Ndërkohë Nuredini pati shkuar tek Zylyftari dhe dorëzuar atje pushkën. Ky i dha një letër dy partizanëve dhe ata e sollën në shtëpi, në Luçkë, ku ishin muhaxhirë, sepse Tërpani qe djegur. Gëzim i madh tek familja Llapri. Dy partizanëve u dhanë dy dele (mish i zjerë) dhe dhjetë bukë. Pastaj ata shkuan përsëri tek Zylyftari. Në kthim bashkë me mushkat sollën një letër nga ky i fundit, ku gëzohej që djali u kishte ardhur në shtëpi. Po kështu me këtë letër Zylyftar Veleshnja thoshte që të mos e merrnin partizan sepse qe djalë i vetëm.

PËR NJË PJATË FASULE PA KOKRA

Dule Llapri kishte mbaruar në 1968 Institutin e Shkodrës dhe e patën caktuar mësues në Tërpan. Pak kohë më pas sollën në shkollën e këtij fshati një nga mësuesit më të spikatur të Beratit, i cili ishte drejtor gjimnazi: Aleko Qanon.

Alekua, Beniamin Haznedari dhe një veteriner flinin bashkë në një dhomë, në një kabanon me dërrasa, të sajuar nga Ndërmarrja Shtetërore e Ndërtimit për tu strehuar punëtorët që po hapnin rezervuarin poshtë Qafës së Llaprit.

Alekua nuk dinte të ndizte fenerin (në vitin 1968 Tërpani ende nuk kishte drita), as të fshinte qelqin e tij, të bënte zjarr në stufë jo e jo. Ai u mërzit shumë nga jetesa në Tërpan dhe nuk e qetësoi as sjellja e kolegëve vendas që përpiqeshin ta mbanin afër. Prandaj një ditë i tha Dule Llaprit: “Do të bëjmë ty drejtor të shkollës”. Kështu edhe i mundësohej kthimi në Berat.

Por Dulja kundërshtoi, sepse nuk kishte kryer ushtrinë. Gjithsesi organizata bazë e partisë e propozoi për nëndrejtor.

Tërpani ishte jo vetëm vend i vështirë dhe i izoluar, por nuk kishte as ujë të pijshëm. Italia ujin tek kodra e spitalit, pasi gjatë luftës me grekët i kishte bërë analizat, e pati nxjerrë te papijshëm. Tërpanakët ujin e mbushnin poshtë në përrua, matanë komandës së batalionit. Vërtet nuk ishte i pishëm, por qe më i miri në territor.

Vend fukara ose të paktën me këtë psikologji rronin. Kooperativa kishte një mensë, në të cilin ata që gatuanin ndërroheshin çdo muaj, shumica të pazotë të bënin pilaf apo një pjatë me fasule. Urdhri ishte dhënë që në këtë mensë të hanin vetëm përfaqësues të kooperativës, mësuesit jo.

Unë bukën dyzetë lekëshe që e sillja çdo javë nga Berati, e kombinova me vezë të skuqura dhe një lloj gjelle

me patate të grimcuara hollë, të cilën e shpika vetë, madje i vura emrin “tërpanake”.

Por jo çdo ditë më mbetej kohë të gatuaja, sepse nga mësimet në shkollën e ditës kaloja në atë të mbrëmjes. Mbaj mend njëherë që më zuri një dhembje e madhe koke, prej të cilës nuk pata vuajtur ndonjëherë më parë. Kur mbarova edhe orët e shkollës së natës, shkova tek mensa dhe u luta për një pjatë të çfarëdoshme gjëlle. Kishin vetëm lëng të hollë fasuleje, tamam si ujë koke. Nisa ta pi, sepse luga nuk kishte çfarë të merrte atje. Kokrat qenë shumë të rralla.

Gjithsesi papritur dhimbja e kokës pushoi. Gjithë atë sëkëlldi e kisha pasur nga uria.

Kishte një mënyrë shpëtimi: klubi. Atje qe kuzhinier Hiqmeti dhe i luteshim, kundrejt çmimit jo të vogël, të na gatuante një pjatë gjëlle.

Atyre që u binte fati i mbrapsht të qëndronin në Tërpan të shtunën dhe të dielën, sidomos punonjës të qendrës shëndetësore, në këtë izolim urinë e shuanin me një kuti sardele të blerë tek klubi ose me bukë misri të lyer sipër me vaj dhe kripë a sheqer.

Ishte festë në rast se i mbushnin mëndjen magazinierit të batalionit, Lames, për t’u dhënë një kuti mishi.

DASHURIA PËR TË MËSUAR

Në Paraspuar, kur ndërtonin shtëpitë e tyre, në nëntokë vendasit kishin gjetur gjëra shumë antike: shigjeta, poçeri, tulla të shkruajtura. Këto jo vetëm nuk i dorëzonin, por as i tregonin. Kishin frikë mos u binin më qafë të pohonin se ku konkretisht i patën gjetur.

Sidoqoftë mësues Mondi i gjeografisë, një djalë shtatlartë, e mori vesh këtë të fshehtë të kodrinës së fshatit Paraspuar, por nga qyteti i Beratit apo prej Tiranës, megjithëse i vuri në dijeni, nuk erdhi kush si arkeolog të gërmonte.

Paraspuari për një periudhë të gjatë kohe shekullore kishte qenë kala. Bashkë me Çorogjafin ishin dy lartësitë kontrolluese të korridorit të kalimit nëpër rrugën Berat, Drobonik, Zhitom, Tërpan, Paraspuar, Gryka e Selckës, Ballaban, Përmet dhe Kostur.

Qafa e Llaprit, kodrina e cila quhej Tërpan shumë më përpara se udhëtari turk Evlija Çelebiu të bënte dy ardhjet e tij në tokën shqiptare (1666-1670) dhe ta citonte këtë vendndodhje çifliku, nuk qe pikë strategjike e trevës siç ishte Paraspuari.

Po ashtu tek libri i Prof. Adem Salillarit”, “Treva e Tërpanit” shkruhet se “Në një parcelë në Tozhar të quajtur Vidhi i Madh, kur filluam të plugonim tokën qilizëm në rreth 50 cm me traktor, me plug “Martinel”, u ndesh në një punishte qeramike dhe dolën në sipërfaqe grumbuj me enë balte, që nga këto të vogla e deri tek qypa të mëdhenj që mund të merrnin brenda mbi një kuintal drithë. Gjithashtu u gjet edhe një skulpturë mermeri, monedha etj. Por nuk di se ku ato përfunduan”.

Më pas: “Këto fakte tregojnë për një zhvillim të hershëm ekonomik. Kështu edhe në Plenckë, Zhitom, Molisht dhe fshatra të tjera”.

Shënojmë se në Drobonik janë gjetur rrënojat e një kështjelle desaretase të tre mijë viteve më parë, kurse në

Zhitom, tridhjetë metra në të djathtë të rrugës që nga Berati shkon drejt Tërpanit e më tej, janë gjetur gurë të lashtë me gjurma mbishkrimesh.

BANORË MENDJEHAPUR

Në 1947 u hap shkolla e fshatit me gjashtë dhoma. Mësuesit e kishin dhomën brenda shkollës. Ata erdhën nga Berati, mes tyre edhe Luçi, bir i familjes së dëgjuar nga Kalaja, Lefta.

Nxënësit nuk kishin libra, me një abetare mësonin katër vetë. Ngriheshin e vinin në një shtëpi dhe atje mësonin bashkë. Në darkë prindërit i merrnin dhe i çonin tek një bashkëfshatar që kishte shkollë dhe i thoshin: “I ka bërë mësimet apo jo?”

Tjetri përgjigjej me po ose jo.

Po ashtu një herë në muaj prindërit shkonin në shkollë për të pyetur si e kishin fëmijët e tyre mbarëvajtjen. Shumë herë shkonin bashkë me ta për t'i shoqëruar e ruajtur nga rreziket, sidomos në dimër, sepse rrugës kishte përrenj.

Për ditë festash në qoftë se shkolla për shembull kishte 27 nxënës do t'i çonin mësuesit 140 vezë ose për novruz dyzetë shpatulla mishi.

Ditën e dytë këta dhuratat i çonin me thes në Berat. Çdo ditë kishte radhë për ta mbajtur mësuesin në familjen e çdo nxënësi. Pas shtatëmbëdhjetë ditësh ai merrte një shtëpi dhe gatuar vetë.

Ndërkaq po të ndodhte që nxënësi nuk mësonte mësuesi e mbante në këmbë ose e godiste me pëllëmbë apo purtekë.

DY SEKRETARË TË PARË: GAQO NESHO DHE PIRO GUSHO

Kooperativa e Tërpanit u krijua në 1957. Në fillim nga 75 shtëpi që kishte Tërpani në korrik u futën 14, në shtator u bënë 20 familje, në fund të vitit numri arriti në 55 shtëpi. Gjer në vitin 1964 mbeti vetëm një familje pa u kolektivizuar.

Furri i bukës u hap në 1969. U shoqërua me dyshimet se do t'ja hidhnin njerëzve, duke ua shitur sikur qe një kilogram copa, por në të vërtetë ajo do të qe tetëqind gramë.

Ndodhi që në vitin 1974 furra e bukës i Tërpanit pati një defekt, i cili mund të rregullohej vetëm për pesëmbëdhjetë ditë. Kjo gjendje i turbulloi gratë, të cilat luteshin që defekti të ndreqej sa më shpejt. Sepse për ta bërë bukën vetë u duhej të ngriheshin pa gdhirë, të mbledhnin shkarpa e dru për zjarr dhe të zinin brumin, të ngrohnin saçin e kështu me rradhë. Vetëm në orën nëntë piquej buka. Ja pse pa furrën e kooperativës kishte mungesa të mëdha në forcat e punës.

Ndërkaq ndërtesën e shkollës së Tërpanit e bënë në gjashtëdhjetën gollobordas të NSHN-së. Ajo kishte katër klasa paralele dhe në fillim vinin nxënës nga të gjithë fshatrat. Shkolla e mesme bujqësore u hap në vitin 1969 dhe kjo u bë që në të t'u mundësohej studimi kuadrove, të cilët punonin në kooperativë. Por një ditë erdhi në Tërpan sekretari i parë i Partisë për rrethin, Gaqo Nesho, dhe pyeti përse ajo shkollë bujqësore funksiononte ditën. Njerëzit për ta ndjekur atë duhej të linin punën, prandaj që të mos ndodhte më kjo gjë urdhëroi që ajo të kalonte me sistem mësimi në mbrëmje.

Fat të papritur kishte edhe një godinë dykatëshe me shtatë dhoma të shtruara me parket dhe mure të bërë me gurë të latuar. Qe ndërtuar nga drejtori i Ndërmarrjes Pyjore Saliko Sulo. Erdhi një ditë sekretari i parë i Partisë

për rrethin, atë kohë Piro Gusho, dhe në mbledhjen që bëri me popullin tek akaciet pranë ndërtesës së Pyjores, njerëzit u ankuan se nuk kishin as spital dhe as maternitet.

Gusho hodhi sytë tek vila: “Po kjo godina këtu?”

Ia shpjeguan.

“Nesër të kthehet në spital!”, urdhëroi.

Ndërtesa e Pyjores u bë spital që të nesërmen.

ME JETË TË RREZIKUAR

Vajtja në fillim jave dhe ikja në fund të saj, e hënë dhe e shtunë, nuk qe e vështirë thjesht se nuk kishte makina, por edhe kur ndodhte të kalonte në atë rrugë ndonjë, ishim jetë rrezikuar.

Goditja e rrufesë më ka shokuar dy herë, herën e parë kur ndodhesha në dhomën ngjitur me samarxhiun. Vetëtima u shkarkua mbi llambën elektrike që ishte mbi kokën time. Ajo shpërtheu si granatë dore, por ciflat nuk më hynë rrezikshëm në kokë.

Herën e dytë duke ecur në kembë për në Berat, pikërisht tek Qafa e Kumbullave, më goditi vetëtima tjetër. Ishte rrëqethje në trup dhe çadrën që furia e shkrepëtimës ma ngriti në ajër si pupël.

Gjithsesi gjurmë më të ankthshme më ka lënë në rast tjetër. Hipëm në një kamion me karroceri të mbuluar dhe të mbyllur me mushama të zezë. Brenda ishte terr i plotë. Qe mot i butë dhe nuk kisha ngjeshur në kokë një kokore të zbardhur, çfarë e bëja në dimër. Por ndërkohë, për t'i shpëtuar pluhurit, isha mbështjellë me një fëshfëshe rrjepacuke bojëqielli.

Duke ecur makina tronditej prej gropave dhe të gjithë mbaheshim me vështirësi. Unë kisha gjetur një kend që më dukej i sigurt për të mos u rrëzuar. Lartësia e mushamasë së karrocerisë ishte pothuaj në gjatësinë e trupit tim dhe tronditjet e makinës më bënë që koka të përplasej sipër, tek një gërshetë listelash dërrase.

Vetëm kur makina ndali tek parasheshi i Urës së Goricës dhe për të zbritur disa udhëtarë ngritën mushamanë, në dritën që hyri në karroceri pashë që koka ime për një orë e gjysmë ishte përplasur pranë një gozhde të madhe, e cila për fatin tim nuk ishte ndeshur me të dhe për pasojë të më ishte ngulur thellë në tru.

Këto çaste udhëtimesh të vështira ne ia tregonim njëri-tjetrit shumë shpesh, duke e quajtur veten fatkeqë. Një oficer zbulimi i ushtrisë, i transferuar nga Tirana në

Tërpan, Alqi Kallço, përmendte një rast kur pati zbritur në Berat bashkë me lopë e viça. Në karroceri qe bërë me bajgë e pizga deri në mes të trupit. Pastaj ishte detyruar të lahej në lumë para se të hynte në qytet e të shkonte për të kaluar fundjavën në Shtëpinë e Oficerëve.

Kolegu Beniamin Haznedari tregonte se kishte takuar tek bishti i urës (Goricës) një shofer që iu tha: “Do t’ju marr se e kam për detyrë, por ja sa të pi një kafe”. Ai karrocerinë disa orë më parë e pati mbushur me voza, të cilat i kishte pasur plot e përplot me djathë e gjizë. Tani ishin bosh dhe nëpër to, me që nuk kishte vend, u futën mësuesit. Deri në Drobonik shoferi i kishte porositur të rrinin të fshehur brenda tyre e u lejohej të nxirrnin vetëm kokën. Pas Drobonikut kishte nxjerrë vetë kokën nga kabina dhe pati thënë: “Çohuni tani!”

Një herë tjetër mësuesit në kthim për në Berat kishin hipur bashkë me cjepë. Në Qafë të Kumbullave shoferi (Ethem i Ndërmarrjes së Grumbullimit) kishte marrë edhe mësueset e Plashnikut. Nga lëvizjet e makinës që ikte si e krisur, një cja me brirë të mëdhenj iu fut nëpër kofshë një mësueseje. Ajo klithi. Një mësues u hodh dhe bëri të tërhiqte cjamin prej bishti. Por cjapi nga zemërimi ngriti kokën duke çuar lart kështu edhe fustanin e mësueses.

“DUÇE, BUÇE!”

Ishte krejt i papritur takimi im me “Gjeneralin e ushtrisë së vdekur”. Ndodhi një muaj pasi kisha filluar punë. Fillimisht qe një episod, të cilin e mora vesh nga nxënësja jonë Fiqirete Llapri, mbesë e Urmasë dhe fëmija më i madh i Avniut. Ajo pati gjetur, duke luajtur tek vendi i quajtur Akaciet, një kafkë. Dhembët i kishte të gjitha dhe dukej se pati qenë shumë i ri në moshë.

Ky qe sinjali i parë se edhe vetë territori i qendrës së Tërpanit ishte i mbushur me italianë të vrarë gjatë luftës me grekët.

Një ish varrezë e italianëve me jetë të shuar gjatë kësaj lufte, tashmë si vend i braktisur dhe tokë pa brenda eshtrat e tyre, ndodhej në vendin e quajtur Dyrmishaj, fare afër, në kapërcyell të rrugëve që lidhnin Tërpanin me Paraspuarin.

Sipas rrëfimeve të vendasve, duke filluar nga Tërpani e shkuar gjer në majëmalin tjetër, Rehovë e Çorogjaf, në front atë fillim viti 1941 kishte aq shumë ushtri italiane “sa të vinte gjer në brez shurra e mushkave”.

Në Tërpan u hap një dyqan i vogël, ku italianët u jepnin fëmijëve dy bukë, kurse të rriturve vetëm një. Tek kodrina e Qafës së Llaprit u ngrit një kishë, ku ata faleshin para se të shkonin në mensë. Faleshin atje edhe kur shkonin në luftë.

Kur vinin aeroplanët grekë italianët e vendosur në Qafë ja mbathnin poshtë, në përrua, dhe disa vendas të rinj kishin shkuar nëpër çadrat e boshatisura. Ushtarët nuk i patën marrë pushkët dhe nuk kishin vënë roje për t'i ruajtur.

Për sa tërpanakët mbanin mend Duçja kishte kaluar nëpër fshatin e tyre rreth orës 12. Qenë tre vetura që e shoqëronin. Ai vetë ishte në autobлиндë. Kishte nxjerrë vetëm krahun, ndërsa banorët përreth thërritnin “Buçe, Duçe!”

Musolini qëndroi në Shqipëri 18 ditë, shumicën e tyre në territorin nga Tërpani deri përmatanë Rehovës. Kjo e futi atë territor në histori.

Musolini kishte mbërritur inkonjito në aeroportin e Tiranës më 2 mars 1941, në orën 10.05. Pa ndaluar fare në Tiranë ai u nis menjëherë drejt Rehovës. Këtu mbërriti në mesditë. Në orën 15.00, u nis prej këtej dhe natën e kaloi në pozicionin 22, një repart i vendosur në periferi të qytetit të Vlorës.

Më 3 mars Duçja u nis drejt Dhëmbllanit dhe Tërpanit. Në mbrëmje u kthye përsëri në pozicionin 22 në periferi të Vlorës. Në 4 mars u nis drejt Beratit, qëndroi në Spitalin Ushtarak nr. 482 dhe më pas hëngri mëngjes me punëtorët që po ndreqnin rrugën për në Ujë të Zi. Në Rehovë bisedoi gjatë me gjeneralët e komandave. Në mbrëmje u kthye në bazën e tij në Vlorë.

Më 5 mars Musolini, pas një vizite në zonën e Devollit u kthye në Kuçovë ku hëngri drekë në selinë e AIPA-s (“Azienda Italiana Petroli Albanesi”). Shkoi përsëri në Berat, ku u

interesua për të plagosurit. Në mbrëmje u rikthye në pozicionin 22, pranë Vlorës.

Më 7 mars, në ora 10.00, Musolini takoi një përfaqësi të fshatarëve, të cilëve u dhuroi një shkollë, ku vuri edhe gurin e parë të themelit. Natën e kaloi në një bazë tjetër në pozicionin nr. 34, në afërsi të Beratit.

Më 8 mars shkoi përsëri në Rehovë në një rutinë takimesh me oficerë dhe ushtarë dhe fjeti po në pozicionin nr. 34.

Më 9 mars asistoi në veprimet luftarake, ndenji gjithë ditën në llogore. Po këtë gjë bëri edhe në datat 10 dhe 11 mars. Më 13, 14 dhe 15 mars qëndroi gjithë kohën në vëzhgim nga larg të luftës në front dhe hëngri bukë me ushtarët.

Më 21 mars u rikthye në Romë.

HEDHJA NË ERË E MONUMENTIT ITALIAN

Me 9-10 mars 1941 në zonën ndërmjet Beratit e Këlcyrës, tek Qafa e Këçokut (Kuota 731 mbi nivelin e detit) dhe teqja e Këçokut, u bë një nga betejat më të ashpra të luftës italo-greke. Në me pak se dy ditë aty u vranë rreth 1000 italianë dhe 600 grekë, shumica e ushtarëve u bënë copa-copa prej artilerisë. Flitej se maja e asaj kodre u ul 4 metra nga bombardimi shumë i rëndë me artileri.

Pas disa muajsh italianët atë vend e emërtuan "Zona Sacra" (Zonë e Shenjtë) për shkak të numrit të madh të të vrarëve të mbetur aty. Po aty ata ndërtuan një memorial në nder të të rënëve, i cili u prish mbas çlirimit nga banorët e zonës.

Teqenë e Këçokut italianët e quanin "Monastero". Aty u vranë edhe dy dervishë (murgj i quanin italianët). Manastiri u shkatërrua plotësisht nga bombardimet. Kur ikën italianët lanë në gjuhën e tyre një pllakë përkujtimore me mbishkrimin: "Këtu pushojnë dy murgj të manastirit të goditur nga armiku".

Duçja vend komandën e frontit e kishte në Qafë të Kumbullave, të "monumenti", siç i thoshin banorët lokalë. Kurse vend komandën e perparuar e kish tek Tre Avgatet, Çukat e Komarit. Grekët qenë pozicionuar në Qafën e Këçokut, ku u vra edhe i ati i Karolis Papulas, ish presidentit të Greqisë.

Në Rehovë Sheshi i Bejlerëve ishte një fushë e gjatë rreth 500 metra. Aty zbriti avioni i ardhur me Duçën, ngritur nga aeroporti i Kuçovës (Fusha e Beratit).

Musolini ishte 58 vjeç. Në Rehovë për të që ngritur selia e kuartjerit. Këtu Duçja qëndroi një ditë e një natë.

Prej këtij vajti në vijë të parë të frontit. Ndërkaq në Rehovë, tek Sheshi i Bejlerëve, ku ndodheshin 212 trupa

të varrosur, ky emër u harrua dhe nisi të thirrej Çimitero. Për të rënë të vendos të ngrihej një lapidar i madh, por jo në Rehovë, porse në Tërpan.

Ishte një kolonë pothuaj dhjetë metra mbi një bazament katror të madh. Kolona përbëhej nga gurë të bardhë të skalitur, kurse bazamenti prej pllakash guri të formateve të ndryshme. Pak shkallë të ngjisnin në sipërfaqen e tij.

Banorët vendas shtuan në emërtim fjalën Monumenti. U bë pikë referimi (nga e djathta e Monumentit, nga e majta e Monumentit, para Monumentit...).

Kur në kthim për të ikur drejt Romës Musolini zbriti nga Çorogjafi dhe hyri në Tërpan, u ndal tek Monumenti. Aty hipi në bazament dhe pa me dylbi. Jo më shumë se pesë kilometra në vijë të drejtë ku kalonte fronti ishte fshati Kakrukë (bullgarisht “Si të jetë një dorë”). Këto çaste një grumbull i madh ushtarësh italianë e ngritën me entuziazëm në krahë Duçen bashkë me makinën.

Prej këtij autokolona me Musolinin mori rrugën drejt Beratit, duke kaluar me shpejtësi Qafën e Kumbullave, ku qëndronte e ndërtuar prej italianëve Kulla e Tankut. Prej dhomës vëzhguese të saj mund të numëroje në thellësi të horizontit deri edhe këmbët e mushkave në Qafën e Kiqokut.

Një ditë me diell në fillimet e viteve gjashtëdhjetë xhenjerët iu afruan monumentit të Tërpanit dhe pasi patën marrë masa për mos dëmtimin e popullsisë, vunë një sasi të madhe eksplozivi tek këmbët e tij. U dëgjua një gjëmim i fortë dhe monumenti u rrafshua me tokën.

Pas disa vitesh aty u hap një rezervuar.

Për të shkatërruar një lapidar të italianëve në kujtim të rënëve të tyre gjatë luftës italo-greke ushtria shqiptare këtë kohë solli në Tërpan topa antitank me predhë blindshpuese 76 milimetërshe. Ajo i vendosi tek rruga poshtë që kthehet në Paraspuar.

Nuk numërohen predhat që u hodhën, por nuk mundën ta prishnin dot lapidarin.

Ai ishte bërë brenda me hekura spirale.

E dëmtuan por nuk e rrafshuan dot.

Me topa antitank u godit edhe një lapidar tjetër, më i vogël, i cili qe vendosur në vendin ku më pas u ndërtua reparti ushtarak i batalionit vendas, pesëdhjetë metra përballë shkollës tetëvjeçare të Tërpanit.

Një memorial në formë lapidari pësoi të njëjtin fat edhe në qytetin e Beratit, në periferinë e tij juglindore, në varrezat e ushtarëve italianë në Uznovë.

Ndryshe nga vendvarrimet e çrregullta përgjatë hapësirës së Tërpanit e deri matanë Rehovës, kjo çimitero e Uznovës ishte një varrezë lulishte. E mbushur me trëndafila shumëgjyrësh dhe mbi pllakat e varreve ishin shkruar jo vetëm emrat e të rënëve, por edhe arma ku kishte shërbyer.

Në lapidarin që pas luftës u hodh në erë, shkruhej “Caduti per la Patria” (“Të rënë për Atdheun!”).

TRE VJET Ç'VARRIM

Italianët e kishin parë të udhës të tërhiqnin eshtrat e të rënëve për t'i varrosur në tokën e tyre. Marrëveshja midis dy qeverive për transferimin e eshtrave u arrit në 22 qershor 1957. Në 30 dhjetor 1958, ndërmjet Drejtorisë së Ekonomisë Komunale dhe delegacionit të qeverisë italiane u nënshkrua protokollit për fillimin e punës për tërheqjen e eshtrave. Sipas protokollit, palët ranë dakord që kjo punë të niste në fillim të muajit prill 1959. Bëhej fjalë për eshtrat e të gjithë ushtarëve italianë të rënë në Shqipëri që nga fillimi i Luftës së Parë Botërore dhe i dy luftërave ballkanike. Përfshi edhe të rënë të gjatë luftës italo-greke.

Të gjitha punimet që realizonin zbulimin e varreve, piketimin, gërmimin, nxjerrjen e eshtrave në sipërfaqe të tokës, pastrimin e tyre nga dheu, vendosjen në thasë dhe mbushjen e gropave me dhe, u bënë nga Drejtoria e Ekonomisë Komunale. Po ashtu, kjo drejtori organizoi edhe transportimin e eshtrave nga vendi i nxjerrjes së tyre në Portin e Durrësit, ku u hap edhe një depo e përshtatshme. Në këtë depo, drejtoria e Komunalet organizoi larjen e eshtrave me ujë, pastrimin e tyre me alkool dhe vendosjen në arkivole.

Puna për gjetjen, zhvarrimin dhe dërgimin e eshtrave të ushtarëve italianë në Itali zgjati tre vjet dhe në 1963 pati përfunduar.

Në trevën e Tërpanit në vitin 1976 qenë nxjerrë 3206 trupa ushtarësh italianë.

DHEMBË, UNAZA, LUGË PREJ FLORIRI

Sipas rrëfimit të përgjegjësit vendor për nxjerrjen e eshtrave, Avni Llaprit, bisedë e regjistruar prej meje në vitin 1975, për zbulimin e trupave të italianëve ata e nisnin punën nga këmbët.

Kishte varre që ishin mbuluar me rasë, kishte edhe me dru, pohonte ai. Ato me rasa i mbanin kockat më mirë. “Kockat të vrisnin sytë, ishin si të lara nga drita”, tregonte Avniu. Gjithnjë sipas tij, italiani që nxirrte eshtrat e ushtarëve interesohej për dhembët e floringjtë. Ato i vinte në një kuti mënjanë.

“Varret dukeshin që ishin bërë gropë, pohonte Avni Llapri. Dheu ishte shembur dhe fundosur pak. Kjo ndodhte nga që shembej rasa”.

“Italianët kishin ora dhe stilografë të floringjtë” vazhdonte rrëfimi. “Një nga ata e mora. I shtypa sustën dhe nxorri bojë pas njëzetë vjetësh”.

Sipas Avniut, “gishtërinjtë kishin eshtra të vogla, e para sa një kokër misri. Po të harronim ndonjë italianin na e kthente të gjithë varrin. Kur vinte radha të gërmonim rreth mesit, na urdhëronin të hiqnim kazmat. Punonim me kujdes se ndodhte të kishte edhe bomba të vëna në vezme të ushtarit.

Letrat, fotografitë ishin kalbur. Italiani i merrte dhe i shkelte me këmbë.

Një ushtari i gjetëm në brez një lugë të floringjtë. Të gjithë kishin unaza floriri, ishin të rinj, mbase të fejuar apo të martuar rishtas. Unazat qenë dy llojesh: në formë rrethi ose me pafkë (disk) lart.

Me dhembë të floringjtë gjetëm vetëm tre vetë.

Të gjithë kishin zinxhirë në qafë me matrikullin.

Tre muaj rresht kërkuam varrin e një njeriu. Ishte mbuluar nga një mur gardhi. Thoshin se qe me pasuri të madhe atje në Itali. Edhe kur ishte vrarë kishte pasur flori me vete.

“Avash se ky ka orë” thoshte përkthyesi. Orët e dorës ua gjenim në xhepin e vogël të pantallonave.

Në Rehovë, ku kishte 212 varre të italianëve, u bë fjalë për një orë të florinjtë që nuk iu gjet një trupi. U përfol shumë se e kishte marrë një nga vendasit.

Shumë trupa kishin edhe gaveta prej alumini të bardhë.

Italiani hante panine, ne i dezifektonim duart me një muslluk me alkool, pa llogaritur edhe përdorimin pa hesap të sapunit 30 lekësh”.

Kolegu mësues Dule Llapri së voni do të na tregonte në një bisedë, se kërkuesit e eshtrave prishën të gjithë hajatin e shtëpisë së shoferit të kooperativës, Sali Dyr-mishi.

Sipas hartës së italianëve, hajati i ndërtuar shumë vite pas lufte që ngritur mbi trupa të varrosur, çfarë doli e vërtetë.

FILMI PËR “GJENERALIN E USHTRISË SË VDEKUR”, ITALIANËT BËJNË CENSURË

“Gjenerali i ushtrisë së vdekur” doli në shtyp si një tregim në vitin 1962. Sipas Sulejman Matos, në vitin 1964, në Berat, Ismail Kadare i ka pohuar se “Do shtoj disa faqe te “Gjenerali i ushtrisë së vdekur. Kam ndërmend ta zgjas, ta bëj roman”.

Shkëndijën për këtë libër thonë se e ka marrë nga një episod. Kadare pati qenë në Përmet bashkë me Nasho Jorgaqin dhe atje, në hotel, ishin bujtur një gjeneral e një prift italian, të dy të ardhur për të gjetur varret e ushtarëve të tyre të vrarë në luftën italo-greke.

“Gjenerali i ushtrisë së vdekur” ishte vepra e parë që iu përkthye Ismail Kadaresë. Kjo ndodhi në vitin 1966 në gjuhën bullgare nga Marina Marinova. Më pas u përkthye në **serbo-kroatisht** nga **Esad Mekuli** dhe u botua më 1968. Studiuesi arbëresh **Mateo Mandalà thotë se “Gjenerali i ushtrisë së vdekur”** i siguroi Kadaresë njohjen ndërkombëtare. Në italisht, nënvizon ai, “u përkthye dhe u botua në vitin 1974 me titullin **“Il generale dell’armata sepolta”**, pra me një dallim të theksuar kuptimor që nuk haset në përkthimin frëngjisht...Vendimi për të përkthyer si **sepolta** [të varrosur] mbiemrin shqip të **vdekur**, që kuptimisht i përgjigjet italishtes **morta**, nuk duhet konsideruar si gabim përkthimi, por duhet parë në optikën e realizmit socialist që orientonte edhe veprimtarinë përkthimore”.

Për herë të parë kjo vepër u vu në skenë në Teatrin Kombëtar të Tiranës në fillim të viteve ’70. Në 1975 me regji të Vladimir Priftit u ekranizua nga Radio Televizioni Shqiptar.

Në vitin 1989 ishte regjisori Dhimitër Anagnosti i cili, si produkt i Kinostudios Shqipëria e Re, mbi këtë roman realizoi gjithashtu një film.

RADIOGRAMI 522

I nisur nga Parisi në 25 prill 1979 një mesazh sekret bënte të ditur se për të kryer në të ardhmen filmime në terren për “Gjeneralin e uahtrisë së vdekur” do të vinin në Shqipëri paraprakisht Mishel Pikoli në muajin gusht dhe Luçiano Tovoli në fillim të qershorit.

Por në 18 maj përmbajtja e një radiogrami tjetër dërguar sërish prej Misto Treskës thoshte se “Mishel Pikoli njofton me letër se ai dhe Luçiano Tovoli dëshirojnë të vijnë në Shqipëri për filmin “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” në muajin gusht. Lutemi autorizimin për vizë me miqtë, presim konfirmim”.

Edhe pse në krye të modularit të këtij radiogrami tashmë të çkoduar do të viheshin me shkrim dore (bojë pene) emrat e marrësve të rëndësishëm të shtetit, Ramiz Alia dhe Manush Myftiu, përgjigja nga Tirana u vonua. Ajo u nis në 8 qershor 1979. Ishte e kryetarit të Komitetit Shqiptar për Marrëdhënie Kulturore dhe Miqësore me Botën e Jashtme, Javer Malo.

Ky i komunikonte ambasadorit Treska: “Dakord që Pikoli dhe Tovoli të vijnë në Tiranë. I presim pjesën e dytë të gushtit, sepse gjer atëherë Kadareja do të mungojë nga Tirana”.

Në 21 korrik 1979, e shtunë, kur kishte disi me tepër se një muaj që Pikolisë dhe Tovolit i ishte dhënë e drejta e marrjes së vizës hyrëse në territorin e Shqipërisë, nga ambasada në Paris në Komitet mbërriti një radiogram që shkaktoi befasi dhe turbullim. Në të thuhej se Shoqëria e Whodunit pati ngritur një padi kundër shkrimtarit Ismail Kadare.

Çështja themelore e akuzës së saj ishte filmi “Gjenerali i ushtrisë së vdekur”.

Befasia që edhe më e madhe kur prej radiogramit u mësua se padia anti Kadare që dorëzuar me kohë në ambasadë.

Ndërkaq në 20 prill ambasadori i ri shqiptar në Paris, përkthyesi shumë i njohur i letërsisë franceze, Misto Treska, i nisi MPJ-së radiogramin nr. 522, ku thoshte: “Dje unë dhe Kadareja, patëm për drekë skenaristin Tovoli dhe aktorin e sipërmarrësin për filmin “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” Pikoli.

Me këtë rast u diskutua dhe u nënshkrua edhe kontrata. Francezët pranuan të gjitha vërejtjet dhe kërkesat tona si edhe çështjet e xhirimit të skenave të jashtme në Shqipëri”.

Fraza e fundit e radiogramit të Misto Treskës për Ministrinë e Punëve të Jashtme thoshte se “Kadareja nisët nesër për Athinë dhe arrin të martën aty. Ka me vete edhe kopje të kontratës”.

Ja pse radiogrami 522 i ambasadës shqiptare në Paris për Ministrinë e Punëve të Jashtme në Tiranë ishte superlajmi shumë i pritur, qe kumti i madh. Për PPSH ishte sihariqi që i duhej dhënë popullit.

Ky sukses i mahnitshëm, prodhimi nga Perëndimi “kapitalist”, nga vetë “imperializmi”, pra prej armikut, të një filmi në favor të dukshëm jo thjesht të imazhit të Shqipërisë, por mbi të gjitha në mbështetje të Luftës Nacional-Çlirimtare, ishte një kryevepër e triumfit të doktrinës politike të Enver Hoxhës. Ia rriste atij famën.

NË QERSHOR 1978

Një letër shpjeguese e Kadaresë, katër faqe të daktilografuara, iu bë ministrit të Jashtëm. Ajo është emërtuar prej autorit me fjalën “Relacion” dhe titullin në vijim e ka “në lidhje me filmin “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” prej të huajve”.

Shkruan Ismail Kadare: “Menjëherë posa u nënshkrua prej meje në Paris kontrata për filmin “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” me sipërmarrësit francezë Labrande e Kyperberg, ndodhi diçka e habitshme: pas një heshtje dhe mosinteresimi të gjatë prej disa vjetësh, befas u paraqitën pesë oferta të ndryshme për këtë film nga firma franceze dhe italiane. Dy prej ofertave i janë drejtuar Shtëpisë Botuese Franceze “Albin Michel”, njëra Komitetit për Marrëdhënieve Kulturore me Botën e Jashtëme, dy-mua direkt me telegram dhe telefon.

Në 12 mars (1978) Komiteti për Marrëdhënie Kulturore dhe Miqësore me Botën e Jashtëme hartoi një informacion, i cili niste me fjalët: “Ambasadës tonë në Paris iu drejtuan së pari drejtori i Shtëpisë Botuese “Albin Michel” me një ekip skenaristësh, sidomos me dy prej tyre, Lebrand dhe Kuperberg, njëri prej të cilëve punonte vetë në shtëpinë botuese. Ata kërkuan që t’u jepej e drejta të bënin një film në bazë të romanit dhe siguruan se për këtë do të merrnin artistë nga më të përmendurit, midis të cilëve italianin Mastrojani.

Mbas këtyre ambasadës iu drejtua një prodhonjës filmash që kishte mundësitë financiare dhe kërkoi që t’i jepej e drejta për të ekranizuar romanin.

Më në fund, me anë të një miku të Shqipërisë, ambasadës iu drejtua edhe një regjisor i njohur filmash, që edhe ky kërkoi të ekranizonte romanin”.

Vijon teksti: “Këto tre oferta i përcollëm në Tiranë dhe u pranua oferta e të parëve. Ambasada u udhëzua që të njoftonte Lebrandin e Kuperbergun të vinin në Tiranë për të bërë kontratën. Ata erdhën, e firmuan kontratën, një

kontratë ku nuk shënohej ndonjë afat, paguan edhe një kapar prej 2000 dollarësh, bënë edhe skenarin, të cilin e dërguan në Tiranë”.

Saktëson informacioni i Komitetit për Marrëdhënie Kulturore dhe Miqësore me Botën e Jashtme: “Që nga koha kur nënshkruan kontratën në Tiranë ata çdo gjë e kanë trajtuar direkt me autorin”.

NË FILLIM TË VITIT 2025

Televizioni italian në rubrikën e tij “EstOest”, trasmetoi një intervistë me regjisorin italian Luciano Tovoli, të titulluar “Historia, filmi dhe censura”. Nëntitulli ka fjalët “Filmi “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” i penguar në vitet tetëdhjetë nga diplomacia e Italisë dhe e Shqipërisë”.

Tovoli tha: “Historia në film është e një prifti italian që në vitet pesëdhjetë kthehet në Shqipëri për të mbledhur eshtrat e ushtarëve të rënë në luftë me grekët dhe partizanët shqiptarë. Historia në film është e një drame të pabesueshme diplomatike e mbajtur sekret për dyzetë vite. Filmi është “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” bërë në 1983 me Marçelo Mastrojanin dhe Mishel Pikoli...qëllimi ishte të xhirohej në Shqipëri dhe ku i kishte vendosur ngjarjet Ismail Kadare autor i librit me të njëjtin titull...Atëhere Shqipëria dukej shumë larg nga Italia...Më duhej të shkoja në këtë vend, një vend i mbajtur fshehur. Shqiptarët qenë shumë të interesuar për të bërë këtë film, donin të bënin film veprën e një shkrimtari të tyre të madh.

Xhirimi për këtë film ra në veshë të ambasadorit italian në Tiranë Xhan Paolo Tossoli. I shkroi shefit të vet në Ministrinë e Jashtme në Romë: “Zoti ministër, jam i informuar nga një burim i rezervuar se në Shqipëri do të vijë një trupë filmike franceze. Duan të bëjnë një film me histori të nxjerrë nga Lufta e Dytë Botërore. Është një akuzë e rëndë ndaj pushtimit italian dhe trupave të saj, janë spikatur fort tiparet më të këqija të karakterit italian dhe do të përkeqësojë imazhin e Italisë në botë. Në Romë shefi i marrëdhënieve kulturore, ambasadori Serxho Romano, thirri përfaqësuesin e Tiranës në Romë. I tha: filmi do të dëmtojë raportet shumë të mira mes dy vendeve tona dhe kërkoi që Tirana të merrte masat e nevojshme për ta ndaluar. Por ambasadori Piro Biti ngriti dhe vuri përpara një mur krenarie: nuk pranojmë kushte as nga Italia dhe nga askush tjetër.

Ishte viti 1981, kishte mbaruar edhe aleanca me Kinën, Shqipëria ishte një vend i izoluar, donte një spirale të merrte frymë dhe për këtë shihte nga Franca dhe Italia. Ambasadori italian në Paris, Pompei, në një bisedë me ministrin e jashtëm francez Fransua Konfë i vuri në dukje se nga xhirimi i filmit dëmi mund të vinte në krizë marrëdhënie kulturore franko italiane. Ndërkaq kishte dyshim në efektin e rrugës të bllokimit të filmit siç e kërkonte Roma.

Tirana e gjend me në shpinë presionin italian dhe francez.

Italia nuk e donte filmin që akuzonte periudhën e saj koloniale edhe prishte mitin e saj se italianët janë njerëz të mbarë, prandaj i bëri xhirimet në Gran Saso të Romës.

Por filmi nuk arriti në sallat e kinemave. “Gjenerali i ushtrisë së vdekur u bllokua për gjashtë vite.

Gjatë shfaqjes së filmit në një sallë të Tiranës në dhjetor 2013 ishte edhe Ismail Kadare që po e shihte për herë të parë. Kur po e shihte filmin qe shumë i emocionuar dhe e pyeta çfarë mendonte për filmin. Më tha “Është i

shkëlqyer, por çfarë kërkon të mendoj për një film që nuk më përket mua, sepse ky është filmi tënd.

Ka skena shumë të bukura që nuk i kam shkruar unë dhe për këtë të falënderoj”.

NJË KINË E VOGËL

Pas pranisë së Benito Musolinit gjatë luftës italo-greke historia kishte lënë gjurmë të jashtëzakonshme në Tërpan dhe fshatrat që përbënin kooperativën e tij të madhe me territor, edhe në një rast të dytë.

Për dy duzina muajsh ajo qe shndërruar në një Kinë të vogël.

Në 1962 erdhi nga Tirana urdhëri qeveritar se në atëherë fshatin Poliçan do të ngrihej një uzinë ushtarake dhe bashkë me të një qytet i tërë i ri. Uzina fillimisht do të mirëmbante armë dhe municione, më pas do t'i prodhonte vetë.

Krahina e Tërpanit si edhe vetë Poliçani qenë të rrethit të Beratit. Prej këtij territori do të dërgoheshin për një vit në Kinë banorë që do të specializoheshin për tornitor apo axhustator. Duheshin shumë dhe u vendos që çdo familje të caktonte një pjesëtar të saj. Në Tërpan hynë në listë edhe nga shkolla e mesme bujqësore, nxënës të ditës dhe të natës.

Në vitin 1963 këta kursantë u rikthyen në atdhe dhe u sistemuan me punë në Poliçan, ku Ndërmarrja Shtetërore e ndërtimeve po ngrinte pallate disa katëshe e ku morën apartamente.

Kështu u ngrit ky qytet i ri, i thirrur qytet industrial, por më së shumti qytet punëtor. Kishte rreth 3000 punonjës.

MBI QËNDRIMIN NË SUEDI DHE NË FRANCË

Një delegacion shqiptar, mes të cilëve edhe Ismail Kadare, shkoi në Suedi dhe në Francë. Për këtë nëpërmjet një relacioni u informua kryeministri Mehmet Shehu.

“Shënime mbi qëndrimin në Suedi dhe në Francë”

Prill-maj 1975

Mund të themi qysh në fillim se 16 ditët e qëndrimit në Suedi dhe 10 ditët e qëndrimit në Paris kanë qenë me të vërtetë të frytshme në shumë drejtime, në mënyrë të veçantë në Suedi, ku kujdesi dhe puna e organizuar e miqve suedezë që na kishin ftuar, si dhe puna shumë e kualifikuar e Ambasadës sonë, bënë që të arriheshin rezultate të mira dhe inkurajuese për të ardhmen.

S’ka dyshim që ambasada jonë në Francë është një nga përfaqësitë tona diplomatike që kanë bërë dhe bëjnë më shumë për njohjen e vendit tonë, por në Paris organizimi i takimeve brenda një kohe të shkurtër paraqitet shumë i vështirë, për të mos thënë disa herë i pamundur.

Në Suedi ne ishim miq të organizatës kulturore marksiste-leniniste “Oktober”, krijuar dhjetë vjet më parë dhe që ka shërbyer si pikënisje për krijimin e Ligës së Komunistëve më 1967, që shpuri në 1973 në krijimin e një partie marksiste-leniniste, e partisë komuniste suedeze.

“Oktober” boton libra, pllaka gramafoni dhe administron një rrjet prej mbi 40 librarish, të cilat kanë një kuptim më të gjerë sesa një librari, kanë edhe ndonjë bufe e shesin edhe ndonjë mall si këmisha shqiptare apo çaj kinez.

“Oktober” ka filluar një punë të mirë për përfaqësimin e letërsisë shqipe. Përpara pak ditësh, “Oktober” ka kërkuar në mënyrë të veçantë mundësinë e botimit të romanit “Dimri i vetmisë së madhe”. Kjo zgjedhje ka të bëjë me nevojën për të përkthyer ato vepra që do të ndihmonin drejtpërsëdrejti në luftën për demaskimin e revizionizmit sovjetik, luftë në të cilën marksistë-leninistët suedezë kanë arritur rezultate...

Gjejmë shumë të rëndësishëm faktin që ata kanë arritur të bëjnë militantë të tyre personalitete të tilla të kulturës si kritiku shumë i kuotuar Jan Stolpe, mik i zjarrtë i Shqipërisë, që për një periudhë ka qenë edhe kryeredaktor i revistës së shtëpisë botuese më të madhe të Suedisë, “Boniers”, që është edhe një nga shtëpitë botuese të botës (ka botuar edhe romanin “Gjenerali i ushtrisë së vdekur”), kurse tani ai mori përsipër të përpiqet për botimin e romanit “Komisari Memo” të D. Agollit në një shtëpi tjetër botuese, me të cilën ai ka lidhje dhe punon gruaja e tij.

Jan Stolpe për romanin “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” ka shkruar në mënyrë shumë pozitive në shtypin suedez.

Gjatë takimit me shtëpinë botuese “Boniers” u informuam se romani “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” ka pasur në Suedi një pritje shumë të mirë. Shitja e tij i ka kaluar dhjetë mijë kopjet, gjë që përfaqëson një sukses të dukshëm. Gjatë takimeve të ndryshme, mjaft lexues kërkonin nga autori që të firmonte në ekzemplarët e tyre të romanit. Bile pati edhe lexues, që erdhën në Ambasadë për të marrë firmën e autorit.

Boniers na njoftoi se në shtator të këtij viti ai do të botojë romanin tjetër të Kadaresë, “Kronikë në gur”.

Kurse romanin “Kështjella” do ta botojë në vitin e ardhshëm, gjë që dëshmon për vlerësimin e autorit.

Pyetjes sonë nëse ai do të kishte interes që të botonte vepra të tjera të autorëve shqiptarë, Boniers iu përgjigj duke theksuar se shtëpia e tij botuese i boton veprat e letërsive të vendeve të ndryshme vetëm në qoftë se ato vepra janë botuar më parë në një nga tri vendet: në Shtetet e Bashkuara, në Angli dhe në Francë.

Ai shtoi se nuk ka asnjë dyshim se letërsia e sotme shqipe duhet të ketë autorë të shquar si Kadareja, por praktika e tyre është ajo që përmendëm më sipër. Kënde del konkluzioni se përpjekjet tona duhet të bëhen më konkrete, sistematike e këmbëngulëse për të çarë kryesisht në Francë, gjë që, ashtu si në rastin e romaneve

të Kadaresë, do të krijonte mundësitë reale për përfaqësimin e letërsisë sonë në Suedi, që hap perspektiva për përhapjen e saj edhe në vendet e tjera skandinave.

Për shembull edhe në Norvegji, që është një vend ku ne duhet të dërgojmë gjithashtu njerëzit tanë të letërsisë, ka një organizatë kulturore “Oktober”, edhe atje janë botuar vepra nga letërsia jonë-romani “Dasma” i Kadaresë dhe tregimet e Shuteriqit me titullin “Kënga dhe pushka”.

Kurse miqve finlandezë ne u dhamë për botim romanin e Agollit, “Komisari Memo”...

Siç e theksuam edhe më lart, botimet e letërsisë sonë në Francë marrin një vlerë të veçantë si një pikënisje për t’u përfaqësuar pastaj edhe në shumë vende të tjera. Dhe këtu duhet të nxjerrim konkluzionin se kjo punë nuk mund të bëhet në shkallën e duhur në qoftë se, krahas interesimit të përfaqësive tona në vendet e ndryshme, nuk do të dërgojmë drejtpërsëdrejti në këto vende, në rastin konkret në Francë, në Suedi, apo Norvegji, Finlandë e Danimarkë shkrimtarët tanë, veprat e të cilëve ne synojmë t’i botojmë në ato vende.

Kjo gjë bëhet një nevojë, sepse me ato vende ne nuk kemi konventa kulturore, në bazë të të cilave ato të ishin të detyruara për të përkthyer vepra letrare shqiptare të rekomanduara prej nesh. Për dobinë me të vërtetë shumë të madhe të këtyre botimeve të veprave më të mira të letërsisë sonë të re të realizmit socialist është e tepërt të flasim.

Le të sjellim vetëm një shembull. Në Francë, ku është botuar një përmbledhje poetike me katër poetë shqiptarë, Kadare, Agolli, Arapi e Lako, përgatitur prej nesh, përkthyer nga Metie dhe botuar nga editori Osvald, pjesët nga ky vëllim kanë pasur një përhapje e propagandim të mirë. Ata janë recituar nga aktorë të njohur francezë (regjistrimet e këtyre recitimeve janë dërguar në Shqipëri nga Ambasada jonë në Paris, por nuk dihet akoma se ku kanë përfunduar), si dhe janë përfshirë në leximet për nxënësit francezë, gjë që ka një rëndësi të madhe për ne.

Për shembull, në botimin periodik “TDC” (Tekste dhe Dokumente për Klasën), që përgatitet nga Instituti Nacional i Kërkimeve dhe Dokumentacionit Pedagogjik, krahas vjershave të Rembosë e Valerisë, Malarmesë dhe Eluarit, Edgar Alen Posë e Rafael Albertit, është botuar edhe vjersha e Kadaresë “Kataraktet”.

Në takimin tonë me editorin Osvald në Paris ne ramë dakord për botimin prej tij kësaj here të një antologjie të poezisë shqipe, duke nisur nga folklori, te 5-6 poetë të së kaluarës dhe te 7-8 poetë të realizmit socialist, gjithnjë rreth 250 faqe.

Kjo është një gjë me rëndësi që duhet ta vlerësojmë e ta inkurajojmë me të gjitha mënyrat. Si përkthyes u përmend përsëri emri i Metesë, i cili, sigurisht, nuk është ndonjë përkthyes i shkëlqyer (do të qe mirë sikur të arrinim të siguronim edhe përkthyes të tjerë, sidomos nga radhët e poetëve të mirëfilltë francezë), por sidoqoftë përkthimet e tij janë të pranueshme, ndërsa përkthimet që dërgojmë nga Shqipëria, me përjashtim të përkthimeve të Vrionit, në Francë nuk gjykohen të pranueshme.

Metesë i është dorëzuar për përkthim edhe poema e Agollit “Nënë Shqipëri”, që ai do ta ketë të gatshme nga vjeshta, por mundësia e botimit si libër më vete është e pakët, sepse editorët e atjeshëm botojnë si rregull libra më të vëllimshëm.

Shënojmë se, në bazë të një konsultimi, ka mundësi të pranohet atje për botim romani i Agollit, “Komisari Memo”. Pa dyshim një takim i mëvonshëm i vetë autorit në Paris do ta sanksiononte këtë mundësi dhe do të hapte rrugën edhe për ndonjë vepër tjetër të autorit, duke zgjeruar kështu numrin e romancierëve tanë të botuar në Francë. Duhet shënuar se zvarrisja e gjërave dhe mungesa e kontaktit të drejtpërdrejtë kish bërë që problemi i xhirimit të një filmi artistik në bazë të romanit “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” të mbetej në një pikë të vdekur, pas dështimit të iniciativës franko-italiane për ta xhiruar filmin me

regjinë e Elio Petrit, kjo për shkak të tërheqjes së palës italiane.

Takimi i drejtpërdrejtë me producentin francez Alen Kler, që kish shumë kohë që bënte propozimin e vet pa marrë përgjigje, e vuri përsëri punën në vijë. Nga autori i romanit atij iu lëshua autorizimi me shkrim që të fillojë punën për bërjen e skenarit dhe impenjimin e regjisorit që do ta xhirojë filmin.

Propozimet e tija konkrete, që do të bëhen më vonë, do t'i dërgohen për aprovim autorit të romanit, por në mënyrë paraprake ai përmendi emrin e regjisorit me kombësi greke, Kostas Gavras, regjisor përparimtar shumë i njohur. Mendojmë se duhen bërë të gjitha përpjekjet që kjo iniciativë e re të përfundojë me sukses, sepse, për arsyet që dihen, vetëm një film i xhiruar nga një regjisor me famë botërore mund të bëjë që filmi të përhapet e të shfaqet në të gjitha kontinentet.

Filmat tanë, sado të mirë t'i bënim, nuk do kishin këtë mundësi reale përhapjeje të gjerë.

Detyrat që na vihen të gjithëve nga shoku Enver, kur më 20 dhjetor theksoi se ne duhet të bëjmë që bota borgjezo-revizioniste ta shikojë forcën e madhe të marksizëm-leninizmit në Shqipëri, jo vetëm në fushën ekonomike, por edhe në ato të artit e të kulturës...”

Pasi e lexoi këtë raportim, Mehmet Shehu ia kaloi atë shefit të Sektorit të Punëve të Jashtme në Komitetin Qendror, Piro Biti, duke i kërkuar atij t'u japë zgjidhje problemeve dhe propozimeve të ngritura.

Po ashtu Komiteti për Marrëdhëniet me Botën e Jashtme duhej të mendonte për t'u hapur rrugë.

JO NDAJ BOTIMIT TË LIBRIT “KOMISARI MEMO”

Në 22 nëntor një radiogram i nisur nga ambasada në Paris theksonte vështirësinë e botimit të librit “Komisari Memo”.

Brenda kësaj dite të 22 nëntorit 1975 ambasada njoftonte MPJ në Tiranë se “Takova drejtorin e shtëpisë botuese Samuluter, Rafael Sorini, i cili tregoi interes për letërsinë tonë dhe premtoi se do ta lexonte shpejt dhe do të japë mendim për botimin e romanit “Komisari Memo”.

Por, Sorin tha se është një admirues i Kadaresë dhe pret t’i jepet për botim ndonjë roman i tij.

Gjithashtu Sorin kërkoi një artikull mbi letërsinë e sotme shqiptare dhe materiale për të bërë një artikull në gazetën “Le Monde”, ku ky shkruan shpesh”.

SINJALI TELEVIZIV QË VINTE NGA ITALIA

Televizori i parë në kooperativë erdhi në Gjeç, i cili ndodhej larg nga kodrina e Tërpanit. Iu dha Ismailit, i cili qe komunist.

I dyti e mori televizorin mësuesi Spiro Gjini, i cili banonte në qendër. Për ta montuar antenën e tij në pemën e lartë të mënit të shtëpisë së Dule Llaprit erdhi posaçërisht një teknik me emrin Murat.

Më pas një aparat bardhë e zi u vendos në vatrën e kulturës të kooperativës. Doemos që këtu shihej Tirana dhe nuk guxonte kush ta kthente tek Radiotelevizioni Italian.

Tek Spiro Gjini, si edhe tek Gazmend Menkulasi, pa e pohuar jashtë, shihej vetëm RAI. Ndërkaq unë e shihja tv-në në repartin ushtarak, në zyrën e komandantit, Ritvanit, ku kisha leje sepse në batalionin e Tërpanit isha oficer rezervist me detyrën e zëvendësshefit të shtabit.

Shihja qetësisht RAI-n, por nuk mungonte as doktori, Ilir Teneqexhiu. Vetë komandant Ritvani i thoshte ushtar Zefit ta drejtonte mirë antenën dhe nga brenda zyrës thërriste “kthehe pak majtas, bëje pak djathtas, shumë mirë tani!”

Hilmi Balliu, kryetari i kooperativës, e kishte shumë qejf italishten. E mësonte nga një metodikë e vjetër, por u lutej shokëve të vet që të mos ua thonin të tjerëve këtë pasion të tij.

Shumë shpejt u kuptua se italishten Hilmiu e mësonte për të kuptuar filmat apo lajmet tek RAI. E shihte edhe ai fshehur televizionin. Nga lartësia e banesës ku jetonte kuptohej qartë që e kapte sinjalin e ardhur nga përtej deti.

RADIOGRAMI ME NUMËR 1109

Në 12 gusht ambasada shqiptare në Athinë i dërgonte MPJ-së në Tiranë tekstin: “Përfaqësuesit e shtëpisë botuese “Mnini”, pasi morën nga neve romanin “Kështjella” i thanë Harillës se janë dakord ta botojnë por e duan në gjuhën greqisht dhe jo frëngjisht.

Në qoftë se ua japim të përkthyer nga shqipja në greqisht në fund të shtatorit, romani del në qarkullim në dhjetor”.

Pak më poshtë në mesazh thuhej se “kanë botuar nga frëngjishtja në greqisht me qëllim botimi romanet: “Partizani i vogël” i Gj. Zhejit, “Vizita e plakave labe në kombinatin e tekstileve” të I. Kadaresë, “Kënga dhe pushka” të Dh. Shuteriqit, “Partizania” e Haxhi Nikollës, “E pabesueshmja” e N. Priftit dhe “Net dimri” të F. Dh. Muços”.

NË REVISTËN NËNTORI NR. 9, VITI 1977

Me autor Mehmet Elezin është botuar diskutimi i tij “Disa anë të novatorizmit të I. Kadaresë”.

Mes të tjerash në të thuhet:

“Ismail Kadare qëndron gjithnjë tek periskopi, sheh horizontet dhe thërret me gjakftohtësi dhe siguri: “Shikoni ç’dritë ka perspektiva jonë!

Shkrimtari, ka theksuar Gorki, duhet të dijë “të lozë njëkohësisht dy role: të mamisë dhe të varrmihësit”.

I. Kadare është një varrosës dhe çvarrosës përbindësh i armiqve...

Por I. Kadare është edhe një mami e shkëlqyer tek koka e së ardhmes.

Ai zbulon ato fenomene të reja, të cilave u përket e ardhmja, disa herë që në embrion i zmadhon në mënyrë konvencionale, pa cenuar kufijtë e realizmit që t’i shohim më qartë për t’u siguruar dhe na fton të vrapojmë tok me to përpara.

Bile me forcën e artit të vet na e imponon këtë vrapim. Ne na mbush me energji të reja, armiqtë i trishton shumë”.

Ismail Kadare qëndron gjithnjë tek periskopi, sheh horizontet dhe thërret me gjakftohtësi e siguri: «Shikoni ç’dritë ka perspektiva jonë!». Shkrimtari, ka theksuar Gorki, duhet të dijë «të lozë njëkohësisht dy role — të mamisë dhe të varrmihësit». I. Kadare është një varrosës dhe çvarrosës përbindësh i armiqve. Ai i mohon Tursun Pashait dhe të tashmen, dhe të ardhmen, dhe emrin. (Pashai vdes e ushtëria mundet, vdes dhe i biri akoma pa lindur, vdes dhe emri i Pashait që duhet ta mbante ky bir). Por I. Kadare është dhe një mami e shkëlqyer tek koka e së ardhmes. Ai zbulon ato fenomene të reja, të cilave u përket e ardhmja, disa herë që në embrion, i zmadhon në mënyrë konvencionale pa cenuar kufijtë e realizmit, që t’i shohim më qartë për t’u siguruar, dhe na fton të vrapojmë tok me to përpara. Bile me forcën e artit të vet na e imponon këtë vrapim. Ne na mbush me energji të reja.

DHJETË FAQE TË NJË FJALE

Sipas revistës “Nëntori” nr. 5, në Plenumin e Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve të Shqipërisë, të mbajtur më 11, 12 dhe 14 mars 1977, pas fjalës së Ramiz Alisë dhe raportit të Dritëro Agollit, diskutimit të Llazar Siliqit dhe Jakov Xoxës, Ismail Kadare foli për temën “Zhvillimi i letërsisë tonë në luftë me presionin borgjez e revizionist”.

Ajo zinte dhjetë faqe.

Paragrafi i parë i saj thoshte: “Një nga detyrat kryesore që shtroi Kongresi i 7-të i Partisë përpara letërsisë dhe arteve tona është zhvillimi i luftës së pareshtur kundër presionit të artit borgjez-revizionist.

Në raportin e shokut Enver, mbajtur në Kongres, thuhet shprehimisht: “Arti ynë i realizmit socialist me idealet e tij revolucionare dhe me synimet për t’i shërbyer socializmit dhe popullit, ngrihet përballë artit të çoroditur dekadent borgjez dhe revizionist...”.

Paragrafi i dytë i diskutimit të Ismail Kadaresë theksonte se “Rrethimi kulturor është pjesë përbërëse e rrethimit borgjez revizionist, pra rrjedhimisht, lufta që bëjnë shkrimtarët dhe artistët kundër presionit të tij është pjesë përbërëse e luftës që bën populli ynë, i udhëhequr nga Partia, për rrethimin e shpartallimit në përgjithësi”.

Paragrafi i tretë: “Historia ka njohur shumë luftëra midis shkollave të ndryshme letrare, midis rrymave dhe drejtimeve.

Lufta e artit realist socialist kundër artit borgjez revizionist, është e pangjashme me to.

Kjo është një luftë e një tipi të ri, pjesë e luftës së klasave, luftë e revolucionit kundër kundërrevolucionit, një luftë për jetë ose për vdekje e artit tonë të shëndoshë kundër artit të sëmurë, prej të cilit vjen erë vdekje, të borgjezisë dhe revizionizmit”.

Në tre paragrafët e fundit të fjalës së Kadaresë janë edhe këto shprehje:

“...Për ne shkrimtarët e realizmit socialist, letrarët revizionistë qofshin këta shkrimtarë zyrtarë në vendet e tyre, qofshin disidentë të ikur në Perëndim, janë dy anë të një medaljeje, sepse të dy palët kanë tradhtuar artin e revolucionit në emër të artit të kundërrevolucionit.

Prandaj ata janë njëloj të huaj dhe të rrezikshëm për komunizmin.

Të dy këto arte e letërsi borgjeze dhe revizioniste, megjithëse kanë mobilizuar armata të tëra letrarësh, janë në thelb të dobët, sepse s’kanë të ardhme. Prandaj, në luftën tonë kundër tyre duhet të na karakterizojë sulmi dhe jo mbrojtja.

Pikërisht nga ideja e sulmit duhet të përshkohet edhe puna organizative për të nxjerrë në arenën ndërkombëtare mendimin tonë revolucionar letrar si edhe veprat e letërsisë sonë.

Lufta kundër presionit borgjez revizionist, si pjesë përbërëse e luftës së klasave, është e vazhdueshme dhe nuk ka karakter fushate.

Historia e zhvillimit të letërsisë sonë realiste socialiste ka qenë përveç të tjerash, edhe historia e përleshjes me artin kundërrevolucionar.

Veçanërisht vitet e fundit ky presion ka ardhur duke u rritur vazhdimisht.

Në vitet që do të vijnë nuk pritet asnjë dobësim i këtij presioni, përkundrazi pritet një forcim dhe rafinim i tyre i mëtejshëm.

Pavarësisht nga komploti i heshtjes me anë të të cilit armiq të do të përpiqen të rrethojnë artin tonë, ai do të çajë përpara.

Për këtë ai ka një shembull të madh: fjalën e Partisë sonë, mendimin e saj të madh revolucionar, të cilën asnjë pengesë borgjezo-revizioniste nuk e ka ndalur dot të shpërndalet në botën mbarë”.

ZHVILLIMI I LETERSISE SONË NE LUFTE ME PRESIONIN BORGJEZ E REVIZIONIST

Një nga detyrat kryesore që ahtroi Kongresi 7-të i Partisë përpara letërsisë dhe arteve tona është zhvillimi i luftës së parështur kundër presionit të artit borgjez-revizionist. Në raportin e shokut Enver, mbajtur në Kongres, duhet shprehimisht: «Arti ynë i realizmit socialist, me idealin e tij revolucionar dhe me synimet për t'i shërbyer socializmit dhe popullit ngrihet përballë artit të koroditur dekadent borgjez dhe revizionist...»

Rrethimi kulturor është pjesë përbërëse e rrethimit borgjez-revizionist, pra rrjedhimisht, lufta që bëjnë shkrimtarët dhe artistët tanë kundër presionit të tij është pjesë përbërëse e luftës që bën populli ynë i udhëhequr nga Partia për shpartallimin e rrethimit në tërësi.

Historia ka njohur shumë luftra midis shkollave të ndryshme letrare, midis rrymave dhe drejtimeve. Lufta e artit realist socialist kundër artit borgjez-revizionist, është e pangjashme me të. Kjo është një luftë e një tipi të ri, pjesë e luftës së klasave, luftë e revolucionit kundër kundërvolucionit, një luftë për jetë ose për vdekje e artit tonë të abëndosë kundër artit të sëmurë, prej

të cilit vjen erë vdekje, të borgjezisë dhe revizionizmit.

Lufta e parështur kundër presionit borgjez-revizionist është një përmasë e domosdoshme e letërsisë dhe arteve tona. Vete zhvillimi i artit realist socialist e presupozon këtë luftë dhe përkundrazi, pushtimi i kësaj lufte, do të vinte në dyshim vetë qenien e tij. Duke u zhvilluar dhe lëvizuar nën presionin e vleve goditëse të njëpasnjeshme të artit rrethues borgjez-revizionist, kundërshtimi ndaj tyre artit ynë e ka si një vetë thellim të tij. Kjo luftë është një nga format e ekzistencës së tij. Nuk ka si të kesh art realist socialist pa u futur në këtë luftë. Nuk ka se si vepra jote të jetë e afërt për popullin jashtë kësaj lufte.

Kongresi 7-të i Partisë e rritheksi edhe njëherë nevojën dhe rëndësinë e kësaj ndeshjeje. Ajo ka qenë dhe duhet të bëhet akoma më tepër një aksion i vazhdueshëm i shkrimtarëve dhe i artistëve tonë, një shkollë e madhe për ta. Prej kohësh ajo ka hyrë, dhe duhet të hyjë edhe më shumë akoma në procedin e madh të njohjes së jetës nga krijuesit. Vetëm duke u konsideruar si e tillë, ajo do të zërë vendin e duhur në jetën dhe krijimtarinë tonë.

Lufta kundër presionit borgjez-revizionist, si pjesë përbërëse e luftës së klasave, është e vazhdueshme dhe nuk ka karakter fushatë. Historia e zhvillimit të letërsisë sonë realiste socialiste ka qenë, përveç të tjerash, edhe historia e përlshjes me artin kundërvolucionar. Vazhdimisht vitet e fundit ky presion ka ardhur duke u rritur vazhdimisht.

Në vitet që do të vijmë nuk pritet asnjë dobësim i këtij presioni, përkundrazi pritet një forcim dhe rrafshim i tyre i mëtejshëm. Rrjedhimisht, edhe detyrat tona në luftën për të përballuar këtë presion janë gjithmonë në rritje, gjithmonë më serioze dhe më të mëdha.

Në fjalimin e 20 dhjetorit të shokut Enver theksohet se propaganda e imperiaizmit nuk ka njohur kurrsë një larmi, kaq të gjërë sa në ditët e sotme për degjenerimin e njerezëve dhe të shoqërisë në tërësi. Armata të tjerë letrarish bëjnë pjesë në këtë ushtri të kundërvolucionit botëror. Guzhina e saj prodhon ditë e natë propagandën e shpalljes së helmimit për degradimin e njerëzimit. Guzhinës së vjetër borgjeze i është shtuar okultet e fundit guzhina revizioniste, me e trumbë në duar përpamje, por më e rafinuar se disa të tjera. Aleanca e tyre e shëmtuar, plotësimet që i bëjnë njera-tjerës, për ta

te rrezikshem per komunizmin.

Të dy këto arte dhe letërsi borgjeze dhe revizioniste, megjithëse kanë mobilizuar armata të tëra letrarësh, janë në thelb të dobët, sepse s'kanë të ardhshme. Prandaj, në luftën tonë kundër tyre, duhet të na karakterizojë sulmi dhe jo mbrojtja. Pikërisht nga ideja e sulmit duhet të përshkohet edhe puna organizative për të nxjerrë në arenën ndërkombëtare mendimin tonë revolucionar letrar si edhe veprat e letërsisë sonë.

Pavarësisht nga komploti i heshtjes me anë të të cilit armiqtë do të përpigën të rrethojnë artin tonë, ai do të çajë përpara. Për këtë ai ka një shembull të madh: fjalën e Partisë sonë, mendimin e saj të madh revolucionar, të cilën asnjë pengesë borgjezo-revizioniste nuk e ka ndaluar dot të shpërndahet në botën mbarë.

KARAKTERISTIKË PUNE E VITIT 1977

Shoku Ylli Polovina është mësues pranë shkollës tetëvjeçare, Tërpan, që nga muaji nëntor i vitit 1974. Si mësues i ciklit të lartë dhe i shkollës së mesme bujqësore, është karakterizuar nga serioziteti, këmbëngulja dhe pjekuria e lartë politike. Si edukator i brezit të ri, nëpërmjet lëndëve të “Historisë së PPSH”, “Njohurive fillestare marksiste-leniniste”, letërsisë, ka ditur të edukojë tek nxënësit tipare të moralit komunist. Vazhdimisht ka bërë dhe bën përpjekje këmbëngulëse për ngritjen e tij ideologjike. Punon vazhdimisht për ngritjen e tij profesionale, studion dhe zbaton në praktikën mësimore edukative orientimet e Partisë për revolucionarizimin e mëtejshëm të shkollës sonë socialiste. Kërkon dhe zbaton metoda të reja mësimdhënieje.

Shoku Ylli është i ngarkuar me drejtimin e formave politike në kolektivin tonë, karakterizohet nga fryma e shëndoshë e autokritikës dhe e kritikës parimore. Punon me fshatin dhe vazhdimisht përpiqet të njohë historinë e Luftës NÇL dhe të ndërtimit socialist në këtë krahinë. Bën përpjekje të larta për ngritjen e aftësive të tij politiko-luftarake, zbaton në jetë porosinë e Partisë “Të punojmë, të jetojmë dhe të luftojmë si në rrethim”.

Mendojmë se shoku Ylli Polovina duhet të punojë me tepër për pasurimin e bazës materiale të profilit të tij.

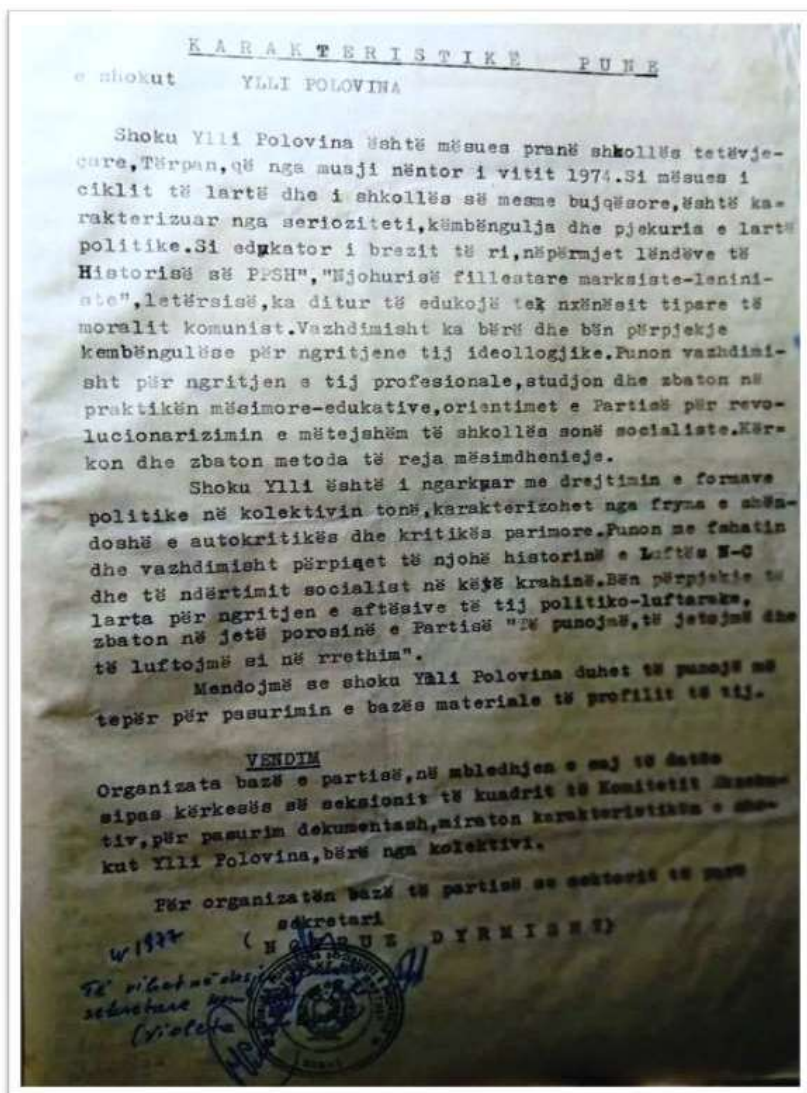
Vendim

Organizata bazë e partisë, në mbledhjen e datës..., sipas kërkesës së seksionit të kuadrit në Komitetin Ekzekutiv, për pasurim dokumentesh, miraton karakteristikën e shokut Ylli Polovina, bërë nga kolektivi.

Për organizatën bazë të partisë për sektorin e parë
Sekretari

Novruz Dyrmishi
1977

Të vihet në dosjen personale
Sekretarja e KE, Violeta Cimbidhi.

NJË RADIOGRAM ME NUMËR 93

Në 28 janar 1978, i dërguar nga Parisi për Nesti Nasen në Tiranë një radiogram me numër 93 thoshte se “Me Ismail Kadarenë në bazë të udhëzimeve të dhëna nga Komiteti, janë organizuar takim me përfaqësuesen e Hachetit, zonjën For, për botimin e romanit “Dimri i madh”.

Kjo e mbajti romanin për ta parë dhe e kthehu të hënën mbasi është i gjatë.

Paraprakisht e priti mirë dhe rekomandoi që romani për karakterin e tij t'i jepet për botim shtëpisë botuese Fayard, që është filial i Hachetit”.

Më poshtë në radiogram theksohej se për realizimin e filmit “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” është bërë takim me aktorët Mastrojani (për rolin e gjeneralit) dhe Michel Picoli për të priftit”.

Më tej: “Me Ismailin po organizojmë edhe kontaktet e tjera sipas programit të aprovuar aty, por kryesore kemi çështjen e botimit të romanit”.

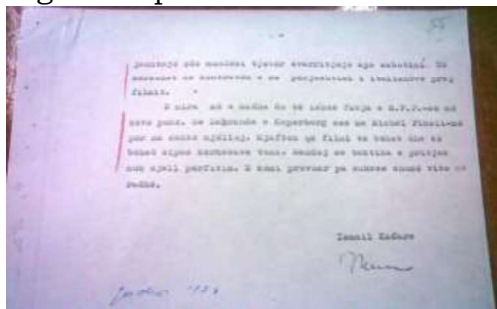
“SHKOVA NË FRANCË PËR DY PROBLEME”

21 qershor 1978: Kadare ka mbërritur në mbrëmje të 20 qershorit në Paris.

Këtë e njofton radiogrami i ambasadës me numër 1742.

Thuhet më tej: “Të hënën do të fillojë kontaktet në bazë të programit”.

Në gusht 1978 Ismail Kadare përpiloi një informacion për orga-net eprore:

“Në muajin korrik shkova në Francë për dy probleme:

1. Çështjen e shë-nimeve shoqëruese (teksti në kopertinën e prapme) të romanit “Dimri i madh”.

2. Çështjen e filmit

“Gjenerali i ushtrisë së vdekur”.

Shtëpia botuese Fayard e kishte bërë gati kopertinën e librit bashkë me tekstin e kopertinës së prapme. Gjysma e tekstit ishte e mirë dhe e prezantonte drejt romanin, por, ashtu siç parashikohej, gjysma tjetër nuk ishte e mirë. Ajo kishte fraza sensacionale, sipas stilit komercial dhe ndonjëherë jepte gjëra pa asnjë bazë për realitetin tonë.

Në takime të shumta e të njëpasnjëshme me shtëpinë botuese, në mënyrë graduale, unë arrita që, në fillim ata të hiqnin nga teksti pjesët jo të mira dhe të ndryshonin atë me tekst tjetër....

Romani do të dalë në ditët e fundit të shtatorit ose në ditët e para të tetorit.

Shtëpia botuese “Fayard” ka ndërmend të organizojë me këtë rast një darkë-reception me shkrimtarë, kritikë, gazetarë, punonjës të Radio Tv.

Në qoftë se kjo do të bëhet vërtet, është një gjë e rëndësishme, sepse tregon që romani konsiderohet prej tyre, si ngjarje e shënuar e vitit letrar.

(Zakonisht shtëpitë botuese bëjnë 5-6 recepsione të tilla në vit).

Ashtu siç është shprehur shoku ministër i Jashtëm do të ishte mirë që edhe Ambasada jonë të organizonte nga ana e saj një recepsion të tillë. Këto recepsione jo vetëm janë të domosdoshme për lancimin e librit (sidomos ai i shtëpisë botuese franceze), por në situatën aktuale ato marrin një tingëllim të veçantë politik...”

ME AMBASADORIN PIRRO KOÇI

Në 16 korrik 1978 u martova me Fatbardha Hysin.

Të nesërmen shumë herët u nisëm për në hotel Turizmin e Pogradecit, për të kaluar atje muajin e mjalitit.

Në tryezën e restorantit ishim bashkë me ambasadorin Pirro Koçi dhe bashkëshorten e tij.

Ata kishin bijë Luljetën, shoqen time të ngushtë në Fakultetin e Histori Filologjisë.

Ajo qe martuar me Leka Bungon.

SHTËPIA BOTUESE “CROCE” NË ROMË

Në 6 shtator 1978, me radiogramin 1136, ambasada shqiptare në Paris e informoi Ministrinë e Jashtme në Tiranë, duke e vënë në dijeni se “Sekretarja e drejtorit të “Fayard” na njoftoi se libri i Kadaresë është botuar në 4000 kopje dhe është shpërndarë në libraritë kryesore.

U është dërguar edhe rreth 100 gazetarëve e shkrimtarëve dhe ka ngjallur mjaft interes...”

Në 4 tetor prej ambasadës shqiptare në Romë MPJ-së në Tiranë iu nis radiogrami 1544, ku thuhej: “Në takimin që pati Hakiu me P. Rebelaton e shtëpisë botuese të Venecies tha se në 5 nëntor është vendosur që këtu në Romë të bëhet një recepsion i librit artistik shqiptar nën patronazhin e librarisë Croce që është një ndër më të mëdhatë e këtushme. Me këtë rast Rebelato dhe Kaprile mendojnë që të vijë edhe shoku Dritëro Agolli i ftuar nga ata.

Në qoftë se do të ketë lëvizje date do të njoftojmë.

Lutemi të na njoftoni me kohë mbi ardhjen e shokut Dritëro”.

Në 14 nëntor 1978 një radiogram me numër 3654, i nisur nga Tirana drejt ambasadës shqiptare në Paris, thoshte se “Lidhur me romanin “Dimri i madh” në Francë nuk e kuptojmë pse jepni një njoftim të thatë, në vend që të na dërgoni artikujt e botuar në organet qendrore dhe të provincave”.

Në 21 nëntor prej radiogramit nr. 1693 të nisur nga Roma Ministrisë së Jashtme në Tiranë i vihej në dukje se veprimtaria e shtëpisë botuese Croce në Romë do të mbahej në 5 dhjetor.

“QËNDRIMI NË FRANCË ME FTESËN E “FAYARD” ISHTE SHUMË I FRYTSHËM”

Në 1 dhjetor 1978 Ismail Kadare i dërgoi një relacion të daktilografuar Ministrisë së Punëve të Jashtme.

Ai përmbante një shpjegim të hollësishëm për çfarë po ndodhte në Francë me librin e tij “Dimri i madh” si edhe projekt filmin me subjektin e romanit “Gjenerali i ushtrisë së vdekur”.

Kadare shkruante që në fillim të raportimit të vet: “Qëndrimi në Francë me ftesën e Shtëpisë Botuese “Fayard” ishte shumë i frytshëm. Ashtu siç e kishte planifikuar, Shtëpia Botuese Franceze organizoi katër pritje me shkrimtarë, kritikë dhe gazetarë të shtypit e të Radios. Të gjitha këto pritje ndihmuan për një njohje më të mirë të veprës, për sqarime të çështjeve të ndryshme që lidheshin me përmbajtjen e saj si edhe për probleme të tjera, qoftë artistike, qoftë politike. Pritjet kaluan në një atmosferë shumë të mirë dhe në to nuk pati as incidentin më të vogël nga askush”.

Pas kësaj hyrjeje që përhapte siguri dhe qetësi të plotë shkrimtari vijonte: “Përveç pritjeve të organizuara nga “Fayard”, disa nga kritikët dhe gazetarët, gjithmonë me ndërmjetësinë e “Fayard”-it, kërkuan të takohen me mua në hotelin ku banoja. Edhe këto takime kaluan shumë mirë dhe në asnjë rast nuk pati asgjë provokuese ose negative”.

Duke e vazhduar këtë frymë për mbarëvajtje totale të vizitës së tij të fundit të punës në Paris, Ismail Kadare shtonte edhe një dëshmi tjetër: “Edhe në rastet e shpeshta kur ne kishim mendime të ndryshme për disa nga çështjet themelore të artit konfrontimi i mendimeve u bë në mënyrën më korrekte. Në këtë pa dyshim luajti rol fakti që shtëpia botuese franceze ishte përherë e interesuar që këto takime të shkonin sa më mirë”.

Shkruan ai më tej në relacionin e 1 dhjetorit 1978: “Kritikët dhe gazetarët e kishin lexuar me kujdesin më të madh librin dhe kërkonin sqarime nga më të hollësishmet, sidomos për çështjet e mprehta politike që ngrihen në të. Ata interesoheshin veçanërisht për pjesën e mbledhjes së Moskës dhe dëshironin të dinin pjesët historike dhe fiktive të veprës. Interesim të veçantë dhe pyetje të shumta bëheshin sidomos për pjesët ku përshkruhet shoku Enver.

Ky interesim u pasqyrua gjerësisht edhe në intervistat”.

Pastaj: “Intervista kërkuan pothuajse pa përjashtim të gjitha organet kryesore të Francës, por unë, duke u konsultuar edhe me miqtë francezë, e quajta të arsyeshme që përveç dy intervistave në radio, dhe një interviste në “Le Monde”, të shmang intervistat e tjera, për të evituar përsëritjet. Megjithatë kjo nuk ndryshoi asgjë në takimet me gazetarët që ishin caktuar për të shkruar për romanin. Pas bisedave që bëmë bashkë artikujt e tyre u bënë më të qartë dhe më dashamirës, dhe kjo shihet menjëherë po të krahasohen artikujt e parë të shkruar pa qenë autori në Francë me të mëvonshmit”. Duke përcjellë edhe njëherë tjetër dëshmitë e tij të vazhduara për mirësjelljen e shkëlqyer të palës franceze, Ismail Kadare vinte në dukje: “Libri po zgjon përherë e më shumë interesimin e lexonjësve francezë me gjithë çmimin e tij jashtëzakonisht të shtrenjtë (69 FF). Siç na tha presidenti i “Fayard”, i cili gjithashtu shtroi një drekë për ne, “Dimri i madh” konsiderohet prej Shtëpisë së tij Botuese si romani kryesor i huaj i botuar prej saj në vitin 1978”.

Shkrimtari e përforcon këtë ide, pra që “Dimri i madh” qe kryelibri i “Fayard” për tërë atë vit, çfarë nënkupton një sukses të bujshëm të krijimtarisë së vet, por edhe të Shqipërisë e gjesteve politike të spikatura të Enver Hoxhës, me këtë paragraf: “Gjithmonë pas fjalëve të tij në panairin ndërkombëtar të Frankfurtit, tetor 1978, ky ishte një nga librat kryesorë jo vetëm të “Fayard”it, por të gjithë pavijonit

francez. Pas blerjes së librit nga Suedia, pritet shitja e tij në shumë shtete të tjera të cilat e kanë në shqyrtim (option)".

Ismail Kadare mëshon: "Si përfundim, sipas fjalëve të presidentit, "Dimri i madh" konsiderohej si një sukses i jashtëzakonshëm i "Fayard"-it, një libër "që në "Fayard" jemi krenarë që e kemi botuar".

Ja edhe mbyllja e raportimit të 1 dhjetorit 1978: "Në fund dëshiroj të theksoj se për të gjithë punët e kryera në Paris kam pasur përherë ndihmën tepër të kujdesshme të ambasadorit tonë shokut Dhimitër Lamani".

Dy javët e para të muajit dhjetor Ismail Kadare do t'i kalonte në Tiranë dhe pikërisht në 15 të atij muaji gazeta e shumë njohur franceze "Le Monde" do të botonte një shkrim-bisedë me të.

Rreth këtij publikimi ai pati informuar në relacionin e 1 dhjetorit.

Një ndihmë të madhe për botimet tona artistike mund të japin miqtë dhe dashamirësit e vendit tonë, sidomos personalitetet e kulturës. Për këtë del e nevojshme që ata të mbahen gjithmonë afër dhe jo t'i kërkojnë vetëm kur kemi nevojë. Për mbajtjen e tyre afër nuk mjaftojnë vetëm ambasadat, të cilat disa herë nuk janë në gjendje të bëjnë këtë gjë, për të shfrytëzohen shkrimtarët tanë (letra, kontakte etj.)

Pengesa për përhapjen e letërsisë sonë në botë ka, por ajo janë të kaperoyeshme. Mund të bëhet në tepër se ç'është bërë.

12/7-78.

Ismail Kadare

SIPAS STUDIUESIT AURENC BEBJA

Në 1 prill 1979 “Droit et Liberté” pati botuar në faqen n°23, një shkrim në lidhje me dy romane të Ismail Kadaresë.

(“Deux grands livres de notre temps...”)

“Dy libra të mëdhenj të kohës tonë.

“Një libër i bukur (i mirë) i romancierit më të madh shqiptar, Ismail Kadare, për herë të parë këtu i përkthyer në frëngjisht, është një ngjarje tepër e rrallë për të mos u ndalur! I përkthyer në 20 gjuhë, romani i tij “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” (1970, A. Michel) në atë kohë pati magjepsur publikun nga lirika e tij makabre dhe ironike që përshkruante okupimin e egër të Shqipërisë nga trupat fashiste të Musolinit para dhe gjatë Luftës së Dytë Botërore.

“Dimri i madh”, vepra e katërt e Kadaresë e përkthyer në gjuhën tonë (Botimet Fayard), që ka dalë në treg kohët e fundit, është një afresk i madh mbi komunizmin shqiptar, ku të gjithë njerëzit e “tokës së shqiponjave” kanë një rol, nga lideri kombëtar Enver Hoxha, deri te militantët dhe fshatarët më të thjeshtë.

Epik, duke kujtuar ritmin e disa legendave të Ballkanit, të rrënjosura edhe në historinë më bashkëkohore të vendit më të fshehtë në Evropë, “Dimri i Madh” i ofron lexuesit më shumë se 500 faqe të një vepre të madhe historike.”

NJË MESAZH I ARDHUR NGA ATHINA

Në mes të prillit 1979 nga ambasada shqiptare në Athinë me radiogramin 1220 i bëhet e ditur Tiranës se “Kocafis ka tani në botim fjalimin e shokut Ramiz në Kongresin e Frontit Demokratik si edhe librin e Kadaresë “Kështjella”.

Shfaqiq mendimin se në të ardhmen duhen përkthyer e botuar në gjuhën greke më shumë literaturë artistike shqiptare.

Libri i Kadaresë është i pari i kësaj gjinie, që boton Poria”.

Në 20 prill 1979 në radiogramin 522 ambasadori Misto Treska nga përfaqësia shqiptare në Paris i komunikon Tiranës mesazhin: “Dje unë dhe Kadareja patëm për drekë skenaristin Tovoli dhe aktorin e sipërmarrësin për filmin “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” Pikoli...”

TE RIKTHUHET NË AGENCIN E SHIFRËVE
ndalohet nga ndalimet kopje

DESHIFRIM

TEPËR SEKRET 10
Nr. Fletsh 36

Nr. 11418 *Ch. E. ...* Parisi
21/4/79 SK

Nr. 522 Data: 20.4.1979

MINISTRIE JASHME

Biri - 3
K. Kadare

Dje unë dhe Kadareja, patëm për drekë skenaristin Tovoli dhe aktorin e sipërmarrësin për filmin “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” Pikoli. Në këtë rast u diskutua dhe u nënvizua edhe kontrata. Francetet premian gjithë vërtetët e kërkesat tona si dhe qeshtjet e xhirimit të skenave të jashtme në Shqipëri. Kadareja nisat nesër për Athinë dhe arrin të martën aty. Ka në vete edhe kopje të kontratës.

Misto

U-mundur në detyrë		Kur fillet deshifrimi		Kur mbaroi deshifrimi		Firma e shifrantit	Firma e kontrolluesit
data	ora	data	ora	data	ora		
21.4	7.20	21.4	7.40			G.M.	

Në 26 prill 1979 një radiogram i ardhur nga Athina i bënte të ditur Tiranës se romani “Komisari Memo” ishte në tipografi dhe se dilte në qarkullim brenda majit.

Po ashtu theksohej se “Kemi gjetur shtëpi botuese tjetër për romanin “Dimri i madh”.

Me kusht t’ia japim në gjuhën greke...”

Në 22 qershor 1979 ambasadori Bashkim Dino që nga Athina e njoftonte MPJ:

“Bashkëngjitur ju dërgojmë një kopje të romanit “Komisari Memo” të botuar në greqisht nga shtëpia botuese “K. Kapopulos”.

“DIMRI I VETMISË SË MADHE” I SHËRBENTE PERËNDIMIT

Në 9 janar 1979 kryetari i Komitetit për Marrëdhënie Kulturore e Miqësore me Botën e Jashtme, ish-ambasadori mjaft i njohur për shkathtësi diplomatike Javer Malo, do të hartonte një raport informativ për eprorët e tij, ku në fjalët e para do të shkruhej saktësisht: “Ditën e hënë, më 8 janar, bashkë me Ismail Kadarenë dhe Qako Dangon, pritëm gazetarët italianë që shoqëruan në Shqipëri ministrin Osola (Rinaldo Ossola, ministri italian për Tregtinë me Jashtë-shënimi ynë).

Këta ishin Viola, i gazetës “La Repubblica”, një i dërguar i “Corriere della Sera” dhe një tjetër i Ansës (Agjencisë Italiane të Lajmeve-shënimi ynë), ky i fundit mjaft i ri në moshë”.

Vijonte teksti: “Ata bënë një sërë pyetjesh (dy të parët, sepse i dërguari i Ansës nuk bëri asnjë pyetje), një pjesë nga të cilat m’u drejtuan mua, ato që kishin të bënin me letërsinë dhe artin iu drejtuan Ismail Kadaresë dhe dy pyetje mbi gjendjen në Hindokinë dhe bashkëpunimin kino-amerikan iu drejtuan Qako Dangos”.

Shënojmë se Qako Dango ishte gazetar në “Zëri i Popullit”.

Raporton më tej Javer Malo: “Pyetjet, pra, që na u drejtuan, ishin këto: 1. Në përgjithësi imazhi i Shqipërisë në botën e jashtme se ajo është një vend i izoluar.

Ç’mendonit ju për këtë? 2. Ju keni kërkuar dikur mbrojtjen nën dy ombrella, së pari në atë të sovjetikëve dhe pastaj nën atë të kinezëve. Përse tani nuk do të doni ta lidhni pavarësinë tuaj me një rreshtim për shembull me atë të paangazhuarve? 3. A nuk mendoni, sidoqoftë, se Shqipëria do të ketë një hapje?

4. Politika e pavarur e Shqipërisë a ka arsye historike apo është e lidhur me analizat e situatave që ju bëni?

5. A nuk do t'i shpejtoni ju ritmet e ndërtimit të vendit tuaj duke marrë nga jashtë ndonjë lloj kredie?

6. Mosmarrja e kredive ka të bëjë me parimet që ju mbroni?”

Ky grup prej gjashtë pyetjesh, duke pasur parasysh pjesën arkivore të Ministrisë së Jashtme Shqiptare të pas luftës së Dytë deri në rënien e sistemit shoqëror komunist, përbën rastin e sjelljes më të guximshme të kryer në Tiranë prej gazetarëve të huaj.

Megjithatë raportimi i Javer Malos duket i pa alarmuar, aspak nervoz dhe i revoltuar. Në fund të fundit të ardhurit duhej t'i duronin, sepse nuk i patën ftuar vetë dhe për rrjedhojë nuk mbanin ndonjë përgjegjësi.

Në çdo rast tjetër asaj tresheje bezdisëse as që do t'u kishin dhënë vizë hyrëse në territorin e Shqipërisë. Malo madje nuk ua di dhe me sa duket as që dëshiron tua dijë emrat dy prej tyre, madje edhe të dërguarit të “La Repubblica” nuk i mban mend mbiemrin.

Në të vërtetë ky qe një gazetar me plot autoritet në vendin e vet dhe quhej Alesandro Bonaventura Viola. Ishte i dërguari special kudo në botë i gazetës “La Repubblica”, tepër i përgatitur për misione të rrezikshme për jetën në vendet më të nxehta të globit, profesion i vështirë që e pati nisur që me të përditshmet “Il Mondo”, “La Stampa” dhe revistën informative “Espresso”.

Pastaj që prej vitit 1976, kur u themelua “La Repubblica”, kokëkrisjen e tij e vazhdoi këtu. Alesandro më shpesh thirrej me emrin e shkurtuar të tij Sandro dhe artikujt e vet nga Lindja e Mesme e Moska, Kina dhe vendet e eurolindjes komuniste, nga Portugalia dhe Spanja, qenë të shumtë kur në janar 1979 erdhi për herë të parë në Shqipëri.

Atë dhe dy kolegët e tij i pati zgjedhur jo ambasada shqiptare në Romë, por vetë ministri italian i Tregtisë me Jashtë Rinaldo Ossola. Alesandro Viola, i cilësuar në shtypin e vendit të vet si ekspert i politikës së jashtme, nuk

qe aspak admirues i komunizmit, përkundrazi, shprehej ashpër kundër tij.

Pyetjet e mësipërme, të paktën shumicën e tyre, duhet t'i ketë bërë ai dhe jo i dërguari i "Corriere della Sera", një nga arsyet që këtij të fundit Javer Malo mos t'ia ketë mbajtur mend emrin. Sipas raportit informativ të këtij të fundit për organin epror të Komitetit Qendror të Partisë së Punës të Shqipërisë, pjesa e dytë e pyetjeve qe formuluar në tre të tilla.

Ato ishin: "Në romanin "Dimri i vetmisë së madhe" ju përshkruani prishjen me sovjetikët. Ç'ndryshim ka midis dy prishjeve?", "Në ekspozitën e pikturës që pamë vumë re se ajo është e ngjashme me ekspozitat që bëhen në Bashkimin Sovjetik, Bullgari e vende të tjera. Cili është raporti i artit tuaj me ideologjinë?" dhe "A ka disidentë në Shqipëri, si ç'ka në vende të tjera?"

Duket jo pak e habitshme se si dy të dërguarit i gazetave më të dëgjuara italiane, "Corriere della Sera" dhe "La Repubblica", të dyja së bashku me tirazh më shumë se një milion kopje ditore, nuk bëjnë kujdes të mos shkaktojnë iritim në kryeqytetin shqiptar.

Ministri Osola, siç do ta shpjegojmë më pas, kishte kryer një vizitë për miqësim të domosdoshëm me qeverinë komuniste të Enver Hoxhës dhe Mehmet Shehut, nuk ia kish ngenë që njerëz rreth tij të acaronin marrëdhëniet.

Pjesa e tretë e pyetjeve, siç raportonte për eprorët Javer Malo, kishte këto formulime: "Ç'mendoni për gjendjen në Indokinë?", "Ç'mendoni për bashkëpunimin kino-amerikan dhe ç'pasoja mendoni se do të ketë kjo në politikën botërore?", "Si e konsideroni në përgjithësi situatën në botë?"

Edhe ky grup i gjithsej nëntë pyetjeve që iu bënë Javer Malos, Ismail Kadaresë dhe Qako Dangos, ishte "me zarar".

Gjithsesi kryetari i Komitetit për Marrëdhënie Kulturore dhe Miqësore me Botën e Jashtme nuk dëshmon mërzi, ndihet relativisht i qetë. Ai shpjegon në informacion

se “Pak a shumë këto dhe rreth këtyre çështjeve u bënë pyetjet”.

Pastaj: “Përshtypja jonë është se përgjigjet ishin të mira, koncize, të sakta”.

Kjo do të thotë se që të tre përfaqësuesit e palës shqiptare kishin mbajtur qëndrimin e Partisë së Punës dhe të doktrinės politike të Enver Hoxhës.

Pyetjes drejtuar Ismail Kadaresë për ekzistencën apo jo të ndonjë disidence në Shqipëri ky i fundit do t’i jetë përgjigjur në mënyrë kategorikisht mohuese.

Duket sikur pikërisht këtu raporti duhej të mbyllej, por krejt papritur hapet një çështje tjetër, aspak e dorës së dytë. Në pjesën përfundimtare të tij thuhet: “Gazetarët nuk bënë fjalë për përkthimin e romanit të Kadaresë “Dimri i vetmisë së madhe”. Por në fund të bisedës, shoqëruesi i tyre, Likurg Roshi, tha se Viola ka marrë përsipër ta përkthejë romanin. Ky u përgjigj se nuk e ka marrë përsipër këtë, por shoku i tij i “Corriere della Sera” do të interesohet për këtë”.

Shpjegon Javer Malo: “Mesa duket kjo ka qenë një bisedë midis Likurg Roshit dhe gazetarëve, por me sa duket e paqartësuar”.

Më pas: “Shënojmë këtu, për dijeni, se Nikola Karaço i televizionit italian, kur ishte këtu tha se do të interesohej pranë shtëpive botuese me të cilat kishte njohje, për përkthimin e romanit”.

Kështu mbyllet informacioni i kryetarit të Komitetit për Marrëdhëniet Kulturore dhe Miqësore me Botën e Jashtme dhe nuk duhet shumë mund për të kuptuar se vizita në Tiranë e ministrit italian për Marrëdhëniet Tregtare me Jashtë po përdorej nga Tirana edhe për të mundësuar botimin në vendin e tij të librit të Kadaresë “Dimri i vetmisë së madhe”, ato çaste rivështruar prej autorit dhe me titull të përmirësuar “Dimri i madh”.

Kjo nuk bëhej, doemos, për të përhapur famën e shkrimtarit, por më së pari atë të personazhit kryesor politik të librit të tij: Enver Hoxhës.

KARL OTTO BONIER

Në 27 janar 1979 ambasada shqiptare në Stokolm të Suedisë i dërgonte Ministrisë së Jashtme dhe Komitetit të Kulturës mesazhin: “Bëmë vizitë në shoqërinë e njohur suedeze të botimeve “Bonier”.

Na priti vetë Karl Otto Bonier dhe i biri.

Shkëmbyem mendime dhe ata folën e bënë vlerësime shumë të mira për arritjet e letërsisë tonë. Me shkrimtarë të tillë si Kadareja, thanë ata, letërsia shqipe është e madhe dhe ka personalitet. Ne, tha i biri, kemi shkëmbyer edhe herë tjetër mendime për letërsinë tuaj, por t’u them të drejtën vrapova në Frankfurt për të bërë kontraktimin e librit “Dimri i madh” dhe jemi të parët pas francezëve. Na duhet kohë për ta përkthyer, por mendojmë ta nxjerrim nga botimi nga vjeshta 1980. Pastaj Karl Otto Bonier tha se në këtë rast ne do të dëshironim të vinte vetë autori Kadare dhe të organizojmë edhe takime me rrethe të ndryshme të letërsisë, artit dhe kulturës suedeze”.

Në vijim radiogrami i ambasadës shqiptare në Suedi atë 27 janar 1979 shkruante: “Shkëmbyem mendime dhe u rekomanduam edhe autorë të tjerë, Dritëro Agollin, Jakov Xoxen, etj.

Na thanë se interesimi për letërsinë shqipe po rritet dhe se mund të shikojnë për të ardhmen, por Karl Otto shtoi se mendimi ynë është që duke u përqendruar mirë në botimet e ndryshme nga Kadareja, do të rritet më shumë lexuesi dhe to të dalin më shumë kërkesa për autorë të tjerë në të ardhmen”.

Në çështjen e tretë për të cilën ambasada shqiptare në Stokolm i raporton Tiranës në tekstin e radiogramit thuhej: “Shkëmbyem mendime për letërsinë ideologjike dhe politike. U fol për veprën e shokut Enver “Imperializmi dhe revolucionin”, më dëgjuan me vëmendje. Karl Otto Bonier tha se ne nuk botojmë asnjëherë letërsi

ideologjike. Kjo vepër duhet të përbëjë interes dhe seriozitet. Kam parë që shkruhet e flitet në disa rrethe e vlerësohet mendimi filozofik i zotit Hoxha. Unë nuk kam lexuar gjë vetë nga veprat e tij, por kam lexuar komente gazetash për mendimin e pavarur që keni e analizat që bëni.

Shtoi se jeni një popull e vend i pavarur e trim e keni zgjuar interesim e admirim të ligjshëm”.

Në 28 janar ambasadori Dhimitër Lamani që nga Parisi i niste ministrit të Punëve të Jashtme Nesti Nase në Shqipëri radiogramin me numër 93, në të cilin thuhej: “Me Ismail Kadarenë, në bazë të udhëzimeve aprovuar nga Komiteti, shoku Javer, kemi organizuar takimin me përfaqësuesen e Hashetit, zonjën For, për botimin e romanit “Dimri i madh”.

Kjo e mbajti romanin për ta parë dhe na e ktheu të hënën mbasi është i gjatë.

Paraprakisht e priti mirë dhe rekomandoi që romani për karakterin e tij t'i jepet për botim shtëpisë botuese “Fayard” që është filiale e Hashetit.

Në 30 janar do të merret takim me drejtorin e Fayardit dhe ju njoftojmë”.

VJEN UJË I FRESKËT NGA ÇOROGJAFI

Në 10 gusht 1979, kur erdhi nga plazhi, im më tha se në Durrës kishte plasur “borgjezim i madh”.

Radiot liheshin të hapura tek “Italia” dhe moda bënte poshtë e përpjetë.

Si sekretar i byrosë së kooperativës së Tërpanit erdhi një person me emrin Sefer Arapi. Ishte trup vogël, me peshë rreth dyzetë kilogram.

Qe shumë ezmer.

Detyra e parë që i vuri vetes ishte të sillte në Qafë të Llaprit dhe në lagjet e tjera ujin e freskët e shumë të pishëm të Çorogjafit. Ai e kishte një mik të fortë në ndërmarrjen e ujësjellësit në Berat dhe ky e ndihmoi në të gjithë investimin.

Uji u mor dhe u ngrit me pompa deri në lartësinë e Qafës së Llaprit. Furnizohej Tërpani dhe Paraspuari. Çesmat Tërpani i kishte një tek spitali, një tek pallati, një tek shkolla. Pastaj më vete kishte në lagjet Beshiraj, Lilaj, Agallinj e në gjithë të tjerat.

Nuk e merrja dot me mend që përveç Tërpanit do të më ndante nga shtëpia edhe Labinoti i Elbasanit. Në vjeshtë 1979 kalova atje një kurs tremujor kualifikimi për oficer shtabi batalioni.

Komanda na jepte leje disa orë të dielën për të shëtitur nëpër qytet e veçanërisht pirë ndonjë shishe birrë. Leja për të shkuar në shtëpi, edhe pse shumë afatshkurtër, ishte e rrallë.

Kur ma premtuan u gëzova shumë dhe në një nga të dielat e xhiros nëpër Elbasan, në një dyqan pashë një govatë alumini për të larë fëmijë të vegjël. Ajo ishte brenda saj me dy nivele dhe kishte vend ku foshnja të ulej.

Nuk kishte dhuratë më të bukur për time shoqe shtatzanë.

Ditën që kisha lejen për të shkuar në shtëpi e bleva govatën dhe me të në krahë gjeta një kamion, të cilit i hipa në karroceri. Në Rrogozhinë prita sa erdhi një autobus që shkonte për në Fier dhe në kthesën për në Lushnjë durimi e dha rezultatin: karrocERIA e një makine “Zis” që kishte transportuar çimento të hapur.

ELVIRA DHE VEFIK NUMANI

Sefer Arapi kreu edhe një gjest që bëri përshtypje për ashpërsinë e vet.

Një ditë përreth shkollës u duk i plotfuqishmi i zonës, polici Xhemil. Ky ishte një tip i shushatur, jo shumë i përqendruar në zanatin e vet dhe proverbial me rastet e shumta të harrimit të pistoletës në vendet ku ulej. Ai pinte raki prej koçimareje dhe gotën e parë e hidhte menjëherë. Thoshte se ashtu bënte përshtatjen e trupit. Kur kalonte tek gota e tretë dhe e katërt i shtrem-bëroheshin sytë, i bashkoheshin nga brenda.

Këto qenë rastet e sigurta kur harronte pistoletën. “Ku e ke koburen?”, i thoshte Dine Çausi, i cili kur Xhemilit nga rakia e koçimares sytë i bënë xixa, ja merrte fshehurazi.

Shfaqja e policit Xhemil tek shkolla dhe vërdallosja e tij në afërsi të saj nuk u shpjegua dot veç me një ngjarje që ndodhi në brendësi të godinës.

U dha porosi që kolektivi i mësuesve të mbledhej në laboratorin e fizikës, i cili ndodhej në të djathtë dhe në fund të korridorit. Pasi mësuesit u sistemuan nëpër vende hyri Sefer Arapi dhe nisi të flasë për luftën e Partisë së Punës kundër reaksionit të vjetër dhe të ri, pasardhësve të Ballit Kombëtar si edhe ish-bashkë-punëtorëve të fashizmit dhe të pushtuesve.

Pastaj përmendi një emër prej tyre: Bektash Vefik Numani.

I lindur e banues në Berat ai qe arrestuar më 8 shtator 1947 dhe në 10 janar 1948 u dënua me 20 vjet burgim. Akuzohej se ishte pjesë e një grupi të lidhur me anglo-amerikanët. Po ashtu se bashkë me të tjerë u tha se “kanë zhvilluar aktivitet të gjithanshëm kundër pushtetit popullor dhe integritetit të Republikës, kanë marrë pjesë në organizatat dhe rreshtat tradhtarë, të cilat kanë pasur për qëllim krijimin e një gjendje të tillë që të lejonte

rrëzimin e pushtetit me violencë dhe okupimin e vendit tonë nga imperialistët anglo-amerikanë dhe monarko-fashistët grekë, kanë zhvilluar propagandë antipopullore, janë lidhur me të arratisur kriminelë lufte, kanë dhënë informata me karakter ushtarak, politik dhe ekonomik, spiunazhit të huaj, kanë sabotuar reformat e mëdha të pushtetit popullor, si dhe kanë tentuar formimin e çetave të armatosura për të goditur pu-shtetin”.

Të përfshirët në gjyq nuk i pranuan atëherë akuzat.

Tek sa Sefer Arapi fliste në rreshtin e dytë të pranimësve, në të majtë të klasës së laboratorit, rrinte Elvira Numani, mbesa e Bektashit, mësuese e gjuhës dhe e letërsisë shqipe në shkollën e Tërpanit. U duk sikur asaj iu këput koka.

Ngriu edhe kolektivi i mësuesve. Elvira ishte plot mirësi dhe edukatë dhe të gjithë e donin, sigurisht edhe banorët e fshatit. Vëllanë e saj, Vefikun, unë e doja posaçërisht, sepse ai qe shumë i përkushtuar për diturinë dhe kulturën e për mua nuk e fshehte adhurimin. Më pati lënë mbresë një bisedë me të në buzë të lumit Osum, gjatë një vere, ku unë isha me makinën e pandarë të daktilografimit dhe bëja banjë dielli e shkruaja. Ma uronte suksesin letrar me gjithë zemër.

Sefer Arapit pasioni klasor, ndërsa parandjeu respektin e kolektivit të mësuesve për kolegen e tyre, iu zbut dhe shtoi se për arsye biografie Elvira Numani nuk mund të punonte më si mësuese. Nuk mund ta bënte edukimin e brezit të ri. Duhej të dërgohej si punëtore në një ndërmarrje prodhuese.

Pasi përfundoi heshti dhe priti që pjesëmarrësit në atë mbledhje të jashtëzakonshme të shprehnin mendimin e tyre. Mësuesit njëri pas tjetrit thanë vetëm fjalë të mira për Elvirën dhe këmbëngulën që çfarë po vinin në dukje të shkruhej në karakteristikën e saj.

RRETH ÇËSHTJES SË BOTIMIT NË BERLININ PERËNDIMOR TË POEMËS “NËNA SHQIPËRI” DHE TË ROMANIT “DASMA”

Në radiogramin e datës 19 korrik 1980, me numër 902 dërguar Ministrisë së Jashtme në Tiranë nga ambasada shqiptare në Berlin, bëhet e ditur se “Nëpër-mjet ndihmës të aktiviteteve të degës së shoqatës për Berlinin Perëndimor kemi gjetur një ndërmarrje botimi, e cila do të botojë në gjermanisht poemën “Nëna Shqipëri” të D. Agollit dhe romanin “Dasma” të Ismail Kadaresë.

Ndërmarrja e botimit quhet “Das Arsenal” dhe pronar ka Peter Krause.

Nga shtypi këto vepra mendohet të nxirren këtë vit.

Për këtë qëllim pronari i ndërmarrjes botuese do nga organet kompetente shqiptare një shkresë që ta auto-rizojë t’i botojë këto vepra....

Botimi i parë do të ketë tirazh 1-3000 kopje...

Poemën “Nënë Shqipëri” duan ta nxjerrin brenda tetorit për ta paraqitur në panairin e librit në Frankfurt Main...”

E DIEL, 12 TETOR 1980

Albanën e lindur në 2 mars, gjashtë muajsh, e lash me pak temperaturë dhe e gjeta me bronshit dhe me një kollë të vazhdueshme dhe të fortë. Kollitej si e rritur dhe ish gjoksi im që dhimbte pas çdo të kolliture të saj. Mamaja dhe Bardha më thanë porsa vajtja se ajo thërret “baba”.

Dhe vërtet pas pak çastesh Albana ja bëri “baba”.

12 nëntor

Alba të hënën shumë herë qenka ngritur në këmbë vetë, duke u mbajtur pas divanit. Sapo erdha dje Bardha ma tha menjëherë e me gëzim. Në të dy ditët që ndenja në shtëpi shihja Albën tek ngulte gishtat e këmbëve në dysheme e mbahej buzë divanit.

SHITEN COPA TURKE ME LULE

Në orën 8.00 të mëngjesit të 31 nëntorit 1980, e diel, disa makina të mbuluara të Ndërmarrjes Shtetërore të Tregtisë në mënyrën më sekrete furnizuan “pika të fortifikuara” të qytetit të Beratit me copa tremijë lekëshe.

Një pjesë e këtyre pikave ishin këshillat popullore të lagjeve.

Nga pallatet këtë mëngjes gratë dolën në rrugë pothuaj me rroba gjumi. Ngarkonin zimbila e trasta gjer në dhjetë cope tremetërshe. Brenda pallateve, pasi copat ishin shitur, hynin nga njeri apartament tek tjetri gratë dhe vajzat e pyesnin se sa copa kishin marrë fqinjët, si ishin, çfarë ngjyrash, çfarë lulësh dhe në kishte mundësi t'i shihnin pak. Nisën bile edhe të akuzonin njëra tjetrën përse nuk u kishin treguar kur erdhi makina, pse s'u dhanë ndonjë tremijë lekëshe borxh, apo nuk ja ndërruan copën.

Kjo histori e copave të enjten u shfaq si epidemi edhe në Tërpan. Mua më duhej që të merrja në telefon kryesinë e Frontit dhe kabinetin pedagogjik, por ish krejtësisht e pamundur, sepse linjat telefonike me Beratin ishin bllokuar nga klithmat e vajzave ”Aman të keqen motër, vëlla, a dreqi, më bli kaq, më bli aq, çfarë ngjyre ishin, lulet si i kanë...”

...Një “Gaz” që shkonte në fermën “Partizani”, Otlak, u diktua, paguan një taksi dhe e ndoqën pas gjer në dyqanin e kësaj ferme.

Kurse sot një “Gaz” të vogël të tregtisë, të mbushur me copa tremijëlekëshe, e ndiqnin një “Gaz” i degës së brendshme dhe një “Gaz” i Komitetit të Partisë së rrethit.

BIE BORË E GRIMCUAR

Duke u gdhirë data pesë dhjetor 1980 ra borë. Flokët e parë kishin nisur para orës tre të mbasmesnatës, kur unë u ngrita dhe pashë zbardhjen e kaçubave dhe të strehëve të shtëpive. Ishte bora e parë e këtij viti.

Kur u zgjuam sërish në mëngjes gjithçka ishte zbardhur. Bora vazhdoi të binte gjithë ditën. Flokëmadhe dhe e lagur. Pas një pushimi të vogël në drekë, bora nisi përsëri por e thatë dhe e grimcuar në kokra si të sheqerit.

Bënte ftohtë më shumë.

Në Tërpan bora mban tre muaj dhe trashësia e saj shkon gjer në një gjysmë metri.

Gjithë pasditen punova për daktilografimin e këngëve popullore të zonës. Gjithnjë e më tepër më duket se populli jeton në këngë, në poezi, prandaj edhe shpirtin e ka ashtu të freskët gjithmonë, të përtërirë, të tingë-llueshëm, si qelq, të bukur, të gjërë, poetik.

E SHTUNË, 27 QERSHOR 1981

Vdiq nga kanceri Jani Koniçoti, shitësi i njohur i dyqanit të kinkalerive.

E frekuentoja shumë këtë qoshkë me teknologji nga më të mirat.

Ai njëherë më kishte hequr mënjanë një aparat fotografik, çfarë për mua si regjistruer i historisë që shumë i domosdoshëm.

Por favori më i madh që më pati bërë Jani Koniçoti ishte një manjetofon i vogël portativ. Shtatë të tillë u qenë planifikuar me autorizim krerëve të partisë dhe të pushtetit lokal. Gjashtë prej tyre i patën blerë, i shtati që ende aty, sigurisht jo në vitrinë. Ishte për sekretaren e parë të PPSH për rrethin Mine Guri, por ajo nuk e blinte dot, nuk kishte para.

Këtë sekret Jani Koniçoti ma tha dhe më sugjeroi që t'i lutesha Mines që autorizimin e saj të ma jepte mua. Ajo mirësisht pranoi dhe unë u bëra me manjetofon personal, duke pasur tashmë mundësi të regjistroja dhe të zbardhja në letër shumë biseda, një pjesë e të cilave po më ndihmojnë tani në shkrimin e këtij libri, sidomos kapitujt për Tërpanin.

Me të vërtetë ndjeva pikëllim shumë të madh nga ajo vdekje.

Tek bishti i Urës së Goricës (ku prisnim ndonjë kamion për të shkuar në Tërpan) Jani Koniçoti përherë më pyeste: "Akoma nuk të kanë transferuar?!"

MEHMET SHEHU VJEN PËR GJUETI

Prapa spitalit ishte një vilë e mbajtur mirë, gjysma e ndërtuar me dru dhe gjysma me mure. Ishte godinë e Ndërmarrjes Pyjore.

Kur kryeministri Mehmet Shehu vinte të gjuante derra të egër në Balloll, Plashnik, shoqëruesit e tij si edhe grupi i sigurisë rrinin në këtë vilë.

Ishte kohë kur Kozeta Dishnica dhe Gazmendi prisnin nga dita në ditë të transferoheshin në Berat. E shoqja e doktor Ymerit, Flora, i kishte bërë një letër Enver Hoxhës, në të cilën i shprehte pakënaqësinë që vajzën e saj dentiste ia kishin çuar në Tërpan dhe po e mbanin atje.

Ajo i lutej që t'ia sillnin vajzën mundësisht në qytet.

Në letrën kthim përgjigje Enver Hoxha i shkruante sekretares së parë të Beratit, Mine Guri: “Shoqes së Beratit. Ymer Dishnica, ka gabuar, por dhe ka punuar. Për vajzën e tij, gjykojeni, ju aty në bazë”.

Pas kësaj rikthimi i Kozetës në Berat ndodhi shumë shpejt.

BËHEM ME PAGË MËSUES I SHKOLLËS SË MESME

Në 20 shkurt 1981 i kisha bërë kërkesë komisionit të atestimit për tu ngritur në kategorinë e dytë, pra të isha mësues i shkollës së mesme bujqësore në Tërpan.

Në 22 tetor 1981 nga ky komision testimi pranë filialit të Universitetit të Tiranës në Berat mora kategorinë e dytë. Dëshmia mu dha me shkrim në 30 tetor.

Në 15 janar 1982 transferohem nga Tërpani për në qytetin e Beratit. Nga punonjës i arsimit kthehem në funksionar i mesëm lokal i sindikatës së Bashkimeve Profesionale.

U emërova drejtor i Kinoklubit “Tekstilisti”.

Në Tërpan, fshatin e largët të durimit, pata qëndruar 7 vjet e dy muaj e gjysmë.

“DHAMË PËRGJIGJEN TË MOS VEJË”

Në 6 shkurt 1982 kryetari i Komitetit për Marrë-dhënie Kulturore me Botën e Jashtme, Javer Malo, regjistruar me numrin protokollar 20, hartoi këtë informacion:

“Me kërkesën e tij erdhi në takim i ngarkuari me punë a.i. i Francës Jean Bouyal, i cili më tha se e kishin telefonuar nga shtëpia botuese Fayar që të interesohej në qoftë se Ismail Kadareja do të shkonte në muajin mars në Paris.

Përfaqësuesi i kësaj shtëpie i kishte thënë se do të komunikonte direkt me Kadarenë.

Ndofta, tha i ngarkuari, është fjala për botimin nga Fayar të dy veprave (tregime) të Kadaresë.

I thashë se nuk dija gjë për këtë, por do të pyes autorin në qoftë se ai ka mundësi të shkojë.

Theksojmë se në Komitet nuk dinë asgjë për këtë udhëtim të ri të Kadaresë. Ka shumë mundësi që ai ta ketë fiksuar këtë me shtëpinë botuese në fjalë, kur ishte në Paris.

Sidoqoftë ne nuk e shohim me vend një udhëtim tjetër në Paris, aq më tepër që edhe dy tregimet që ka botuar Fayar nuk janë ndonjë gjë e madhe”.

Në fund të këtij informacioni, me laps të kuq, shënohet “Dhamë përgjigjen të mos vejë”.

NGA PARISI DREJT TIRANËS U NIS RADIOGRAMI ME NUMËR 316

Në 23 shkurt 1982 nga Parisi drejt Tiranës u nis nga diplomati i lartë Petraq Pojani radiogrami me numër 316

Teksti i tij: “Takova mikun e vendit tonë Siprio, i cili tani punon në “Figaro” dhe mbulon rubrikën e botimeve të reja letrare. Jam përpjekur vazhdimisht ta takoja, por dy tri herë ka thënë se ka qenë tepër i zënë, tani erdhi vetë në ambasadë. Ishte i interesuar të bisedonte kryesisht për problemet e letërsisë.

Tha se në muajin prill do të japë një shkrim të “Figaro” dhe një emision në radio, mbase edhe në televizion, për dy veprat e reja të I. Kadaresë që kanë dalë në qarkullim në Francë. Regjistrimi do të bëhet në mars dhe Siprio pyeti në se në këtë kohë do të vijë edhe I. Kadare këtu.

I thashë se nuk di gjë për këtë.

Siprio tha se është vështirë të botohen vepra të tjera, të letërsisë shqiptare në Francë veç veprave të Kadaresë që ka krijuar një reputacion.

Veç të tjerave shtëpitë botuese janë në krizë.

Për veprën e shokut Enver “Rreziku anglo-amerikan për Shqipërinë”, që ja kemi dërguar me kohë, tha se akoma nuk e kishte lexuar”.

Në vitin 1982, pra sapo unë isha larguar nga Tërpani, atje u ngrit godina e shkollës së re. U vendos mbi klub, dykatëshe, me oborr. Silueta e saj që mjaft elegante.

Ndërtesa e shkollës së vjetër u prish për t’u ringritur atje në 1984 një godinë e re, e cila më së pari do të që pallat kulture. Por do të vendoseshin në të edhe zyrat e lokalitetit, do të kishte një muze, një gjykatë, madje edhe një degë banke.

KLOD DURAND

Në 14 qershor 1982 një informacion i Komitetit për Marrëdhëniet Kulturore me Botën e Jashtme, i firmosur në emër të Javer Malos nga zëvendësi i tij, protokolluar me numrin 117, thoshte:

“Ambasada jonë në Paris na informon se shokët tanë kanë biseduar me drejtorin e shtëpisë botuese “Fayard”, Klod Durand, lidhur me mundësinë e botimit të veprave letrare të autorëve tanë.

Klod Durand u tregua i gatshëm që në të ardhmen të bëjë botime të romaneve të autorëve tanë të realizmit socialist.

Disa kohë më parë atij i është dorëzuar nga Ismail Kadareja një antologji e prozës shqiptare, e përgatitur nga Lidhja e Shkrimtarëve.

Klod Durand kishte ngritur problemin se donte të dinte paraprakisht se sa copë antologji mund të blejmë ne nga shtëpia botuese sepse sipas tij kjo do të influencojë në çmimin që do t'i vihet librit.

Për këtë problem biseduam me Lidhjen e Shkrimtarëve, (personalisht me Dritëro Agollin) i cili na tha se janë dakord të blejnë 200 copë.

Për të ndihmuar që kjo vepër të botohet ndofta do të ishte mirë që edhe ne si Komitet të blejmë 200 copë...”

IRAKLI KOÇOLLARI ME KADARENË NË ATHINË: NJË BISEDË QË E TRONDITI

Pohon studiuesi Koçollari: “Në fillimin e viteve ’80 ndodhesha në Greqi si diplomat.

Ishte viti i dytë i qëndrimit tim në Athinë, kur papritur një njoftim nga Tirana na bënte me dije se do të vinte aty, i ftuar në një takim të shkrimtarëve më në zë evropianë, Ismail Kadareja.

Në shtëpinë e deputetes greke Amalia Fleming

Ditën e dytë apo të tretë të qëndrimit në Athinë, pasdite, shkova në ambientet e “Astirit” për të takuar Kadarenë, që paraprakisht e kishim bërë me dije se ishte i ftuar për një darkë, në shtëpinë e një prej grave me të kulturuara dhe të njohura në Greqi, prej deputetes Amalia Fleming.

Flemingu ishte bashkëshortja e shpikësit të famshëm të penicilinës, britanikut Aleksandër Fleming. Banonte në një prej lagjeve më luksoze të Athinës.

Ishte një grua e moshuar me një reputacion evident dhe mjaft e dashur për opinionin e gjerë në Greqi. Një antifashiste, e burgosur disa herë prej juntës së kolonellëve.

Arratisur nga burgjet dhe mandej me një aktivitet të shquar politik nëpër Evropë, për sensibilizimin e opinionit ndërkombëtar për përmbysjen e juntës së kolonellëve. Një ndër themelueset e PASOK-ut dhe deputete e Parlamentit grek në disa legjislatura.

Flemingu ishte një grua mjaft e kultuar, por ajo që na lidhte më shumë me të ishte fakti se ajo ishte një dashamirëse dhe një mikeshë e deklaruar dhe e vërtetë e vendit tonë.

Lexonte pareshtur.

Në disa biseda me të kishte përsëritur vlerësimet dhe emocionet e saj për librat e Kadaresë, botimet në greqisht të të cilit i kishte në raftet e bibliotekës.

Në shtator të vitit 1984, kur mori vesh se në Athinë do të vinte vetë Kadareja në një takim të shkrimtarëve më në zë evropianë, Amalia kërkoi me insistim që një mbrëmje shkrimtari ynë të ishte mik i ftuar në shtëpinë e saj.

Ftesën ja përcollëm Kadaresë dhe ai e pranoi atë me kënaqësi.

....Në njërën prej sediljeve të makinës time ndodhej libri “Me Stalinin”, i cili ato kohë do të përkthehej në Greqi.

Kadareja e pa librin dhe nën vetullat e ngrysura u drejtua nga unë duke thënë:

“Po ky është në terezi me këto që shkruan? Ç’i thotë mëndja këtij njeriu që vazhdon dhe merr në mbrojtje Stalinin?!

Heshta, i tronditur, me atë që lëshoi si pa të keq shkrimtari kundër Enver Hoxhës!!!

“Po, Stalinin nuk e marrin në mbrojtje vetë sovjetikët, madje as vetë gjeorgjianët me ato që ka bërë, tani na del ky dhe na e mbron. Jo vetëm kaq por shkruan edhe një goxha libër!!!? Marrëzira....!

Përsëri heshta dhe u shqetësova jo pak. Kadareja e dinte fare mirë që unë isha i Shërbimeve Inteligjente, ashtu sikurse e dinte që ato që ai deklaroi nuk ishin as më shumë dhe as më pak veç “agjitacion e propagandë”, sikundër përcaktoheshin në fjalorin ligjor të kohës.

Dhe pa kaluar gjatë, ashtu duke vazhduar rrugën, ndalua në një semafor në krah të të cilit ishte një kishë e ritit ortodoks, ndoshta e ndërtuar rishtazi.

Me kokën e kthyer nga kisha, sikur të mos ishte mjaftuar me ato që më tha, Kadareja vazhdoi:

“Po ja, me thua, ç’të keqe ka të hapen kishat dhe xhamitë? Përse duhet të qëndrojnë të mbyllura vetëm tek ne? Përse ne duhet të bëjmë ndryshe nga e gjithë bota? Po le të besojë kush të dojë në atë zot e perëndi që do! Çfarë

e keqe do t'i vinte Shqipërisë nga liria e besimit dhe bindjeve religjioze?

Me këto e shumë të tjera në marrim përsipër urrejtjen e botës ... sepse kështu do e mendon ai...”

Heshta, heshta, heshta....

Megjithatë, edhe mbrëmja e asaj nate para largimit të Kadaresë për në Shqipëri kaloi bukur.

Pas disa javësh, erdha me një shërbim nga Athina në Tiranë. Sigurisht, kërkoja të takoja menjëherë Ferid Hudhrin, një mikun tim, i cili ishte gjithashtu mik i afërt i Kadaresë.

Mbas bisedave të para i tregova me hollësi dhe shqetësim Feridit gjithë ç'më kishte folur Kadareja dhe në vazhdim i thashë ta porosiste, si mik i afërt i shkrimtarit, të ishte i kujdesshëm e të mos fliste vend e pa vend se mund të kishte pasoja.

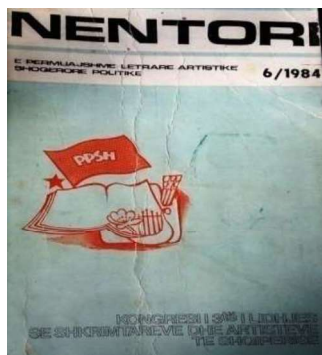
Feridi më dëgjoi me kujdes, qetë qetë, dhe për çudinë time përsëri me një qetësi të habitshme më tha:

– Ohooo, po ti e ke për herë të parë, prandaj shqetësohesh. Por, Kadareja ashtu flet vazhdimisht.

Përsëri i shqetësuar, i thashë Feridit se me atë mënyrë të foluri Kadareja mund të rrezikohej...

– Mirë, more, mirë, thua ti, por ja që ai është Kadareja, ashtu siç i mendon gjërat ashtu edhe i flet. Ne ia dimë këto Ismailit...”

“REALIZMI SOCIALIST – ART I MUNDËSIVE TË MËDHA”

Revista “Nëntori” nr. 6, e vitit 1984, botoi nga Ismail Kadare shkrimin “Realizmi socialist - art i mundësive të mëdha”.

Menjëherë që në fillim të diskutimit të tij Kadare thekson:

“Kongresi ynë, kjo ngjarje e gëzueshme jo vetëm e letërsisë dhe arteve tona, por e gjithë kulturës shqiptare në tërësi, duke bërë bilancin e arritjeve tona letrare artistike, është njëkohësisht një afirmim i realizmit socialist në shkallë kombëtare e ndërkombëtare, afirmim i forcës së tij, i vitalitetit dhe i triumfit të tij.

Ka mbi dyzetë vjet që në Shqipëri, në këtë truall të moçëm të arteve, metoda krijuese e realizmit socialist, nën mësimet e Partisë e të shokut Enver, po udhëheq me sukses shkrimtarët tanë.

arti.

Klasa punëtore meriton një art të madh dhe ajo e ka dhe do ta ketë gjithmonë këtë art. Asaj i përket e ardhmja dhe do ta marrë në trashëgim botën bashkë me të gjithë pasuritë materiale dhe shpirtërore të njerëzimit. Për artin e klasës punëtore realizmi socialist nuk ka asnjë kufizim shtrirjeje në kohë dhe në hapësirë, përmbajtja dhe format e tij janë nga më të larmishmet, teknikat letrare nga më të avancuarat dhe kjo është e natyrshme, sepse asnjë metodë letrare gjer më sot nuk ka përballuar një material kaq të gjerë siç është tabloja e kompletuar e jetës së popullit. Ne shkrimtarët shqiptarë jemi krenarë që krijojmë me metodën letrare të realizmit socialist, që punojmë dhe luftojmë për zhvillimin e tij të mëtejshëm, për triumfin e tij.

Kjo moshë dyzetvjeçare e letërsisë realiste socialiste nuk është veç një e dhjeta e moshës së letërsisë shqipe në tërësi.

Megjithatë nuk besojmë se ka sot njerëz me arsye normale që të mbyllim sytë para faktit të madh se në këta dyzetë vjet u botuan në Shqipëri romane dhe poema, vjersha, tregime dhe libra artistikë më shumë se sa në periudhën katërqind vjeçare të ekzistencës së kësaj letërsie, se kjo letërsi e sotme jo vetëm e ruajti dhe e ngriti më tej nivelin dinjitoz të letërsisë shqipe, por në një pjesë së saj, si një fushën e prozës dhe të romanit, që është artileria e rëndë e letrave, e kapërceu atë në mënyrë të ndjeshme.

...

Duke zhvilluar me sukses një letërsi që udhëhiqet nga realizmi socialist, shkrimtarët tanë kryejnë, veç të tjerash, një akt militant dhe revolucionar në strategjinë e përgjithshme të luftës së klasës punëtore për një botë të re, një shoqëri të re dhe një art të ri.

Zhvillimi i suksesshëm i letërsisë sonë, është pjesë e luftës së Partisë sonë për triumfin e ideve të socializmit dhe të komunizmit.

Është parimisht i rëndësishëm për krijuesit përparimtarë që e ndjekin këtë zhvillim, që gëzohen për të dhe që marrin shembull prej tij.

...

Jeta jonë socialiste, lufta jonë, jeta që kemi jetuar të gjithë bashkërisht këta dyzetë vjet, dokumentet e Partisë tonë e sidomos Veprat e shokut Enver Hoxha, ku në mënyrë të përmbledhur gjejmë të gjitha skenat e mëdha të historisë së Partisë e të popullit tonë këtë treçerek shekulli, janë plot jetë, konflikte e kolizione të mëdha.

Në të nuk ka asgjë skematike dhe shabllone.

Këto dokumente e këto vepra janë një shembull e një frymëzim i madh për shkrimtarët tanë, ato do të jenë edhe për shumë e shumë breza pika referimi të sigurta për zhvillimin e mëtejshëm të letërsisë sonë”.

Paragrafi i fundit i fjalës së Ismail Kadaresë, botuar në revistën “Nëntori” nr. 6, 1984, me temë “Realizmi socialist - art i mundësive të mëdha”, shprehet:

“Klasa punëtore meriton një art të madh, ajo e ka e do ta ketë gjithmonë këtë art.

Asaj i përket e ardhmja dhe do ta marrë në trashëgim botën bashkë me të gjitha pasuritë materiale dhe shpirtërore të njerëzimit.

Për artin e klasës punëtore realizmi socialist nuk ka asnjë kufizim shtrirjeje në kohë dhe në hapësirë, përmbajtja dhe format e tij janë nga më të larmishmet, teknikat letrare nga më të avancuarat dhe kjo është e natyrshme, sepse asnjë metodë letrare gjer më sot nuk ka përballuar një material kaq të gjerë siç është tabloja e kompletuar e jetës së popullit.

Ne shkrimtarët shqiptarë jemi krenarë që krijojmë me metodën letrare të realizmit socialist, që punojmë dhe luftojmë për zhvillimin e tij të mëtejshëm, për triumfin e tij”.

FTESË PËR TË MARRË PJESË NË EMISIONIN “APOSTROF” TË KANALIT TË DYTË TË TELEVIZIONIT FRANCEZ

Në 15 janar 1985 ambasada shqiptare në Paris i dërgoi këtë informacion Tiranës:

“MINISTRISË SË PUNËVE TË JASHTME

Drejtori i Shtëpisë Botuese “FAYARD”, Klod Durand, na ka dërguar një kopje të letrës dërguar shokut Ismail Kadare lidhur me përgjigjen për të marrë pjesë në emisionin “Apostrof” të kanalit të dytë të Televizionit Francez.

Ai vë në dukje se kanalet e TV Francez janë të pavarur nga njëra tjetra dhe emisioni “Apostrof” zhvillohet direkt dhe jo me regjistrim.

Ai shpreson që këto të dhëna lejojnë që të rishikohet vendimi i marrë, mbasi pjesëmarrja e Kadaresë në këtë emision do të ndihmojë në përhapjen më shumë të letërsisë shqiptare në Francë”.

Po këtë 15 janar 1985 Ismail Kadare i niste një letër nën ministrit të Punëve të Jashtme Sokrat Plaka:

“Po ju dërgoj letrën që ka marrë nga para dy ditësh nga drejtori i Shtëpisë Botuese “Fayard”, si përgjigje të letrës sime, ku unë refuzoja ftesën e TV Francez, për të cilën ju jeni në dijeni.

Siç shihet nga kjo letër e dytë, drejtori i “FAYARD”-it e përsërit ftesën e tij, duke dhënë garanci për mos përsëritjen e një incidenti të tillë dhe duke nënvizuar faktin që kanalet e TV Franceze kanë drejtori të veçantë.

Në vazhdim të bisedës sonë lidhur me konceptimin e letrës sime të refuzimit, një nga porositë tuaja ishte që në këtë letër kurrsesi të mos jepej përshtypja e një qëndrimi kapriçioz, të një kokëfortësie të pajustificuar nga ana ime

dhe e treta dhe kryesorja të një pengese administrative për këtë udhëtim.

Besoj se në letrën time të refuzimit, janë marrë parasysh këto porosi.

Por letra e dytë e drejtorit të “FAYARD”-it dhe përsëritja e ftesës për një afat që unë do ta gjeja të përshtatshëm, ngre përsëri problemet e mësipërme.

Ju kujtoj me këtë rast që historia e ftesës për në emisionin letrar “Apostrof” e ka zanafillën qysh në vitin 1981.

Më vonë Bernard Pivot, drejtuesi i emisionit e ka bërë atë publike në një artikull të revistës që drejton me titull “Duke pritur Kadarenë”, botuar në maj të vitit 1984, shumë kohë përpara këtij incidenti me intervistën për rënien e Hrushovit.

Refuzimi im, plotësisht i drejtë e i justifikueshëm pas prerjes të intervistës sime, është praktikisht i treti.

Duke i kërkuar falje për shqetësimin ju lutem që, në kushtet e përsëritjes së ftesës nga shtëpia botuese, ta shikoni edhe njëherë këtë problem”.

Në 13 shkurt 1985 Drejtoria e II-të e MPJ formulonte këtë informacion për ministrin e Jashtëm Reis Malile:

“Drejtori i Shtëpisë Botuese ‘Fayard’, Klod Dyrand, i ka dërguar një letër shokut Ismail Kadare, si përgjigje që ky i fundit refuzonte ftesën e kanalit të dytë të televizionit francez për të marrë pjesë në emisionin “Apostrof”.

Duke shprehur dëshpërimin për refuzimin në letrën e dytë, drejtori i “Fayard” përsërit ftesën duke dhënë garanci për mospërsëritjen e incidentit me intervistën për rënien e Hrushovit.

Klod Dyrand vë në dukje se kanalet e televizionit francez janë të pavarur nga njëri tjetri dhe emisioni zhvillohet direkt jo me regjistrim paraprak.

Ai shpreson se këto të dhëna lejojnë që të rishikohet vendimi i marrë, mbasi pjesëmarrja e Kadaresë në këtë

emision do të ndihmonte në përhapjen më shumë të letërsisë shqiptare në Francë.

Sipas mendimit të udhëheqjes së Ministrisë, problemi u la që të shikohej nga vetë Lidhja e Shkrimtarëve me K.Q. të Partisë.

Për këtë u bisedua me shokun Dritëro Agolli.

Por, mbasi Lidhja e Shkrimtarëve veproi, Aparati i K.Q. të Partisë porositi që çështja të shikohet nga Ministria e Punëve të Jashtme.

Nisur nga fakti se, shoku Ismail Kadare është një personalitet një figurë e mirënjohur, si brenda dhe jashtë vendit e letërsisë sonë të re, që të mos përsëritet një incident i dytë, siç qe ai me intervistën për rënien e Hrushovit, pavarësisht nga garancitë që jep drejtori i shtëpisë botuese, jemi të mendimit që shoku Ismail Kadare të qëndrojë në mendimin e shprehur në letrën e dytë të tij, ku me shumë kujdes refuzon ftesën”.

Në fund të këtij informacioni Reis Malile shënon: “Mendoj të falënderojë dhe me pretekste të ndryshme të mos shkojë”.

Në 26 prill 1985, me shkresën me numër 69. Dritëro Agolli i komunikon Ministrisë së Punëve të Jashtme, konkretisht Drejtorisë së Dytë, këtë mesazh:

“Vitin që shkoi shkrimtari Ismail Kadare ka marrë një ftesë të përsëritur për të asistuar në fillim të vitit 1985 në një emision letrar televiziv.

Ndërmjetësuesi për ftesën ka qenë shtëpia Botuese “Fayard”.

Mirëpo në qershor të vitit 1984, televizioni francez e censuroi intervistën e Ismail Kadaresë dhënë me rastin e 20 vjetorit të rënies së Hrushovit.

Ky incident bëri që Ismail Kadare, sipas konsultimeve me organeve përkatëse, ta refuzojë, me të drejtë ftesën e dytë të TV Francez, duke shpjeguar dhe arsyet.

Shtëpia Botuese “Fayard”, gjithmonë në rolin e ndërmjetësit, e ripërsëriti kërkesën e saj, duke e justifikuar me faktin se kanalet e ndryshme të Tv Francez kanë

drejtori të ndryshme dhe se kanali 2 ku do të jepej intervista letrare nuk ka përgjegjësi për incidentin.

Më 12 mars 1985 Ismail Kadare, pasi u konsultua me organet përkatëse (aparati i K.Q.), iu përgjigj letrës së presidentit të “Fayard”-it duke i thënë se ai ishte gati dhe nuk ka ndonjë pengesë të shkojë në Francë, në qoftë se do ta ftonte Shtëpia Botuese, por kurrësi s’pranonte të kishte punë me Tv Francez.

Presidenti i “Fayard”-it në përgjigjen e tij të datës 25 mars pranon kushtin e paraqitur dhe e fton I. Kadarenë në Francë, tashmë nga ana e shtëpisë botuese, ashtu siç kishte dhënë parapëlqimin I. Kadare.

Me qenë se ky shërbim i shkrimtarit tonë na intereson për të bërë të njohur letërsinë shqipe dhe meqenëse I. Kadare, siç e shpjeguam më lart, e ka dhënë tashmë premtimin për t’iu përgjigjur pozitivisht ftesës, mendojmë të miratohet vajtja e tij në Francë.

Bashkangjitur po ju dërgojmë letrën e drejtorit të “Fayard”-it, si dhe letrën e Ismail Kadaresë.

Në 7 maj 1985 nënministri i Jashtëm Sokrat Plaka i dërgoi këtë shkresë Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve të Shqipërisë:

“Lidhur me ftesën e datës 25 mars 1985, që presidenti i shtëpisë botuese “Fayard” i bën shokut Ismail Kadare për të shkuar në Francë, mendojmë se tani nuk është koha e përshtatshme për t’u realizuar një gjë e tillë”.

NË 11 PRILL 1985 VDIQ ENVER HOXHA DHE NË 26 PRILL ISMAIL KADARE I DËRGOI NJË PROTESTË GAZETËS FRANCEZE “LE MONDE”

Sepse kjo e përditshme me tirazh të madh pati botuar shkrime kundër diktatorit shqiptar.

Po kështu edhe tërë media e vendit.

E patën quajtur “Sulltan i kuq”, “Stalinisti i fundit”, madje edhe “kriminel”.

Referuar studiuesit Aurenc Bebja, letra e Kadaresë kishte këtë përmbajtje:

“A propos d’Enver Hodja”...

“Rreth Enver Hoxhës

Ishte detyrë e imja të ju shkruaj këtë letër mbasi kam lexuar në gazetën “Le Monde” artikujt e publikuar në këto ditët e fundit me rastin e vdekjes së drejtuesit të popullit shqiptar, Enver Hoxha.

(...) Sigurisht, gazetarët e juaj kanë të drejtë të kenë opinionet e tyre rreth rendit shoqëror të një vendi, rreth ideve që e mbrojnë dhe politikës së tij.

Megjithatë, mua më duket që është e padenjë të ofendohet një popull në momente zije dhe dhembje, siç po ndodh në artikujt e gazetës suaj.

Populli shqiptar ka një histori të gjatë plot me kurthe, dhe është pikërisht për këtë që ai e din shumë mirë se për cilën arsye ai ndjen dhembje, si ai e shfaq dhe përse ai duhet të jetë në zì.

Emri i Enver Hoxhës është i lidhur përjetësisht me themelet, me historinë dhe me ndërtimin e Shqipërisë së re.

Ja kjo që përcakton dimensionet e figurës së tij, për rrjedhim, zënë e madhe.

Për mua dhe për bashkëvëllezërit e mi është e çuditshme, që gazeta “Le Monde” ka vendosur me këtë rast

deklaratën e një kriminelit siç është i biri i ish-mbretit Zog, të kësaj fantazme qesharake, i cili dëshiron të vendosë përsëri monarkinë në Shqipëri, atë monarki që Franca e juaj ka rrëzuar dy shekuj më parë, atë për të cilën ajo me të drejte është krenare. Vetëm njerëzit me qëllime të këqija mund të dëshirojnë që të bëhet një hap prapa në historinë e Shqipërisë.

ISMAIL KADARE (Tiranë)”

“VENDI IM NUK MË DUKET AQ I IZOLUAR SA THUHET”

Në 23 maj 1986, e premte, “Le monde” botoi një intervistë ekskluzive me Ismail Kadarenë në Paris, kur pati ardhur për një vizitë.

Titullohej:

Ismail Kadare l’Albanais “Je ne trouve pas mon pays aussi isolé qu’on le dit”.

Autor qe Nicole Zand.

“Vendi im nuk më duket aq i izoluar sa thuhet”

Në skaj të Evropës, Shqipëria është një “tokë e panjohur” nga e cila na arrijnë herë pas here vetëm informacione të vogla dhe të paverifikueshme si për shembull me rastin e vdekjes së një udhëheqësi historik, të udhëtimit të parë të këtij apo atij politikani zyrtar përëndimor i rrethuar nga gazetarë dhe industrialistë, apo për demonstratat në lidhje me Kosovën që pretendohet si nga serbët ashtu edhe nga shqiptarët. Megjithatë, gjatë pesëmbëdhjetë viteve të fundit, ne kemi marrë rregullisht përkthime të veprave prozë të një shkrimtari të madh – Ismail Kadare: dhjetë libra të botuar në Francë (që nga **Gjenerali i ushtrisë së vdekur**, i cili u zbulua në 1970) pa dyshim që e bëjnë atë një nga njerëzit bashkëkohorë të letrave të përfaqësuar më së miri në katalogun e botimit francez.

Librat e tij përziejnë vazhdimisht të tashmen dhe të kaluarën, kujtimet e Ilirisë Romake (Aureliani, Diokleciani dhe Konstandini, ishin vendas të Ilirisë) dhe Bizantit, humbja para turqve që islamizuan vendin për gjysmë mijëvjeçari, betejat kundër fashistëve italianë, miqësia pastaj prishja me BRSS-në, lidhja pothuajse aq shpejt e ndërprerë me Kinën...

E gjithë kjo në një vizion fantastik dhe realist në të njëjtën kohë, i cili vazhdimisht merr traditën gojore dhe

epikën e poezisë, fabulat dhe baladat e shënuara nga shkollat osmane dhe damari grotesk i jetës së përditshme.

Ndërsa fërkon gjithmonë supet me sferën e të vdekurve sa më afër... Dhe çuditërisht, kjo prozë aq e huaj, aq fantastike, është krejtësisht e arritshme për ne: alegoria bëhet e lexueshme në një numër aspektesh, ndërsa e mrekullueshmja gjendet kudo.

Kjo është shenja e një shkrimtari shumë të madh që ndonjëherë lejohet të vijë në Francë – ku ai me të vërtetë po fillon të njihet nga lexuesit – dhe i cili sapo ka kaluar disa ditë në Paris, ku ne e takuam.

Ismail Kadare është vetëm pesëdhjetë vjeç. I qetë, i buzëqeshur, i vëmendshëm pas syzeve të tij të mëdha, ai duket shumë më i ri. Ai flet një frëngjishte të mirë të cilën e rafinon, duket nga udhëtimi në udhëtim, pasi ka filluar të mësojë gjuhën tonë vonë, rreth vitit 1970, kur u përkthye romani i tij i parë dhe perspektiva për të mos qenë në gjendje të kuptojë ose ta kuptojnë iu duk mjaft e padurueshme për të.

“Quhem Ismail. Nuk kam asgjë prej myslimani”

-Ju keni lindur në jug, afër Epirit, në një qytet që nuk ishte kryeqyteti (por që ka parë në 1908 lindjen e Enver Hoxhës, udhëheqësit historik të Partisë Komuniste Shqiptare).

- Qyteti im, Gjirokastra (Argjirokastroni i lashtë) nuk ishte kryeqytet, buzëqesh Kadare, por ai, për shekuj me radhë, ishte më i njohur se kryeqyteti. Tirana ishte një fshat shumë i vogël me dhjetë mijë banorë kur Gjirokastra ishte qyteti i madh i Perandorisë Romake në jug; se në veri tashmë ishte Shkodra dhe në qendër, buzë detit, ishte Durrësi, ku Ciceroni kishte një shtëpi...

- Kur linda, Shqipëria kishte një mbret, Zog I, një mbret pa cilësi, i cili u shpall mbret në 1928, pasi kishte qenë Kryeministër dhe President i Republikës, dhe që u

përmbys në 1939 nga italianët, të cilët u paraqitën si “Çlirimtarët e Shqipërisë” (qesh).

Shteti shqiptar u formua në vitin 1912, pas rënies së Perandorisë Osmane. Ishte vërtet një Shtet shumë i çuditshëm. Kryeqyteti ishte në Durrës, ku ishin vendosur ambasadat e të gjitha vendeve të Evropës, të cilat u kënaqën atje me intriga të jashtëzakonshme: Turqia donte të kthehej, Italia dhe Austro-Hungaria kishin orekse nga Shqipëria, Greqia gjithashtu, Franca po ashtu.

Dhe kur shpërtheu Lufta e Parë Botërore, ata të gjithë u larguan dhe na lanë në kaos.

- A ju kujtohet lufta?

- Po, më kujtohet (heshtje). Ne ishim të pushtuar nga italianët, por në fillim të luftës Shqipëria sulmoi Greqinë dhe imagjinoni që pas gjysmë shekulli Shqipëria dhe Greqia janë ende në luftë! Prej vitesh flitet për një traktat paqeje. Kjo është situata më absurde në botë. Shqipëria ndonjëherë akuzohet se është shumë e mbyllur, por ka disa gjëra të çuditshme me ne si kjo luftë që nuk përfundon. Është e çuditshme apo jo?

- Ju u rritët në një vend që kishte ndërprerë marrëdhëniet me pothuajse të gjitha vendet, fqinje apo të largëta, në një vend shumë të tronditur nga historia...

- Rezistenca që shumë e fortë, aleate me partizanët jugosllavë kundër italianëve. Një qeveri u krijua që më 1942 si kundër fashizmit ashtu edhe kundër borgjezisë së vendit, veçanërisht feudalizmit.

Prishja e parë që me Jugosllavinë në 1948, por përçarjet kishin filluar shumë më parë për shkak të Kosovës...

Ne nuk kemi marrëdhënie diplomatike as me Britaninë e Madhe, për shkak të thesarit të Bankës Kombëtare të Shqipërisë, i cili është bllokuar në Londër që nga përfundimi i luftës; ne nuk mund të rivendosim marrëdhënie për sa kohë që thesari shqiptar mbetet në Londër (ai buzëqesh, i pafuqishëm përballë këtyre absurditeteve zinxhir që evokojnë atë absurditet tjetër që

çoi për dy vjet një gjeneral italian të punonte për të riatdhesuar një «ushtri të vdekur».).

“Gjenerali i Ushtrisë së Vdekur” ishte romani juaj i parë, i botuar në moshën 24 vjeçare. A keni dashur gjithmonë të jeni shkrimtar?

- Unë gjithmonë e kam ditur se çfarë dua. Në moshën dhjetë vjeçare, lexova Macbeth-in, i adhuroja historitë me fantazma. Unë botova poezi shumë herët, në moshën shtatëmbëdhjetë vjeçare. Mbarova studimet në vendlindjen time ku kishte një lice të famshëm, më të famshëm se ai në Tiranë, pastaj shkova në universitet dhe më pas më dërguan në Institutin e letërsisë Gorky në Moskë.

Moska ishte një qytet i madh ndryshe nga ai që kisha parë ndonjëherë. Unë tashmë e njihja kulturën ruse, gjuhën. Unë mbërrita në vitin 1958, menjëherë pas Festivalit të Rinisë, në një liberalizim të plotë.

Instituti është pranë statujës së Pushkinit dhe jetoja pranë burgut të Butirka-s. Vajzat ishin të bukura. Si student, isha i lumtur: Por isha i pakënaqur si shkrimtar. Isha i rrethuar nga nëpunës civilë mediokër, të cilët donin të ishin shkrimtarë.

Në klasën time, kishte vetëm të atij lloji, mediokër.

Ata kanë mbetur të panjohur (anonimë). Ndonjëherë shoh emrat e tyre kur publikojmë listat e dekorimeve!...

- Në **“Muzgun e perëndive të stepës”**, ju përmendët përçarjen midis vendit tuaj dhe BRSS-së dhe përkeqësimin e lidhjeve, të të gjitha lidhjeve, **“kohën e perfiditetit (tradhtisë)” të perëndive të rrëgjua, këtyre perëndive skite që do të fryenin faqet e tyre të tmerrshme për të fshirë vendin tim nga sipërfaqja e globit.”**

- Ju në Perëndim nuk e shihni Hrushovin me të njëjtët sy si ne, ju nuk e kuptoni që mes tij dhe nesh kishte urrejtje. E tmerrshme, e rrezikshme... **(De-stalinizimi, ai nuk flet për këtë. As nuk përmend emrin e Stalinit, statuja e të cilit qëndron ende në qendër të kryeqytetit të tij).**

Kur u ktheva në Shqipëri, fillova punë në të përjavshmen kryesore letrare Drita (Drita) pesë vite më vonë, isha një shkrimtar profesionist, punonjës, anëtar i Lidhjes së Shkrimtarëve. Isha tridhjetë vjeç.

Kam marrë një pagë të mirë, njësoj si drejtor uzine, më shumë se një inxhinier. Është një siguri. Kur merrni një tarifë (pagesë), ju dhuron një të katërtën në fondin e Lidhjes së Shkrimtarëve.

- Ju keni botuar shumë tregime të shkurtra (novela), poema, pesë romane (**“Nëntori i një kryeqyteti”** nuk është përkthyer ende), librat tuaj janë të gjithë shumë të njohur në Shqipëri dhe megjithatë ndonjëherë keni pësuar kritika të ashpra për **“trajtimin subjektivist të ngjarjeve historike”** veçanërisht në vitin 1982...

- Kur del një libër, kritika vërshon mbi të. Unë jam kritikuar disa herë, ndonjëherë në një mënyrë shumë të fortë. Kjo nuk më ka bërë të ndryshoj mënyrën time të shkruarit.

- Për një kohë të gjatë keni qenë deputet i Kuvendit Popullor në vendin tuaj. Jeni zgjedhur tri herë midis viteve 1970 dhe 1982, pse nuk jeni më deputet?

- Sepse nuk më ofruan më të jem i tillë.

- Çfarë ka ndryshuar që nga vdekja e Enver Hoxhës?

- Nuk ka asnjë ndryshim. E gjithë historia e Shqipërisë sot lidhet me Enver Hoxhën.

- Si e shihni situatën në Kosovë, të populluar nga shqiptarë, por që varet nga Republika jugosllave e Serbisë?

- Është një histori mijëvjeçare urrejtjeje mes dy popujve, midis serbëve dhe shqiptarëve. Nga ana jonë, qëndrimi është shumë i qartë. Për ne, shpërbërja e Jugosllavisë do të ishte një katastrofë. Dhe jo vetëm për ne... Shqipëria mbështet kërkesën e Kosovës për të qenë republikë. Serbët refuzojnë sepse kjo është, thonë ata, “zemra e Serbisë”. Është e vërtetë, sllavët kanë arritur atje në shekullin e shtatë. Por më parë, kush ishte atje? Ilirët. Ne.

- Pra jemi rikthyer në konfliktet e përhershme dhe të pazgjidhshme ballkanike. Si mund të përfundojë kjo?

- Nuk e di, sapo mbarova një histori (novelë) të gjatë për këtë: **“Karvani i dasmës është ngurtësuar”**.

Është historia e një vajze të re serbe të fejuar me një djalë shqiptar. Karvani që erdhi për të marrë nusen u shndërrua në gur gjatë udhëtimit dhe dasma u bë e pamundur.

Frymëzimi popullor e ka kapur këtë urrejtje, ka një këngë gjesti me, dy variante, në shqip dhe në serbo-kroatisht: të gjithë heronjtë janë shqiptarë në versionin serbo-kroat, dhe anasjelltas. Këto dy versione janë interesante për tu studiuar.

Qëndrimi im si shkrimtar është të depetifikoj. Kjo urrejtje duhet të marrë fund. Tashmë, dy karvanët tanë janë të ngurtësuar dhe martesë e pamundur.

- Novela e gjatë e cila sapo është botuar nën titullin **“Kush e solli Doruntinën?”** merret gjithashtu me çështjen e “martesave të largëta”. Kjo ndodh në shekullin XII ose XIII, para pushtimit turk, kur Shqipëria qeverisej nga princa (familje princërore) që martohen me njëritjetrin ekskluzivisht dhe që shohin, të tmerruar, Doruntinën të largohet me një të huaj, shumë larg, në Bohemi.

Është një temë vërtet mijëvjeçare me të cilën jam marrë këtu: domosdoshmëria e martesës jashtë klanit. Ne e gjejmë këtë në baladat e njohura, dhe veçanërisht në më të famshmet nga të gjitha, **“Balada e fjalës së dhënë”**.

Një familje e madhe me nëntë djem dhe një vajzë të vetme. Kur nëna refuzon të japë vajzën e saj në martesë një të huaji, njëri nga djemtë, Kostandini, i premton asaj që do ta respektojë besën, besnikërinë ndaj fjalës së dhënë, angazhimin moral, shkelja e së cilës ngjallte, sipas zakonit të lashtë, turpin. “Do të ta sjell kur të duash”, i tha Konstandini nënës së tij.

Doruntina u largua me të huajin, filloi lufta, nëntë djemtë vdiqën dhe nëna e mallkoi këtë djalë që kishte thyer

fjalën. Pas këtij mallkimi, Kostandini u ngrit nga varri i tij për të kërkuar motrën.

Ata ecën netë të tëra dhe askush nuk e besonte Doruntinën kur ajo pretendonte se ishte sjellë nga ai vëlla që kishte vdekur para tre viteve (Autori qesh). Nga ai moment, kam bërë një hetim policor.

Autori do të na bëjë të dyshojmë të gjithë, madje edhe policin, në këtë përrallë të çuditshme të ndërtuar në mënyrë të jashtëzakonshme, fantastike dhe moderne në të njëjtën kohë, udhëtim shqetësues drejt vdekjes, përkrah Vdekjes, dhe që do të jetë shkaku i asgjësimit të një familjeje. Por në të njëjtën kohë, një e fejuar e re nga fshati do të largohet për t'u bashkuar me burrin e saj në një vend të largët, pikërisht në momentin kur u mendua se **“vetë ideja e martesave të largëta kishte marrë goditjen fatale”**.

“A do t’i duhet Shqipërisë të ndryshojë ligjet e saj, administratat e saj, burgjet e saj, gjykatat e saj dhe të gjithë të tjerat”, shkruan autori i Doruntinës përballë kërcënimit që godet këtë vend **“të kapur midis dy feve të Romës dhe Bizantit, midis dy botëve, Perëndimit dhe Lindjes”**.

“Mbi të gjitha, mos kërkonti aludime”, këshillon Kadare ndërsa ndahemi.

“Doruntina u shkrua në 1979, dhe Balada e fjalës së dhënë është shekullore...”.

Ai shton: **“Vendi im nuk me duket aq i izoluar sa thuhet. Unë jam i sigurt për këtë”**.

SAPO DOLI LIBRI “KOHA E SHKRIMEVE”

Në vitin 1986 Kadare botoi vëllimin mbi katërqind faqesh me tregime dhe novela “Koha e shkrimeve”.

Menjëherë sapo doli libri e ftova në një takim me krijuesit e Beratit.

Veprimtaria u bë në sallën e madhe të katit të dytë të Kinoklubit “Tekstilisti”, ku isha drejtor.

Pyetjet nga pjesëmarrësit iu bënë me shkrim dhe për shumë vite i ruajta ato si një kujtim të bukur.

Asaf Veizaj, i pranishëm në veprimtari, do të shkruante në FB për këtë ngjarje: “Ishte hera e parë që e dëgjoja. Më ka bërë shumë përshtypje. Ka qenë i shoqëruar nga Nasi Lera më duket dhe i gjithë diskuri i tij ishte: “Borgjezia ka shkruar shumë bukur për liderët e saj, ndërsa shkrimtarët e proletariatit përveç një poezie të Majakovskit për Leninin, kane shkruar në mënyrë mediokre.

Tani është koha të shkruaj për shokun Enver, sepse sa ishte gjallë ai nuk donte të shkruanim për të...”

Nejse, pavarësisht çfarë tha, mua më pëlqeu shumë, sepse fliste pak ndryshe nga gjithë të tjerët”.

Vigan Braho për ngjarjen e mësipërme do të shprehej: “Kemi bërë edhe një takim në kinoklubin “Tekstilisti” me Z. Kadare, Nasi Lerën, etj.

U fol gjatë e gjerë për letërsinë.

Edhe këtu në mënyrë pak tinëzare nuk iu shmang konformizmit, duke deklaruar se një shkrimtar që dëshiron të jetë i madh, duhet të shkruajë për udhëheqësit e vet”.

Ajo ngjarje që nga kjo prani mbeti kujtim shumë i bukur dhe unë përherë e kam cituar, ndodhi në të ndarën e Hotel Turizmit, sallën e veçuar të miqve, ku në prani të përfaqësuesve të dy palëve, dërgatës së tij, ku ishte Nasi Lera dhe Leka Bungo, si edhe tonës, me një fantazi brilante, por edhe parime shkencore, Kadare shpjegoi termin “gjumë Berati”.

NË EMISIONIN KULTUROR APOSTROPH TË BERNARD PIVOT

Ishte shkurti i vitit 1988 kur më në fund Ismail Kadare mori pjesë në emisionin kulturor Apostroph të Bernard Pivot.

Apostrofat ishte një program televiziv letrar francez i transmetuar drejtpërdrejt në Antena 2 nga 10 janari 1975 deri në 22 qershor 1990.

Jepej çdo të premte në mbrëmje në orën 21.40.

Ishte i përcaktuar nga Bernard Pivot si një “revistë idesh e bazuar në libra”.

Biseda me Kadarenë zgjati 19.58 minuta.

Emisioni filloi me transmetimin e një fragmenti dy minutash nga filmi franko-italian “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” dhe ka pikërisht episodin kur gjenerali (Marçelo Mastrojani) dhe prifti (Mishel Pikoli) zbresin në brigjet shqiptare dhe priten nga autoritetet vendase të ngarkuar për gjetjen e varreve të italianëve të vrarë gjatë Luftës së Dytë Botërore.

Bernard Pivo pastaj duke u mbështetur tek libri “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” botuar në frëngjisht spikat faktin që veprat e Kadaresë janë përkthyer në shumë gjuhë të botës, të vendeve të mëdhenj sidomos, duke u bërë një letërsi e lexuar nga miliona njerëz.

Letërsia e Kadaresë, vuri në dukje Pivot e ka bërë shumë të përhapur gjuhën shqipe që flitet vetëm nga tre milionë si edhe është gjuhë pakice.

Ismail Kadare pohoi në vijim se të qenit e një populli të vogël është një problem për përhapjen e letërsisë së tij dhe se këtë e ka konstatuar edhe nga bisedat me kolegët grekë, të cilët kishin të njëjtin shqetësim.

Më tej Pivot vuri në dukje se Ismail Kadare i është drejtuar shumë edhe historisë, shekujve të shkuar. Duke theksuar romanin për Kinën, Pivot spikati idenë e vet se Kadare e do shumë vendin e tij dhe se ajo dashuri për të i ushqente romanet.

Ismail Kadare i ktheu përgjigjen se këtë gjë e shihte si çështje të natyrshme dhe se prej gjuhës dhe letërsisë së një populli të vogël mund të përcjellësh mesazhe të mëdha për të gjithë njerëzimin.

Gjuha e një populli të vogël, theksoi ai, nuk më pengon mua të them gjëra të rëndësishme.

Bernard Pivot më pas tha se “Ju jeni një shkrimtar i angazhuar” dhe Kadare fare qetë iu përgjigj: “Po, jam shkrimtar i angazhuar”.

Ismail Kadare në vijim shpjegoi se krijimi i një vepre të mirë nuk është çështje që varet nga metoda letrare me të cilën e shkruan.

Në vazhdim Bernard Pivot vuri në dukje se mes gjuhës shqipe dhe asaj greke kishte një shkëmbim të madh dhe Kadare e vijoi këtë mendim duke thënë se këto dy gjuhë janë në pamje të parë të pangjashme me njëra tjetrën, por realisht përbëjnë gjuhë indoevropiane dhe janë më të vjetrat në kontinent.

Pivot vuri në dukje se ka vënë re që në Shqipëri gjuha franceze që e pëlqyer dhe e përdorur, sidomos nga intelektualët, çfarë Kadare e saktësoi se e preferonin atë gjuhë të kulturës veçanërisht intelektualët e shkencave humanitare.

“Kjo vjen prej traditës së Rilindjes Shqiptare të shekullit të nëntëmbëdhjetë, vuri në dukje shkrimtari i njohur, dhe se të gjithë drejtuesit e kësaj lëvizjeje kombëtare qenë frymëzuar nga revolucioni francez.

Ismail Kadare u shpreh më tej se struktura e gjuhës franceze dhe ajo shqiptare kanë afërsi, çfarë ndihmon në përkthimin e njëra tjetrës.

Pivot pastaj e pyeti se cilët autorë franceze i kishte të pëlqyer dhe Kadare u përgjigj se preferonte shumë prej tyre, përfshirë edhe Flober dhe Balzak.

Duke e mbyllur intervistën Bernard Pivot filloi të prezantonte për shikuesin shumë nga librat e Ismail Kadaresë. Në një çast kur Pivot tha se Aleksandër Zoto që

përkthyesi i tij nga shqipja në frëngjisht Kadare sqaroi se ishte Jusuf Vrioni.

LETRA E PRESIDENTIT FRANCEZ FRANÇOIS MITTERRAND

Në 1 qershor 1989 Drejtoria e Dytë e Ministrisë së Punëve të Jashtme të Shqipërisë hartoi për udhëheqjen e saj këtë informacion të firmosur nga Thoma Harxhi.

Në të thuhej:

“Ambasada franceze në Tiranë na dorëzoi një letër për shokun Ismail Kadare, dërguar nga Presidenca e Francës. Letra ishte e mbyllur.

Shoku Ismail Kadare ishte në Itali dhe më datën 1 qershor u kthye.

Më datën 2 qershor i dorëzuam letrën.

Ai na vuri në dijeni se ishte një ftesë nga ana e Presidentit të Francës, Fransua Miteran, për të marrë pjesë në festimet e 200- vjetorit të Revolucionit Francez.

Është i ftuar për datat 13 e 14 korrik të këtij viti.

Me notë sot po njoftojmë ambasadën franceze në Tiranë që ftesën ia dorëzuam shokut Ismail Kadare”.

Letra e presidentit francez, François Mitterrand për shkrimtarin Ismail Kadare ishte kjo:

“Presidenti i Republikës, Paris, më 9 maj 1989

“I dashur Zotni

Franca celebron këtë vit me një shkëlqim të veçantë 200-vjetorin e Revolucionit të saj.

Shpresa e emancipimit që u ngrit atëherë në vendin tim, shumë të tjerë që nuk ishin francezë e përqaftuan gjithashtu atë.

Duke festuar atë që shënoi për Francën agimin e një historie të re, ajo kërkon të bëjë lidhjen e të kaluarës me të tashmen, të idealeve të djeshme me betejat e sotme për një botë më të drejtë dhe më të lirë.

Dëshiroj që arti, dëshmitar i pasurisë së pafundme të kulturave të botës, të marrë gjithashtu pjesë në festë dhe në veçanti ata të cilët, si juve, kanë ditur të gjejnë fjalët për të shprehur të drejtat e njerëzve.

Prandaj do të isha i lumtur që ju të merrni pjesë pranë meje në manifestimet e 13 dhe të 14 korrikut, të cilat do të përbëjnë momentin më të rëndësishëm të këtyre ceremonive. Ju lutem pranoni, Zotni, shprehjen e ndjenjave të mia të miral!

Fransua Miteran.

Zotit Ismail Kadare

Lidhja e Shkrimtarëve të Shqipërisë

Tiranë”.

Letra e ministrit Reiz Malile për Ramiz Alinë, lidhur me telegramin nga Franca:

“Shoku Ramiz

Dje u takova me shokun Ismail Kadare, biseduam dhe i thashë të bënte një informacion të hollësishëm për vizitën e tij në Francë, sidomos për takimin me presidentin Miterand, kjo me qëllim që të nxjerrim ndonjë konkluzion për të çuar më përpara marrëdhëniet e mira midis Shqipërisë dhe Francës.

Bashkëlidhur ju dërgoj kopje të informacionit që shoku Ismail më dërgoi nga plazhi.

Tiranë më 26 korrik 1989”.

INFORMACION RRETH QËNDRIMIT NË PARIS ME RASTIN E 200-VJETORIT TË REVOLUCIONIT FRANCEZ

Midis datës 12 dhe 25 korrik qëndrova në Francë me ftesë të Presidentit të Republikës Franceze, Fransua Miteran, për të marrë pjesë në festimet e 200-vjetorit të Revolucionit Francez.

Si përfaqësues i kulturës shqiptare, bëja pjesë në grupin e vogël prej 12 vetash që ishin të ftuar personalë të presidentit. Ky grup të ftuarish u trajtua me po atë respekt si edhe 35 shëfat e shteteve të ftuar nga vendet e paktë që patën një ftesë të tillë.

(Ishte i vetmi vend ballkanik dhe vendi i dytë bashkë me Poloninë, nga Lindja).

Ndër 12 të ftuarit, gjysma ishin shkrimtarë, ndër të cilët një amerikan-latin, (Markez-nobelist), një afrikan (Soynka-nobelist), një turk (Kemal), dy amerikanë (Starjon, dhe Vejsel) një shqiptar (d.m.th. përfaqësues i Evropës).

Kjo listë të ftuarish u njoftua disa herë nga mjetet e informacionit francez.

Gjatë ceremonive, pritjeve dhe darkave të shtruar nga presidenti Miteran pata rastin të takohem e të bisedoj me personalitete të ndryshme, qoftë politike, qoftë shoqërore.

I'u tërhoqte vëmendjen fakti që Shqipëria përfaqësohej nga një personalitet i kulturës.

Shfaqën interes për marrëdhëniet e Shqipërisë me vendet e tjera si dhe për kulturën shqiptare.

Kam biseduar më gjerësisht me ministrin e Kulturës së Francës, Zhak Lang, me ministrin e Jashtëm francez, Roland Dyma, me shkrimtarë, filozofë, etj.

Më shkurt, kam biseduar me kryeministrin francez Roka, si edhe me të ftuar nga vende të tjera si Perez de Kuelar, gra presidentësh (zonja Kohl) etj.

Midis të ftuarve politike, m'u dha rasti të bisedoj me Presidentin e Jugosllavisë, Derzhovek, si edhe me ministrin e Jashtëm, Lonçar.

Me presidentin jugosllav folëm për problemet e Kosovës dhe ndonëse biseda u zhvillua në prani të Zhak Lang, ai pa përfillur kurrfarë diplomacie, tha se si slloven, ai i kuptonte plotësisht shqiptarët, se ishte në anën e tyre dhe se ishte kundra shovinizmit serb.

Kur Zhak Lang e pyeti se a mund të bënte diçka më tepër si president, ai ngriti supet me një gjest gjysmë të dëshpëruar. Më datën 22 korrik, presidenti Miteran më ftoi për të ngrënë mëngjesin në pallatin presidencial (Elize). Qëndruam mbi një orë e dhjetë minuta.

Biseda që bëmë u përqendrua në këto motive:

Historia dhe kultura e popullit shqiptar, për të cilën ai kishte një njohje të mirë.

Për letërsinë si dhe konkretisht për librat e mi të botuara në Francë, pjesën më të madhe të të cilave ai i kishte lexuar.

Për “mbylljen” e Shqipërisë, për të cilën ai shprehu mendimin se ndonëse e kupton ndonjë sentiment tonin, ka mendimin se peizazhi i sotëm politik evropian presupozon një zgjerim marrëdhëniesh.

Lidhur me këtë, unë u përpoqa t’i shpjegoj se ka forca reaksionare sot në botë, që ndonëse bërtasin për “mbylljen” e Shqipërisë, janë tepër të interesuara që Shqipëria të jetë pikërisht “e mbyllur”, dmth., e izoluar nga bota.

Sado që kjo mund të duket paradoksale, këto forca e urojnë këtë. Shembull: Serbia, e cila mbi këtë ka bazuar një pjesë të strategjisë për Kosovën.

Ai tha se e kuptonte logjikën e kësaj dhe kur Franca fliste për këtë mbyllje, ajo s’ka asnjë prapamendim ose dëshirë të kundërt.

Pyetjes prej tij se si u zhvillua “tranzicioni i pushtetit”, dmth., në mënyrë të qetë dhe pa tronditje, (jo) siç ka ndodhur në disa vende të Lindjes, iu përgjigja thjesht pozitivisht. Dëshironte të dinte për shokun Ramiz Alia.

E dinte që kishte punuar me propagandën dhe kulturën dhe se unë e njihja.

Ndihej një simpati e tij për të.

Folëm gjerësisht për problemin e Kosovës dhe të Jugosllavisë.

Pas pyetjes së tij se kishte dy informacione për gjendjen e shqiptarëve në Kosovë, njëra që e bënte të keqe, por jo aq tragjike dhe tjetra që e bënte tragjike, unë iu përgjigja se ishte shumë më tragjike se ç'përfytyrohej.

Ai tha: "Edhe unë jam me këtë që thoni ju".

Pas fjalëve të mia se ende vazhdon të një pjesë e inteligjencës shqiptare mendimi i vjetër se Franca mund të ketë një lidhje sentimentale me Serbinë, ai iu përgjigj shumë vendosmërisht: "Kjo gjë ka përfunduar tashmë. S'ka më asnjë bazë".

Shpjegimin tim se as Shqipëria nuk ka tendencë për aneksimin e Kosovës (ndryshime ideologjike, religjioze, etj.), dhe as Kosova për të njëjtat arsye ndoshta, nuk e ka këtë tendencë, ai e gjeti krejt të logjikshme.

Shkurt, fjalët se Shqipëria është e interesuar për stabilitetin e Jugosllavisë, ai e gjente absolutisht reale dhe në logjikën e gjërave.

Për çështjen e të drejtave të njeriut, objeksionit tim se sa më shumë të lidhen të drejtat individuale me ato të grupeve etnike dhe të popujve, aq më efikas do të jetë ky aksion, ai u përgjigj se Franca kohët e fundit përherë e më tepër po e bën këtë lidhje.

Lidhur me këtë, Miterani tha se pavarësisht nga idetë që mbron çdo vend dhe që ishte e drejtë e secilit t'i mbrojtë, kohët e fundit koncepti për të drejtat e njeriut sa vete po fiton një konsensus më universal (botëror) dhe se ai shpreson se Shqipëria nuk do të jetë kundra kësaj koncepti të unifikuar për to.

Ky koncept është edhe një nga formulat bazë të paraqitjes së çdo vendi përpara komunitetit të popujve.

Ai shtoi se në kushtet e represionit të gati gjysmës së kombit shqiptar që jeton në Jugosllavi, mendon se Shqipërisë i intereson të jetë një vend aktiv për mbrojtjen e të drejtave të njeriut.

Folëm gjithashtu për organizimin e festive të 200-vjetorit, për të cilat ai qe kritikuar nga opozita. Së fundi tha se shpresonte të më takonte përsëri në të ardhmen.

Ismail Kadare
Tiranë, më 27. 7. 1989”

**MINISTRI I KULTURËS SË QEVERISË FRANCEZE,
ZHAK LANG, KA SHPREHUR DËSHIRËN QË T'I
JAPË SHKRIMTARIT ISMAIL KADARE
DEKORATËN E LARTË “DES ARST ET DES
LETTRES”**

Relacion i diplomatit Thoma Harxhi nga ambasada shqiptare në Paris, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Tiranë:

“Me rastin e pritjes që dha shoku Ramiz Alia me rastin e vizitës në vendin tonë të Sekretarit të Përgji-thshëm të OKB, Pérez de Cuéllar, ambasadori i Francës, Michelle Bulmer më pyeti përsëri nëse kishte përgjigje për propozimin e dekorimit të shkrimtarit Ismail Kadare me dekoratën “Des Arts et des Lettres” nga ana e Ministrisë së Kulturës së qeverisë franceze, Zhak Lang.

“Kjo gjë – tha ai – është në interes të vendit tuaj dhe do të dëshironim që t'i jepej edhe Ismail Kadaresë”.

I thashë ambasadorit se do të interesohem për këtë problem dhe së shpejti do t'i kthenim përgjigje për sa sipër.
Tiranë, më 14.5.1990”.

Shënimi i ministrit të Punëve të Jashtme, Reiz Malile:
“Kur është bërë ky propozim zyrtarisht? T'i bëhet një letër shokut Foto.

15.5.1990”

“Shoku Reiz

Këtë propozim e ka bërë ambasadori i Francës në pritjen që ka dhënë në ambasadë me rastin e ardhjes së një grupi turistik të shtëpisë botuese franceze CASTERMAN.

Shoku L Lazar e ka vënë në informacionin për udhëheqjen që më datën 17.4.1990.

Thoma Harxhi”.

Shënim: Shoku Andon, ju vetëm e vini në dijeni shokun Foto”.

“Shokut Foto Çami

Në një pritje që dha kohët e fundit ambasadori i Francës, Michelle Bulmer, i ka thënë shokut Thoma Harxhi se ministri i Kulturës së qeverisë franceze, Zhak Lang, ka shprehur dëshirën që t’i japë shkrimtarit Ismail Kadare dekoratën e lartë “Des Arst et des Lettres”.

“Dëshirojmë paraprakisht – tha ambasadori – të dimë mendimin tuaj dhe të Ismail Kadaresë para se të veprohet nga ana jonë”.

Mundësisht kjo çështje të shikohet nga ana juaj”.

NË NUMRIN E 4 PRILLIT 1990 TË GAZETËS “KUSHTRIMI”

Ku isha kryeredaktor, pata hapur me nismën time një rubrikë lidhur me bisedën e Kadaresë “Letërsia, koha dhe qytetërimi shqiptar”, botuar në “Zëri i Rinisë”, intervistuar nga kryeredaktori Remzi Lani.

Atje flitej edhe për botime të Fishtës, Konicës, Koliqit, me prirje për t’i rehabilituar zyrtarisht etj.

Ndërkohë që në shtypshkronjë mbarova së lexuari fq. 2 (atje ishte rubrika “Pasi lexuam një intervistë”, titull ky i lidhur me intervistën e Kadaresë botuar në “Zëri i Rinisë”), bashkë me tim vëlla, Çimin, të cilin e pata takuar rastësisht, ika për në shtëpi, në këmbë.

Kur arritëm tek Kinoklubi, ai më thotë pa dashje se Luan Bregasi dhe sekretarja tjetër e Rinisë ishin thirrur urgjentisht në Komitetin Qendror nga Muharrem Xhafa dhe u ishte tërhequr rreptë vëmendja për botimin e intervistës.

U patën thënë: “Mos do të bëheni shtet brenda shtetit? Kadareja atë e kishte mllëf”, etj., etj.

Mirëpo tim vëlla këtë hollësi duhej ta dinte mirë, sepse për bashkëshorte kishte të motrën e Luan Bregasit.

Çimi më tha se edhe Mehmet Elezin e kishin thirrur në Komitetin Qendror.

Kur dëgjova këtë, qetësisht i thashë tim vëllai se kisha harruar çelësin e shtëpisë në zyrë.

I hipa autobusit urban, shkova me vrap në shtypshkronjë ku ndërrova gjithçka dhe titulli i ri dhe rubrika e re u bënë “Shkolla jonë të ecë me kohën”.

“BUDALLENJTË QË MBLODHI RRETH VETES ENVER HOXHA”

Diplomati Arqile Semini tek libri i tij “Misioni i fundit”, 2003, ka edhe këto radhë:

“Me Ismailin bënim biseda “të rrezikshme” (apo të ndaluara) për gjithçka që kishte ndodhur në Shqipëri. Për punën e fesë, të barazimit të pagave, të mbylljes së Shqipërisë, për tufëzimin e bagëtisë dhe për jetesën e Bllokut në Tiranë.

Me neveri të hapur Ismaili fliste për “budallenjtë që mbloodhi rreth vetes Enver Hoxha”.

Unë ja kisha frikën, jo për vete, por për atë, se ishte inatçi e mos i shpëtonte goja të fliste kaq hapur dhe kur kthehej në Tiranë”.

Referuar këtij teksti, në fund të librit diplomati Semini bën këtë shtesë plotësuese: “Ishte një merak i kotë. Tani Ismaili dinte ta kafshonte gjuhën, se njëherë, para disa viteve, për pak do të kishte rënë nga fiku (siç pëshpëritnin gojët e liga) me shakanë e hidhur dhe banale, që bëri me parullën e kohës “në një dorë kazmën dhe në tjetrën pushkën”.

Autori i këtyre rreshtave e di tekstin konkret të parodizimit të kësaj parulle të gjysmëshekullit të dominuar nga doktrina e Hoxhës.

Besojmë se ai nënkuptohet qartë prej çdo lexuesi.

Ka një fjalë tjetër të gjuhës sonë që nis me germën K dhe një tjetër me P.

Janë organet gjentiale të mashkullit dhe të femrës.

AMBASADORI JUGOSLLAV DAVOR SOSIÇ

Sipas diplomatit Arqile Semini dhe librit të tij “Misioni i fundit”, ambasada jugosllave dhe ajo shqiptare në kryeqytetin francez ndodheshin shumë afër njëra-tjetrës dhe të dy këshilltarët politikë të dy vendeve me tension të fortë e të vazhdueshëm me njëri-tjetrin takoheshin rregullisht çdo muaj, në fillim në ambasadat respektive, më pas në restorante me çmime të arsyeshme, sidomos në “Viktor Hygo”, i cili ndodhej pranë përfaqësisë sonë.

“Ai shprehte simpati për shqiptarët dhe e njihte historinë tonë”, shënon me dashuri Semini”. “Davor Sosiç mbante lidhje me shqiptarë të Kosovës”, saktëson.

Në shtator 1990, para largimit nga Shqipëria, Sosiçi dha një pritje koktej në apartamentin e tij në Paris. Midis të ftuarve, rrëfen Semini në “Misioni i fundit”, ishte edhe një funksionar francez i Interpolit. E kishte gruan jugosllave dhe sapo Davor ia prezantoi u largua për t’i lënë qëllimisht vetëm.

Pas një bisede të shkurtër, vetëm për vetëm në këmbë, në një cep të sallonit të vogël, duke folur për ndryshimet që kishin ndodhur në vendet e lindjes në Evropë, njeriu i shërbimeve të fshehta franceze i pati pohuar Arqile Seminit se “Me njerës si Kadareja dhe ju, shpresoj që Shqipëria do ta gjej rrugën e saj”.

Sigurisht diplomati shqiptar, pasi e largoi emrin e tij nga ai krahasim jo i merituar, e mori për mesazh shprehjen “Me njerëz si Kadareja...”.

Një muaj më vonë nga kjo bisedë Ismail Kadare do të kërkonte strehim politik në Francë”.

Sipas Arqile Seminit, mediet franceze rolin e Kadaresë në Paris e kishin përcaktuar si “Ambasadori më i mirë i Shqipërisë”.

“Për ne që jetonim në Francë”, shkruan ai, “nuk ishte e vështirë të kuptonim atë që thuhej se në opinionin francez njiheshin dy personalitete të Tiranës: Enver Hoxha dhe Ismail Kadareja! Po me një ndryshim thelbësor midis

tyre, i pari si "Sulltan i kuq", i dyti si "shpresë për të ardhmen e Shqipërisë".

Nëpër këtë dinamikë për shpjegimin e figurës së shkrimtarit të shumë njohur ambasadori ynë në Paris, duke mos harruar të përshkruajë edhe zhgënjimin që Kadare pati nga mosveprimi i gjatë i Alisë, i hap vend të dukshëm ikjes së tij nga atdheu.

"Kur e takova Ismailin në Paris, vura re një farë pezmatimi në çehren e tij. Nuk guxova të pyesja se çfarë kishte. Një parandjenjë fatale po më shkëpuste nga ai. Një parandjenjë e sigurt!

Unë isha futur në valle për shkak të pozitës sime në ambasadë.

Sinjalin e parë e mora nga Klod Dyrani, drejtori i "Fajarit".

Ishte fundi i gushtit 1990.

Sekretarja e Dyranit, pa dhënë asnjë shpjegim, më tha se zoti Dyran kërkonte një takim urgjent me mua.

E prita menjëherë.

Ai e paraqiti fare thjeshtë çështjen: kërkonte vizën që të shkonte vetëm në Tiranë dhe sa më parë, sepse kështu kishte rënë dakord me Kadarenë.

Unë i premtova që do të bëja çmos nga ana ime për t'ia plotësuar dëshirën. Në të Klod Dyrani dhe Zhak Atali ishin në listën që duhej të shkonin në Tiranë që para një viti. Ata nuk e realizuan këtë vizitë.

Në raste të tilla unë isha i autorizuar nga Qendra që brenda gjashtëmujorit të parë të vitit të ardhshëm mund t'u jepja vizë miqve francezë. Mirëpo ishim në gusht! Duhej të njoftoja Qendrën patjetër.

Rashë në hall!

E dija, se atje, në Komitetin për Marrëdhënie (me Jashtë), do ta stërzgjatnin këtë çështje. Përgjigja po vonohej. Dyrani merrte përditë në telefon.

Së fundi atë ditë që i thashë të dërgonte sekretaren për të marrë vizën, akoma nuk kishte ardhur autorizimi nga Tirana.

Pas dy javësh, ndërsa isha në aeroport për të pritur njerëz me porosi nga Tirana, u ndodha ballë për ballë me Klod Dyranin që kthehej nga Tirana. Pas tij vinte një vajzë e re, pak e ndrojtur.

Dyrani më pyeti a e njihja dhe pa marrë përgjigje nga unë, më tha se ishte vajza e vogël e Ismail Kadaresë.

Unë e shëmbëlleva menjëherë, megjithëse kisha shumë vite pa e parë.

Pak kohë pas kësaj nga “Fajari” më njoftuan se do të vinte në Paris Ismaili me të shogën (bëhej familja komplet, sepse vajza e madhe ishte aty për studime).

Unë i thashë se, si zakonisht po i zija vend në hotelin e tij të preferuar. Sekretarja e Dyranit nuk më tha as po as jo!

Kur vajta në hotel “Derbi” më thanë se tashmë vendet ishin rezervuar. Nuk e di përse atë ditë nuk u ndodha në aeroport kur arriti Ismaili?

Prisja të nesërmen që të më merrte në telefon.

Më mori një ditë më vonë, për një çështje ordinere. Nga zëri mu duk se nuk ishte i qetë. I thashë që të më lajmëronte vetë, kur të kishte kohë, të paktën për të pirë një kafe...

Mirë! tha dhe me kaq u mbyll biseda ime e fundit me Ismail Kadarenë në Paris...”

“Dhe ja një pasdite”, vijon Arqile Semini dëshminë e tij të padyshimtë, “nga ditët e fundit të tetorit 1990, më merr në telefon nga ambasada shoku i shërbimit dhe më tha që të shkoja menjëherë atje. Më dorëzoi letrën, një zarf i madh, që e kishte prurë korrieri i “Fajarit” nga ana e Kadaresë. Unë i rashë në të dhe pa e hapur zarfin thashë me vete: “Si duket Ismaili na la opingat!”

Në zyrë, nga kureshtja po më prisnin dy-tre diplo-matë, që ishin ndodhur aty...

Ishte letra që Ismail Kadareja ia drejtonte Ramiz Alisë, ku e njoftonte për vendimin që kishte marrë për të qëndruar me të gjithë familjen në Francë. Parandjenja fatale ishte realizuar!

Gjeta mënyrën që të nesërmen letra t'i binte në dorë Reiz Maliles.

Në Tiranë ishte hapur Konferenca Ballkanike. Dikush atje këtë rastësi e interpretoi si të bërë me qëllim nga Kadareja!

Nuk vonoi reagimi i Tiranës. Një komunikatë e ashpër e ATSH-së shoqërohej me porosi nga Ministria e Jashtme që ajo të shpërndahej në të gjitha ambasadat e huaja, masmediat dhe në Ministrinë e Jashtme në Paris.

Edhe në telegramin e mbyllur jepej e njëjta porosi me fjalë të prera.

U ndodha ngushtë edhe nga fakti se komunikata e parë e ATSH-së ishte tepër bajate, e shkruar me nervozizëm. Ajo mbeti në zyrën time pa u shpërndarë, të paktën kopjet që mbajta për vete.

Pak ditë më vonë shikoja me habi një kthesë në qëndrimin e Tiranës. Ministri vetë me telegram të mbyllur më udhëzonte me fjalë të matura se si ta trajtonim “çështjen Kadare”...”

Në “Misioni i fundit” Arqile Semini shpjegon po ashtu se më pas Ministrisë së Jashtme i kishte propozuar të sipërmerrte një takim personal me Kadarenë, por i erdhi një përgjigje negative.

Po ashtu edhe një homolog i një vendi perëndimor i qe afruar me ndihmën t'i organizonte privatisht një takim me shkrimtarin, madje kjo do të bëhej në shtëpinë e diplomatit të huaj në periferi të Parisit, por këtë gjë as ia shkroi Qendrës dhe as ra dakord me kolegun.

As e kreu.

NË PARADITEN E 20 SHTATORIT 2003

LEONIDHA MËRTIRI

Aambasador i Republikës së Shqipërisë në Bukuresht, mori makinën e tij të parë dhe u nis për në aeroport.

Do të priste Ismail Kadarenë.

Ishte Lidhja e Shkrimtarëve Rumunë, e cila ditë më parë e pati vënë në dijeni se për shkrimtarin e njohur të vendit të tyre do të kishte një çmim shumë të rëndësishëm. Ai do të jepej në një veprimtari të organizuar në qytetin bregdetar të Kostancës dhe qenë ftuar në të shumë shkrimtarë nga rajoni e kontinenti.

Kryetari i Lidhjes që një i njohur i Mërtirit, madje ato ditë edhe në prag të emërimit si Sekretar Shteti në Ministrinë e Punëve të Jashtme të Rumanisë për Çështjet e Kulturës.

Pasi kishte marrë njoftimin e parë me telefonatë, pa pritur mbërritjen e ftesës, ambasadori pati telefonuar në Paris Kadarenë. Ky e pohoi ngjarjen dhe tha se do të vinte më 20 shtator, paradite, në aeroportin e Bukureshtit.

Tek e priste në krah me një grup të Lidhjes së Shkrimtarëve Rumunë Leonidha Mërtiri mendonte se Ismail Kadare mbase e kishte të mjegullt emrin e pamjen e tij. Ndoshta sadopak mund ta ndihmonte një kujtim i vitit 1989, kur ndërsa punonte si diplomat i rëndësishëm në ambasadën tonë në Beograd, pati shoqëruar për në qytetin e Borit Dritëro Agollin dhe Kadarenë.

Bori ishte një qytet minatorësh dhe në të qenë ftuar nga Ballkani mjaft njerëz të kulturës.

Dy shkrimtarët e talentuar Mërtiri i kishte ftuar më pas në shtëpi për drekë dhe sigurisht atmosfera intime e atyre çasteve, siç i kishte mbetur thellësisht atij në kujtesë, mbase ndonjë gjurmë pati lënë edhe tek dy shqiptarët e mëdhenj.

Tek Ismail Kadare këtë gjë e dëshironte dhe e shpresonte shumë.

Kështu ndjeu emocion të fortë tek e pa të zbriste shkallët e avionit dhe vinte drejt pritësve. Shoqërohej nga një zonjë, e cila shumë shpejt do të prezantohej.

Qe shkrimtare belge dhe ishte një nga të ftuarat në veprimtarinë e Kostancës.

Të gjithë shkëmbyen me gëzim shtrëngimet e duarve. Kur u takua me Leonidha Mërtirin Ismail Kadare e pyeti se si qe me shëndet zonja e tij.

Ambasadorit iu mblodh një lëmsh gëzimi dhe pikëllimi në fytyrë. Kadare e mbante mend ngjarjen e Borit dhe sidomos drekën në shtëpinë e tyre në Beograd. I kujtohej e shoqja, ajo që i gostiti me gatimet e saj dhe që tashmë nuk jetonte më. E kishte tretur dhe humbur jetën e saj në një aksident të dhimbshëm.

Mërtiri i tha shkrimtarit “Faleminderit!” dhe asnjë fjalë më tej. Kur erdhi çasti që Ismail Kadare të hipte në makinë e prej aeroportit të merrnin rrugën e gjatë gati katër orësh për në qytetin ku do të niste që atë mbrëmje aktiviteti, ambasadori ia ofroi udhëtimin me makinën e tyre.

Mjeti me të cilin kishin dalë ta merrnin njerëzit e Lidhjes qe shumë i ulët, i tejpendorur dhe me siguri do t’ia shtonte Ismail Kadesë lodhjen e atij udhëtimi të nisur atë ditë që nga Parisi. Por shkrimtari u përgjigj se për respekt të organizatorëve, edhe sikur t’i binin rrotat rrugës, do të ulej në makinën e miqve rumunë.

Atëherë Mërtiri e kuptoi se do të qe më e udhës ta bënte bisedën me pritësit vendas dhe kur ua tha dëshirën ata ranë dakord menjëherë. Vetëm këtë moment Kadare u bind, veç shtoi se kishte me vete edhe kolegen belge.

“Patjetër edhe për të ka vend në makinën tonë”, brofi tërë entuziazëm ambasadori shqiptar dhe kështu dolën pa u vonuar nga aeroporti.

“Po të jetë e mundur”, u lut shkrimtari, “t’i bëjmë një shikim të shkurtër Bukureshtit?”

E thënë e bërë.

Makina e parë e ambasadorit të Shqipërisë riktheu për në kryeqytet dhe pa dalë nga makina Ismail Kadare pa gjithçka sa mundi.

Më pas u nisën për në Kostancë. Rrugës shkrimtari iu rikthye një mbrese që kishte pasur në atë vështirësi të shpejtë të kryeqytetit rumun: kishte shumë pak ndërtime të reja.

Kjo për të donte të thoshte se në Tiranë gjithçka ndryshonte me shpejtësi.

Pikërisht në atë udhëtim Kadare rikujtoi vizitën e tij dhe të Agollit në qytetin e Borit si edhe drekën. Duke i lënë herë pas here vend një bisede të mirësjellshme me shkrimtaren belge, e gjithë e folura tjetër u bë për Shqipërinë.

Më shumë se ambasadori që Ismail Kadare që e shtynte kuvendimin në atë drejtim.

Ishte ora nëntë e mbrëmjes kur mbërritën në Kostancë dhe shkrimtari la çantën e udhëtimit në dhomën e hotelit.

Ajo që fare e thjeshtë.

Kur Leonidha Mërtiri hapi derën e frigoriferit pa se brenda që krejtësisht bosh. E porosi menjëherë shoferin të kërkonte ndonjë dyqan të hapur e të blinte disa lëngje e ndonjë ushqim të nevojshëm.

“Dua vetëm ujë“, ndërhyri me zë të ulët e të butë Kadare, “Vetëm pak ujë!”

Duke qenë se vërtet ishte tepër vonë për të blerë ndonjë gjë në treg frigoriferi i dhomës së shkrimtarit të madh “u mbush” vetëm me dy shishe plastike me ujë.

Më në fund pas pak minutash Ismail Kadare dhe Leonidha Mërtiri zbritën në katin e parë dhe hynë në sallën ku që atë mbrëmje do të niste veprimtaria.

Në mjedisin e madh ende kishin ardhur fare pak nga shumë të ftuarit. Mes të rrallëve binte në sy vetëm një burrë dhe një grua që të ulur në ndenjës të larta bisedonin buzë banakut të një bar-i.

Ambasadorit shqiptar nuk iu desh shumë ta njihnte. Qe i famshmi disident antikomunist rumun, më i madhi mes tyre: poeti Mirçea Dinesku.

Në fund të vitit 1988 prej qëndrimit të tij kritikues ndaj Çausheikut qe prangosur dhe më pas përfunduar në arrest shtëpiak.

Në fillim të vitit 1989 Mirçea kishte botuar në të përditshmen franceze "Liberation" një artikull kundër totalitarizmit në vendin e vet, shkrim që jehoi në disa vende të Evropës Perëndimore, veçanërisht në Gjermani, Holandë, Suedi...

Kur po atë vit 1989 shpërtheu revolucioni Mirçea Dinesku ishte në rreshtin e parë të protestuesve që hynë dhe morën nën kontroll radiotelevizionin shtetëror.

Disidenti rumun thjesht me kërshtëri për të parë se cilët hynë në sallë ato çaste ktheu kokën nga ta. Pastaj gjithçka tjetër ndodhi si me një film negativ të futur në solucion, ku pamjet shfaqen shpenguar njëra pas tjetrës.

Mirçea Dinesku u hodh nga karrigia e tij e lartë dhe frymën e ndali para Ismail Kadaresë.

Aty hapi krahët si për t'iu lutur qiellit dhe ra në gjunjë.

Shkrimtari shqiptar u duk i hutuar, jo më pak u nemit Leonidha Mërtiri.

"Është ëndërr apo zhgëndërr!", thirri Dinesku, "Jam para Ismail Kadaresë apo më bëjnë sytë?"

Kadare vuri buzën në gaz.

Ndërkohë ishte afruar edhe bashkëbiseduesja e Dineskut. Ajo zgjati dorën vrullshëm dhe u prezantua.

Qe e shoqja.

Leonidha Mërtiri edhe pse nuk e kishte takuar asnjëherë dinte që ajo ishte një shumëgjuhëse e njohur në vendin e vet.

Por ku linte radhë Mirçea!

E mori prej krahut Ismail Kadarenë dhe të ndjekur nga pas prej bashkëshortes dhe ambasadorit shqiptar, e futi me forcë në kuzhinë.

Ua paraqiti një për një gatuesve dhe u tha se për atë shkrimtar të famshëm të botës duhej të përgatitnin mezet më të mira e të shijshme të globit.

Veprimtaria e Kostancës atë mbrëmje nisi kur salla u mbush plot me shkrimtarë nga Ballkani, por ku nuk mungonin edhe nga Evropa e deri prej Izraelit.

Leonidha Mërtiri atë ditë takoi shumë emra të njohur.

Një çast Kadare e prezantoi me një shkrimtar serb, të cilin ambasadori shqiptar tha se e njihte që prej kohës kur punonte në Beograd.

Kjo i pëlqeu Kadaresë.

Aktiviteti i Lidhjes së Shkrimtarëve Rumunë vijoi edhe të nesërmen, më 21 shtator.

Më 22 shtator shkrimtari gjendej në mjediset e ambasadës shqiptare në Bukuresht ku vajza e vogël, pesëvjeçarja Eva, i dhuroi një tufë me lule dhe ndryshe nga sa kishte premtuar, pra të bëhej trime e të rrinte aty edhe për një foto, ja mbathi nëpër shkallë.

Në atë pak kohë sa qëndroi në seli ai i përgëzoi diplomatët dhe bëri me ta fotografi. Pastaj dolën nëpër Bukuresht.

Sërish tek shihnin vetëm ndërtesat e ngritura dekada më parë Ismail Kadare përsëriti frazën “Mendoni sa shpejt po ecim ne! Shqipëria fluturon”.

Pasdite ambasadori e shoqëroi me makinën e tij të parë gjer brenda në aeroport. Teksa shkrimtari u nis për të ngjitur shkallët prej një grupi të huajsh që pritnin radhën dikush tregoi me dorë në drejtimin e tij.

Pastaj nisën të flitnin e t'i shqiptonin emrin.

Më 23 shtator, siç edhe kishte ndodhur më 20, 21 dhe 22, titujt e faqeve të para të gazetave më të mëdha rumune flitnin për të, citonin çfarë kishte thënë. Prej të ftuarve në veprimtarinë e Kostancës Ismail Kadare që më tërheqësi, më i adhuruari, më mediatiku.

Raportin për këtë ngjarje Leonidha Mërtiri nisi ta përgatisë që atë mbrëmje. E kishte nisur informimin për në Tiranë, në Ministrinë e Punëve të Jashtme, kur i ra

telefoni celular dhe në ekran pa emrin e njërit prej funksionarëve të Kryeministrit.

Pas fjalëve të para zëri i përtejme në receptor tha se me siguri në ditët e tij në Rumania Kadare e kishte sharë qeverinë shqiptare. Ambasadori iu përgjigj me një “jo” të shkurtër. Pastaj shtoi disa fjalë pas të cilave në zërin që vinte nga zyra komode e administratës qendrore ra heshtje.

KASTRIOT ROBO

Një nga diplomatët më të mirë të shqiptarëve, ka qenë dy herë dëshmitar i forcës së madhe imazh ndryshuese të letërsisë së shkrimtarit shqiptar: kur qe ambasador në Greqi dhe po ashtu në Britaninë e Madhe.

Në fillim të vitit 2000 Instituti Francez i Kulturës në Athinë organizoi për Ismail Kadarenë një cikël veprimtarish. Mes shumë hollësive që ruan në kujtesë dy epi-sode e kanë bërë Robon të mendojë thellë për shumë kohë.

I pari kishte qenë dëshira e shqiptarëve të emigruar për të qenë të pranishëm në veprimtari dhe kur këtë gjë ja kumtoi Kadaresë atij i gëzuan sytë. Organizatorët qenë francezë dhe programin e patën mjaft të ngjeshur, por hapësira kur të dy palët, bashkëkombësit lexues dhe shkrimtar, do të takoheshin, u gjet ditën e dytë.

Sapo kishte nisur kuvendimi i përbashkët kur një emigrant kërkoi të bënte një pyetje. Pasi mori lejen ky menjëherë i tha Kadaresë: “Shqipëria a është vendi ku ke lindur?”

“Po”, iu përgjigj shkrimtari.

“Atëherë përse jeton në Paris?”, pati vazhduar tjetri.

Kadare kishte vënë lehtësisht buzën në gaz dhe pati nisur qetësisht shpjegimin.

Kishte folur për atdheun e vet, Shqipërinë, historinë e saj plot sakrifica e dhimbje, por për të cilën ndihej krenar, pastaj për Francën që e konsideronte si atdhe të dytë.

Prej andej fati i tij artistik kishte marrë rrugët e gjëra të botës.

ISMAIL KADARE NË PARIS: MBI GJURMËT E SHKRIMTARIT SHQIPTAR

Ismail Kadare, figurë kryesore e letërsisë shqiptare dhe ndërkombëtare, vdiq më 1 korrik 2024 në Tiranë, në moshën 88 vjeçare. Pothuajse një vit më vonë, pesë pasionantë të autorit të “Prillit të thyer” themeluan shoqatën Miqtë e Ismail Kadarës. Qëllimi: të mbajë gjallë veprën dhe kujtimin e shkrimtarit të madh, duke bashkuar lexues, hulumtues, ndërmjetës dhe pasionantë rreth trashëgimisë së tij letrare, për ta transmetuar atë te brezat e ardhshëm.

Anëtarët themelues, Mireille Clapot (presidente), Catherine Lefevre, Marie Manot, Julien Roche dhe Valérie Thomas (po ashtu sekretare), e prezantuan shoqatën këtë të martë më 3 qershor në Café Rostand, në qarkun e 6-të të Parisit.

Një "vend emblemantik, shumë pranë kopshtit të Luksemburgut, ku ai e donte të shkruante", ndan me ne Mireille Clapot. Shkrimtari që luftoi, në stilin e tij karakteristik aluziv, një nga regjimet komuniste më autoritare të Europës, kaloi një pjesë të jetës së tij në kryeqytetin francez, si Cioran apo Milan Kundera, të tjerë në ekzil.

Pak e njohur nga brezat e rinj.

Në vitin 1990, në prag të rënies së regjimit komunist, shqiptari kërkoi azil politik në Francë, duke pohuar se në një vend totalitar, «shkrimtari është i detyruar të ikë siç arratiset një i burgosur». Pa e ndërprerë kurrë lidhjen me vendin e tij, të cilin vazhdoi ta mbante në zemër të veprës së tij, ai do të jetonte dhe shkruante deri në fund të jetës së tij në vendin e Viktor Hygoit.

Ishte gjithashtu e pranishme, gjatë kësaj paraqitjeje të parë të shoqatës, një pjesë e anëtarëve nderi: Gress Kadaré dhe Besiana Kadaré, dy vajzat e Ismail Kadaré; Doruntine Siliqi-Kadaré, mbesa e tij, gjithashtu nga një dinasti letrare – vajza e Gress Kadaré dhe Risto Siliqi, vetë djalë dhe nip

shkrimtarësh; si dhe Dritan Tola, ambasador i Shqipërisë në Francë.

Kjo iniciativë, sipas presidenteve, ka lindur nga një vëzhgim i thjeshtë: «Vepra e Ismail Kadarës, megjithëse universale dhe thellësisht e rrënjësuar në historinë e popujve, mbetet ende shumë pak e njohur, veçanërisht nga brezat e rinj. Megjithatë, kjo vepër është një nga më të pasurat e shekullit XX, e përshkruar nga tregimet tragjike të Shqipërisë bashkëkohore, por gjithashtu nga kujtesa e gjatë e së kaluarës së saj, si nën Perandorinë osmane. Ajo eksploron pyetje të mëdha politike, etike, historike, me një forcë letrare të jashtëzakonshme. »

Autori ka ndërtuar një vepër të rëndësishme, e përkthyer në më shumë se dyzet gjuhë, duke përzier legjenda ballkanike, histori politike dhe refleksion universale mbi tiraninë, kujtesën dhe kushtin njerëzor. Që nga vitet 1960, me romanin "Gjenerali i ushtrisë së vdekur", ai imponon veten si një figurë të veçantë: i toleruar nga diktatura e Enver Hoxhës, të cilën e shmang me strategji shkrimi, ai ofron një kritikë të fshehtë por të fuqishme të totalitarizmit.

Kjo mbrëmje ka mundësuar hapjen e një refleksioni kolektiv mbi projektet e ardhshme dhe për të skicuar së bashku hapat e parë. Një faqe interneti është në përgatitje, "por ne dëshirojmë të shkojmë më tej", siguron Mireille Clapot, dhe zhvillon: "Të mendojmë për vende të kujtesës konkrete, të dukshme, në mënyrë që emri i tij të vazhdojë të qarkullojë në hapësirën publike dhe në ndërgjegjen kolektive.

"Ky punë mund të bëhet vetëm me angazhimin e ndërmjetësve të librit: mësues, kërkues, përkthyes, librarë, bibliotekarë.»

Ndër propozimet e formulura gjatë kësaj takimi, ajo për të konceptuar në gjurmët e Ismail Kadarës në Paris, është një rrugëtim letrar i ilustruar me tekste dhe fotografi që përshkruajnë praninë e tij në kryeqytet.

E kemi kuptuar, asociacioni dëshiron të jetë një vend i hapur për të gjitha iniciativat: «Sepse përtej dhimbjes që shkakton humbja e tij, ajo që na bashkon është bindja se vepra e Kadarës duhet të lulëzojë, se ajo duhet të vazhdojë të jetojë, të ndriçojë, të prekë», siguron presidentja. Po ashtu, janë parashikuar tavolina të rrumbullakëta, takime, ditë studimi, ose lexime publike.

Por si e zbuloi ajo gjuhën shqipe, e cila u shpërblye me Çmimin Ndërkombëtar Man Booker në vitin 2005: «Në fillim të viteve '90, zbulova Kronikën e qytetit të gurit të Ismail Kadarëse. Ishte një dashuri e vërtetë letrare. Ky libër, që përshkruante qytetin e tij të lindjes, më la një gjurmë të thellë. Unë jetoja në ëndërr dhe përmes fjalëve të tij, krijoja një imazh të Shqipërisë, atëherë nën zgjedhën e një diktature. U përfshiva nga fuqia e shkrimit të tij, dhe e lexova të gjithë veprën e tij me etje. Vitët kaluan, por admirimi im mbeti i paprekur.»

Në vitin 2017, ajo bëhet u bënë deputete e Drôme (Nën ngjyrat e En Marche dhe më pas e lidhur me Renaissance, deri në vitin 2024): «Ky funksion më dha përgjegjësi të reja, por gjithashtu hapi dyer.

Kështu pata fatin të shkoja në Shqipëri dhe të takoja Ismail Kadarë-n personalisht. Ishte një emocion i madh. Imagjinata ime letrare bashkohej me realitetin. Në vitet e fundit të jetës së tij, pata mundësinë të bisedoja me të disa herë, veçanërisht për romanin e tij të fundit, Ngrindje në majat e pustetit”.

Krijimi i kësaj shoqate iu përgjigj një nevojë të ndjerë nga anëtarët e saj themelues, të gjithë të tronditur nga humbja e Ismail Kadarë: «Vepra e Kadarë më ka shoqëruar gjatë jetës sime të rritur, dhe jam e bindur se ajo duhet t'i mbijetojë, se meriton të mbrohet, të transmetohet dhe të ndahet me sa më shumë njerëz», tregon ajo.

Ismail Kadare, që e njohu Mireille Clapot, është një autor që « nuk u shqetësua kurrë vërtet për konventat sociale dhe ushqente një dyshim të thellë ndaj pushtetit politik ». I lindur në të njëjtin qytet, Gjirokastër, dhe madje

në të njëjtën rrugë, Palorto, si Enver Hoxha, diktatori shqiptar, ai kaloi jetën e tij duke shkruar në një tension të vazhdueshëm me këtë pushtet autoritar. Ish-deputetja detajon: «Përballë një censurë omnipresente, ai duhej të kompozonte me të, pa e hequr kurrë dorë nga liria e tij e brendshme. Ai shkruante midis rreshtave, me një mjeshtëri të tillë sa romanet e tij fshehnin kritika të thella, të aksesueshme në shkallën e dytë ose të tretë. Nën maskën e tregimeve historike ose mitologjike, ai fliste për bashkëkohësit e tij, për shtypjen, frikën, lirinë e penguar.

Ajo përfundon: «Ajo që më prek te ai është besnikëria e tij absolute ndaj shkrimit. Si fëmijë, ai ushqejesh tashmë me Shakespeare; si i rritur, nuk ka ndaluar kurrë së krijuari. Ai vazhdonte të shkruante deri në ditët e fundit të jetës së tij, me të njëjtin kërkesë, të njëjtin përqendrim. Ai arriti një famë botërore, u përkthye në shumë gjuhë dhe fitoi një lexueshmëri në të gjithë kontinentet. Ai nuk e mori çmimin Nobel, por nuk e kishte bërë atë një objektiv. Ajo që kishte rëndësi për të ishte që vepra e tij të njihej, të transmetohej dhe të prekte saktë. Dhe ajo e bëri.»

Mireille Clapot është vetë romanciere. Ndër veprat e saj, mund të përmendim "Nga ishulli Diomede, do të ndërtoj këtë urë", disa faqe të së cilës paraqesin Ismail Kadarenë duke u takuar me Ivo Andriçin dhe Eschilin. Ky libër është përkthyer në shqip dhe botuar nga botuesi i shkrimtarit, Onufri. Romanet e saj të mëpasshme, "Katër zonja", që zhvillohet në Mali, dhe "Dompteur i Ujkut të Sentierit" në Liban, që tregon një ekskursion iniciatik në malet libaneze, gjithashtu kanë aludime për autorin e madh".

**UNE LETTRE DE MA PART À RAMIZ ALIA:
RETIRER DU CIRCUIT LE LIVRE
“KRONIKË NË GUR”!**

En 1971, j'ai terminé quatre années d'études en langue et littérature albanaises à l'Université d'État de Tirana. J'étais enseignant de ce profil au lycée “Babë Dudë Karbunara” à Berat.

Le 28 juin, je devais lui envoyer cette lettre manuscrite à Ramiz Alia:

“République Populaire d'Albanie

Je suis un enseignant de littérature. Je suis très jeune, j'ai 23 ans. Mon père est communiste depuis '43 et m'a appris à être honnête et partisan:

J'ai lu le roman de I. Kadare "Chronique en pierre". Je pense que cette œuvre ne s'élève pas du tout au-dessus du typique, mais plutôt sur l'accidentel et le laid. Donc, en tant qu'œuvre, elle n'appartient absolument pas au réalisme socialiste. De plus, c'est une œuvre surréaliste.

Je lis en trois langues et le surréalisme, même si je ne le connais pas très bien, je le connais bien. Étant donné qu'au cours de ma vie, j'ai choisi de rester aux côtés de mon Parti à tout prix, car je n'ai rien de plus précieux que ce peuple, ce Parti et ces 28 000 martyrs qui ont donné leur vie pour ma liberté et celle de mes camarades, je suis profondément touché et bouleversé par cette œuvre qui n'est en rien difficile pour moi. Kadare, vers qui nous avons tourné nos regards, en tant que citoyen et futur communiste, je pense que ce roman devrait être retiré de la circulation.

J'ai préparé un article sans intention de publication (pour l'instant, l'attaque dans la presse contre Kadare ne doit pas être provoquée, mais tout doit rester discret, car il nous importe de ne pas ternir notre personnalité) et je vous le transmettrai immédiatement si le Parti accepte mon avis.

Je suis également un jeune littéraire. Mon recueil de poèmes est maintenant en circulation, c'est le deuxième, ainsi que deux pièces de théâtre. Ainsi, je fais mes premiers pas. Si cet article venait à être envoyé à une institution, cela me coûterait cher, car des représailles pourraient être prises contre moi. (Ne me prenez pas du tout, je vous en prie, pour des raisons sentimentales, mais un ou deux micro-bourgeois se trouveraient) donc pardonnez-moi de vous prendre ce moment si précieux pour un dirigeant.

Salutations révolutionnaires

Le vôtre

Ylli Polovina”

Dans la carte d'accompagnement n°15 du Secteur Général, en date du 3 juillet 1971, il est écrit que l'expéditeur de la lettre “est d'avis que le roman de I. Kadare, “Chronique en pierre”, est une œuvre surréaliste et ne se situe pas dans le typique mais repose sur l'accidentellement hideux et propose son retrait de la circulation.

Le camarade Ramiz Alia a demandé que la lettre soit lue par le camarade Pirro et Ismail Hoxha pour information.

Le 25 septembre, les camarades Pirro Kondi et Ismail Hoxha notent sur la fiche qu'ils ont vu le matériel.

Aux Archives de l'État, Fonds 14. Ap. Comité Central du Parti du Travail de l'Albanie (Structure), Dossier 7. Année 1971. Fl. 1-5, il n'y a aucune trace écrite indiquant que Ismail Kadare a également été informé de ma lettre.

Mais cela ne correspond pas à la vérité.

Le 6 septembre, à 17h10, dans mon journal, j'écrivais:
«Kadare a visiblement appris que j'avais envoyé une lettre au K.Q.»

Lors d'une conversation qu'il avait eue avec de jeunes écrivains de Berat, y compris ceux du lycée «Babë Dudë

20. do të përdoret / pra-
ndaj NA palatë republikane
të ligjshme për të folur
të ligjshme për ligj
dëshmues.

Për shëndetshme
revolucionare

I juaj
Ylli Polovina

Derat, 28-6-71.

Karbunara», où je travaillais
comme enseignant depuis
janvier de cette année, il leur
avait posé la question: «Que
dit ce Pollovina, le demi-
homme?»

Cet événement s'est
produit dix-neuf jours avant
que ma lettre à Ramiz Alia ne
termine son cycle officiel et ne
soit reconnue par Pirro Kondi
et Ismail Hoxha.

KOMITETI QENDROR I PPSH
Sektori i përgjithshëm

KARTELE

e regjistrimit dhe evidencave të letrave

All. 24
Nr. 15
Data 3.7.71
(Nr. d. 7)

Emri, mësia, mbiemri	Ylli Polovina	Gjendja në parti
Adresa	Pr. Enver Hoxha nr. 10 Derat (Rrethi i Gytetit)	
Kuq i dërgohet letra	Shkruar Ramiz Alia	u lexua nga
Ceshja që parashtron:	Letra: minotinit se romani i T. Radarese "Komiteti ne fun... Erti rapia supraliste dhe ingridet të tipitja për qendron të e raktishnja e shentitas dhe propozitë ligjshme e ligjshme nga qendroshme Shkruar Ramiz Alia përshiti se letra të lexohet nga plezuri Pirro Kondi e Ismail Hoxha për detyrë.	
Porositja e dhënë:	Shkruar 28.7.71 Shkruar	

LA LONGUE RENCONTRE DE KADARE AVEC ENVER HOXHA, TROIS MOIS AVANT MA LETTRE

Alors que ma lettre idiote tentait de convaincre Ramiz Alia de retirer de la circulation le chef-d'œuvre "Kronikë në gur", elle traînait, ignorée, pendant des mois dans les bureaux du Comité Central du Parti du Travail de l'Albanie (PPSH), j'ignorais qu'un événement spectaculaire s'était produit.

Pendant que, dans son aventure, la lettre partait de Berat le 28 juin 1971, trois mois auparavant, en mars, Ismail Kadare avait rencontré et discuté avec Enver Hoxha. En fait, même pour le livre "Kronikë në gur", dont le thème avait suscité non seulement la sympathie de Hoxha, mais aussi sa volonté de fournir à l'auteur des matériaux narratifs sur sa terre natale.

Les événements de cette curiosité s'étaient déroulés ainsi:

Le 21 mars, Ismail Kadare et Elena envoyèrent une lettre à Nexhmije Hoxha, où ils demandaient une visite familiale. Il la remerciait également dans sa lettre pour l'aide qu'elle lui avait apportée pour le roman, où se dérouleraient les événements de la rupture avec Moscou.

Concrètement, Ismail Kadare s'exprimait ainsi: « ...je ne sais pas si vous avez trouvé entre-temps d'autres matériaux pour lesquels je vous serais très reconnaissant. Elena et moi avons très envie de vous rendre visite si vous avez un moment libre, un de ces jours.

Salutations

Ismail Kadare.»

Ce qui s'est réellement passé, il le raconterait une décennie et demie plus tard dans l'écrit «Une après-midi avec l'ami Enver Hoxha»:

«Maintenant que notre leader n'est plus parmi nous, les souvenirs de lui prennent une dimension et une valeur

particulières. Ils font partie de son œuvre monumentale, mais d'une partie sui generis, qui ne se trouve pas dans les livres, les discours, les journaux, les messages et les lettres, mais qui est dispersée dans des centaines, des milliers de personnes.

Et bien que telle soit cette partie de l'œuvre, ces souvenirs qu'il a laissés, ces conversations, ces mots, ces gestes, ces images, ces états d'âme, constituent une richesse entière qui aide à compléter et à éclairer de nombreux aspects de sa personnalité en tant que leader, homme d'État, penseur marxiste, philosophe, écrivain et homme. Les souvenirs d'elle n'ont pas besoin d'embellissements, ils ont seulement besoin de précision, car en étant précis, ils contiennent en eux-mêmes la beauté, la profondeur et le véritable poids.

C'est pourquoi ceux qui ont eu la chance de partager des souvenirs avec lui sont conscients des trésors précieux qu'ils détiennent entre leurs mains, des trésors dont la richesse doit être révélée à tous.

J'ai eu la chance de rencontrer plusieurs fois mon ami Enver, à différentes occasions, lors d'anniversaires, pendant des vacances de réunions solennelles ou entre deux sessions de l'Assemblée Populaire.

Bien que brèves, ces rencontres sont restées gravées dans ma mémoire, mais c'est surtout la longue rencontre avec lui en 1971, chez lui, qui m'a marqué.

Un jour de mars, avec mon amie et sa petite fille, nous nous sommes retrouvées là pour une visite. Nous avons été accueillies par notre amie Nexhmije et sa fille. Camarade Enver n'était pas à la maison et nous ne savions pas si nous aurions la chance de le rencontrer ou non.

Nous étions en train de discuter avec vivacité, quand une des portes du salon s'est ouverte et, dans l'embrasure, grand et souriant, camarade Enver est apparu.

Comme j'étais face à la porte, je l'ai vu en premier lorsqu'il est entré et je me suis immédiatement levée,

surprenant un peu mes interlocuteurs, qui ont sûrement pensé: «Qu'est-ce qui lui prend?»

Ensuite, tout le monde a tourné la tête vers l'endroit où camarade Enver était entré.

- Je peux venir aussi? - a-t-il dit en riant. - Je ne pense pas que cela dérange votre conversation.

Bien que plusieurs fois, pendant notre conversation, chaque fois que j'avais l'impression d'entendre le bruit d'une voiture, je m'imaginais comment elle pouvait arriver, je n'ai jamais pu imaginer une arrivée plus naturelle, joyeuse et humaine.

Il s'est assis entre nous, créant sur-le-champ une atmosphère généralement chaleureuse. Il nous a demandé tour à tour comment nous allions, a pris dans ses bras notre fille de 6 ans et lui a dit, en utilisant un vieux mot gjirokastrite:

- Ngalasëm ti, të të ngalas edhe unë (embrasse-moi, je t'embrasserai aussi).

Le camarade Enver m'a demandé ce que j'avais récemment en main et je lui ai répondu que j'étais en train d'imprimer un roman sur Gjirokastra intitulé "Chronique en pierre".

- Je le lirai avec plaisir, dit-il. - Gjirokastra est passionnante et je ne le dis pas parce que nous venons de là-bas, - ajouta-t-il en observant les autres avec un sourire taquin, - mais parce que c'est vraiment le cas. N'est-ce pas? Mais si je ne me trompe pas, tu as publié une nouvelle sur ce sujet.

- Oui - répondis-je. - "La ville du Sud", mais j'ai pensé l'élargir et la transformer en roman.

- Tu as bien fait.

Il se tut, puis continua: - J'ai aussi une centaine de pages de notes sur Gjirokastër. Si j'avais su que tu écrivais un roman, je t'aurais donné mes notes pour que tu puisses les utiliser, car je ne crois pas que j'aurai le temps d'écrire ce livre (Il s'agissait apparemment du livre "Les années de

l'enfance", qu'il termina et publia quel-ques années plus tard).

Je ne savais pas avec quels mots le remercier pour sa confiance ainsi que pour la noblesse de ces paroles, car il devait être extrêmement rare dans le monde qu'un auteur offre si généreusement son livre inédit pour qu'un autre puisse l'utiliser.

Lorsque mon ami Enver me demanda sur quoi je travaillais actuellement, je répondis que "j'écrivais quelque chose sur la rupture avec les Soviétiques".

En réalité, j'avais commencé à travailler sur le roman "Le grand hiver", mais dans ma réponse, au lieu du mot "roman", je dis "quelque chose", et je le fis sans réfléchir, comme une protection instinctive, car je n'étais pas encore sûr de pouvoir affronter le grand sujet que j'avais entrepris.

Par chance, ou peut-être parce que je lui avais dit ces mots à travers mes dents, ce détail n'attira pas l'attention de mon ami Enver.

- Hm, les Soviétiques, - dit-il. As-tu lu dans l'azhanse ce que Radio-Moscou a dit ces derniers jours à ton sujet ? - et il éclata de rire.

Je l'avais lu et c'était vraiment à en rire. Parmi d'autres absurdités, Radio-Moscou avait déclaré dans l'une de ses émissions que tous les écrivains sérieux albanais avaient boycotté la littérature et n'écrivaient plus par nostalgie et en signe de protestation contre la rupture avec les Soviétiques. Pour combler le vide créé, continuait Radio-Moscou, l'État albanais avait encouragé quelques pseudo-écrivains jeunes comme une sorte de I. Kadare et ses amis, à écrire et à publier leurs œuvres, qui étaient si schématiques et sans aucune valeur artistique, qu'elles ressemblaient à des éditoriaux de journaux.

Je n'avais jamais pensé que cette légèreté d'esprit de Radio-Moscou me rendrait un si grand service, en me permettant d'ouvrir la conversation avec camarade Enver sur ce qui s'était passé à Moscou dix ans auparavant.

Après avoir ri, il se renfroga et secoua lentement la tête, comme s'il évoquait un souvenir désagréable.

Puis, tout en buvant son café, il commença à parler d'un ton différent de celui qu'il avait utilisé jusqu'alors, lourd et réfléchi. Il parla de son voyage à Moscou cet hiver inoubliable et de certaines de ses rencontres avec les "khrouchevistes", en les comparant à sa première rencontre avec Staline.

Ensuite, il raconta un épisode avec Kossyguine lors du dîner au Kremlin à la veille de la réunion, et en passant, il évoqua quelque chose sur la villa où se trouvait la résidence de notre délégation, sur les "visites" des invités de la nuit, Mikoyan, Torez et d'autres.

J'aurais souhaité qu'il parle des heures durant à ce sujet, mais hélas, mon rêve d'entendre le plus de détails possible sur cet événement monumental, dont il était le personnage central, fut de courte durée. Le camarade Enver engagea une autre conversation, et je n'eus pas le courage de lui poser des questions sur Moscou.

Plus tard, au cours du processus de travail sur le roman, j'exploitas avec vivacité les archives, me familiarisant avec les documents du Parti, les procès-verbaux de la Réunion de Moscou, ainsi qu'avec divers témoignages du personnel, notamment le discours du camarade Enver, ses instructions, ses notes dans les marges des pages, courbées en haut ou en bas à cause de l'étroitesse de l'espace, qui ressemblaient aux branches des chênes que la tempête secoue. Et en effet, dans tous ces mots, répliques, lignes et notes, on ressentait puissamment la tempête du temps.

Plus tard, alors que le travail sur le roman avançait, quelques amis écrivains me suggérèrent de chercher la possibilité d'une rencontre avec l'ami Enver, mais je n'osai pas le faire ; j'avais toujours la crainte de ne pas pouvoir tenir la promesse de réaliser une œuvre digne de cet événement majeur, mais j'avais une autre raison, encore plus importante.

J'avais travaillé dans la presse littéraire et je savais que le camarade Enver avait interdit catégoriquement d'écrire sur sa figure.

Si j'arrivais à organiser une rencontre avec lui pour l'œuvre que j'écrivais, que se passerait-il si, au cours de la conversation, il découvrirait que j'avais ce personnage central historique dans mon roman ? Il s'opposerait à une telle chose, et cela serait une catastrophe pour mon roman.

Mais revenons à la rencontre avec le camarade Enver.

Après la conversation sur Moscou, il fut question de la puissance spirituelle de notre peuple et de son ancienneté. Il me demanda si j'avais lu un livre du Français Zaharia Majani sur les Étrusques et la langue albanaise, et quand je lui dis que je l'avais entendu parler, mais que je ne l'avais pas lu, il me dit qu'il me le prêterait. Il envoya quelqu'un pour le prendre, en disant :

- Je l'ai laissé sur la cheminée.

La conversation redevint libre et joyeuse, et à un moment, elle revint à Gjirokastra, à la Rue des Fous, qui était peut-être la seule rue au monde avec ce nom et que nous connaissions si bien, ainsi qu'aux sages vieilles femmes, en contradiction avec le nom de la rue, des maisons gjirokastrites.

- Rien qu'à travers leurs récits sur la manière d'éclairer les maisons, sur l'introduction de l'huile ou l'évolution des lampes, on peut tirer des conclusions intéressantes de nature socio-économique, - dit le camarade Enver.

J'étais habitué à l'entendre parler d'eux, d'une manière que je n'avais lue nulle part.

(Après être rentré chez moi, j'ai noté dans un carnet tout ce que j'avais entendu de lui sur l'événement de Moscou, sur une feuille spéciale j'ai inscrit "Projet pour un roman. Sous forme chronologique. Le charbon, le sel, les vies, les morts, les procès, l'économie. Les générations".

C'était le noyau du roman que j'ai écrit plus tard "La Génération des Hankonat", qui m'était particulièrement cher, entre autres, aussi pour l'histoire de sa genèse).

Nous étions venus pour une courte visite l'après-midi et l'heure approchait 20h30. Bien que nous souhaitions rester encore un peu, nous avons demandé la permission de partir. Avant de partir, le camarade Enver nous a également offert le livre de Zaharia Majani "La fin du mystère étrusque".

Nous étions debout au moment de nous séparer quand il a dit à son amie Nexhmije :

- Va à la bibliothèque et choisis quelque chose d'autre.

L'amie Nexhmije revint peu après avec les œuvres complètes de Balzac en français.

- Oh, tu es pleine de Balzac! - plaisanta le camarade Enver. C'était la plaisanterie subtile d'un homme parfaitement informé.

En la remerciant pour les livres offerts, je dis à le camarade Enver que, bien que je sois un écrivain contemporain, j'aimais beaucoup Balzac.

- Mais comment allez-vous transporter tous ces livres? - demanda Le camarade Enver alors que nous nous séparions.

Il s'adressa à l'amie Nexhmije:

- Regarde pour une voiture afin de ramener les invités chez eux.

Ce furent les derniers instants de ce souvenir inoubliable.

:

L'ANALYSE DE FREDERIK RESHPJA SUR "CHRONIQUE EN PIERRE"

Frederik Reshpja avait 31 ans lorsque, le 7 février 1971, quatre mois avant ma lettre à Ramiz Alia, il envoya une lettre à son ami Moikom Zeqo.

Dans celle-ci, il écrivait: "Cher Moikom, j'espère que tu vas bien! Je t'envoie un article que j'ai écrit sur "Chronique en pierre" d'Ismail.

C'est écrit à la main.

S'il te plaît, dactylographie-le et envoie-le à "Drita".

Moikom raconte que "L'écrit s'intitulait «Chronique en pierre» avec le sous-titre «Réflexions sur le roman».

Je l'ai dactylographié et je l'ai envoyé au journal, où il a été publié.

C'était la première fois que je lisais un texte de la typologie de l'essai par Frederik Reshpja."

Voici le texte complet:

"Une simple cabane en pupuliti, où résonne le tambour (sa voix s'échappe et s'évanouit dans la nuit, poursuivant l'obscurité qui s'approche). Puis la majesté ensanglantée d'un château. Le château se dresse aux pieds des montagnes, face aux guerres et aux époques.

Maintenant, on ressent l'arrivée des colonnes partisans. Leur venue est annoncée avec une simplicité touchante: «deux longues et fines colonnes arrivent!» Sur les pavés de la vieille ville, le sang se déverse. La ville expulse le sang qui a été mis en mouvement."

"Une grande guerre va se faire!" dit la grand-mère. Maintenant, la ville se prépare pour la grande guerre. Ses rues se tordent, s'inquiètent, se rencontrent et se séparent.

Déjà dans les poèmes anciens (si étranges, si beaux!), il y a de nombreuses années, nous avons tous senti qu'un homme qui haïssait le vieux monde entraînait dans notre littérature, d'une manière particulière. Pourquoi citer cela, quand le lecteur s'en souvient si bien?

Nous citons le roman: « ... assises sur les coussins moelleux, les dames des agallars se plaignaient maintenant sûrement du vent des paysans qui venait de la route, se pinçaient le nez, pâlassaient, avaient envie de vomir... assises en rang sur les coussins, sirotant d'innombrables tasses de café, elles attendaient le retour de l'époque de la royauté.» (p. 19) «Tu es devenu jaune, petit-neveu, lui avait dit l'oncle.

Deviens jaune, oncle... Javeri avait mis le canon dans la bouche pleine.

Les dents d'Azem craquaient sur le métal. Les balles, une après l'autre, avaient fait éclater les joues, le crâne et une partie de la tête. Sur la table tombèrent, mêlées, des morceaux de viande mal mâchés et des morceaux de la tête d'Azem. » (p. 192)

«Iliri mit la flamme de la magie et l'a jetée à terre. Alors qu'elle brûlait, nous avons recommencé à crier et ensuite nous avons déboutonné nos pantalons et avons commencé à verser de l'eau claire sur elle... » (p. 57). Ce n'est pas de la littérature, mais un mépris et une haine vivante.

Ainsi, en feuilletant les chapitres comme un album de dessins, nous voyons Madame Majnur crier au milieu de la place pour les tapis.

Il s'agit des tapis! Elle a maintenant complètement oublié qu'elle est une grande dame. Puis Maksuti (ne va-t-il pas éternellement trembler sur sa poitrine effondrée, cette feuille blanche, écrite à la hâte?). Les pseudoérudits, l'intellectuel vieillissant et son laboratoire ridicule, les charlatans, les «amusllinj», les immoraux, les philistins et toutes sortes de délires, etc.

Personne n'a donné autant de portraits de ce genre. L'auteur n'éprouve aucune douleur pour leur fin. Il les frappe toujours.

Quelle amour pour les gens simples et bons ! Les figures issues du peuple s'élèvent comme des obélisques dans le roman.

En écrivant sur le partisan Tare Bonjaku, l'écrivain est préoccupé. Avez-vous remarqué à quel point les phrases sont courtes ici ? Dès que les coups de feu retentissent, le récit se termine.

On dirait que l'écrivain est fatigué et que ses mains sont tombées sur la table... "Le partisan Tare, mon cher!" aurait-il pu dire. Mais il n'a rien écrit. Madame Majnur a dit quelque chose. Quelque chose de détestable.

Mais personne ne vous a répondu. L'écrivain s'est levé de son bureau et est parti...

Le roman "Chronique en pierre" est un roman nouveau.

Je ne parle pas de temps, mais de qualité.

Tous ses romans sont d'un type nouveau.

POURQUOI LES GJIROKASTRITES AIMENT-ILS TANT ISMAIL KADARE

Journal, 11 octobre 1971. Plus d'un mois après la note "Vu" de Pirro Kondi et Ismail Hoxha:

"Le temps à Gjirokaštër est très agréable. Au séminaire national organisé par le Ministère de l'Éducation et de la Culture, je fais preuve de régularité.

Au château, plusieurs canons modernes ont été rassemblés, si grands qu'il me semble étrange qu'une guerre ait pu être menée ici avec eux.

Mon collègue de chambre à l'hôtel a le visage de Kadare et dort comme un agneau.

Cette ville a un avantage: elle n'a pas de boue. Ici, tout coule, s'en va.

On parle tant de Kadare ici qu'on dirait que c'est l'amour de toutes les mères gjirokastrites.

Dans la ville, il y a une couleur grise. Cependant, le ciel est d'un bleu profond.

Le bruit des voitures dans cette ville est si rare qu'il pourrait même être qualifié d'étrange.

Cette ville nous a accueillis avec une sirène d'alerte à l'essai.

Je pénètre dans la Forteresse.

Désordre.

Extraits du roman "Chronique en pierre" de Kadare. Un dîner pauvre. Une bande populaire et des hommes armés courant dans les rues.

21h00. La cloche de la ville vient de sonner. Neuf coups.

UN COMMENTAIRE DE DASHNOR KALOÇI

Le 17 novembre 2016, le quotidien “Tema” a publié un article selon lequel “UET PRESS et le journaliste et chercheur des archives, Dashnor Kaloçi, présentent la publication la plus récente ‘Kadare dans les documents du Palais des Rêves’.

101 documents d'archives inconnus de la Sécurité de l'État et du Comité Central du Parti du Travail de l'Albanie, classés “Très Secret”, comprenant des procès-verbaux des réunions de l'Union des Écrivains, du Bureau Politique du C.C. du Parti du Travail, avec des analyses, critiques, propositions, témoignages, informations, rapports, relations, lettres, accusations, espionnages et dénonciations à l'encontre de l'écrivain célèbre, Ismail Kadare, tous inédits... ?!

Le livre sera traduit et publié prochainement en Angleterre et en France, avec une longue préface de l'écrivain Ismail Kadare, par l'éditeur de Londres.

Selon Dashnor Kaloçi

...

Le document que nous publions dans cette partie du livre, comme le montre le fac-similé correspondant, est une lettre de 1971, écrite par un jeune homme de 23 ans originaire de Berat, nommé Ylli Polovina, qu'il adresse au secrétaire du Comité Central du Parti du Travail de l'Albanie (PPSH), Ramiz Alia.

Polovina, un nom désormais très connu (surtout après les années 90), en tant qu'écrivain, publiciste, analyste, chercheur sérieux et journaliste de la rubrique historique sur des thèmes du passé, auteur de livres et de dizaines et de dizaines d'articles dans la presse quotidienne, était alors un jeune homme de seulement 23 ans, également un créateur émergent qui venait de publier ses premiers volumes. Il semble qu'il ait été rempli de rêves juvéniles, en partie à cause de sa passion littéraire.

Tout cela transparait clairement dans la lettre qu'il envoie à Ramiz Alia, ce qui pourrait également être le

résultat de son endoctrinement idéologique dû aux circonstances familiales, mais aussi à l'époque à laquelle elle a été écrite, qui, il faut le dire, était assez chargée émotionnellement par la propagande partisane.

Ce qui frappe à première vue dans la lettre, (ce qui est également visible dans le fac-similé correspondant) est le fait que, bien qu'elle ne soit pas une lettre officielle, Polovina a écrit en haut avec un stylo plume, République Populaire d'Albanie ?!

Il convient également de mentionner que la période durant laquelle cette lettre a été écrite coïncide avec le moment où l'écrivain Ismail Kadare a été envoyé dans le district de Berat (avec résidence dans la ville), accompagné de son collègue Luan Qafëzezi, période qu'il a abordée et écrite dans ses œuvres, tout comme Elena Kadare dans son livre, "Temps insuffisant" (Éditions "Onufri" Tirana 2012).

Et partant de ce fait, donc en tenant compte de ce que Kadare et sa femme Elena ont écrit sur la période en question dans le district de Berat, la présence de Kadare dans cet environnement quelque peu provincial a éveillé l'instinct de vengeance de certains collègues en raison d'un mécontentement personnel, ou simplement à cause de l'endoctrinement, ce qui a conduit à voir l'écrivain connu de Tirana comme un homme que "le parti avait envoyé là pour rééducation".

Partant de cela, on pense que le jeune homme de 23 ans, Polovina, a été incité et poussé à écrire cette lettre, peut-être en caressant son ego professionnel en tant que jeune créateur, "pour une carrière aussi réussie que possible à l'avenir"?! Mais, par ironie du sort, il semble que cette lettre n'ait absolument pas aidé Polovina, car peu de temps après (en 1973), un de ses recueils de poésie lui a été interdit et les accusations portées dans une information envoyée au Comité Central du PPSH étaient identiques à celles qu'il avait formulées à l'encontre de Kadare, deux ans auparavant... ?!

Quoi qu'il en soit, ces hypothèses restent à prouver... »

INTERVIEW D'EXPLICATION DANS "PANORAMA"

Le quotidien "Panorama" du 29 novembre 2016 publiera sur deux pages spéciales une interview de son journaliste Astrit Lumezi avec moi.

"...Le chercheur Dashnor Kaloçi a publié une de vos lettres, que vous aviez envoyée en 1971 au Secrétaire du KQPPSH, Ramiz Alia, au sujet du livre d'Ismail Kadare "Kronikë në gur". Quelle était cette lettre et d'où avez vous tiré l'inspiration pour l'écrire?"

Ma lettre du 28 juin 1971, donc il y a plus de 45 ans, a cette histoire: Après mes études universitaires à la Faculté de Langue et Littérature à Tirana, elle a été rédigée dans les premiers mois de mon travail en tant qu'enseignant au lycée "Babë Dudë Karbunara" à Berat, dans des circonstances concrètes que je ne me souviens pas, mais qui ne m'ont été soufflées par personne. Je l'ai faite de ma propre initiative et, par conséquent, je reste pleinement responsable de son contenu.

Elle n'était pas adressée à Enver Hoxha, mais au secrétaire du KQ pour l'éducation et la culture, Ramiz Alia, connu à l'époque comme un soutien

des intellectuels, interprété dans les cercles littéraires également comme un partisan de Kadare. Je venais de lire le livre "Kronikë në gur", et sous un élan émotionnel, j'ai considéré cette publication comme non conforme aux règles du réalisme socialiste, et je l'ai même évaluée comme surréaliste.

J'ai également proposé son retrait de la circulation. Après quelques mois, lors de la deuxième et de la troisième lecture, il se produisit étrangement l'inverse, je fus convaincu que ce livre était très en phase avec le lecteur albanais de l'époque et sans aucun risque pour le système politique que nous avions. Ainsi, cette lettre fut produite,

que je relus pour la première fois lorsque la presse la rendit publique ces jours-ci. Un extrait de celle-ci avait été publié dans la presse il y a quelques années, lorsqu'un recueil spécialement sélectionné par le collègue Dashnor Kaloçi, afin de prouver qu'Ismail Kadare avait été constamment attaqué par le régime et ses partisans, fut publié par le chercheur et ancien directeur des Archives de l'État Albanais, Shaban Sinani.

En lisant intégralement cette lettre après presque un demi-siècle, je vis avec tristesse et irritation non seulement l'état désastreux de mon endoctrinement idéologique de l'époque. En quelques mots, c'est une lettre écrite avec naïveté. En la voyant, je n'en crois pas mes yeux,

même si c'est la vérité et que la lettre a été transmise correctement par Kaloçi.

Je précise qu'à cette époque, j'étais non seulement l'auteur d'un recueil de poésie au style contemporain ("À travers les stations"), mais aussi lecteur dans trois langues étrangères de la littérature la plus avancée de l'Occident, qui, il faut le dire, ces années-là, jusqu'en 1973, était librement accessible à la Bibliothèque Nationale. Pendant ce temps, pour la littérature, qui était alors qualifiée de décadente, donc aussi pour le surréalisme lui-même, les leçons explicatives et critiques nous étaient données à la faculté par Ismail Kadare lui-même.

Vos critiques concernaient-elles Kadare en tant qu'écrivain moderne, ou son œuvre "Chronique dans la pierre"?

Seulement avec ce livre. Je suis moi-même un créateur formé par son école et je ne crois pas que je serais celui que je suis aujourd'hui, auteur de 25 livres, dont quatre publiés en langues étrangères, si notre littérature manquait d'Ismail Kadare. Peut-être savez-vous qu'en particulier dans les années soixante-dix, nous étions divisés en pro-kaderistes et antikaderistes.

C'était le seul pluralisme qui existait en Albanie et qui était toléré par le parti unique au pouvoir.

Même Enver Hoxha, qui manœuvrait avec les deux ailes pour des raisons de maintien du pouvoir, penchait secrètement du côté des prokaderistes. Le puissant Gjirokastrite, en plus d'utiliser le talent de son concitoyen pour transmettre et diffuser l'image au-delà des frontières, avait une vénération pour le récit dramatique et magique que la tradition gjirokastrite possède comme aucune autre ville. J'étais toujours et très fermement dans le groupe des prokaderistes. Cela, seuls mes amis le savent, mais aussi des centaines d'élèves du lycée "Babë Dudë Karbunara" des années 1971- 1974, parmi lesquels, au début de l'automne, après une réunion ininterrompue de neuf heures, les autorités politiques du district, m'accusant de m'être opposé au Plénum du Quatrième Comité Central (je détiens cette caractéristique avec l'ensemble de mon dossier de la période 1971-1991), m'ont transféré "pour connaître la vie" dans l'un des villages les plus reculés de Berat, à Tërpan, en informant l'opinion que "Ylli Polovina ne reverra jamais Berat".

Pendant ces huit années dans cette situation, après de nombreuses actions de ma part pour me sauver, car j'ai parfois été en danger, un jeune cadre du parti de la région, un garçon libéral et amateur de culture de Berat, Abdyl Pilafi, a insisté pour que je retourne en ville et que je travaille comme directeur du Kinoklub "Tekstilisti".

Je souligne que lorsque j'avais de bonnes relations avec le Parti du Travail de l'Albanie (PPSH) et que j'avais également des problèmes avec lui, je n'ai jamais vacillé ni douté de sa justice jusqu'à la mi-février 1991, où, grâce à l'influence du Mouvement de Décembre, j'ai commencé à comprendre la vérité. J'ai autrefois beaucoup aimé, jusqu'à l'autosacrifice, le Parti du Travail.

Nous avons lu sur le réseau social FB que vous avez immédiatement reconnu la lettre comme erronée et que vous avez exprimé vos remerciements à Shaban Sinani, Dashnor Kaloçi et au journal "Tema".

Malgré les motifs qui poussent à agir, la transparence devant l'opinion publique ne doit jamais être découragée. En attendant, pourquoi ne pas remercier l'historien Kaloçi, de qui j'ai appris pour la première fois qu'il avait lu un document d'archive de 1973, rédigé par je ne sais quel institut, mais adressé au Comité Central du Parti du Travail de l'Albanie, où j'étais dénoncé pour une création décadente et non conforme au réalisme socialiste.

Ainsi, je comprends mieux ce qui m'est arrivé après le Quatrième Plénum, et je regarde avec

un regard plus appréciatif trois de mes nouvelles inédites, écrites durant la période '71-'74. Elles sont assez "surréalistes".

Quelle a été l'attitude d'Ismail Kadare envers cette lettre? Était-il au courant de son existence?

J'ai écrit cette lettre avec un amour sincère pour Ismail Kadare, même si elle, exprimée selon la doctrine stalinienne de la préservation des cadres, proposait un bluff, comme le retrait préventif du livre "Kronikë në gur" de la circulation.

On y trouve des expressions bienveillantes pour Kadare: "vers qui nous avons tourné nos regards" et "pour l'instant, l'attaque dans la presse contre Kadare peut ne pas être provoquée, mais tout doit rester discret, car il nous importe de ne pas le ternir en tant que personnalité". L'honneur que je porte à Ismail Kadare a été non seulement constant, mais en augmentation continue depuis les années soixante, y compris 1971 et au-delà.

Il a deux belles qualités: c'est le plus grand talent littéraire de toute l'histoire des Albanais, et il agit

également en tant que patriote de première ligne. Dans deux de mes livres, "Le Journal de Rome", 2000, et "Les Albanais, les diamants bruts", 2015, j'ai consacré des dizaines

de pages à sa contribution. Dans mon statut sur FB ces jours-ci, j'ai également partagé une photo prise en 1986, à Berat, lorsque, dans ma fonction de président de la section de l'Union des Écrivains et Artistes, j'ai invité Kadare à rencontrer et discuter avec les créateurs. Je suis allé chez lui pour lui faire l'invitation. Il m'a accueilli avec beaucoup de bienveillance. À Rome, en 1999, alors que je travaillais à notre ambassade, je l'ai accompagné, avec l'ambassadeur Leontiev Çuçi et le collègue Visar Zhiti, à l'événement de remise du prix "Feronia". Avec sa permission, j'ai également réalisé un long tournage avec ma caméra personnelle. Notre deuxième fille, qui vit à Rome et participe à des cercles artistiques, dès qu'elle aperçoit la couverture d'un livre de Kadare en italien, m'appelle immédiatement avec une excitation presque enfantine.

Je rassure le lecteur de "Panorama" sur ce détail: dans ma bibliothèque, pour ma grande chance, chaque auteur a droit à une étagère rien que pour lui, notamment Ismail Kadare, Dritëro Agolli, Enco Biaxhi et Bruno Vespa. Pourquoi Ismail Kadare a-t-il été si souvent attaqué, mais n'a-t-il pas été condamné et persécuté comme beaucoup de ses contemporains? Cela nécessite une analyse approfondie et une présentation correcte des preuves.

De même, il y a beaucoup de partialité et de respect pour Kadare. Avec les passés des personnes, on agit avec amour. Peut-être qu'une contribution modeste à cela sera également apportée par un de mes projets de livre, qui tentera de démontrer comment s'est opérée la "rotation" des pouvoirs en 90 et comment certains des soutiens et des protégés les plus puissants du siècle dernier parviennent à exercer leur domination dans la seconde moitié des années deux mille. Pour cela, il y a des entrepreneurs inutiles cherchant à laver leur image passée, en ternissant celle des autres. À cette occasion, j'exprime mon désaccord face à toute tentative de falsification de l'œuvre et de la vie d'Ismail Kadare, comme

s'il était un prétendu dissident politique et persécuté spécialement par le régime communiste.

Maintenant, puis-je vous donner la permission de partager deux autres réflexions?

Depuis que le chercheur Shaban Sinani a publié il y a quelques mois son livre documentaire, où se trouvait aussi ma lettre, cela a attiré l'attention. En effet, en raison de son esprit léjfeniste, c'est spectaculaire.

Mais ce que Dashnor Kaloçi a présenté, où se trouve également sa carte de destin officiel, prouve que le Parti du Travail n'a pas du tout été influencé par moi, le jeune homme de 23 ans de la province, et toute cette "tempête dans un verre d'eau" s'est terminée par une recommandation "pour lecture" à seulement deux fonctionnaires, sans rôle décisionnel.

Cette lettre peut être une accusation contre moi, le jeune homme de 23 ans de l'époque, mais pas du tout contre le PPSH. À l'historien Kaloçi, qui essaie avec courtoisie de m'alléger quelque peu de la responsabilité personnelle pour cette lettre, je suggérerais amicalement de s'informer davantage sur les faits historiques, car parmi d'autres inexactitudes, par exemple, ce qui est publié pour la première fois, il y a aussi un élément extrêmement important: Ismail Kadare était à Berat avant que je ne revienne et que je ne sois nommé professeur au lycée, donc nous ne nous sommes jamais rencontrés au même endroit et au même moment. De même, par ma qualification en tant que « très actif dans la presse écrite », j'espère qu'il ne souhaite pas laisser entendre que mon droit d'écrire doit être restreint.

Jusqu'à présent, beaucoup de ceux qui ne s'adaptent pas à la liberté de chaque citoyen ont espéré cela. La transparence impartiale et très utile est depuis longtemps compromise par un style de persécution, pourquoi pas aussi par celui du lynchage public.

CIRCULÉ À BERAT

C'était en 1965 lorsque près du restaurant "Moscou" à Berat s'arrêta la voiture du président de l'Union des Écrivains et Artistes d'Albanie, Dhimitër Shuteriqi. Ils étaient venus pour accueillir Ismail Kadare, qui avait lui-même choisi cette ville pour y passer l'application de la directive partisane "Quand la classe parle, la bureaucratie ne parle pas". Cela mit en mouvement non seulement les travailleurs, mais aussi les écrivains et les artistes. Leur mission était d'apporter un nouvel art, révolutionnaire.

Ainsi, en mars 1965, arrivèrent à Berat l'écrivain Fatmir Gjata, l'écrivain pour enfants Moisi Zaloshnja, le dramaturge Sulejman Pitarka et le présentateur et écrivain Skifter Këllici. Dans la ville de Staline vivait l'écrivain géologue Anastas Kondo. Kadare serait attaché à un bureau au Kombinat des Textiles "Mao Ce Dun". Il percevrait son salaire en tant que journaliste.

L'appartement d'Ismail se composait de deux chambres et d'une cuisine au troisième étage d'un nouvel immeuble au centre de la ville, en face du Comité du Parti, et à côté du vieux cinéma.

Berat, pour Kadare, était une ville de contrastes, où le passé ancien se mêlait à des gens jeunes. Il avait également en tête un projet pour un roman à thème médiéval.

L'année 1967 se caractérisa par une fin de la vie intellectuelle des écrivains et des artistes à travers le pays, bien sûr aussi à Berat. La période de circulation était close.

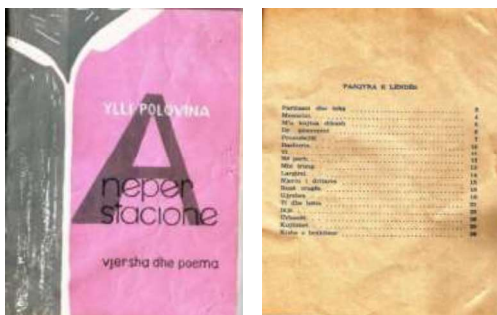
Ismail Kadare demeura dans cette ville pendant deux ans et six mois.

Il ne lui manquait rien. Même le téléphone pour parler avec sa famille se trouvait en face de son immeuble, au premier étage du Comité du Parti.

Le 28 juin 1971, j'avais envoyé une lettre à Ramiz Alia, le 3 juillet la carte d'accompagnement avait été formulée, et le 6 septembre, dans mon journal, j'écrirais: «Kadare a donc appris que j'avais envoyé une lettre au K.Q.»

Lors d'une conversation qu'il avait eue avec de jeunes écrivains de Berat, y compris ceux du lycée «Babë Dudë Karbunara», il leur avait posé la question: «Que dit ce Pollovina, le demi?»

Kadare changerait peut-être d'avis s'il apprenait qu'il y avait parmi les écrivains du lycée mon élève adoré Ilir Ikononi, pour qui je répétais sans cesse avant les examens qu'il deviendrait un deuxième Ismail Kadare.

Pour mon recueil poétique "À travers les stations", la Maison d'Édition du Livre Artistique "Naim Frashëri", plus précisément son éditeur Pandeli Koçi, m'a informé le 22 novembre 1971 que je devais recevoir cinq exemplaires. Pendant ce temps, Filip Ndocaj avait pris un exemplaire pour une critique littéraire, Sulejman Mato un autre pour un programme télévisé, et un exemplaire que la rédaction devait avoir, selon les mots de P. Koçi, avait été "volé". Enfin, le 25 novembre, Pandeli m'a annoncé que trois exemplaires du recueil seraient entre mes mains le lendemain.

De plus, je toucherais les droits d'auteur le trente. Le 26 novembre 1971, j'ai noté dans mon journal que ce jour-là, trois exemplaires m'étaient bien parvenus.

Le livre comptait 93 pages et un prix que, pour l'époque, je considérais astronomique: 25 lekë. Le 28 novembre, par coïncidence, jour de fête de la proclamation de l'indépendance de l'Albanie, le titre de mon recueil poétique a été annoncé à la télévision d'État.

Le 1er décembre 1971, à midi, j'ai discuté avec Arshin Xhezo pour qu'il puisse écrire un article promotionnel pour le livre.

Journaliste du "Zëri i Popullit" et de Berat, il m'a toujours encouragé et soutenu dans le domaine de la création artistique. Il a accepté d'écrire pour le journal "Zëri i Rinisë", qui offrait beaucoup d'espace aux nouvelles signatures littéraires.

Le 11 décembre 1971, selon mon journal, "Je suis allé dans les (rédactions) "Nëntori", "Drita" et la Maison d'édition... J'ai reçu le cachet du volume: 7560 lekë".

Comme je l'ai écrit dans mon journal du 16 janvier 1972, un jour auparavant, dans le journal "Zëri i Rinisë", l'article "Le sérieux du travail créatif" de Arshin Xhezo a été publié. Sur un auteur et son premier livre".

IL FAUT PROUVER QUE C'EST VRAI

Le 6 mars 2025, lors d'une conversation de travail avec mon ami à la culture littéraire profonde, après un demi-siècle sans nous être rencontrés, Burhan Dollani, j'apprendrais pour la première fois que dans un petit article à deux colonnes publié dans “Zëri i Rinisë”, il m'évaluait avec l'expression “un nom prometteur en poésie”.

À cette époque, Burhani était enseignant dans le village de Mbjeshovë et les journaux arrivaient régulièrement à la bibliothèque de l'école. Nature bienveillante, après avoir lu l'article, il avait ressenti de la joie.

Mais Burhani ne se souvient pas de la date de publication de cette note, ni même de l'année. Il insiste sur le fait que l'article a été publié dans la rubrique littéraire du quotidien “Zëri i Rinisë”. Convaincu que l'opinion positive de Kadare sur mon premier recueil de poésie devait avoir eu lieu durant la période de publication de “Nëpër stacione”, j'ai feuilleté le journal depuis octobre 1971 jusqu'à la fin juin 1972, mais je n'ai pas trouvé l'article.

Cela pourrait être plus tard, pourquoi pas aussi pendant l'année 1973, le sommet d'une époque libérale et le moment où j'ai publié dans “Drita” un extrait de poème.

LE RÉALISME SOCIALISTE OUVERT

Ismail Kadare, à mon avis, a toujours souhaité concilier le récit antidogmatique, entièrement moderne et libre, avec les idées socialistes, qui étaient néanmoins limitées, mais très particulières dans l'histoire du monde.

Il savait très bien que sa littérature publiée à l'étranger, à travers le globe, notamment dans les pays au système social capitaliste, constituerait non seulement une originalité, mais serait également très séduisante.

Le communisme, et cela a été prouvé par la suite, surtout dans le cas chinois, était un accordéon qui pouvait s'étendre, élargissant considérablement les libertés d'une société dirigée par un parti unique. Les Chinois ont une économie de marché assez développée, des frontières ouvertes et le droit de se déplacer et de s'installer partout dans le monde.

Ainsi, la restriction des libertés humaines est d'une certaine manière minimale, si peu qu'elle n'alourdit pas la respiration de la société.

La littérature de Kadare, l'ensemble de son œuvre qui a été traduite et diffusée à travers le monde avant la chute de la dictature albanaise, prouvait que le réalisme socialiste de son modèle et de son type, presque ouvert comme dans le pluralisme, avait été l'une des plus grandes nouveautés de cette période.

Lorsque la dictature est tombée, pour des raisons qu'il est le seul à connaître, Ismail Kadare n'a pas traversé en douceur la période de transition entre les deux systèmes, mais avec une tension envers le passé. Pendant ce temps, tout ce qu'il a écrit après l'année quatre-vingt-dix, élitaire par essence et très contemporain, n'a pas suscité cette merveille de sa littérature créée sous le communisme, où les chefs-d'œuvre sont plus grands et plus impressionnants.

MUHARREM XHAFA: «JE NE CROIS PAS QUE TU AIES OUBLIÉ QUE KADARE NOUS DONNAIT, À NOUS DU COURS DE LITTÉRATURE, LES LEÇONS LES PLUS IMPORTANTES DE LA MATIÈRE DE LA LITTÉRATURE DÉCADENTE.»

«Cher Ylli !

Tu sais que je te connais assez bien!

Et, en fait, je te respecte, car tu as été à la fois un bon camarade et un étudiant compétent, soutenu entièrement par tes propres forces, ainsi qu'un cadre intellectuel de renom à l'époque du socialisme!

En ce qui concerne Kadare, je te suggérerais de lui dire pour quelles raisons il parle aujourd'hui de manière si basse et si opposée à la littérature et à l'art du réalisme socialiste et à Enver Hoxha?

Ylli, je ne crois pas que tu aies oublié que Kadare nous donnait, à nous du Cours de Littérature, les leçons les plus importantes de la matière de la Littérature Décadente, dans lesquelles il élevait au ciel la méthode créatrice du réalisme socialiste et la pensée esthétique d'Enver Hoxha, tout en rejetant avec des faits concrets la décomposition de la littérature bourgeoise!

Ylli, pourquoi cet écrivain - le représentant le plus éminent de la littérature socialiste et un homme politique de dimension nationale, communiste, écrivain de profession libre, député et vice-président du Front Démocratique d'Albanie - a-t-il tant changé du côté de la bourgeoisie?

Kadare, Ylli, s'est infligé un grand tort à lui-même!

Il n'atteindra jamais, en tant qu'écrivain de la bourgeoisie, les sommets de l'écrivain de la littérature socialiste!

Il ne parviendra jamais, dans son œuvre artistique actuelle, à retrouver les niveaux qu'il avait durant les années du socialisme!

Mon ami !

Notre peuple a un dicton que peut-être d'autres peuples n'ont pas: Les grands hommes ont tout le temps de se sentir honteux, mais ils ont peu de temps pour se corriger!

Mes respects!

QUAND IL AVAIT 37 ANS

Préface de Kadare dans la collection de 14 volumes intitulée «Héros silencieux», qui a commencé à être publiée en 1974, à l'aube du 30e anniversaire de la libération de l'Albanie et alors qu'il avait 37 ans.

«De Ismail Kadare

L'initiative d'écrire, de rassembler et de publier ce monument collectif des martyrs tombés après la Libération est l'incarnation de ce désir populaire éternel.

En tant que telle, elle non seulement satisfait un désir et un besoin, mais elle est en même temps une action du peuple et un héritage de celui-ci, car la chronique épique de ces martyrs est une partie indissociable de la chronique de la gloire de notre pays...

L'histoire millénaire de notre peuple a toujours été entremêlée avec les ennemis.

Il n'y a pas eu de siècle, pas de stade de développement, pas d'activité nationale, économique, politique, militaire, révolutionnaire, où nos nombreux ennemis ne se soient mêlés, avec leur langue, leurs coutumes et avec un même but immuable: hier, l'éradication de la nation et de l'État albanais, aujourd'hui, l'élimination du socialisme et de la révolution dans ce pays, donc, par conséquent, notre anéantissement total.

Ces trente années de pouvoir populaire ont été la partie la plus brillante, la plus vivante, la plus active, la plus héroïque de toute la vie millénaire de l'Albanie. Par conséquent, en raison de la lutte des classes, l'activité malveillante et hostile contre nous au cours de ces trente années a été la plus furieuse et la plus sanglante.

Plus nous avançons, plus ils se déchainent.

Plus notre révolution est couverte de gloire, plus leur contre-révolution est couverte de honte.

Ce grand bas-relief affirme de manière convaincante et héroïque cette grande vérité.

Qui sont les héros de ces livres, dont le premier volume est maintenant entre les mains de notre lecteur ?

Leurs noms, dates de naissance et lieux de naissance se trouvent au début des récits, dans le coin droit, tout comme leurs noms sont inscrits sur les plaques des tombes des martyrs, où ils reposent dans la gloire.

Ce furent les premières années de la Libération. Dans toute l'Albanie, les grandes actions de la vie nouvelle avaient commencé: les ponts étaient reconstruits, les terres étaient distribuées aux agriculteurs, les premières élections avaient lieu, et on apprenait les lettres et de nouvelles chansons.

Les actions militaires avaient cessé, tandis qu'eux, les héros de ces livres, continuaient d'être des partisans: des partisans, non pas dans le sens symbolique du terme, comme le peuple soldat à cette époque, comme nous essayons tous de le rester encore aujourd'hui après trente ans de libération, mais dans le sens le plus réel: avec un fusil à l'épaule, une bombe à la ceinture, l'œil vif.

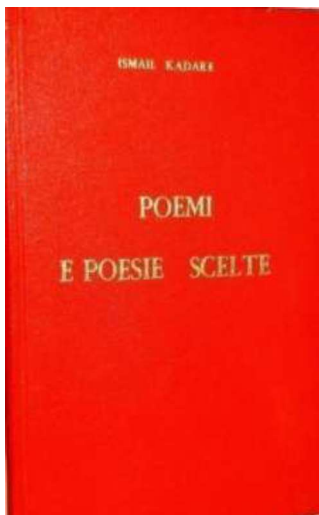
Ils suivaient les déchets des bandes ennemies, des saboteurs, des criminels, toute la lie de la réaction la plus noire, tant extérieure qu'intérieure, qui se mouvait encore dans nos montagnes.

Ils les poursuivaient en hiver et dans la tempête, par des chemins et sans chemins, nuit et jour, avec des fusils à l'épaule, des bombes à la ceinture... comme des partisans.

Ils étaient des partisans, dans le nom, dans les idéaux, dans tout.

L'ennemi qu'ils poursuivaient n'était pas moins féroce que les fascistes italo-allemands. Il était tel parce qu'il était un ennemi désespéré, teinté du sang des crimes contre le peuple, conscient qu'il attendait son grand procès.

Un tel ennemi, une telle bête qui ne voit nulle part l'espoir de salut, est plus dangereux que tous...

En 1968, la Maison d'Édition "Naim Frashëri" à Tirana a publié en italien le livre de Kadare "Poemi e poesie scelte" ("Poème et poésies choisies").

Le livre comptait 129 pages.

L'édition originale a une couverture rouge.

Il se trouve dans de nombreuses bibliothèques italiennes, particulièrement en grand nombre à Milan, la ville la plus développée du pays.

**LE DEUXIÈME CONGRÈS DE L'ASSOCIATION DES
ÉCRIVAINS ET ARTISTES D'ALBANIE: ISMAIL
KADARE PRONONCE UNE DISCUSSION INTITULÉE
«POUR UNE APPROFONDISSEMENT DU
CARACTÈRE SOCIALISTE DE NOTRE
LITTÉRATURE».**

Ce congrès s'est tenu du 24 au 28 avril 1969.

Selon le magazine «Nëntori», Ismail Kadare a tenu lors de cet événement la discussion «Pour une approfondissement du caractère socialiste de notre littérature». Parmi d'autres choses, il est dit: «Les années qui nous séparent de notre premier congrès sont des années remplies d'efforts pour faire avancer notre littérature.

Ce sont des années de nos succès dans la lutte contre les difficultés successives, les années où nous avons su préserver la pureté du réalisme socialiste.

À cette époque, à l'horizon de la littérature mondiale, aux côtés des nuages sombres du décadentisme bourgeois, se sont également manifestés les nuages noirs du révisionnisme en littérature.»

...

« L'approfondissement du caractère socialiste de la littérature n'est pas seulement un désir subjectif de notre part.

Avant tout, cet approfondissement est une nécessité objective, dictée par notre réalité socialiste.

Dans notre vie, le socialisme pénètre de plus en plus, les habitudes socialistes s'installent.

Nous les rencontrons partout, elles deviennent une partie organique de notre existence.

Chaque jour, chaque heure, chaque minute, de manière intrinsèque.»

LES TÉLÉGRAMMES NUMÉROS 1178 ET 1409

Par le télégramme numéro 1178, le 16 novembre 1969, le président du Comité des Relations Culturelles avec l'Étranger, Misto Treska, annonçait que des poèmes de Llazar Siliqi et d'Ismail Kadare avaient été envoyés à l'ambassade albanaise à Rome pour y être publiés.

Le 1er décembre, l'ambassadeur Ksenofon Nushi informait Tirana depuis Rome qu'un programme sur la poésie albanaise serait diffusé à la radio sous la direction d'un certain Dante Vechi, et qu'un poème de Kadare serait publié dans le magazine "Prospekti".

Par le télégramme 1409, le 29 février 1970, le Ministère des Affaires Étrangères à Tirana fut informé que sous la direction de l'ami de l'Albanie Lussu Joyce, un recueil d'écrits de Migjeni, Siliqi et Kadare avait été publié.

Sa présentation aurait lieu dans une librairie de Rome.

Avec la mention qu'il était publié sous la direction de Lussus et comptait 89 pages, le livre parut sous le titre «Tre poeti dell'Albania di oggi. Migjeni - Siliqi - Kadare».

La maison d'édition était «Lerici edizione».

Au début de l'année 1970, la maison d'édition française Albin Michel publia en français le roman «Le général de l'armée morte», traduit par Jusuf Vroni.

Mais son nom n'était pas inscrit dans le livre.

**«LE GÉNÉRAL DE L'ARMÉE MORTE» PUBLIÉ PAR «
GROSSMAN PUBLISHER
(NC 44 WEST 54 TH STREET NEW YORK NY 1009 XY)**

Le 1er mars 1972, Misto Treska a envoyé un message à la représentation diplomatique albanaise à New York: «Veuillez envoyer pour notre compte cinq exemplaires du livre «Le Général de l'armée morte» publié par «Grossman Publisher (NC 44 WEST 54 th STREET NEW YORK NY 1009 XY).

Informez-vous par l'intermédiaire de nos amis sur la publicité de ce livre dans la presse progressiste... »

Le 1er avril 1972, enregistré sous le numéro 5623, l'ambassade albanaise à Paris a informé Tirana que «Nous avons rencontré la rédactrice concernée qui a publié le livre de I. Kadare.

Il a été publié en 5 000 exemplaires.

Jusqu'à présent, environ 1 000 ont été vendus.

Nous avons pris des mesures avec des amis journalistes pour qu'un article soit écrit dans la presse, mais jusqu'à présent, rien...

...Nous vous prions de nous envoyer les références de la presse mondiale concernant ce qui a été écrit sur «Le Général de l'armée morte». Par la poste, nous avons envoyé quatre exemplaires du livre.»

Le 6 avril 1973, dans la ville de Bari, sous forme de brochure, avec un tirage à part, en 80 pages, le livre «Kadare Ismail et autres» a été publié.

Le 21 octobre 1971, j'ai été élu vice-secrétaire de la jeunesse de l'école et secrétaire de la jeunesse des enseignants. Dans mon journal de ce jour-là, j'ai écrit: «Maintenant que j'ai été élu vice-secrétaire de la jeunesse de l'école, j'ai l'intention de transformer toute l'école en une base pour renverser l'ancien régime partout où il se trouve à Berat. L'essentiel est de permettre des initiatives.»

J'en ai entrepris deux.

L'une d'elles était le centre de la voix, une pièce au troisième étage avec vue sur la cour de l'école et le boulevard de la ville, où j'avais également installé un gramophone ainsi que cinquante disques de musique avec des mélodies symphoniques trouvées à la Maison des Pionniers. Le radio-gramophone était de la marque « Bocmak 57 ».

Le matin, lorsque les élèves se rassemblaient puis s'alignaient pour entrer en classe, je diffusais Liszt, Beethoven et Chopin.

DHIMITËR FULLANI ÉCRIT À RAMIZ ALIA: LES POÈMES DE YLLI POLOVINA EXPRIMENT UNE TENDANCE AU FORMALISME.

Le 19 avril 1973, le chef de la rédaction de la poésie, du drame et de la critique à la Maison d'édition "Naim Frashëri", Dhimitër Fullani, a fait un rapport à Ramiz Alia, secrétaire du Parti du Travail de l'Albanie (PPSH) en charge de l'art, de la culture et de la propagande.

Il est indiqué que "Conformément aux instructions qui nous ont été données, la rédaction de la poésie, du drame et de la critique littéraire a contrôlé une par une toutes les œuvres qui ont circulé durant l'année 1972, les œuvres qui se trouvent à l'imprimerie ainsi que celles qui sont en préparation pour impression dans la rédaction et a présenté ces données, opinions et conclusions:

...
Ç) Ylli Polovina "À travers les stations". Il se peut que le poème "Largimi" («Le départ») ne soit pas inclus, restant seulement une impression indéfinie.

Parmi d'autres éléments, ce rapport mentionne "Nous avons retourné et sélectionné poème par poème des volumes entiers comme ceux de Ylli Polovina, P. Çerkezi, K. Zhatros, et de nombreux autres avec des figurations illogiques, etc., qui expriment une tendance au formalisme."

LES DÉBATS DANS LE CINÉMA AVEC SEPT CENTS PLACES

Ma deuxième initiative concernait les discussions dans la salle de cinéma de sept cents places. On débattait des différents films modernes et surtout des œuvres littéraires avec une thématique libérale et un esprit contre le conservatisme de la vie sociale et le dogmatisme de la pensée politique.

Le débat public le plus retentissant était celui du poème "Le Soleil et les débris" de Faslli Haliti. Le premier secrétaire du Parti était Gaqo Nesho et son fils, Agim, était mon élève.

En ce mois de décembre 1972, dans la salle de cinéma pleine à craquer, le débat en faveur du poème de Haliti, publié dans "La Voix de la Jeunesse", était très enthousiaste. Ses critiques étaient pleines d'ironie et assez audacieuses, tout en étant très raisonnables.

Après le débat au cinéma, son écho, jour après jour, parmi les élèves du lycée "Babë Dudë Karbunara", est devenu une avalanche. Il ne l'a pas éteint, même pas le mot, que dans le journal local de Lushnjë, "Shkëndia", le 25 janvier 1973, une lettre de protestation de dix lycéens locaux a été publiée. Cela avait été suscité et organisé par le premier secrétaire du district, Rrapi Gjermani.

Avec ce journal en main, Faslli Haliti se rendit chez Ismail Kadare, qui lui dit: "Cette critique doit être critiquée." Pour ce poème, Ramiz Alia m'a également parlé avec les mots les plus élogieux. Je sais ce que tu as, Faslli, mets cette critique que t'a faite "Shkëndia" dans une enveloppe et envoie-la au Premier ministre Mehmet Shehu, et dis-lui: "C'est ta démocratie ?!"

Mais avec le journal en main, Haliti se rendit chez Dritëro Agolli. Ce dernier lui dit: "Ce n'est pas une critique, mais un acte d'accusation, et avec cela, tu vas en prison."

Pendant ce temps, Rrapi Gjermani insistait sur le fait que dans son poème "Le Soleil et les débris", Faslli Haliti avait implicitement appelé à un renversement violent du pouvoir populaire. Alors, le poète se tourna à nouveau vers Kadare, qui l'aida à rencontrer Ramiz Alia. Ce dernier, avec les journaux "La Voix de la Jeunesse" et "L'Étincelle" en main, affirma: "Les Lushnjars t'ont terrifié avec cette critique. Le poème est idéologiquement erroné, mais nous ne sommes pas d'accord avec cette critique qui te concerne. C'est pourquoi nous allons faire des remarques aux camarades de "L'Étincelle" et à ceux du Comité du Parti."

Alia semblait assez en colère face à l'expression de la critique de Rrapi Gjermani et de ses partisans "avant qu'il ne soit trop tard". Il prononça les mots: "C'est-à-dire avant d'être mis en prison."

Mais Ramiz Alia a ensuite déclaré, lors d'une réunion avec les employés de la presse: Vous de "Zëri i Rinisë" avez publié le poème "Dielli dhe rrëkerat" de Faslli Haliti, qui mérite d'être dans "Le Monde", et les écrits de Viktor Qyrku sont dignes de "Pravda".

Après cet encouragement, Rrapi Gjermani a organisé une réunion où il a tenu Faslli Haliti debout pendant quatre heures. La punition fut sévère: l'envoi dans un village où il travailla comme simple agriculteur.

C'était la fin mars 1973. Le mécontentement politique d'Enver Hoxha concernant le 11ème Festival de la Chanson à la Radiotélévision avait commencé. Il a d'abord frappé cet événement lors d'un discours au Présidium de l'Assemblée Populaire le 9 janvier 1973. Le 3 février, un plénum du parti annoncé pour des problèmes économiques, il l'a complètement transformé en préoccupations dans le domaine de la culture.

DRITËRO AGOLLI DEVIENT PRÉSIDENT DE L'UNION DES ÉCRIVAINS ET DES ARTISTES

Lors du IVe Plénum du Comité Central du Parti du Travail de l'Albanie, qui s'est tenu du 26 au 28 juin 1973, dans son rapport, Hoxha insista sur la plateforme "Approfondissons la lutte idéologique contre les influences étrangères et les attitudes libérales à leur égard". Sur le fil de la critique, non seulement les soi-disant influences étrangères et les attitudes libérales furent mises en cause, mais la conduite de Fadil Paçrami et de Todi Lubonja fut spécifiquement désignée comme une activité hostile. Le premier, en tant que secrétaire du comité du Parti pour Tirana et pour le contenu de ses drames, le second pour l'esprit de concessions qu'il diffusait au sein du collectif de la Radio-Télévision.

Selon Enver Hoxha, ces deux-là, ainsi que d'autres associés, dans la littérature et les arts, sous le prétexte de la lutte contre le conservatisme, avaient tenté d'ouvrir la voie au libéralisme, cherchant à éloigner la littérature et les arts du chemin du réalisme socialiste.

Lors du plénum, une liste interminable de noms fut mise en avant comme responsables de cette position, qualifiée d'antiparti, mais parmi eux ne figurait pas une plume telle que Dritëro Agolli. En effet, ce dernier fut immédiatement nommé président de l'Union des Écrivains et Artistes, remplaçant l'écrivain et chercheur Dhimitër Shuteriqi, critiqué pour son libéralisme.

Dans son nouveau poste, Agolli dénonça de nombreux auteurs qu'il ne considérait pas en accord avec la ligne d'Enver Hoxha.

Ismail Kadare ne fut pas non plus réprimandé lors du Quatrième plénum.

D'ailleurs, ce dernier était très actif dans le soutien à la ligne politique défendue par Hoxha.

À Berat, j'attendais que le secrétaire du comité de district, Gaqo Nesho, donne l'ordre de me punir, mais rien

ne se produisit. Cela non pas parce que son fils, Agim, était également un participant actif au débat libéral le plus visible en ville, au cinéma, mais à cause de sa propre épouse, la sœur d'Alqi Kondi. Tana était une femme d'esprit moderne.

Voici pourquoi il me semblait que je passerais un été tranquille, voire toute l'automne de l'année 1973. Ainsi, cela s'est avéré être le cas.

Le 25 octobre, ces mots furent inscrits dans mon profil en tant qu'enseignant :

"Ylli Polovina est professeur de littérature au lycée général 'B.D.Karburnara' depuis janvier 1970.

C'est un enseignant bien préparé sur le plan éducatif, ce qui se reflète dans la qualité de l'enseignement de la littérature à l'école."

En tant que jeune enseignant, il a travaillé à mettre en œuvre les décisions du Plénum du 8e Comité Central du Parti du Travail d'Albanie pour la révolution de l'école.

C'est un enseignant assidu qui sait bien allier les trois composantes de l'école. Dans ses cours, il crée des concepts justes chez les élèves sur l'art du réalisme socialiste, dans le travail productif, il possède les caractéristiques d'un ouvrier conscient, et dans les chorales militaires, il est un officier bien préparé, exigeant et persévérant dans l'acquisition de l'art militaire.

Il a établi des relations justes avec les élèves en créant un collectif sain, et il jouit du respect de ses collègues et des parents.

Ylli s'efforce de promouvoir l'élévation idéologique, développe la critique et l'autocritique, discute et engage le débat sur le développement des initiatives et des mouvements révolutionnaires qui se prennent à l'école.

Il aide l'organisation du parti et la direction dans l'éducation extrascolaire de la jeunesse, et a été élu vice-secrétaire de la jeunesse de l'école, une responsabilité qu'il justifie. Il a créé un large cercle littéraire au sein de l'école.

Mais le camarade Ylli devait lutter davantage contre les influences étrangères qui se manifestaient chez nos jeunes, étant donné son rôle de vice-secrétaire de la jeunesse de l'école.

De plus, Ylli doit avoir plus d'initiative pour écrire et ne pas craindre la critique littéraire.

KADARE ÉCRIT DANS "LA VOIX DU PEUPLE"

Le 13 janvier 1974, Ismail Kadare publia dans le quotidien du Parti du Travail d'Albanie "La Voix du Peuple" l'article "Le réalisme socialiste - le grand art de la révolution".

Le texte complet:

"Notre littérature de réalisme socialiste a hérité comme le trésor le plus précieux de ce lien, l'enrichissant et l'élevant à un niveau supérieur avec les idées de la révolution et du communisme.

Le parti pris prolétarien de notre littérature de réalisme socialiste est l'expression la plus élevée de son lien complet, comme jamais auparavant, avec le destin du peuple.

Nous, tous les écrivains du réalisme socialiste, ont une grande responsabilité de préserver intact ce trésor spirituel inestimable.

Au cours de ses trente années d'existence, notre nouvelle littérature de réalisme socialiste a connu des succès et de grandes joies.

Mise sans aucune réserve au service de la révolution, à la fois communiste et nationale, elle a réglé une fois pour toutes ses comptes avec toute la rouille séculaire de l'art féodal – bourgeois, avec le mysticisme, l'irréalisme, le sentimentalisme, le boulevardisme, avec les histoires illusoires des filles des pauvres avec des "princes bleus".

Si nous devons chercher deux mots qui résumeraient le plus clairement l'essence de toute cette multitude d'ismes de cette flore contemporaine empoisonnée bourgeoise et révisionniste, ces mots seraient "séparation du peuple".

Cet événement est l'objectif commun.

En lien avec cela, il y a les efforts pour la dissolution du temps dans l'œuvre littéraire, pour la destruction des lois de la composition, de la syntaxe et enfin de la langue.

(L'un des principaux décadents, Joyce, a tenté, par exemple, de créer une œuvre à lui – la langue de l'eau et du vent).

Même dans les cas où les décadents acceptent l'homme dans leurs œuvres, celui-ci n'est pas un homme au sens normal du terme.

Plus qu'un homme, il est un substitut de lui-même, un être biologique, en dehors du temps, de l'espace et de la société. C'est précisément un tel homme que le décadentisme s'efforce de faire devenir le héros typique de son époque.

"L'homme sans qualités" est le titre du roman volumineux de Myzili, l'un des catéchismes du décadentisme moderne. Il est bien connu que l'homme qui n'appartient à aucune société perd son identité et devient ainsi un masque.

Pour de tels masques, le réaction mondial a grand besoin aujourd'hui.

Ainsi, l'art bourgeois s'efforce aujourd'hui de créer un nouveau modèle d'anti-héros, un outsider, comme on l'appelle en Occident.

Cet outsider, qui remplit les livres, les scènes et les films du monde bourgeois et révisionniste, incarne la fuite de notre monde, le déserteur honteux de l'époque.

Il n'est pas une invention nouvelle, au contraire, ses racines doivent être cherchées profondément dans la Bible et le Coran, ces puits inépuisables d'idées réactionnaires.

Ce n'est pas un hasard si l'un des idéologues bourgeois d'aujourd'hui a écrit: «L'individu commence ce long chemin comme un outsider et le terminera, peut-être, comme un saint».

Les hipsters d'aujourd'hui, les outsiders, les anti-héros de Camus ou de Beckett, ne sont rien d'autre que des modifications des saints à barbes qui erraient déjà il y a 2000 ans et plus à travers les déserts.

Lors du quatrième plénum du Comité central du Parti, le camarade Enver, d'une manière profondément marxiste,

a déchiffré l'essence véritablement conservatrice de la bourgeoisie et du révisionniste d'aujourd'hui.

«Un caractère conservateur – dit le camarade Enver – est présent non seulement dans les idéologies anciennes qui viennent des profondeurs des siècles, mais aussi dans l'idéologie et la culture bourgeoises révisionnistes dégénérées d'aujourd'hui, tout leur libéralisme et leur modernisme».

En appliquant la thèse du camarade Enver dans le domaine de la littérature et des arts, il n'est pas difficile de discerner à notre époque l'alliance sacrée du conservatisme le plus acharné avec le modernisme le plus débridé.

Rappelons quelques faits de l'histoire de notre littérature.

Qui a été le plus grand conservateur des lettres albanaises et non seulement des lettres, mais de toute notre culture ? La réponse est claire pour tous: ce conservateur a été Gjergj Fishta.

Fanatique acharné, idéalisateur de tout ce qui est patriarcal, apologiste de la foi, des institutions médiévales, hymnisateur du primitivisme, ennemi farouche de tout progrès – tel est le portrait de cet écrivain prêtre.

Cependant, d'un autre côté, si nous posons la question de qui a été le plus grand libéral de notre littérature, la réponse est la même : encore Gjergj Fishta.

Filoitalien incontrôlable, agent du Vatican, émissaire de l'occupation fasciste, partisan de la dénationalisation et de la romanisation de notre culture. ...

Le même exemple nous est donné par la figure de l'écrivain fasciste Ernest Koliqi.

Son conservatisme extrême ne l'a pas empêché d'exploiter dans son œuvre réactionnaire une théorie si précieuse pour le modernisme d'aujourd'hui, le freudisme.

Il n'est pas surprenant que le pseudo-écrivain et ennemi du parti Fadil Paçrami laissait ses pseudodrames remplis d'ombres et non de personnes.

Il n'est pas surprenant qu'avec Todi Lubonjën, ils étaient des adversaires acharnés du caractère national dans nos arts.

En poésie, F. Paçrami détestait la figure des pères, en sculpture celle de la mère, en prose il méprisait les vieilles femmes shamizeza.

Il était horrifié par la figure de Skanderbeg plus qu'un pacha turc.

Ainsi, il ne pouvait supporter rien qui ait un lien avec les fondements du peuple et de la nation. De ce point de vue, il rappelait ces pseudo-savants du Royaume de Laputa, dont Swift raconte qu'ils cherchaient à inventer une méthode pour commencer à construire des maisons par le toit.

Le droitisme de T. Lubonjës et F. Paçramit, le cosmopolitisme, la haine du folklore et l'antialbanisme qu'ils incarnent, ont une fois de plus démontré que la lutte des classes dans le domaine de la littérature et des arts est vivante et le restera encore longtemps.

En tant que partie intégrante du mécanisme de la révolution, le réalisme socialiste a eu, a et aura les mêmes ennemis que la révolution.

Leur fureur, les éclairs qu'ils lancent sur lui, ne montrent rien d'autre que sa puissance et son danger pour les classes dominantes.

Le réalisme socialiste, en tant que fruit de la révolution, jouit de la même liberté que celle du révolutionnaire. Il ne se soumet pas aux canons, aux règles et aux dogmes, comme le prétendent ses ennemis déclarés ou ses faux amis.

Il obéit uniquement aux lois de la révolution, les reconnaît et les respecte, et c'est précisément là que réside non pas sa faiblesse et sa brièveté, mais au contraire sa force et son immortalité.

Parfois, nous, les écrivains et artistes du réalisme socialiste, ne reconnaissons pas ou ne savons pas exploiter les possibilités illimitées de cet art.

En rejetant catégoriquement la théorie du "réalisme sans but" du révisionniste français Roger Garaudy, qui vise à intégrer une part de décadentisme dans le réalisme socialiste, nous sommes également opposés aux limitations artificielles du champ d'action de l'art nouveau de la classe ouvrière.

Le réalisme socialiste possède une telle force intérieure qu'il est capable d'explorer en son sein tous les thèmes, allant de la révolution prolétarienne jusqu'aux légendes les plus profondes des siècles.

Il est en mesure de réexaminer et de réinterpréter artistiquement le monde entier, depuis le siège de Troie...

L'époque du capitalisme est à son déclin et le ton de l'art mondial, ses sommets, ne seront pas donnés par la bourgeoisie, mais par la classe ouvrière dans les années à venir.

Le réalisme socialiste est encore dans ses premières décennies. Dans les années à venir, il resserrera de plus en plus l'empire culturel bourgeois – révisionniste, jusqu'à finalement l'encercler.

Notre nouvelle littérature albanaise, en raison de la position de pointe du parti et de notre pays dans la lutte contre le vieux monde dans le cadre de l'art mondial communiste, occupe aujourd'hui une position privilégiée et dispose d'opportunités illimitées pour de grandes œuvres.

XHEMAL ARANITASI RUINE MA BIOGRAPHIE

En mars 1974, Avenir Aleksi a été transféré à Tirana pour travailler dans une institution importante et un jour, il m'informe qu'en me connaissant comme polyglotte, y compris en français, il avait proposé que je sois nommé à l'ambassade albanaise à Paris.

Quelques jours plus tard, la précision est arrivée: étant donné que je connaissais la langue russe, on me proposerait un poste à notre ambassade en Bulgarie.

Avenir a ajouté que pour que ce mouvement soit approuvé, je devais être marié. À l'époque, les célibataires n'étaient pas nommés dans les représentations diplomatiques albanaises.

Alors que je réfléchissais à la solution d'un engagement, un renseignement est sorti du département des Affaires Intérieures à Berat, indiquant que pour des raisons biographiques, je ne pouvais pas être nommé du tout à l'ambassade.

Celui qui ruinait ma biographie était Xhemal Aranitasi.

Ifetja, la femme de Xhemali, était la sœur de Vezires et de Ruzhdiu, enfants de Shuaip Polovinës, notre arrière-grand-père, qui, après la mort de sa première femme, s'était remarié avec une seconde.

INFORMATIONS SUR L'ACTIVITÉ DU RENSEIGNEMENT ET DU CONTRE-ESPIONNAGE FRANÇAIS

Le 13 juillet 1974, sous le numéro de protocole 1202, le directeur de la Direction des Renseignements Intérieurs du Ministère de l'Intérieur, Jonuz Mersini, a rédigé "Informations sur l'activité du renseignement et du contre-espionnage français concernant les étudiants et les citoyens se rendant en France".

Texte complet:

"La France accorde aujourd'hui une grande importance à l'expansion de la langue et, à travers elle, à la diffusion de la culture à ses fins.

Pour cela, elle accepte la réalisation d'études par des étudiants étrangers en France ainsi que l'envoi de professeurs de langue dans divers pays.

Grâce à ce travail culturel, les organes de renseignement et de contre-espionnage mènent une vaste activité opérationnelle et de renseignement parmi les étudiants étrangers qui étudient en France.

Cette activité est réalisée sous couverture au sein des agences et institutions étatiques qui s'occupent directement de ces questions.

Des centres tels que:

CRUS - "Centre Régional des Études Régionales et Scolaires". Cela s'occupe des problèmes des étudiants étrangers. À chaque étudiant ici, un dossier personnel est ouvert.

CRUS est divisé en directions et en sections différentes, comme la section de l'Europe de l'Est et des pays d'Asie (où se trouve également notre pays), la section de l'Europe de l'Ouest, la section des pays d'Afrique, d'Amérique Latine et des pays arabes.

Pour le traitement des étudiants, on utilise principalement l'agence mise en place parmi les étudiants français qui contactent les étudiants étrangers, et qui, lors des

conversations, exploitent également leurs informations, ainsi que leurs études dans le but d'attirer à la coopération.

De plus, les organes de contre-espionnage français ont établi leur agence dans les internats, dans les bibliothèques, où ils suivent toute l'activité des étudiants étrangers, ont organisé des écoutes téléphoniques, etc.

Pour leur utilisation informative, ils emploient différentes formes, parmi lesquelles:

- de temps à autre, des invitations sont adressées aux étudiants pour fréquenter des familles françaises, où, prétendument, des ambiances familiales chaleureuses sont créées pour les étudiants et, en même temps, des discussions se déroulent selon les intérêts du maître de maison.

- des discussions sont organisées sur diverses questions, où chaque étudiant doit aborder la pratique de son pays sur ces sujets.

- les étudiants sont chargés de thèmes de diplôme ou d'étude concernant diverses problématiques de leurs pays, qui sont exploités par les organismes concernés à des fins informatives, etc.

En plus de cette activité visant à collecter des données sur différents pays du monde par une utilisation soigneuse de celles-ci, les organismes français s'efforcent également d'organiser une large activité opérationnelle.

Ainsi, ils cherchent souvent, par l'intermédiaire de leur agence, à encourager les relations des étudiants étrangers avec les femmes françaises, à favoriser les mariages avec elles, à organiser des soirées dansantes fréquentes, des voyages divers, etc.

Ils font une grande propagande pour la France comme «le pays de la liberté et de l'abondance», afin de créer chez les étudiants non formés une confusion idéologique et une dégénérescence morale.

À travers le programme éducatif, ils diffusent les courants décadents bourgeois de notre époque et, dans les

analyses qui en découlent, il est exigé que les étudiants expriment obligatoirement leurs opinions.

Par le biais de diverses actions, ils s'efforcent de créer des situations compromettantes pour eux, que ce soit en les mettant en contact avec des fugitifs ou en les poussant vers une vie de débauche, en établissant des liens avec l'émigration économique, etc.

Tout cela montre que les organes français de renseignement et de contre-espionnage ne restent pas inactifs face à nos étudiants et aux citoyens qui partent en mission.

Mais ici, ils agissent avec prudence en raison des conjonctures des relations avec notre pays et il se peut que, dans une situation donnée, ils passent à des actions provocatrices concrètes.

PAR LE NUMÉRO DE PROTOCOLE 1340

Le 14 septembre 1974, par le numéro de protocole 1340, l'ambassadeur albanais à Rome, Pirro Koçi, a envoyé un radiogramme à Misto Treska, dans lequel il était notamment écrit:

«Attendez qu'on lui envoie la préface que Kadare a promise pour la publication de ses poèmes, qu'il a prêté et que, selon lui, plusieurs maisons d'édition lui ont demandée.

Nous prions de pousser Ismail à l'écrire rapidement et à l'envoyer dès que possible.»

**"LE DISCOURS D'ENVER HOXHA DU
3 OCTOBRE 1974
POÉSIE D'ISMAIL KADARE**

Ses mots s'envolent loin, flottent dans l'éther,
Où les hivers sur les toits des États se déploient
partout,

Où sous les grands nuages, monuments et coupoles
s'élèvent

Colonnes avec des mots latins et des hiéroglyphes
gravés dessus

Bronx et rituels parlementaires, formules pompeuses,
Mots tonitruants pour la liberté, résonnants et grands,
Mais malgré toutes les coupoles ou l'écho solennel du
bronze

Le monde a l'indépendance plus rare que l'uranium

Ainsi quand un mot vivant pour elle

Se fraie un chemin parmi les sarcophages de la mort,

Un mot vivant pour la liberté,

Le monde tend l'oreille en écoute.

Ainsi quand, au milieu du ciel mémorial de cet
automne

Les mots d'Enver Hoxha se rencontrent,

Les tonnerres s'écartent avec respect.

Le 3 octobre 1974, Enver Hoxha avait tenu une
réunion électorale avec les électeurs de sa circonscription
n°209 à Tirana. Le long discours fut publié le lendemain
dans le journal "La Voix du Peuple".

Hoxha commençait sa rhétorique par les mots:

"Je vous remercie d'avoir désigné comme candidat au
Parlement Populaire moi, le soldat du Parti, votre fils et
frère, et je vous assure que je servirai le Parti et le peuple
tant que je vivrai.

Tout ce que nous faisons ensemble, nous le devons
entièrement au Parti, à sa ligne juste marxiste-léniniste,

qui est à la base de toutes les victoires et qui constitue la garantie de l'avenir socialiste de notre pays."

....

Les élections pour les députés à l'Assemblée Populaire se sont déroulées ces jours-là, le 6 octobre 1974.

À Tirana, ont été élus Enver Hoxha,
Ismail Kadare,
Manush Myftiu,
Mehmet Shehu,
le compositeur Nikolla Zoraqi,
l'historien Stefanaq Pollo,
la jeune politicienne Themie Thomai,
la ballerine Zoica Haxho, etc.

CARACTÉRISTIQUE DE MON NOM DU 18 OCTOBRE 1974

Parmi d'autres, on y a noté ces mots:

"Ylli s'efforce de promouvoir l'élévation idéologique et professionnelle, développe la critique et l'autocritique. Il est candidat de l'Union des Écrivains et Artistes d'Albanie, a publié des recueils de poèmes, des reportages, etc.

C'est une personne accessible, ses collègues lui témoignent du respect, en tant qu'enseignant, il est compétent et prometteur pour l'avenir.

Pour l'enseignant Ylli Polovina, le collectif et l'organisation de base ont les remarques suivantes:

Il a montré peu de préoccupation pour l'augmentation et le renforcement de la base matérielle, le cabinet de littérature n'était pas prêt pour le début de l'année scolaire.

L'organisation de la jeunesse devait travailler davantage, car il y a une baisse dans ce domaine, pour approfondir les initiatives révolutionnaires de la jeunesse dans la lutte contre les influences étrangères, surtout après le Plénum 4 du Comité Central du Parti du Travail d'Albanie.

Il y a une interprétation incorrecte de l'utilisation de la note, en l'utilisant comme un outil de pression et de tendance. Il y a des manifestations d'intellectualisme. Il faut approfondir davantage les problèmes idéologiques, car il existe des cas de maturité politique et idéologique insuffisante.

Ylli a toutes les possibilités de se former en tant que futur enseignant.

Le collectif pédagogique n'est pas d'accord pour qu'il quitte l'école secondaire.

L'organisation du parti considère comme subjective l'opinion du collectif et nécessaire le transfert du camarade Ylli dans une autre école: cela l'aidera dans la perspective.

SIX JOURS PLUS TARD

Le 24 octobre 1974, cette caractéristique dans ses dernières lignes jugeait que "le Bureau du Comité Exécutif. Le Conseil Populaire du district de Berat, lors de sa réunion du 25/10/1974, a approuvé que le camarade Ylli Polovina, enseignant à l'école secondaire générale avec interruption de travail à Berat, soit transféré enseignant à l'école primaire de Tërpan.

Berat, le 24/10/1974

Approuvé enseignant à l'école primaire de Tërpan par décision n° 17, en date du 25 octobre 1974.

Le Secrétaire Shkëlqim Gjergjani.

COMMENCE LA PÉRIODE DE LA PATIENCE: TËRPAÑ

Ma punition étatique était très sévère, avec des violations légales.

J'avais obtenu mon diplôme à l'Université de Tirana et, selon la loi, je ne pouvais être nommé dans toutes les circonstances qu'en tant que professeur de l'école secondaire.

Pourtant, on m'a affecté à une école de huit ans.

Pas même à Berat, ni dans l'une des petites villes de sa périphérie, mais dans un village très reculé et éloigné en montagne nommé Tërpan.

Qui, en slave, selon moi, depuis l'époque de l'occupation bulgare à la fin du premier millénaire, voulait dire Tërpanie.

En albanais: Durim.

La saison de la patience avait commencé dans ma vie. Ce que j'appelais pour moi la période de Tërpan.

Le temps de la grande épreuve en tant que caractère humain et également en tant que créateur littéraire.

VA REMPLACER L'ENSEIGNANTE GJYZLEMINÉ POLOVINA, LA SŒUR DE SHABAN POLOVINA

L'une des traces de la présence de notre famille dans la région de Tërpan est celle de notre grand-père paternel, Isan Polovina, qui fut touché presque un an par la réforme agraire, le partage des terres.

Une autre impression était une circonstance que je note selon le récit que fait le professeur Adem Salillari dans son livre "Treva e Tërpanit", publié en 2004.

Le chapitre s'intitule "Des impressions d'un enseignant". Il s'appelle Ferik Veliu.

Selon lui, "Peu après avoir terminé le lycée de Tirana en juin 1948, je retourne à Paraspuar. J'ai fait la moitié de mes études secondaires à Berat et l'autre moitié à Tirana au lycée 'Naim Frashëri'. Je vais par hasard à Berat et rencontre Ismail Shehu de Vëndresha de Skrapar, un camarade de classe des années 1934-36 où je vivais dans la tekke de Therepelit. Il m'a dit qu'à Tozhar, une école primaire avec quatre classes avait ouvert. Va remplacer l'enseignante Gjyzlemine Polovina, la sœur de Shaban Polovina. Ainsi, je fus nommé enseignant dans cette école où j'ai travaillé durant les années 1948-49.

Gjyzlemine était ma tante et Shabani mon père.

DORMIR À CÔTÉ DU MARÉCHAL-FERRANT DU VILLAGE

Le 1er novembre 1974, je partis pour Tërpan. Je n'avais jamais été dans ce village, que l'on atteignait après une heure et demie de route depuis le Pont de Goricë.

J'avais entendu dire que la route, pavée de gravier depuis l'époque de la guerre italo-grecque, était remplie de trous et qu'un voyage sur celle-ci était déconseillé par les médecins de Berat pour éviter de provoquer des calculs rénaux.

En attendant ce matin-là, encore dans l'obscurité, le seul bus urbain, un "Zis" à touristes, conduit par le chauffeur Lili, j'appris des passagers que c'était aussi une route déserte. À peine trois ou quatre voitures y circulaient par jour.

Il était impossible d'aller et de revenir chez soi chaque jour. Il fallait dormir à Tërpan.

Quoi qu'il en soit, je m'étais retardé ce matin-là et vers neuf heures, j'arrivai à Tërpan et me présentai au directeur de l'école, Flamur Spahiu.

Il me fit visiter la chambre où je devais dormir, une pièce où il avait également séjourné. Il ne s'agissait pas du tout d'une chambre normale, mais d'une partie d'un bâtiment étroit et bas, construit en pierre.

La chambre était très basse et ma tête frôlait presque l'ampoule électrique.

À côté, travaillait le sellier de Tërpani, Murat Mema. Il était originaire de Paraspuari.

Plus loin se trouvait une chambre où se trouvait le mécanicien de la coopérative. Il s'appelait Xhevair Nazo. Il venait de Luçka e Tozharit.

Daut Llapri, l'un de mes élèves avec qui je nouerais des liens étroits, un demi-siècle plus tard, en décembre 2024, me raconterait que le sellier Murat était encore en vie,

atteignant l'âge de 102 ans. Il habitait sur une colline d'oliviers en contrebas de Zhitomi, près de Berat.

Ce 1er novembre 1974, le collectif de l'école m'accueillit sans laisser entendre qu'il savait que j'étais là en tant que puni politiquement. En particulier, le professeur local Dule Llapri ainsi que l'arrivant du sud, Spiro Gjini, avec sa femme, Bisera, se montrèrent très chaleureux.

Flamur Spahiu me dit qu'en plus des matières pour le cycle supérieur de l'école de huit ans, où je recevais un salaire de 7050 lekë, je donnerais gratuitement deux ou trois matières à l'école secondaire agricole du soir.

À l'approche du crépuscule de ce jour-là, après une longue attente, un camion fut enfin trouvé et, monté à bord, je pris la route du retour vers Berat. De la fatigue et du choc, j'avais des nausées et, lorsque j'arrivai enfin chez moi, je me mis à pleurer de désespoir.

Le réveil du matin était à nouveau sans l'aube, et j'étais déjà préparé spirituellement à passer toute la semaine à Tërpan. J'avais emporté avec moi le sac en cuir avec lequel, rempli de livres ou de cahiers corrigés, j'allais au lycée.

Ce luxe intellectuel ne m'était plus nécessaire. J'ai découvert que le sac contenait un pain entier de blé coûtant quarante lek. Pour échapper au pain de maïs servi à la cantine de la coopérative, il me serait indispensable pour toute la semaine.

UNE RÉUNION DE NEUF HEURES SANS INTERRUPTION

J'ai décidé de m'habituer à la longue attente à Tërpan, mais je ne voulais absolument pas me soumettre à ma condamnation. C'est pourquoi j'ai laissé mon esprit rebelle éclater au sein du lycée "Babë Dudë Karbunara".

J'ai écrit une lettre de protestation. Elle a provoqué des troubles et, dans un premier temps, une réponse a été émise par le comité de la jeunesse de l'école, qui rejetait mon interprétation des événements. Pendant ce temps, mes deux parents souffraient énormément de ma chute de la renommée d'un poète avec un livre publié à celle d'un homme complètement périphérique et banni de la ville.

La première semaine de novembre 1974 n'était pas encore écoulée lorsque l'on m'a informé que je devais me présenter au lycée pour une réunion du personnel. Celle-ci a eu lieu immédiatement après midi et, dans son présidium, se trouvait même le vice-président du Comité Exécutif du district, Kola Stavri. Il a immédiatement pris la direction de la réunion: ma soumission à la décision officielle de transfert à Tërpan.

J'ai pris la parole plusieurs fois, et même une fois, j'ai raconté que dans l'école primaire du village, j'avais vu une fille pieds nus. Le fait était vrai et la scène m'avait profondément troublé, mais le présidium de la réunion a voulu cela et m'a sévèrement réprimandé en disant que je ne connaissais pas la vie et que j'inventais des choses.

Cependant, ce n'était pas avec cet esprit que beaucoup de professeurs du lycée se comportaient, et même la professeure d'anglais, Donika Bushi, était très combative en ma défense.

Pour affaiblir cette position du collectif, le vice-président du Comité n'a accordé aucune pause à la réunion. Elle a duré pas moins de neuf heures. Il y avait vraiment une atmosphère de répression. Dans la nuit tardive, je suis rentré chez moi. Seul. Je ne me sentais pas

abattu. En fait, je ressentais de l'euphorie. Je ne m'étais pas rendu.

Ce trajet d'un demi-heure de l'immeuble du lycée dans la partie orientale de la ville jusqu'à ma maison dans la partie occidentale de Berat, dans le quartier "Murat Çelebi", il y avait une telle tranquillité que, pour la première fois, je me suis aventuré à penser que toute cette rancœur à mon égard pouvait être influencée indirectement par la lettre que j'avais envoyée à Ramiz Alia le 28 juin 1971.

Lorsque je suis rentré chez moi avec ce que j'avais raconté sur la réunion, j'ai apaisé l'angoisse de mes deux parents. Je dormirais quelques heures pour repartir le lendemain à l'aube en direction de Qafa e Llaprit, le lointain village au nom bulgare de Durim.

LA SOURCE À FAIBLE DÉBIT

Dans le village, il n'y avait pas d'eau potable. Une source modeste se trouvait en contrebas du ruisseau, à droite de l'école et au bout de la caserne militaire. L'endroit s'appelait Gorica e Sulos.

Là, ils avaient placé une feuille de lofate et l'eau s'écoulait goutte à goutte. C'était un grand souci de remplir un récipient et de le porter ensuite en haut, jusqu'à la gorge de Llapri. C'était difficile car le chemin pour descendre était une pente raide, tout comme la montée avec le récipient d'eau à la main.

Dans la demi-chambre où je dormais avec le directeur, à l'arrière du bâtiment, il y avait un muslluk. Avec cette eau rare, nous nous lavions les mains et le visage. Le muslluk était rempli chaque jour par un jeune homme qui venait de Gorica e Sulos, le petit frère de notre collègue, le professeur Dule, Daut Llapri.

Celui-ci allait devenir mon élève le plus cher.

Pour se laver, les habitants utilisaient l'eau du réservoir. Avant qu'il ne soit construit, il y avait un champ. C'était la terre de Nuredin Llapri. Elle était remplie d'arbres, de pommiers noirs et de noyers, ainsi que de figuiers et de vignes. L'eau jaillissait de partout. Le réservoir fut construit là parce qu'il se remplissait sans cesse avec de l'eau courante.

Près de l'hôpital, qui se trouvait sur la colline des acacias, à côté du réservoir, il y avait une chambre avec toutes les commodités: du bois pour se chauffer et quelques baignoires remplies d'eau chaude pour les malades hospitalisés ou ceux qui étaient visités par le médecin. Cela était nécessaire pour les femmes, et elles étaient remplies chaque jour avec de l'eau prise à Gorica de Sulo par l'employée âgée, mais très robuste physiquement, Xykja.

LA MER DES ANCIENNES DENOMINATIONS BULGARES

Partout autour, jusqu'aux quatre coins les plus éloignés de l'horizon, surtout vers le sud de l'Albanie, les dénominations bulgares étaient omniprésentes.

Le nom même de Berat provenait de Bjellij Grad, la Ville Blanche.

Sur le territoire où j'étais désormais venu pour poursuivre ma carrière d'enseignant, il n'y avait pas que le nom Tërpan qui était slave, mais aussi le village de Teman, qui selon moi voulait dire Tjomnij, sombre, sans soleil. Il se trouvait dans un espace étroit, où seule une petite partie du ciel était visible.

Le village en contrebas, Tozhari, venait de Tozhje, qui selon moi signifiait aussi "comme Temani". Ce hameau avait également au-dessus de lui une portion de ciel rétrécie. C'était une terre fertile, mais qui recevait chaleur de quelques heures de soleil par jour.

Plus loin, en montant dans la montagne se trouvait le village de Vokopolë, un nom qui dérivait de Vollkoje Polje, le Champ des Loups. Sur le chemin venant de Berat se trouvaient deux villages nommés Zhitom (le Grand et le Petit), en bulgare, selon moi. Au sens de lieu habité, d'habitation.

Même mon nom de famille, Polovina, je le montrais aux élèves curieux, qui voulait dire la moitié, venait du nom d'un grand village adjacent à Kuçova, à vol d'oiseau à sept-huit kilomètres de Berat. Dans mon récit, j'avais souligné aux élèves que ces dénominations slavo-bulgares s'étaient enracinées il y a mille ans.

Par ailleurs, selon le livre "Treva e Tërpanit" («La région de Tërpani») écrit par le Professeur Adem Salillari, "Le nom Tërpan semble avoir pour origine un mot slave qui signifie terre non cultivée, friche."

TROIS CHERS COLLÈGUES

Dès les premiers jours de son arrivée à Tërpan, la chaleur de trois collègues de l'école s'est immédiatement fait sentir: Dule Llapri, Spiro Gjini et Beniamin Haznedari.

Beniamin était un ancien citoyen de Berat, son père étant responsable de la route reliant Berat à Tërpan. Il la contrôlait jour après jour, pour atténuer ses nids-de-poule et entretenir les canaux d'évacuation des eaux pluviales.

Spiro Gjini avait terminé l'école pédagogique à Gjirokastër, où il avait été footballeur avec l'équipe de la ville. Il avait 35 ans et était marié à la Bisera. Ils étaient les parents de trois filles et avaient ardemment souhaité la naissance d'un garçon. Lola était la troisième fille, tandis que Brikena était très belle.

Spiro avait des yeux bleus et chaleureux. Il avait un grand front et des cheveux presque mi-longs. Il était très ironique et aimait jouer avec les mots. Il portait un pardessus de couleur marron et un pantalon simple. Autant qu'on se souvienne, il n'avait jamais mis de cravate. Il fumait des cigarettes toute la journée. Il mangeait un plat entier de salade verte.

Avec Bisera, ils étaient un refuge pour les amis.

Dule Llapri était véritablement un autochtone.

Sa famille était arrivée à Tërpan de nombreuses années avant Ali Pasha de Tepelena. Il avait hérité son nom du nom du col. Tous les autres habitants, qui étaient très peu nombreux, étaient Llapri, mais n'avaient aucun lien de parenté entre eux.

Lorsque le mari d'Urma, la mère d'Avniu, fut tué, Nuredin Llapri, le père futur de Dules, était également présent. Ils faisaient paître le bétail. En haut du col de la montagne, deux Allemands apparurent et ouvrirent le feu avec une mitrailleuse. Nuredin avait une mule et se cacha dans un buisson. Le mari d'Urma fut touché par une balle au ventre. Les deux Allemands arrivèrent et poussèrent le

mort avec un bâton. C'était un véritable carnage. Ils prirent tout le bétail, certains furent abattus et d'autres furent tondus.

C'était en mai 1944, lors du Congrès de Përmet. Urma resta avec quatre orphelins.

Selon le récit de Nuredin Llapri, «Nous avons passé un certain temps sur un col de montagne, où nous ne cuisinions que du boulgour sur le feu. Les moulins étaient bloqués, nous battions le blé avec un bâton et le moulions avec une meule.

Quand je suis arrivé, Llapri était complètement brûlé. J'ai passé un certain temps seul près d'un feu, puis j'ai construit une cabane en paille.

Mon mariage s'est fait avec une lampe à huile au-dessus de ma tête, seulement dans cette cabane en paille. Je n'avais pas beaucoup d'amis, il y en avait une dizaine cette nuit-là. Nous n'avions pas de vêtements, seulement quelques-uns brûlés et quelques autres pourris que les marchands avaient mis dans la terre là-bas à Berat. J'ai servi aux gens un peu de café d'orge. Le imam est aussi venu. Ils voulaient me mettre dans le gherdek. Il m'a retenu une heure à la porte, il m'a chanté des versets du Coran. J'avais peu de bétail. J'ai étendu un tapis de roseaux.

La mariée, Drita, a été amenée par deux hommes à cheval, ils la tenaient par le bras. Ils ne pouvaient pas la porter sur une mule car elle donnait naissance à une fille. Ils attachaient au cheval un foulard rouge et un blanc, ces foulards étaient pris immédiatement celui qui l'accompagnait. Le cheval utilisé appartenait à un major à la retraite, qui le prêtait pour ce travail contre de l'argent. Puis il le pardonna, le cheval vieillissait.

À la mariée, nous avons donné un pain fait de farine de blé et quelques feuilles d'olivier sur le dessus. Il devait également lever la jambe droite. Le pain était donné par un enfant. La mariée devait faire un don, puis le mari foulait

la mariée du pied droit, il la rencontrait à la porte et lui retirait le voile.

Cette nuit-là, deux partisans sont également venus, leurs fusils accrochés au mur.

"Mort au fascisme" disaient-ils chaque fois qu'ils buvaient de la raki.

DRITA COMME UNE ÉTOILE

Les ancêtres de Dule possédaient toute la montagne de Tërpan, riche en plantes médicinales, surtout en sauge. C'est précisément au Qafë de Llaprit que cette propriété se terminait, laissant la colline suivante à d'autres.

Son père, Nuredini, était un homme sage et ne parlait de personne. On disait que lorsqu'il était jeune, il avait traversé une crise de maladie de terre. Cela avait été causé par le grand froid lorsqu'il avait fait son service militaire à Spaç.

Quant à sa mère, Drita, elle était une étoile en tout. Elle avait un beau front, une légère ride au coin des yeux, et sa bouche était également gracieuse, petite comme une boîte. Quand elle parlait, ses lèvres devenaient très expressives. Elle articulait les mots avec des mouvements si doux, comme si elle embrassait les lèvres de quelqu'un, mais sans aucune sensualité. Elle tressait ses cheveux et les rassemblait avec un foulard blanc. Ses pommettes s'illuminaient facilement, légèrement rehaussées avec charme. Ses dents étaient posées avec beaucoup de soin et ressemblaient à des perles.

Il n'y avait qu'une seule photographie de son apparence, celle de son passeport. Mais cette copie avait été utilisée pour remplir les documents de sa pension. Elle avait aussi une autre photo, mais sa fille l'avait prise, la mettant dans sa maison, près du miroir de l'armoire.

Elle mettait le petit garçon dans le matelas, lui lavait ses vêtements, les séchait et le lendemain, elle l'habillait, car elle avait une paire de vêtements.

Elle avait inscrit 350 jours de travail par an dans la coopérative, en s'occupant de huit âmes. Matin et soir, elle pleurait pour l'un de ses fils, Daut. Celui-ci avait une plaie au torse qui le faisait souffrir.

Pendant la guerre, on apporta à Drita la main d'un homme, car son mari était parti rejoindre Zylyftar Veleshnja pour lui remettre un fusil, et en chemin, les

Italiens l'avaient capturé. Ceux-ci l'avaient attaché à un arbre. Ils l'avaient laissée là pendant cinq jours et nuits, avec le fusil enfoncé sous son aisselle. Le sixième jour, un berger avec des vaches la trouva et la sauva.

Quand on apporta la main à Drita, en souvenir de son compagnon qui n'était plus en vie, elle portait une bague. Drita reconnut qu'elle n'était pas la sienne. Pendant ce temps, Nuredin était allé chez Zylyftari et y avait remis son fusil. Ce dernier donna une lettre à deux partisans et ils l'apportèrent à la maison, à Lučkë, où se trouvaient des muhaxhirë, car Tërpani avait été brûlé. Une grande joie régna chez la famille Llapri. On donna deux moutons (viande rôtie) et dix pains aux deux partisans. Ensuite, ils retournèrent chez Zylyftari. Sur le chemin du retour, avec les ânes, ils apportèrent une lettre de ce dernier, où il se réjouissait que son fils soit rentré à la maison. De même, dans cette lettre, Zylyftar Veleshnja disait de ne pas prendre de partisans car il était fils unique.

POUR UN PLAT DE HARICOTS SANS GRAINS

Dule Llapri avait terminé en 1968 l'Institut de Shkodër et avait été nommé enseignant à Tërpan. Peu de temps après, ils amenèrent à l'école de ce village l'un des enseignants les plus remarquables de Berat, qui était directeur de lycée: Aleko Qano.

Aleko, Beniamin Haznedari et un vétérinaire dormaient ensemble dans une chambre, dans un hangar en planches, construit par l'Entreprise d'État de Construction pour loger les travailleurs qui ouvraient le réservoir en bas de Qafa e Llaprit.

Aleko ne savait pas allumer la lampe (en 1968, Tërpani n'avait pas encore d'électricité), ni nettoyer son verre, ni faire du feu dans le poêle, encore moins. Il s'ennuyait beaucoup de la vie à Tërpan et le comportement des collègues locaux qui essayaient de le garder près d'eux ne le calmait pas. C'est pourquoi un jour, il dit à Dule Llapri: «Nous allons te nommer directeur de l'école». Ainsi, il lui était possible de retourner à Berat.

Mais Dule s'opposa, car il n'avait pas fait son service militaire. Néanmoins, l'organisation de base du parti le proposa comme sous-directeur.

Tërpani n'était pas seulement un endroit difficile et isolé, mais il n'y avait même pas d'eau potable. L'Italie avait de l'eau au sommet de la colline de l'hôpital, car pendant la guerre contre les Grecs, elle avait effectué des analyses et l'avait déclarée impropre à la consommation. Les habitants de Tërpan remplissaient leurs récipients dans le ruisseau, de l'autre côté du commandement du bataillon. En effet, elle n'était pas potable, mais c'était la meilleure de la région.

Un endroit de misère, ou du moins avec cette psychologie, ils survivaient. La coopérative avait une cantine, où ceux qui cuisinaient se relayaient chaque mois, la plupart n'étant pas capables de préparer du pilaf ou un plat de haricots. L'ordre avait été donné que dans

cette cantine, seuls les représentants de la coopérative pouvaient manger, les enseignants non.

Je combinai le pain à quarante lek que j'apportais chaque semaine de Berat avec des œufs frits et une sorte de plat à base de pommes de terre finement râpées, que j'avais inventé moi-même, et je lui donnai même le nom de "tërpanake".

Mais je n'avais pas toujours le temps de cuisiner, car après les cours de l'école de jour, je passais à ceux du soir. Je me souviens qu'une fois, une forte douleur à la tête m'a pris, une souffrance que je n'avais jamais connue auparavant. Lorsque j'ai terminé mes heures à l'école de nuit, je suis allé à la cantine et j'ai prié pour un plat de n'importe quelle sorte de ragoût. Ils n'avaient qu'un bouillon de haricots clair, exactement comme de l'eau bouillante. J'ai commencé à le boire, car la cuillère n'avait rien à prendre là-dedans. Les morceaux étaient très rares.

Pourtant, soudainement, la douleur à ma tête s'est arrêtée. Toute cette agitation venait de la faim.

Il y avait un moyen de salut: le club. Là-bas, il y avait le cuisinier Hiqmeti et nous le supplions, contre un prix pas négligeable, de nous préparer un plat de ragoût.

Ceux qui avaient la malchance de rester à Tërpan le samedi et le dimanche, en particulier les employés du centre de santé, apaisaient leur faim dans cet isolement avec une boîte de sardines achetée au club ou avec du pain de maïs tartiné d'huile et de sel ou de sucre.

C'était une fête s'ils parvenaient à convaincre le magasinier du bataillon, Lames, de leur donner une boîte de viande.

LE PASSION D'APPRENDRE

À Paraspuar, lorsqu'ils construisaient leurs maisons, les habitants avaient découvert des objets très anciens dans le sous-sol: des flèches, des poteries, des briques inscrites. Non seulement ils ne les remettaient pas, mais ils ne les montraient même pas. Ils avaient peur que cela leur retombe dessus s'ils avouaient où précisément ils les avaient trouvés.

Quoi qu'il en soit, le professeur Mondi de géographie, un jeune homme grand, avait appris ce secret de la colline du village de Paraspuar, mais personne, ni de la ville de Berat ni de Tirana, n'est venu en tant qu'archéologue pour fouiller, malgré qu'il les en ait informés.

Paraspuar avait été une forteresse pendant une longue période, un siècle. Avec Çorogjafi, elles formaient les deux hauteurs qui surveillaient le corridor de passage par la route Berat, Drobonik, Zhitom, Tërpan, Paraspuar, Gryka e Selckës, Ballaban, Përmet et Kostur.

Le col de Llapri, la colline qui était appelée Tërpan bien avant que le voyageur turc Evliya Çelebi ne fasse ses deux visites en terre albanaise (1666-1670) et ne cite cet endroit comme un domaine, n'était pas un point stratégique de la région comme l'était Paraspuari.

De même, dans le livre du Professeur Adem Salillari, "La région de Tërpan", il est écrit que "Dans une parcelle à Tozhar appelée Vidhi i Madh, lorsque nous avons commencé à labourer la terre à environ 50 cm avec un tracteur, avec un soc 'Martinel', nous sommes tombés sur un atelier de céramique et des amas de récipients en terre, allant des petites pièces jusqu'à de grands pots pouvant contenir plus d'un quintal de céréales.

Une sculpture en marbre, des pièces de monnaie, etc. ont également été trouvées.

Mais je ne sais pas où elles ont fini."

Plus tard: "Ces faits témoignent d'un développement économique précoce. Ainsi, à Plenckë, Zhitom, Molisht et d'autres villages."

Notons qu'à Drobonik, les ruines d'un château desaretase datant de trois mille ans ont été découvertes, tandis qu'à Zhitom, à trente mètres à droite de la route allant de Berat vers Tërpan et au-delà, des pierres anciennes avec des empreintes d'inscriptions.

HABITANTS D'ESPRIT OUVERT

En 1947, l'école du village a ouvert ses portes avec six salles de classe. Les enseignants avaient leur bureau à l'intérieur de l'école. Ils venaient de Berat, parmi eux Luçi, fils de la célèbre famille de Kalaja, Lefta.

Les élèves n'avaient pas de livres, quatre d'entre eux apprenaient avec une seule méthode de lecture. Ils se réunissaient dans une maison et là, ils étudiaient ensemble. Le soir, les parents venaient les chercher et les emmenaient chez un voisin qui avait une école, en demandant: «A-t-il fait ses leçons ou non?»

L'autre répondait par oui ou par non.

De même, une fois par mois, les parents se rendaient à l'école pour demander comment se déroulaient les études de leurs enfants. Souvent, ils les accompagnaient pour les protéger des dangers, surtout en hiver, car le chemin était bordé de ruisseaux.

Pour les jours de fête, si par exemple l'école comptait 27 élèves, les enseignants envoyaient 140 œufs ou, pour Novruz, quarante épaules de viande.

Le deuxième jour, ces cadeaux étaient transportés dans un sac à Berat. Chaque jour, il y avait une file d'attente pour accueillir l'enseignant dans la famille de chaque élève. Après dix-sept jours, il recevait une maison et cuisinait lui-même.

Pendant ce temps, si l'élève ne travaillait pas, l'enseignant le faisait rester debout ou le frappait avec la paume ou une règle.

DEUX SECRÉTAIRES GÉNÉRAUX: GAQO NESHO ET PIRO GUSHO

La coopérative de Tërpani a été créée en 1957. Au début, parmi les 75 maisons que comptait Tërpani en juillet, 14 furent intégrées, en septembre, le nombre de familles atteignit 20, et à la fin de l'année, il y avait 55 maisons. Jusqu'en 1964, il ne restait qu'une seule famille à collectiviser.

Le four à pain a ouvert en 1969. Cela a été accompagné de soupçons selon lesquels on le vendrait aux gens, en leur faisant croire qu'il s'agissait d'un kilogramme de pain, alors qu'en réalité, cela ne serait que huit cents grammes.

Il arriva qu'en 1974, le four à pain de Tërpani eut un défaut, qui ne pouvait être réparé que sous quinze jours. Cette situation troubla les femmes, qui priaient pour que le défaut soit corrigé le plus rapidement possible. Car pour faire le pain elles-mêmes, elles devaient se lever avant l'aube, ramasser des branches et du bois pour le feu, pétrir la pâte, chauffer la plaque, et ainsi de suite. Ce n'est qu'à neuf heures que le pain était cuit. Voilà pourquoi, sans le four de la coopérative, il y avait de grandes pénuries de main-d'œuvre.

Entre-temps, le bâtiment de l'école de Tërpan a été construit dans les années soixante par les habitants de Gollobordë de la NSHN. Elle comptait quatre classes parallèles et au début, des élèves venaient de tous les villages. L'école secondaire agricole a ouvert ses portes en 1969, permettant ainsi aux cadres qui travaillaient dans la coopérative de poursuivre leurs études. Mais un jour, le premier secrétaire du Parti pour le district, Gaqo Nesho, est venu à Tërpan et a demandé pourquoi cette école agricole fonctionnait le jour. Les gens devaient abandonner leur travail pour y assister, c'est pourquoi, afin que cela ne se reproduise plus, il ordonna qu'elle passe à un système d'enseignement en soirée.

Il y avait aussi un bâtiment à deux étages avec sept chambres revêtues de parquet et des murs en pierre taillée. Il avait été construit par le directeur de l'Entreprise Forestière, Saliko Sulo. Un jour, le premier secrétaire du Parti pour le district, à l'époque Piro Guscho, est venu, et lors de la réunion qu'il a tenue avec le peuple près des acacias, à côté du bâtiment de la Forêt, les gens se sont plaints qu'ils n'avaient ni hôpital ni maternité.

Guscho a posé les yeux sur la villa: «Et ce bâtiment ici?»
On lui a expliqué.

«Demain, qu'il devienne un hôpital!», ordonna-t-il.

Le bâtiment de la Forêt est devenu hôpital dès le lendemain.

AVEC UNE VIE EN DANGER

Aller au début de la semaine et partir à la fin, le lundi et le samedi, n'était pas difficile simplement parce qu'il n'y avait pas de voitures, mais même lorsque l'une d'elles passait sur cette route, nous étions en danger de mort.

La foudre m'a frappé deux fois, la première fois alors que j'étais dans la pièce adjacente à celle du maréchal-ferrant. L'éclair s'est abattu sur la lampe électrique qui était au-dessus de ma tête. Elle a explosé comme une grenade à main, mais les éclats ne m'ont pas atteint dangereusement à la tête.

La deuxième fois, en marchant vers Berat, précisément au Col de Kumbullave, un autre éclair m'a frappé. C'était un frisson dans le corps et la tempête de l'éclair a soulevé ma tente dans les airs comme une plume.

De toute façon, une empreinte plus angoissante m'a laissée dans un autre cas. Nous avons grimpé dans un camion à carrosserie couverte et fermée par une bâche noire. À l'intérieur, c'était une obscurité totale. C'était un temps doux et je n'avais pas enroulé sur ma tête un foulard blanchi, comme je le faisais en hiver. Mais entre-temps, pour échapper à la poussière, je m'étais enveloppé dans une couverture en velours bleu ciel.

En avançant, le camion était secoué par les nids-de-poule et nous nous accrochions tous avec difficulté. J'avais trouvé un coin qui me semblait sûr pour ne pas tomber. La hauteur de la bâche de la carrosserie était presque à la longueur de mon corps et les secousses du camion faisaient que ma tête se heurtait contre une barre de bois.

Ce n'est que lorsque le camion s'est arrêté sous le parapet du Pont de Goricë et que quelques passagers ont levé la bâche pour descendre, que la lumière qui est entrée dans la carrosserie m'a révélé que ma tête, pendant une heure et demie, avait été heurtée contre un gros clou, qui,

par chance, ne m'avait pas transpercé et, par conséquent, ne s'était pas enfoncé profondément dans mon cerveau.

Ces instants de voyages difficiles, nous nous les racontions souvent, nous qualifiant de malchanceux. Un officier de renseignement de l'armée, transféré de Tirana à Tërpan, Alqi Kallço, évoquait un cas où il était descendu à Berat avec des vaches et des veaux. La carrosserie était faite de bouse et de paille jusqu'au milieu du corps. Ensuite, il avait été contraint de se laver dans la rivière avant d'entrer en ville et de passer le week-end à la Maison des Officiers.

Le collègue Beniamin Haznedari racontait qu'il avait rencontré au bout du pont (de Gorica) un chauffeur qui lui avait dit: «Je vais vous prendre car c'est mon devoir, mais laissez-moi d'abord boire un café. »Il avait rempli la carrosserie quelques heures auparavant avec des paniers, qu'il avait chargés à ras bord de fromage et de ricotta. Maintenant, ils étaient vides et, n'ayant pas de place, les enseignants s'y étaient glissés. Jusqu'à Drobonik, le chauffeur leur avait ordonné de rester cachés à l'intérieur et ils n'étaient autorisés à sortir que la tête. Après Drobonik, il avait lui-même sorti la tête de la cabine et avait dit : «Levez-vous maintenant!»

Une autre fois, les enseignants, en revenant à Berat, avaient embarqué avec des chèvres. À Col de Kumbullave, le chauffeur (Ethem de l'Entreprise de Collecte) avait également pris les enseignantes de Plashnik. À cause des mouvements de la voiture qui filait comme une folle, un bouc aux grandes cornes s'était enfoncé entre les cuisses d'une enseignante. Elle cria. Un enseignant sauta et tenta de tirer le bouc par la queue. Mais le bouc, dans sa colère, leva la tête, emportant ainsi la robe de l'enseignante.

«DUÇE, BUÇE!»

Ma rencontre avec le «Général de l'armée morte» fut totalement inattendue. Cela se produisit un mois après que j'eus commencé à travailler. Au départ, c'était un épisode que j'appris par notre élève Fiqirete Llapri, petite-fille d'Urma et enfant aîné d'Avniu. En jouant dans un endroit appelé Akaciet, elle avait trouvé un crâne. Elle avait toutes ses dents et semblait avoir été très jeune.

C'était le premier signe que même le territoire du centre de Tërpan était rempli d'Italiens tués pendant la guerre contre les Grecs.

Un ancien cimetière d'Italiens dont la vie avait été éteinte durant cette guerre, désormais un lieu abandonné et une terre sans les ossements, se trouvait à Dyrnishaj, tout près, à la croisée des chemins reliant Tërpan à Paraspuar.

Selon les récits des habitants, allant de Tërpani jusqu'à l'autre sommet, Rehovë et Çorogjaf, il y avait tant de troupes italiennes sur le front au début de l'année 1941 «qu'on en aurait eu jusqu'à la ceinture avec les mules».

À Tërpan, une petite boutique a ouvert, où les Italiens donnaient deux pains aux enfants, tandis qu'aux adultes, ils n'en offraient qu'un. Sur la colline de Qafa e Llaprit, une église a été érigée, où ils se recueillaient avant d'aller à la cantine. Ils s'y recueillaient même lorsqu'ils partaient à la guerre.

Lorsque les avions grecs arrivaient, les Italiens installés à Qafa prenaient la fuite vers le bas, dans le ruisseau, et quelques jeunes locaux s'étaient rendus dans les tentes abandonnées. Les soldats n'avaient pas pris leurs fusils et n'avaient pas mis de garde pour les protéger.

En ce qui concerne les habitants de Tërpan, ils se souvenaient que Duce avait traversé leur village vers midi. Trois voitures l'accompagnaient. Lui-même était dans un

véhicule blindé. Il avait seulement sorti le bras, tandis que les habitants autour criaient "Buçe, Duçe!"

Mussolini est resté en Albanie 18 jours, la plupart du temps sur le territoire allant de Tërpan jusqu'à Rehovë. Cela a inscrit ce territoire dans l'histoire.

Mussolini était arrivé incognito à l'aéroport de Tirana le 2 mars 1941, à 10h05. Sans s'arrêter à Tirana, il se dirigea immédiatement vers Rehovë. Il y arriva à midi. À 15h00, il partit d'ici et passa la nuit au poste 22, une unité située en périphérie de la ville de Vlorë.

Le 3 mars, le Duce se dirigea vers Dhëmblan et Tërpan. Le soir, il retourna au poste 22 en périphérie de Vlorë. Le 4 mars, il se rendit à Berat, séjourna à l'Hôpital Militaire n° 482 et prit ensuite son petit-déjeuner avec les ouvriers qui réparaient la route vers Ujë i Zi. À Rehovë, il discuta longuement avec les généraux des commandements. Le soir, il retourna à sa base à Vlorë.

Le 5 mars, après une visite dans la région de Devoll, Mussolini retourna à Kuçovë où il déjeuna au siège de l'AIPA ("Azienda Italiana Petroli Albanesi"). Il se rendit à nouveau à Berat, où il s'informa sur les blessés. Le soir, il revint au poste 22, près de Vlorë.

Le 7 mars, à 10h00, Mussolini a rencontré une délégation de paysans, à qui il a offert une école, posant également la première pierre des fondations. Il a passé la nuit dans une autre base, à la position n° 34, près de Berat.

Le 8 mars, il est retourné à Rehovë pour une série de réunions avec des officiers et des soldats, et a dormi à la même position n° 34. Le 9 mars, il a assisté aux opérations militaires, restant toute la journée dans les tranchées.

Il a fait de même les 10 et 11 mars. Les 13, 14 et 15 mars, il est resté en observation à distance des combats sur le front et a partagé le pain avec les soldats. Le 21 mars, il est retourné à Rome.

LA DESTRUCTION DU MONUMENT ITALIEN

Les 9 et 10 mars 1941, dans la zone entre Berat et Këlcyrë, au col de Kiçok (Quota 731 au-dessus du niveau de la mer) et au monastère de Kiçok, se déroula l'une des batailles les plus acharnées de la guerre italo-grecque. En moins de deux jours, environ 1000 Italiens et 600 Grecs y perdirent la vie, la plupart des soldats étant réduits en morceaux par l'artillerie. On disait que le sommet de cette colline avait été abaissé de 4 mètres à cause des bombardements très intenses.

Après quelques mois, les Italiens nommèrent cet endroit "Zona Sacra" (Zone Sacrée) en raison du grand nombre de morts qui y restaient. Ils y construisirent également un mémorial en l'honneur des défunts, qui fut détruit après la libération par les habitants de la région.

Les Italiens appelaient le monastère de Kiçok "Monastero". Deux derviches y furent également tués (les Italiens les appelaient moines). Le monastère fut complètement détruit par les bombardements. Lorsque les Italiens partirent, ils laissèrent dans leur langue une plaque commémorative avec l'inscription: "Ici reposent deux moines du monastère frappé par l'ennemi".

Le Duce avait son quartier général au Qafë të Kumbullave, près du «monument», comme l'appelaient les habitants locaux. Quant au quartier général avancé, il se trouvait à Tre Avgatet, Çukat e Komarit. Les Grecs étaient positionnés au Qafen e Kiçokut, où le père de Karolis Papulas, ancien président de la Grèce, fut également tué.

À Rehovë, la Place des Beys était un long champ d'environ 500 mètres. C'est là que l'avion transportant le Duce atterrit, venant de l'aéroport de Kuçovës (Fusha e Beratit).

Mussolini avait 58 ans. À Rehovë, le quartier général avait été établi. Ici, le Duce resta un jour et une nuit.

De là, il se dirigea vers la ligne de front. Pendant ce temps, à Rehovë, sur la Place des Beys, où se trouvaient

212 corps enterrés, ce nom fut oublié et commença à être appelé Çimitero. Il fut décidé d'ériger un grand monument pour les tombés, mais pas à Rehovë, plutôt à Tërpan.

C'était une colonne de presque dix mètres reposant sur une large base carrée. La colonne était faite de pierres blanches sculptées, tandis que la base était composée de dalles de pierre de différentes tailles. Quelques marches menaient à sa surface.

Les habitants locaux ajoutèrent au nom le mot Monument. Cela devint un point de repère (à droite du Monument, à gauche du Monument, devant le Monument...).

Lors de son retour vers Rome, Mussolini descendit de Çorogjaf et entra à Tërpan, s'arrêtant au Monument. Là, il monta sur la base et observa avec des jumelles. Pas plus de cinq kilomètres en ligne droite où passait le front se trouvait le village de Kakrukë (en bulgare "Comme si une main"). À ce moment-là, un grand groupe de soldats italiens souleva avec enthousiasme le Duce ainsi que la voiture.

D'ici, le convoi avec Mussolini prit la route vers Berat, passant à vive allure par le Col des Kumbullave, où se tenait la Tour du Char, édifiée par les Italiens. Depuis sa salle d'observation, on pouvait compter jusqu'aux pattes des mules à l'horizon lointain, au Col de Kiçok.

Un jour ensoleillé au début des années soixante, les sapeurs s'approchèrent du monument de Tërpanit et, après avoir pris des mesures pour ne pas nuire à la population, placèrent une grande quantité d'explosifs à ses pieds. Un fort grondement se fit entendre et le monument fut rasé au sol.

Après quelques années, un réservoir y fut ouvert.

Pour détruire un monument des Italiens en mémoire de leurs morts pendant la guerre italo-grecque, l'armée albanaise fit venir à Tërpan des canons antichars avec des obus perforants de 76 millimètres. Elle les installa le long de la route qui tourne vers Paraspuar.

On ne compte pas les obus qui ont été lancés, mais ils n'ont pas pu détruire le monument.

Il était devenu à l'intérieur avec des barres en spirale.

Ils l'ont endommagé mais n'ont pas pu l'aplanir.

Avec des obus antichars, un autre monument, plus petit, a également été frappé, celui-ci ayant été placé à l'endroit où fut ensuite construit le bataillon militaire local, à cinquante mètres en face de l'école primaire de Tërpan.

Un mémorial en forme de monument a subi le même sort dans la ville de Berat, à sa périphérie sud-est, dans le cimetière des soldats italiens à Uznovë.

Contrairement aux lieux de sépulture désordonnés le long de l'espace de Tërpan et au-delà de Rehova, ce cimetière d'Uznovë était un cimetière fleuri. Rempli de roses multicolores, les plaques des tombes portaient non seulement les noms des défunts, mais aussi l'arme dans laquelle ils avaient servi.

Sur le monument qui a été détruit après la guerre, il était inscrit "Caduti per la Patria" ("Të rënë për Atdheun!").

TROIS ANS DE DETERRAGE

Les Italiens avaient jugé opportun de récupérer les ossements des défunts pour les enterrer sur leur terre. L'accord entre les deux gouvernements pour le transfert des ossements a été conclu le 22 juin 1957. Le 30 décembre 1958, un protocole a été signé entre la Direction de l'Économie Communale et la délégation du gouvernement italien pour le début des travaux de récupération des ossements. Selon le protocole, les parties ont convenu que ce travail commencerait au début du mois d'avril 1959. Il s'agissait des ossements de tous les soldats italiens tombés en Albanie depuis le début de la Première Guerre mondiale et des deux guerres balkaniques. Y compris ceux tombés durant la guerre italo-grecque.

Tous les travaux réalisés pour la découverte des tombes, le repérage, le creusement, l'extraction des ossements à la surface du sol, leur nettoyage de la terre, leur mise dans des sacs et le comblement des fosses avec de la terre, ont été effectués par la Direction de l'Économie Communale. De plus, cette direction a également organisé le transport des ossements depuis le lieu de leur extraction jusqu'au port de Durrës, où un dépôt approprié a été ouvert.

Le travail de recherche, d'exhumation et d'envoi des ossements des soldats italiens en Italie a duré trois ans et s'est achevé en 1963.

Dans la région de Tërpan en 1976, 3206 corps de soldats italiens ont été exhumés.

DENTS, ANNEAU, CUILLÈRE EN OR

Selon le récit du responsable local de l'exhumation des ossements, Avni Llapri, une conversation que j'ai enregistrée en 1975, pour la découverte des corps des Italiens, ils commençaient leur travail par les pieds.

Il y avait des tombes recouvertes de terre, d'autres de bois, affirmait-il. Celles recouvertes de terre préservaient mieux les os. "Les os vous frappaient aux yeux, ils étaient comme lavés par la lumière", racontait Avni. Toujours selon lui, l'Italien qui exhumait les os des soldats s'intéressait aux dents en or. Il les mettait dans une boîte à part.

"Les tombes semblaient avoir été creusées, affirmait Avni Llapri. La terre s'était affaissée et enfoncée un peu. Cela se produisait parce que la terre s'effondrait."

"Les Italiens avaient des montres et des stylos en or", poursuivait le récit. "J'en ai pris un. J'ai pressé le ressort et il a sorti de l'encre après vingt ans."

Selon Avni, "les doigts avaient de petits os, à peine de la taille d'un grain de maïs. Si nous oublions un Italien, il nous rendait toute la tombe. Quand venait le tour de creuser autour de la taille, ils nous ordonnaient de retirer les pelles.

Nous avons trouvé une cuillère en or accrochée à la ceinture d'un soldat. Tous portaient des bagues en or, ils étaient jeunes, peut-être fiancés ou récemment mariés. Les bagues étaient de deux types : en forme de cercle ou avec un disque en haut.

Nous n'avons trouvé que trois personnes avec des dents en or.

Tous avaient des chaînes autour du cou avec leur matricule.

Pendant trois mois consécutifs, nous avons cherché la tombe d'un homme. Elle était recouverte par un mur de clôture. On disait qu'il avait une grande richesse là-bas en Italie. Même lorsqu'il avait été tué, il avait de l'or avec lui.

"Doucement, car il a une montre," disait le traducteur. Nous trouvions les montres dans la petite poche du pantalon.

À Rehovë, où se trouvaient 212 tombes d'Italiens, il fut question d'une montre en or dont le corps n'a jamais été retrouvé. On a beaucoup parlé du fait qu'un des habitants l'avait prise.

De nombreux corps avaient également des cercueils en aluminium blanc.

L'Italien mangeait des paninis, tandis que nous désinfectiions nos mains avec un chiffon imbibé d'alcool, sans compter l'utilisation à profusion du savon à 30 lekë.

Récemment, le collègue enseignant Dule Llapri nous a raconté lors d'une conversation que les chercheurs de restes humains avaient détruit toute la cour de la maison du chauffeur de la coopérative, Sali Dyrmishi.

Selon la carte des Italiens, la cour construite de nombreuses années après la guerre avait été érigée sur des corps enterrés, ce qui s'est avéré vrai.

LE FILM SUR "LE GÉNÉRAL DE L'ARMÉE MORTE", LES ITALIENS FONT DE LA CENSURE

"Le Général de l'armée morte" est paru en 1962 sous forme de récit. Selon Sulejman Mato, en 1964, à Berat, Ismail Kadare a déclaré: "Je vais ajouter quelques pages au 'Général de l'armée morte'. J'ai l'intention de l'étendre, d'en faire un roman."

L'étincelle pour ce livre, dit-on, provient d'un épisode. Kadare avait été à Përmet avec Nasho Jorgaqi et là, à l'hôtel, un général et un prêtre italiens avaient séjourné, tous deux venus pour retrouver les tombes de leurs soldats tombés au cours de la guerre italo-grecque.

"Le Général de l'armée morte" fut la première œuvre traduite d'Ismail Kadare. Cela s'est produit en 1966 en bulgare par Marina Marinova. Par la suite, il a été traduit en serbo-croate par Esad Mekuli et publié en 1968.

Le chercheur arbëresh Mateo Mandalà affirme que "Le général de l'armée morte" a permis à Kadare de gagner une reconnaissance internationale. En italien, souligne-t-il, "il a été traduit et publié en 1974 sous le titre 'Il generale dell'armata sepolta', marquant ainsi une différence de sens prononcée qui ne se retrouve pas dans la traduction française... La décision de traduire l'adjectif en albanais «të vdekur» par sepolta [enterrés], qui correspond en sens à l'italien morta, ne doit pas être considérée comme une erreur de traduction, mais doit être envisagée dans l'optique du réalisme socialiste qui orientait également l'activité de traduction."

Pour la première fois, cette œuvre a été mise en scène au Théâtre National de Tirana au début des années 70. En 1975, sous la direction de Vladimir Prifti, elle a été adaptée par la Radio Télévision Albanaise. En 1989, c'était le réalisateur Dhimitër Anagnosti qui, en tant que produit de la Kinostudios Shqipëria e Re, a également réalisé un film basé sur ce roman.

RADIOGRAMME 522

Parti de Paris le 25 avril 1979, un message secret annonçait que pour réaliser à l'avenir des tournages sur le terrain pour "Le Général de l'armée morte", Mishel Pikoli viendrait en Albanie en août et Luçiano Tovoli au début de juin.

Mais le 18 mai, le contenu d'un autre radiogramme envoyé à nouveau par Misto Treska disait que "Mishel Pikoli informe par lettre qu'il et Luçiano Tovoli souhaitent venir en Albanie pour le film 'Le Général de l'armée morte' en août. Nous prions pour l'autorisation de visa avec les amis, nous attendons confirmation."

Bien qu'en tête du module de ce radiogramme désormais déchiffré, les noms des destinataires importants de l'État, Ramiz Alia et Manush Myftiu, soient écrits à la main (encre de plume), la réponse de Tirana se fit attendre. Elle partit le 8 juin 1979. C'était celle du président du Comité Albanais pour les Relations Culturelles et Amicales avec le Monde Étranger, Javer Malo.

Il communiquait à l'ambassadeur Treska: «D'accord pour que Pikoli et Tovoli viennent à Tirana. Nous les attendons pour la deuxième moitié d'août, car d'ici là Kadare sera absent de Tirana.»

Le 21 juillet 1979, un samedi, alors qu'il s'était écoulé un peu plus d'un mois depuis que Pikoli et Tovoli avaient obtenu le droit de recevoir un visa d'entrée sur le territoire de l'Albanie, un radiogramme parvenu à la Commission depuis l'ambassade à Paris provoqua surprise et agitation. Il y était indiqué que la Société de Whodunit avait déposé une plainte contre l'écrivain Ismail Kadare.

La question fondamentale de son accusation était le film «Le Général de l'armée morte».

La surprise fut d'autant plus grande lorsque le radiogramme révéla que la plainte anti-Kadare avait été déposée à temps à l'ambassade.

Pendant ce temps, le 20 avril, le nouvel ambassadeur albanais à Paris, le traducteur très connu de la littérature française, Misto Treska, a envoyé au Ministère des Affaires Étrangères le radiogramme n° 522, dans lequel il disait: «Hier, moi et Kadare, avons déjeuné avec le scénariste Tovoli et l'acteur et entrepreneur pour le film "Le Général de l'armée morte", Pikoli.

À cette occasion, le contrat a également été discuté et signé. Les Français ont accepté toutes nos remarques et demandes ainsi que les questions concernant le tournage des scènes extérieures en Albanie.»

La dernière phrase du radiogramme de Misto Treska pour le Ministère des Affaires Étrangères disait que «Kadare part demain pour Athènes et y arrive mardi. Il a également avec lui des copies du contrat.»

Voilà pourquoi le radiogramme n° 522 de l'ambassade albanaise à Paris pour le Ministère des Affaires Étrangères à Tirana était la super nouvelle tant attendue, le grand message. Pour le PPSH, c'était la bonne nouvelle à transmettre au peuple.

Ce succès incroyable, la production venant de l'Ouest «capitaliste», de l'«impérialisme» lui-même, donc de l'ennemi, d'un film en faveur non seulement de l'image de l'Albanie, mais surtout en soutien à la Guerre Nationale de Libération, était un chef-d'œuvre du triomphe de la doctrine politique d'Enver Hoxha.

EN JUIN 1978

Une lettre explicative de Kadare, quatre pages dactylographiées, a été adressée au ministre des Affaires étrangères. Elle est intitulée par l'auteur "Relacion" et son titre suivant est "en rapport avec le film 'Le Général de l'armée morte' des étrangers".

Écrit Ismail Kadare: "Aussitôt après que j'ai signé à Paris le contrat pour le film 'Le Général de l'armée morte' avec les entrepreneurs français Labrande et Kyperberg, quelque chose d'étrange s'est produit: après un silence et un désintérêt prolongés de plusieurs années, cinq offres différentes pour ce film sont soudainement apparues de la part de sociétés françaises et italiennes. Deux des offres ont été adressées à la Maison d'Édition Française 'Albin Michel', l'une au Comité pour les Relations Culturelles avec le Monde Étranger, deux directement à moi par télégramme et téléphone.

Le 12 mars (1978), le Comité pour les Relations Culturelles et Amicales avec le Monde Étranger a rédigé une information qui commençait par les mots: «Notre ambassade à Paris a d'abord été contactée par le directeur de la Maison d'Édition "Albin Michel" avec une équipe de scénaristes, notamment deux d'entre eux, Lëbrand et Kuperberg, l'un d'eux travaillant lui-même dans la maison d'édition. Ils ont demandé à obtenir le droit de réaliser un film basé sur le roman et ont assuré qu'ils feraient appel à des artistes parmi les plus renommés, dont l'italien Mastrojani.

Par la suite, l'ambassade a été contactée par un producteur de films disposant de moyens financiers, qui a demandé à obtenir le droit d'adapter le roman au cinéma.

Enfin, par l'intermédiaire d'un ami en Albanie, l'ambassade a également été contactée par un réalisateur de films connu, qui souhaitait lui aussi adapter le roman.

Le texte se poursuit: «Ces trois offres ont été transmises à Tirana et celle des premiers a été acceptée. L'ambassade a été instruite d'informer Lebrand et Kuperberg qu'ils devaient venir à Tirana pour signer le contrat. Ils sont venus, ont signé le contrat, un contrat sans délai spécifié, ont également versé un acompte de 2000 dollars, et ont rédigé le scénario, qu'ils ont envoyé à Tirana.»

Précise l'information du Comité pour les Relations Culturelles et Amicales avec le Monde Étranger: «Depuis le moment où ils ont signé le contrat à Tirana, ils ont traité directement avec l'auteur pour tout.»

AU DÉBUT DE L'ANNÉE 2025

La télévision italienne, dans sa rubrique “EstOest”, a diffusé une interview avec le réalisateur italien Luciano Tovoli, intitulée “Histoire, film et censure”. Le sous-titre mentionne les mots “Le film ‘Le Général de l'armée morte’ bloqué dans les années quatre-vingt par la diplomatie de l'Italie et de l'Albanie”.

Tovoli a déclaré: “L'histoire dans le film est celle d'un prêtre italien qui, dans les années cinquante, retourne en Albanie pour rassembler les restes des soldats tombés au combat contre les Grecs et les partisans albanais. L'histoire dans le film est celle d'un drame diplomatique incroyable gardé secret pendant quarante ans. Le film est “Le Général de l'armée morte”, réalisé en 1983 avec Marcello Mastroianni et Michel Piccoli... l'objectif était de le tourner en Albanie, où Ismail Kadare, auteur du livre du même titre, avait situé les événements...À l'époque, l'Albanie semblait très éloignée de l'Italie...Je devais me rendre dans ce pays, un pays tenu caché. Les Albanais étaient très intéressés à réaliser ce film, ils voulaient adapter l'œuvre d'un de leurs grands écrivains.

Le tournage de ce film a atteint les oreilles de l'ambassadeur italien à Tirana, Gian Paolo Tossoli. Il écrivit à son supérieur au Ministère des Affaires Étrangères à Rome: «Monsieur le ministre, j'ai été informé par une source réservée qu'une équipe de tournage française va venir en Albanie. Ils souhaitent réaliser un film basé sur des événements de la Seconde Guerre mondiale. C'est une accusation grave contre l'occupation italienne et ses troupes, les pires traits du caractère italien y sont fortement mis en avant et cela va ternir l'image de l'Italie dans le monde. À Rome, le chef des relations culturelles, l'ambassadeur Sergio Romano, convoqua le représentant de Tirana à Rome. Il lui dit: le film nuira aux

excellentes relations entre nos deux pays et demanda que Tirana prenne les mesures nécessaires pour l'arrêter. Mais l'ambassadeur Piro Biti se leva et fit face à un mur de fierté: nous n'acceptons aucune condition, ni de l'Italie ni de quiconque.

C'était l'année 1981, l'alliance avec la Chine était terminée, l'Albanie était un pays isolé, aspirant à une respiration nouvelle, et pour cela, elle se tournait vers la France et l'Italie. L'ambassadeur italien à Paris, Pompei, lors d'une conversation avec le ministre des Affaires étrangères français, François Konfé, lui fit remarquer que le tournage du film pouvait mettre en crise les relations culturelles franco-italiennes. Pendant ce temps, il y avait des doutes sur l'effet de la voie de blocage du film, comme le demandait Rome.

Tirana se trouvait sous la pression italienne et française.

L'Italie ne voulait pas de ce film qui accusait sa période coloniale et détruisait le mythe selon lequel les Italiens sont des gens bien, c'est pourquoi elle a fait les tournages dans le Gran Sasso de Rome.

Mais le film n'est jamais arrivé dans les salles de cinéma. "Le Général de l'armée morte a été bloqué pendant six ans."

Lors de la projection du film dans une salle de Tirana en décembre 2013, Ismail Kadare était également présent, le découvrant pour la première fois. En le regardant, il était très ému et je lui ai demandé ce qu'il pensait du film. Il m'a répondu: «C'est excellent, mais que veux-tu que je pense d'un film qui ne m'appartient pas, car c'est ton film. Il y a de très belles scènes que je n'ai pas écrites, et pour cela, je te remercie.»

UNE PETITE CHINE

Après la présence de Benito Mussolini durant la guerre italo-grecque, l'histoire avait laissé des marques extraordinaires à Tërpan et dans les villages qui composaient sa grande coopérative territoriale, même une seconde fois.

En deux douzaines de mois, elle s'était transformée en une petite Chine.

En 1962, un ordre gouvernemental est venu de Tirana annonçant que dans le village de Poliçan, une usine militaire serait construite, accompagnée d'une toute nouvelle ville. L'usine devait d'abord entretenir des armes et des munitions, puis les produire elle-même.

La région de Tërpan ainsi que Poliçan faisaient partie du district de Berat. De ce territoire, des habitants seraient envoyés en Chine pendant un an pour se spécialiser en tant que tourneur ou ajusteur. Il y en avait beaucoup, et il fut décidé que chaque famille désignerait un de ses membres. À Tërpan, des élèves de l'école secondaire agricole, de jour comme de nuit, furent également inscrits sur la liste.

En 1963, ces stagiaires revinrent au pays et furent intégrés dans des emplois à Poliçan, où l'Entreprise d'État de construction élevait des immeubles de plusieurs étages et où ils reçurent des appartements.

SUR LE SÉJOUR EN SUÈDE ET EN FRANCE

Une délégation albanaise, parmi laquelle se trouvait Ismail Kadare, s'est rendue en Suède et en France. À ce sujet, le Premier ministre Mehmet Shehu a été informé par le biais d'un rapport.

"Notes sur le séjour en Suède et en France"

Avril-mai 1975

Nous pouvons dire dès le départ que les 16 jours passés en Suède et les 10 jours à Paris ont été véritablement fructueux dans de nombreux domaines, en particulier en Suède, où l'attention et le travail organisé de nos amis suédois qui nous avaient invités, ainsi que le travail très qualifié de notre ambassade, ont permis d'obtenir de bons résultats encourageants pour l'avenir.

Il ne fait aucun doute que notre ambassade en France est l'une de nos représentations diplomatiques qui a fait et continue de faire le plus pour la reconnaissance de notre pays, mais à Paris, l'organisation de réunions dans un court laps de temps s'avère très difficile, pour ne pas dire parfois impossible.

En Suède, nous étions amis de l'organisation culturelle marxiste-léniniste "Oktober", créée dix ans auparavant et qui a servi de point de départ à la création de la Ligue des Communistes en 1967, menant en 1973 à la fondation d'un parti marxiste-léniniste, le parti communiste suédois.

"Oktober" publie des livres, des disques vinyles et gère un réseau de plus de 40 librairies, qui ont une signification plus large qu'une simple librairie, incluant également quelques buffets et vendant des articles tels que des chemises albanaises ou du thé chinois.

"Oktober" a entrepris un bon travail pour la représentation de la littérature albanaise. Il y a quelques jours, "Oktober" a spécifiquement demandé la possibilité de publier le roman "Le Hiver de la Grande Solitude". Ce choix est lié à la nécessité de traduire ces œuvres qui

contribueraient directement à la lutte pour le démantèlement du révisionnisme soviétique, une lutte dans laquelle les marxistes-léninistes suédois ont obtenu des résultats...

Nous considérons comme très important le fait qu'ils aient réussi à faire de leurs militants des personnalités de la culture telles que le critique très cité Jan Stolpe, ardent ami de l'Albanie, qui a été pendant un certain temps rédacteur en chef de la revue de la plus grande maison d'édition de Suède, "Boniers", qui est également l'une des maisons d'édition les plus renommées au monde (elle a publié le roman "Le Général de l'armée morte"), tandis qu'il s'est maintenant engagé à tenter de publier le roman "Komisari Memo" de D. Agolli dans une autre maison d'édition, avec laquelle il a des liens et où travaille sa femme. Jan Stolpe a écrit de manière très positive dans la presse suédoise au sujet du roman "Le Général de l'armée morte".

Lors de la rencontre avec la maison d'édition "Boniers", nous avons été informés que le roman "Le Général de l'armée morte" avait reçu un très bon accueil en Suède.

Ses ventes ont dépassé dix mille exemplaires, ce qui représente un succès évident. Lors de diverses rencontres, de nombreux lecteurs demandaient à l'auteur de signer leurs exemplaires du roman.

Boniers nous a informés qu'en septembre de cette année, il publiera le prochain roman de Kadare, "Chronique en pierre".

Quant au roman "Le Château", il sera publié l'année prochaine, ce qui témoigne de l'estime portée à l'auteur.

À notre question de savoir s'il serait intéressé à publier d'autres œuvres d'auteurs albanais, Boniers a répondu en soulignant que sa maison d'édition ne publie les œuvres des littératures de différents pays que si celles-ci ont été préalablement publiées dans l'un des trois pays: aux États-Unis, en Angleterre et en France.

Il a ajouté qu'il n'y a aucun doute que la littérature albanaise contemporaine doit avoir des auteurs éminents comme Kadare, mais leur pratique est celle que nous avons mentionnée précédemment. D'ici découle la conclusion que nos efforts doivent devenir plus concrets, systématiques et persistants pour percer principalement en France, ce qui, comme dans le cas des romans de Kadare, créerait de réelles possibilités pour la représentation de notre littérature en Suède, ouvrant des perspectives pour sa diffusion dans d'autres pays scandinaves.

Par exemple, même en Norvège, qui est un pays où nous devons également envoyer nos écrivains, il existe une organisation culturelle appelée "Oktober", où des œuvres de notre littérature ont été publiées, comme le roman "Dasma" de Kadare et les nouvelles de Shuteriqi intitulées "Kënga dhe pushka" ("La chanson et le fusil").

Quant à nos amis finlandais, nous leur avons proposé pour publication le roman d'Agolli, "Komisari Memo"...

Comme nous l'avons souligné précédemment, les publications de notre littérature en France revêtent une valeur particulière en tant que point de départ pour être ensuite représentées dans de nombreux autres pays. Et ici, nous devons tirer la conclusion que ce travail ne peut pas être réalisé à la hauteur nécessaire si, en plus de l'intérêt de nos représentations dans différents pays, nous n'envoyons pas directement dans ces pays, en l'occurrence en France, en Suède, ou en Norvège, en Finlande et au Danemark, nos écrivains, dont nous visons à publier les œuvres dans ces pays.

Cette chose devient une nécessité, car dans ces pays, nous n'avons pas de conventions culturelles, sur la base desquelles ils seraient contraints de traduire les œuvres littéraires albanaises que nous recommandons. Il est superflu de parler des véritables bénéfices de ces publications des meilleures œuvres de notre nouvelle littérature du réalisme socialist.

Prenons simplement un exemple. En France, où a été publiée une anthologie poétique avec quatre poètes albanais, Kadare, Agolli, Arapi et Lako, préparée par nos soins, traduite par Metie et publiée par l'éditeur Osvald, les extraits de ce volume ont connu une bonne diffusion et une bonne promotion.

Ils ont été récités par des acteurs français célèbres (les enregistrements de ces récitations ont été envoyés en Albanie par notre ambassade à Paris, mais on ne sait toujours pas où ils ont fini), et ont également été inclus dans les lectures pour les élèves français, ce qui revêt une grande importance pour nous. Par exemple, dans la publication périodique "TDC" (Textes et Documents pour la Classe), préparée par l'Institut National de Recherche et de Documentation Pédagogique, en plus des poèmes de Rimbaud et Valéry, Mallarmé et Eluard, Edgar Allan Poe et Rafael Alberti, le poème de Kadare "Les Cataractes" a également été publié.

Lors de notre rencontre avec l'éditeur Osvald à Paris, nous avons convenu qu'il publierait cette fois une anthologie de la poésie albanaise, allant du folklore à 5-6 poètes du passé et à 7-8 poètes du réalisme socialiste, toujours autour de 250 pages.

C'est une chose importante que nous devons apprécier et encourager par tous les moyens. En tant que traducteur, le nom de Metesë a de nouveau été mentionné, qui, certes, n'est pas un traducteur exceptionnel (il serait bon que nous puissions également nous assurer d'autres traducteurs, notamment parmi les véritables poètes français), mais néanmoins, ses traductions sont acceptables, tandis que les traductions que nous envoyons d'Albanie, à l'exception des traductions de Vrioni, ne sont pas jugées acceptables en France.

Metesë a également reçu pour traduction le poème d'Agolli "Nënë Shqipëri", qu'il aura prêt à l'automne, mais la possibilité de publication en tant que livre à part est

limitée, car les éditeurs là-bas publient généralement des livres plus volumineux.

Nous notons qu'en raison d'une consultation, il est possible que le roman d'Agolli, "Komisari Memo", soit accepté pour publication là-bas. Sans aucun doute, une rencontre ultérieure de l'auteur lui-même à Paris sanctionnerait cette possibilité et ouvrirait la voie à d'autres œuvres de l'auteur, élargissant ainsi le nombre de nos romanciers publiés en France.

Il convient de noter que le retard dans les choses et le manque de contact direct avaient fait que le problème du tournage d'un film artistique basé sur le roman "Le général de l'armée morte" était resté dans une impasse, après l'échec de l'initiative franco-italienne de le réaliser sous la direction d'Elio Petrit, en raison du retrait de la partie italienne.

La rencontre directe avec le producteur français Alen Kler, qui faisait sa proposition depuis longtemps sans obtenir de réponse, a remis le travail sur les rails. De la part de l'auteur du roman, une autorisation écrite lui a été accordée pour commencer à travailler sur le scénario et l'engagement du réalisateur qui tournera le film.

Ses propositions concrètes, qui seront soumises plus tard, seront envoyées pour approbation à l'auteur du roman, mais de manière préliminaire, il a mentionné le nom du réalisateur d'origine grecque, Kostas Gavras, un réalisateur progressiste très connu. Nous pensons qu'il faut déployer tous les efforts nécessaires pour que cette nouvelle initiative se termine avec succès, car, pour des raisons bien connues, seul un film réalisé par un réalisateur de renommée mondiale peut permettre au film de se répandre et d'être présenté sur tous les continents.

Nos films, aussi bons soient-ils, n'auraient pas cette possibilité réelle de large diffusion.

Les tâches qui nous sont assignées par le camarade Enver, lorsqu'il a souligné le 20 décembre que nous devons faire en sorte que le monde bourgeois-révissionniste voit la

grande force du marxisme-léninisme en Albanie, non seulement dans le domaine économique, mais aussi dans ceux de l'art et de la culture...”

Après avoir lu ce rapport, Mehmet Shehu le transmet au chef du Secteur des Affaires Étrangères au Comité Central, Piro Biti, lui demandant de trouver des solutions aux problèmes et propositions soulevés.

De même, le Comité des Relations avec le Monde Étranger devait envisager de s'ouvrir de nouvelles voies.

LE SIGNAL TÉLÉVISÉ QUI VENAIT D'ITALIE

Le premier téléviseur de la coopérative est arrivé à Gjeç, qui se trouvait loin de la colline de Tërpan. Il a été donné à Ismail, qui était communiste.

Le second a été pris par l'enseignant Spiro Gjini, qui habitait au centre. Pour monter son antenne sur le grand mûrier de la maison de Dule Llapri, un technicien nommé Murat est venu spécialement.

Par la suite, un appareil noir et blanc a été installé dans le foyer culturel de la coopérative. Il était évident qu'on pouvait voir Tirana d'ici et personne n'osait le retourner vers la Radiotelevisione Italiana.

Chez Spiro Gjini, tout comme chez Gazmend Menkulasi, sans le déclarer ouvertement, on ne voyait que RAI. Pendant ce temps, je regardais la télévision dans la caserne militaire, dans le bureau du commandant, Ritvan, où j'avais l'autorisation car dans le bataillon de Tërpan, j'étais officier de réserve avec la fonction de chef adjoint d'état-major.

Je regardais calmement RAI, mais le docteur, Ilir Teneqexhiu, était également présent. Le commandant Ritvan lui-même disait au soldat Zefi de bien orienter l'antenne et de l'intérieur du bureau, il criait: «tourne un peu à gauche, fais-le un peu à droite, très bien maintenant!»

LE RADIOGRAMME NUMÉRO 1109

Le 12 août, l'ambassade albanaise à Athènes a envoyé au ministère des Affaires étrangères à Tirana le texte suivant: «Les représentants de la maison d'édition "Mnini", après avoir reçu de notre part le roman "Kështjella" ("Le Château"), ont dit à Harilla qu'ils sont d'accord pour le publier mais qu'ils le veulent en grec et non en français.

Si nous leur fournissons la traduction de l'albanais en grec d'ici la fin septembre, le roman sera en circulation en décembre.»

DANS LE MAGAZINE NËNTORI N° 9, ANNÉE 1977

L'auteur Mehmet Elezi a publié sa discussion intitulée "Quelques aspects du novateurisme d'I. Kadare".

Parmi d'autres choses, il est dit :

"Ismail Kadare se tient toujours à l'endroit du périscope, il scrute les horizons et appelle avec sang-froid et assurance : "Regardez quelle lumière notre perspective a !

L'écrivain, a souligné Gorki, doit savoir "jouer simultanément deux rôles : celui de la sage-femme et celui du fossoyeur".

I. Kadare est un fossoyeur et un déterreur monstrueux des ennemis...

Mais I. Kadare est aussi une sage-femme brillante à la tête de l'avenir.

Il découvre ces nouveaux phénomènes, auxquels appartient l'avenir, et parfois, dès l'embryon, il les agrandit de manière conventionnelle, sans enfreindre les limites du réalisme, afin que nous puissions les voir plus clairement pour nous en assurer et il nous invite à courir avec eux en avant.

Même avec la force de son art, il nous impose cette course. Il nous remplit d'énergies nouvelles, il attriste beaucoup les ennemis."

DIX PAGES D'UN DISCOURS

Selon le magazine "Nëntori" n° 5, lors du Plénum de l'Union des Écrivains et Artistes d'Albanie, qui s'est tenu les 11, 12 et 14 mars 1977, après le discours de Ramiz Alia et le rapport de Dritëro Agolli, ainsi que les interventions de Llazar Siliqi et Jakov Xoxa, Ismail Kadare a abordé le thème "Le développement de notre littérature dans la lutte contre la pression bourgeoise et révisionniste".

Cela occupait dix pages.

Le premier paragraphe disait: "Une des tâches principales que le 7ème Congrès du Parti a posées devant notre littérature et nos arts est le développement de la lutte incessante contre la pression de l'art bourgeoise-révisionniste.

Dans le rapport du camarade Enver, présenté au Congrès, il est clairement indiqué: "Notre art du réalisme socialiste avec ses idéaux révolutionnaires et ses objectifs de servir le socialisme et le peuple, se dresse face à l'art décadent et déroutant bourgeois et révisionniste...".

Le deuxième paragraphe de la discussion d'Ismail Kadare soulignait que "L'encerclement culturel est une partie intégrante de l'encerclement bourgeois révisionniste, donc, par conséquent, la lutte que mènent les écrivains et les artistes contre sa pression est une partie intégrante de la lutte que mène notre peuple, guidé par le Parti, contre l'encerclement de la défaite en général".

Paragraphe trois: «L'histoire a connu de nombreuses guerres entre différentes écoles littéraires, entre courants et orientations.

La lutte de l'art réaliste socialiste contre l'art bourgeois révisionniste est sans précédent.

C'est une guerre d'un nouveau type, partie intégrante de la lutte des classes, une lutte de la révolution contre la contre-révolution, une lutte pour la vie ou la mort de notre

art sain contre l'art malade, dont émane une odeur de mort, celle de la bourgeoisie et du révisionnisme.»

Dans les trois derniers paragraphes du discours de Kadare, on trouve également ces expressions:

« ...Pour nous, écrivains du réalisme socialiste, les littéraires révisionnistes, qu'ils soient des écrivains officiels dans leurs pays ou des dissidents exilés en Occident, sont deux faces d'une même médaille, car les deux parties ont trahi l'art de la révolution au nom de l'art de la contre-révolution.»

C'est pourquoi ils sont tout autant étrangers que dangereux pour le communisme.

Ces deux arts et littératures bourgeoises et révisionnistes, bien qu'ils aient mobilisé des armées entières d'écrivains, sont fondamentalement faibles, car ils n'ont pas d'avenir. Ainsi, dans notre lutte contre eux, nous devons être caractérisés par l'attaque et non par la défense.

C'est précisément l'idée de l'attaque qui doit imprégner également le travail organisationnel pour faire entendre sur la scène internationale notre pensée révolutionnaire littéraire ainsi que les œuvres de notre littérature.

La lutte contre la pression bourgeoise révisionniste, en tant qu'élément constitutif de la lutte des classes, est continue et n'a pas un caractère de campagne.

L'histoire du développement de notre littérature réaliste socialiste a été, entre autres, l'histoire de la lutte contre l'art contre-révolutionnaire.

Surtout ces dernières années, cette pression a continué à croître.

Dans les années à venir, aucun affaiblissement de cette pression n'est attendu, au contraire, un renforcement et un raffinement supplémentaires sont prévus. Malgré le complot du silence par lequel les ennemis tenteront d'entourer notre art, il continuera à avancer.

CARACTÉRISTIQUE DE TRAVAIL DE L'ANNÉE 1977

Le camarade Ylli Polovina est enseignant à l'école de huit ans de Tërpan depuis le mois de novembre 1974.

En tant qu'enseignant du cycle supérieur et de l'école secondaire agricole, il se distingue par son sérieux, sa persévérance et sa grande maturité politique.

En tant qu'éducateur de la nouvelle génération, à travers les matières telles que "Histoire du Parti du Travail de l'Albanie", "Connaissances élémentaires marxistes-léninistes" et la littérature, il a su inculquer aux élèves des traits de la morale communiste.

Il a constamment fait et continue de faire des efforts acharnés pour son élévation idéologique. Il travaille sans relâche à son perfectionnement professionnel, étudie et applique dans sa pratique éducative les orientations du Parti pour la révolutionnalisation continue de notre école socialiste. Il recherche et met en œuvre de nouvelles méthodes d'enseignement.

Le camarade Ylli est chargé de diriger les formes politiques au sein de notre collectif, et se caractérise par un esprit sain d'autocritique et de critique principielle.

Il collabore avec le village et s'efforce constamment de connaître l'histoire de la Guerre nationale et de la construction socialiste dans cette région.

Nous pensons que le camarade Ylli Polovina doit travailler davantage à l'enrichissement de la base matérielle de son profil.

Décision

L'organisation de base du parti, lors de la réunion du... , à la demande de la section des cadres au Comité Exécutif, pour l'enrichissement des documents, approuve le caractère du camarade Ylli Polovina, élaboré par le collectif.

Pour l'organisation de base du parti pour le secteur
premier

Secrétaire

Novruz Dyrnishi

1977

À mettre dans le dossier personnel

La secrétaire du CE, Violeta Cimbidhi.

UN RADIOGRAMME NUMÉRO 93

Le 28 janvier 1978, un radiogramme numéro 93 envoyé de Paris à Nesti Nase à Tirana disait que «Avec Ismail Kadare, sur la base des instructions données par le Comité, une rencontre a été organisée avec la représentante de Hachette, Madame For, pour la publication du roman "Le grand hiver"».

Elle a gardé le roman pour le lire et l'a renvoyé le lundi car il est long.

Au préalable, elle l'a bien accueilli et a recommandé que le roman, en raison de son caractère, soit confié pour publication à la maison d'édition Fayard, qui est une filiale de Hachette».

Plus bas dans le radiogramme, il était souligné que pour la réalisation du film «Le Général de l'armée morte», une rencontre avait eu lieu avec les acteurs Mastroiani (pour le rôle du général) et Michel Piccoli pour le prêtre».

Ensuite: «Avec Ismail, nous organisons également d'autres contacts selon le programme approuvé là-bas, mais notre priorité reste la question de la publication du roman».

«JE SUIS ALLÉ EN FRANCE POUR DEUX PROBLÈMES»

21 juin 1978: Kadare est arrivé dans la soirée du 20 juin à Paris.

Cela est annoncé par le radiogramme de l'ambassade numéro 1742.

Il est également dit: «Lundi, les contacts commenceront selon le programme».

En août 1978, Ismail Kadare a rédigé une information pour les autorités supérieures:

«En juillet, je suis allé en France pour deux problèmes:

1. La question des notes d'accompagnement (texte sur la couverture arrière) du roman «Le grand hiver».

2. La question du film «Le Général de l'armée morte».

La maison d'édition Fayard avait préparé la couverture du livre avec le texte de la couverture arrière. La moitié du texte était bonne et présentait correctement le roman, mais, comme prévu, l'autre moitié n'était pas satisfaisante. Elle contenait des phrases sensationnelles, selon un style commercial et parfois avançait des choses sans aucun fondement dans notre réalité.

Lors de nombreuses rencontres successives avec la maison d'édition, j'ai progressivement réussi à ce qu'ils retirent les parties non satisfaisantes du texte et les remplacent par un autre texte....

Le roman sortira dans les derniers jours de septembre ou dans les premiers jours d'octobre.

La maison d'édition "Fayard" a l'intention d'organiser à cette occasion un dîner-réception avec des écrivains, des critiques, des journalistes et des employés de Radio Tv.

Si cela se réalise vraiment, c'est une chose importante, car cela montre que le roman est considéré par eux comme un événement marquant de l'année littéraire.

(En général, les maisons d'édition organisent 5 à 6 réceptions de ce type par an).

Comme l'a exprimé le camarade ministre des Affaires étrangères, il serait bon que notre ambassade organise également de son côté une telle réception. Ces réceptions ne sont pas seulement nécessaires pour le lancement du livre (surtout celui de la maison d'édition française), mais dans la situation actuelle, elles prennent une résonance politique particulière...

AVEC L'AMBASSADEUR PIRRO KOÇI

Le 16 juillet 1978, je me suis marié avec Fatbardha Hysi.

Le lendemain, très tôt, nous sommes partis pour l'hôtel Turizmi de Pogradec, pour y passer notre lune de miel.

À la table du restaurant, nous étions avec l'ambassadeur Pirro Koçi et sa femme.

Ils avaient une fille, Luljeta, mon amie proche à la Faculté d'Histoire et de Philologie.

Elle s'était mariée avec Leka Bungo.

LA MAISON D'ÉDITION "CROCE" À ROME

Le 6 septembre 1978, par radiogramme 1136, l'ambassade albanaise à Paris informa le Ministère des Affaires Étrangères à Tirana, l'avertissant que "la secrétaire du directeur de 'Fayard' nous a informés que le livre de Kadare a été publié en 4000 exemplaires et a été distribué dans les principales librairies.

Il a également été envoyé à environ 100 journalistes et écrivains et a suscité un vif intérêt..."

Le 4 octobre, un radiogramme 1544 fut envoyé par l'ambassade albanaise à Rome au MAE à Tirana, indiquant: "Lors de la rencontre entre Hakiu et P. Rebelato de la maison d'édition de Venise a déclaré qu'il a été décidé que le 5 novembre, un réception pour le livre artistique albanais se tiendrait ici à Rome sous le patronage de la librairie Croce, qui est l'une des plus grandes de la région. À cette occasion, Rebelato et Kaprile envisagent que le camarade Dritëro Agolli, invité par eux, puisse également venir.

Si des changements de date se produisent, nous vous informerons.

Nous vous prions de nous tenir informés à l'avance de l'arrivée du camarade Dritëro."

Le 14 novembre 1978, un radiogramme numéro 3654, envoyé de Tirana à l'ambassade albanaise à Paris, disait que "Concernant le roman "Le grand hiver" en France, nous ne comprenons pas pourquoi vous donnez une annonce sèche, au lieu de nous envoyer les articles publiés dans les organes centraux et provinciaux."

«LE SÉJOUR EN FRANCE SUR INVITATION DE FAYARD A ÉTÉ TRÈS FRUCTUEUX.»

Le 1er décembre 1978, Ismail Kadare envoya un rapport dactylographié au Ministère des Affaires Étrangères.

Il contenait une explication détaillée de ce qui se passait en France avec son livre «Le grande hiver» ainsi qu'un projet de film basé sur le roman «Le Général de l'armée morte».

Kadare écrivait dès le début de son rapport: «Le séjour en France sur invitation de la Maison d'Édition Fayard a été très fructueux.» Comme prévu, la Maison d'Édition française organisa quatre réceptions avec des écrivains, des critiques et des journalistes de la presse et de la radio. Toutes ces réceptions ont contribué à une meilleure connaissance de l'œuvre, à des éclairci-ssements sur diverses questions liées à son contenu ainsi qu'à d'autres problèmes, qu'ils soient artistiques ou politiques. Les réceptions se sont déroulées dans une atmosphère très agréable et il n'y a eu aucun incident, même le plus petit, de la part de quiconque.»

Après cette introduction qui diffusait une sécurité et une tranquillité complètes, l'écrivain poursuivait: «En plus des réceptions organisées par Fayard, certains critiques et journalistes, toujours par l'intermédiaire de Fayard, ont souhaité me rencontrer à l'hôtel où je logeais.»

En poursuivant cet esprit de bonne conduite lors de sa dernière visite de travail à Paris, Ismail Kadare ajoutait un autre témoignage: «Même dans les cas fréquents où nous avons des opinions divergentes sur certaines des questions fondamentales de l'art, la confrontation des idées se faisait de la manière la plus correcte. Il est indéniable que le fait que la maison d'édition française ait toujours été intéressée à ce que ces rencontres se déroulent au mieux a joué un rôle.

Il écrit ensuite dans son rapport du 1er décembre 1978: «Les critiques et les journalistes avaient lu le livre avec le plus grand soin et demandaient des éclaircissements des plus détaillés, surtout sur les questions politiques aiguës qui y sont soulevées. Ils s'intéressaient particulièrement à la partie de la réunion de Moscou et souhaitaient connaître les éléments historiques et fictifs de l'œuvre. Un intérêt particulier et de nombreuses questions étaient posées surtout sur les passages où le camarade Enver est décrit.

Cet intérêt s'est largement reflété dans les interviews.

Ensuite: «Les interviews ont été demandées presque sans exception par tous les principaux médias de France, mais moi, en consultant également mes amis français, j'ai jugé raisonnable, en plus de deux interviews à la radio et d'une interview dans "Le Monde", d'éviter les autres interviews pour prévenir les répétitions. Cependant, cela n'a rien changé aux rencontres avec les journalistes qui avaient été désignés pour écrire sur le roman. Après les discussions que nous avons eues ensemble, leurs articles sont devenus plus clairs et plus bienveillants, et cela se voit immédiatement si l'on compare les premiers articles écrits sans que l'auteur soit en France avec les suivants.

En réitérant une fois de plus ses témoignages continus sur l'excellente courtoisie de la partie française, Ismail Kadare soulignait: «Le livre suscite de plus en plus l'intérêt des lecteurs français malgré son prix extrêmement élevé (69 FF). Comme nous l'a dit le président de "Fayard", qui a également organisé un déjeuner pour nous, "Le grand hiver" est considéré par sa Maison d'Édition comme le roman étranger principal publié par elle en 1978.

L'écrivain renforce cette idée, à savoir que "Le grand hiver" était le livre phare de "Fayard" pour toute cette année, ce qui implique un succès retentissant de sa création, mais aussi de l'Albanie et des gestes politiques marquants d'Enver Hoxha, avec ce paragraphe: "Toujours après ses paroles au salon international de Francfort, en

octobre 1978, c'était l'un des livres principaux non seulement de 'Fayard', mais de tout le pavillon français." Après l'achat du livre par la Suède, sa vente est attendue dans de nombreux autres pays qui l'examinent (option).

Ismail Kadare insiste: "En conclusion, selon les mots du président, 'Le grand hiver' était considéré comme un succès extraordinaire de 'Fayard', un livre 'dont nous sommes fiers d'avoir publié chez Fayard'."

Voici également la conclusion du rapport du 1er décembre 1978: «À la fin, je tiens à souligner que pour tous les travaux réalisés à Paris, j'ai toujours bénéficié de l'aide très attentive de notre ambassadeur, camarade Dhimitër Lamani.»

Les deux premières semaines du mois de décembre, Ismail Kadare les passerait à Tirana et précisément le 15 de ce mois, le célèbre journal français «Le Monde» publierait un article-entretien avec lui.

À propos de cette publication, il avait informé dans le rapport du 1er décembre.

SELON LE CHERCHEUR AURENC BEBJA

Le 1er avril 1979, "Droit et Liberté" a publié à la page n°23 un article concernant deux romans d'Ismail Kadare.

("Deux grands livres de notre temps...")

"Deux livres majeurs de notre époque.

"Un beau livre (un bon livre) du plus grand romancier albanais, Ismail Kadare, traduit ici pour la première fois en français, est un événement tellement rare qu'il mérite qu'on s'y attarde! Traduit en 20 langues, son roman "Le Général de l'armée morte" (1970, A. Michel) avait alors captivé le public par sa lyrique macabre et ironique décrivant l'occupation sauvage de l'Albanie par les troupes fascistes de Mussolini avant et pendant la Seconde Guerre mondiale. "Le grand hiver", la quatrième œuvre de Kadare traduite dans notre langue (Éditions Fayard), qui est récemment parue, est une grande fresque sur le communisme albanais, où tous les habitants de la "terre des aigles" jouent un rôle, du leader national Enver Hoxha aux militants et aux paysans les plus simples.

livres

**deux grands livres
de notre temps**

Un beau livre du plus grand romancier albanais, Ismail Kadare, pour la première fois ici traduit en français, c'est trop rare pour ne pas s'y arrêter ! Traduit dans 20 langues, son « *Général de l'armée morte* » (1970, A. Michel) avait à l'époque passionné le public par son lyrisme macabre et ironique mettant en scène l'occupation féroce de l'Albanie par les troupes fascistes de Mussolini avant et pendant la Seconde Guerre mondiale. « *Le Grand Hiver* », le quatrième ouvrage de Kadare traduit dans notre langue (Éditions Fayard), paru tout récemment, est une grande fresque sur le communisme albanais, où tout le peuple

du « *pays des aigles* » a un rôle, du leader national Enver Hodja, aux plus humbles des militants et des paysans. Épique, rappelant le rythme de certaines légendes balkaniques, enraciné aussi dans l'histoire la plus contemporaine du pays le plus secret d'Europe, « *Le Grand Hiver* » offre au lecteur plus de 500 pages d'une grande œuvre historique.

Loin de là, Porto-Rico : la littérature de cette belle île, en lutte contre la mainmise culturelle et économique des U.S.A., a été portée sous les feux de l'actualité par un numéro spécial (septembre 1978) de la revue « Europe » consacré à ce pays. Les Editeurs français

droit et liberté ■ n° 379 ■ avril 1979

UN MESSAGE VENU D'ATHÈNES

Au milieu d'avril 1979, l'ambassade albanaise à Athènes informe Tirana par le radiogramme 1220 que «Kocaftis a maintenant en publication le discours du camarade Ramiz au Congrès du Front Démocratique ainsi que le livre de Kadare, "Kështjella"» ("Le Château").

Il exprima l'avis qu'à l'avenir, davantage de littérature artistique albanaise devait être traduite et publiée en grec.

Le livre de Kadare est le premier de ce genre, publié par Poria.

Le 20 avril 1979, dans le radiogramme 522, l'ambassadeur Misto Treska de la représentation albanaise à Paris communique à Tirana le message suivant: «Hier, Kadare et moi avons déjeuné avec le scénariste Tovoli et l'acteur entrepreneur pour le film "Gjenerali i ushtrisë së vdekur" ("Le Général de l'armée morte"), Pikoli... »

Le 26 avril 1979, un radiogramme venu d'Athènes informait Tirana que le roman "Komisari Memo" était en typographie et qu'il serait en circulation d'ici mai.

Il était également souligné que «Nous avons trouvé une autre maison d'édition pour le roman "Le grande hiver".

À condition de le donner en grec... »

"L'HIVER DE LA GRANDE SOLITUDE" SERVAIT L'OCCIDENT

Le 9 janvier 1979, le président du Comité pour les Relations Culturelles et Amicales avec le Monde Étranger, l'ancien ambassadeur bien connu pour son habileté diplomatique Javier Malo, rédigeait un rapport informatif pour ses supérieurs, où dans les premiers mots il était écrit exactement: "Le lundi 8 janvier, avec Ismail Kadare et Qako Dango, nous avons accueilli des journalistes italiens qui accompagnaient en Albanie le ministre Osola (Rinaldo Ossola, ministre italien du Commerce Extérieur - notre note).

Ceux-ci étaient Viola, du journal "La Repubblica", un envoyé de "Corriere della Sera" et un autre de l'ANSA (Agence Italienne de Nouvelles - notre note), ce dernier étant assez jeune".

Le texte se poursuivait: "Ils ont posé une série de questions (les deux premiers, car l'envoyé de l'ANSA n'a posé aucune question), certaines d'entre elles m'étant adressées, celles qui concernaient la littérature et l'art étaient dirigées vers Ismail Kadare, et deux questions sur la situation en Indochine et la coopération cinématographique américano-chinoise étaient posées à Qako Dango".

Nous notons que Qako Dango était journaliste au "Zëri i Popullit".

Javier Malo rapporte davantage: "Les questions qui nous ont été posées étaient les suivantes: 1. En général, l'image de l'Albanie dans le monde extérieur est celle d'un pays isolé. Que pensez-vous de cela? 2. Vous avez un jour demandé protection sous deux parapluies, d'abord sous celui des Soviétiques, puis sous celui des Chinois. Pourquoi ne voudriez-vous pas maintenant lier votre indépendance à un alignement, par exemple, avec celui

des non-alignés? 3. Ne pensez-vous pas, néanmoins, que l'Albanie connaîtra une ouverture?

4. La politique indépendante de l'Albanie a-t-elle des raisons historiques ou est-elle liée aux analyses des situations que vous faites?

5. Ne pensez-vous pas que vous accéléreriez les rythmes de construction de votre pays en obtenant de l'extérieur un certain type de crédit?

6. Le refus des crédits est-il lié aux principes que vous défendez?"

Ce groupe de six questions, tenant compte de la partie archivistique du Ministère des Affaires Étrangères Albanais d'après la Seconde Guerre mondiale jusqu'à la chute du système socialiste communiste, constitue le cas de la conduite la plus audacieuse réalisée à Tirana par des journalistes étrangers.

Cependant, le reportage de Javer Malo semble être dépourvu d'alarme, tout à fait calme et non en colère. Après tout, les arrivants devaient être tolérés, car ils n'avaient pas été invités eux-mêmes et, par conséquent, n'avaient aucune responsabilité.

Dans n'importe quel autre cas, cette trio ennuyeux n'aurait même pas obtenu de visa d'entrée sur le territoire de l'Albanie.

Malo ne semble même pas connaître, et apparemment ne souhaite pas connaître, les noms de deux d'entre eux, même le correspondant de "La Repubblica" ne se souvient pas de leur nom de famille.

En réalité, c'était un journaliste de grand autorité dans son pays, et il s'appelait Alesandro Bonaventura Viola. Il était l'envoyé spécial partout dans le monde du journal "La Repubblica", extrêmement préparé pour des missions dangereuses dans les régions les plus chaudes de la planète, un métier difficile qu'il avait commencé avec les quotidiens "Il Mondo", "La Stampa" et le magazine d'information "Espresso".

Puis, depuis 1976, lorsque "La Repubblica" a été fondée, il a poursuivi son parcours ici.

Alesandro était plus souvent appelé par son diminutif Sandro, et ses articles en provenance du Moyen-Orient, de Moscou, de Chine et des pays d'Europe de l'Est communiste, ainsi que du Portugal et de l'Espagne, étaient nombreux lorsqu'il est venu pour la première fois en Albanie en janvier 1979.

Lui et ses deux collègues avaient été choisis non par l'ambassade albanaise à Rome, mais par le ministre italien du Commerce extérieur, Rinaldo Ossola. Alesandro Viola, qualifié dans la presse de son pays d'expert en politique étrangère, n'était en aucun cas un admirateur du communisme, au contraire, il s'exprimait avec véhémence contre celui-ci.

Les questions ci-dessus, du moins la plupart d'entre elles, doivent avoir été posées par lui et non par l'envoyé du "Corriere della Sera", l'une des raisons pour lesquelles ce dernier n'a peut-être pas retenu le nom de Javer Malo.

Selon le rapport informatif de ce dernier pour l'organe supérieur du Comité Central du Parti du Travail d'Albanie, la deuxième partie des questions a été formulée en trois telles.

Celles-ci étaient: "Dans le roman 'L'Hiver de la grande solitude', vous décrivez la rupture avec les Soviétiques. Quelle est la différence entre les deux ruptures ?", "Dans l'exposition de peinture que nous avons vue, nous avons remarqué qu'elle est similaire aux expositions qui se tiennent en Union Soviétique, en Bulgarie et dans d'autres pays.

Quel est le rapport de votre art avec l'idéologie?" et "Y a-t-il des dissidents en Albanie, comme il y en a dans d'autres pays?"

Il est plutôt surprenant de constater comment les deux envoyés des journaux italiens les plus écoutés, "Corriere della Sera" et "La Repubblica", tous deux avec un tirage de plus d'un million d'exemplaires par jour, ne prennent pas

soin de ne pas provoquer d'irritation dans la capitale albanaise.

Le ministre Osola, comme nous l'expliquerons plus tard, avait effectué une visite de courtoisie nécessaire auprès du gouvernement communiste d'Enver Hoxha et de Mehmet Shehu, et il ne souhaitait pas que des personnes autour de lui exacerbent les relations.

La troisième partie des questions, comme le rapportait Javer Malo à ses supérieurs, contenait les formulations suivantes: "Que pensez-vous de la situation en Indochine?",

"Que pensez-vous de la coopération sino-américaine et quelles conséquences pensez-vous que cela aura sur la politique mondiale?",

"Comment considérez-vous en général la situation dans le monde?"

Ce groupe de neuf questions qui ont été posées à Javer Malo, Ismail Kadare et Qako Dango, étaient "avec du mal".

Néanmoins, le président du Comité pour les Relations Culturelles et Amicales avec le Monde Étranger ne montre pas d'ennui, il se sent relativement calme.

Il explique dans l'information que "À peu près, ces questions et autour de ces questions ont suscité les interrogations".

Ensuite: "Notre impression est que les réponses étaient bonnes, concises, précises".

Cela signifie que les trois représentants de la partie albanaise avaient maintenu la position du Parti du Travail et de la doctrine politique d'Enver Hoxha.

À la question posée à Ismail Kadare sur l'existence ou non d'une dissidence en Albanie, ce dernier aurait répondu de manière catégoriquement négative. Il semble qu'ici le rapport devait se clore, mais tout à coup, une autre question, loin d'être secondaire, se pose.

Dans sa partie finale, il est dit: «Les journalistes n'ont pas mentionné la traduction du roman de Kadare, "L'Hiver de la grande solitude".

»Mais à la fin de la conversation, leur accompagnateur, Likurg Roshi, a déclaré que Viola s'était engagée à traduire le roman.

Celui-ci a répondu qu'il ne s'était pas engagé à cela, mais que son ami du "Corriere della Sera" s'en occuperait.

Javer Malo explique: «Apparemment, cela a été une conversation entre Likurg Roshi et les journalistes, mais semble-t-il, elle n'était pas clarifiée.»

Ensuite: «Nous notons ici, pour information, que Nikola Karaço de la télévision italienne, lorsqu'il était ici, a dit qu'il s'intéresserait auprès des maisons d'édition avec lesquelles il avait des contacts, pour la traduction du roman.»

Ainsi se clôt l'information du président du Comité pour les Relations Culturelles et Amicales avec le Monde Étranger, et il ne faut pas beaucoup d'efforts pour comprendre que la visite à Tirana du ministre italien des Relations Commerciales avec l'Étranger était également utilisée par Tirana pour faciliter la publication dans son pays du livre de Kadare "Dimri i vetmisë së madhe", ces moments révisités par l'auteur et avec un titre amélioré "Dimri i madh".

Cela ne se faisait, bien sûr, pas pour répandre la renommée de l'écrivain, mais avant tout celle du personnage principal politique de son livre: Enver Hoxha.

KARL OTTO BONIER

Le 27 janvier 1979, l'ambassade albanaise à Stockholm, en Suède, envoyait au Ministère des Affaires Étrangères et au Comité de la Culture le message suivant: «Nous avons rendu visite à la célèbre maison d'édition suédoise "Bonier".

Karl Otto Bonier et son fils nous ont accueillis personnellement.

Nous avons échangé des idées et ils ont exprimé des appréciations très positives sur les réalisations de notre littérature. Avec des écrivains tels que Kadare, ont-ils dit, la littérature albanaise est grande et possède une personnalité. Nous, a déclaré le fils, avons déjà échangé des idées sur votre littérature, mais pour être honnête, j'ai couru à Francfort pour conclure le contrat du livre "Dimri i madh" et nous sommes les premiers après les Français. Nous avons besoin de temps pour le traduire, mais nous pensons le publier à l'automne 1980.

Ensuite, Karl Otto Bonier a dit que dans ce cas, nous souhaiterions que l'auteur Kadare vienne lui-même et que nous organisions également des rencontres avec divers cercles de la littérature, de l'art et de la culture suédoise.»

Par la suite, le radiogramme de l'ambassade albanaise en Suède, ce 27 janvier 1979, écrivait: «Nous avons échangé des idées et avons également recommandé d'autres auteurs, Dritëro Agolli, Jakov Xoxe, etc.»

On nous a dit que l'intérêt pour la littérature albanaise est en augmentation et qu'il est possible de se projeter vers l'avenir, mais Karl Otto a ajouté que notre avis est qu'en se concentrant bien sur les différentes publications de Kadare, le nombre de lecteurs augmentera davantage et qu'il y aura plus de demandes pour d'autres auteurs à l'avenir.

Dans la troisième question que l'ambassade albanaise à Stockholm a rapportée à Tirana, le texte du radiogramme

disait: «Nous avons échangé des idées sur la littérature idéologique et politique. J'ai parlé de l'œuvre du camarade Enver "L'impérialisme et la révolution", ils m'ont écouté avec attention. Karl Otto Bonier a déclaré que nous ne publions jamais de littérature idéologique. Cette œuvre doit susciter de l'intérêt et du sérieux. J'ai remarqué qu'il se parle et s'écrit dans certains cercles et que la pensée philosophique de M. Hoxha est appréciée. Je n'ai rien lu moi-même de ses œuvres, mais j'ai lu des commentaires dans des journaux sur la pensée indépendante que vous avez et les analyses que vous faites.

Il a ajouté que vous êtes un peuple et un pays indépendants et courageux, et que vous avez éveillé un intérêt et une admiration légitimes.

Le 28 janvier, l'ambassadeur Dhimitër Lamani, depuis Paris, envoyait au ministre des Affaires étrangères Nesti Nase en Albanie le radiogramme numéro 93, dans lequel il était écrit: «Avec Ismail Kadare, sur la base des instructions approuvées par le Comité, camarade Javer, nous avons organisé la rencontre avec la représentante de Hashet, Madame For, pour la publication du roman "Dimri i madh".

Elle a conservé le roman pour le lire et nous l'a retourné lundi car il est long.

Au préalable, elle l'a bien accueilli et a recommandé que le roman, en raison de son caractère, soit confié à la maison d'édition "Fayard", qui est une filiale de Hashet.

Le 30 janvier, une rencontre sera organisée avec le directeur de Fayard et nous vous tiendrons informés.»

DE L'EAU FRAÎCHE ARRIVE DE ÇOROGJAF

Le 10 août 1979, quand il est revenu de la plage, mon père m'a dit qu'à Durrës, il y avait eu une "grande bourgeoisie".

Les radios restaient allumées à "Italia" et la mode faisait des vagues.

En tant que secrétaire du bureau de la coopérative de Tërpani, un homme nommé Sefer Arapi est arrivé. C'était un petit homme, pesant environ quarante kilogrammes.

Il était très maigre.

La première tâche qu'il s'est fixée était d'apporter à Qafë të Llaprit et dans les autres quartiers l'eau fraîche et très potable de Çorogjaf. Il avait un ami influent dans l'entreprise de distribution d'eau à Berat, et celui-ci l'a aidé dans tout l'investissement.

L'eau a été prélevée et élevée par des pompes jusqu'à la hauteur de Qafë e Llaprit. Tërpani et Paraspuari étaient approvisionnés. Les robinets de Tërpan étaient un près de l'hôpital, un près de l'immeuble, un près de l'école. Ensuite, il y en avait d'autres dans les quartiers de Beshiraj, Lilaj, Agallinj et dans tous les autres.

Je n'aurais jamais imaginé qu'en plus de Tërpan, Labinoti d'Elbasan me séparerait de ma maison. À l'automne 1979, j'ai suivi là-bas un cours de qualification de trois mois pour devenir officier d'état-major de bataillon.

Le commandement nous accordait quelques heures de congé le dimanche pour nous promener en ville et surtout pour boire une bouteille de bière. Le congé pour rentrer chez soi, bien que très court, était rare.

Quand on me l'a promis, j'ai été très heureux et un dimanche, lors de ma promenade à Elbasan, j'ai vu dans un magasin une baignoire en aluminium pour laver les petits enfants. Elle était à deux niveaux et avait un endroit où le bébé pouvait s'asseoir.

Il n'y avait pas de plus beau cadeau pour ma femme enceinte.

Le jour où j'avais le congé pour rentrer chez moi, j'ai acheté la baignoire et, avec elle sous le bras, j'ai trouvé un camion dans lequel je suis monté à l'arrière. À Rrogozhinë, j'ai attendu qu'un autobus arrive pour Fier et au tournant vers Lushnjë, la patience a porté ses fruits: la carrosserie d'une voiture "Zis" qui avait transporté du ciment en vrac.

ELVIRA ET VEFİK NUMANI

Sefer Arapi fit une fois de plus l'attention par sa rudesse.

Un jour, autour de l'école, apparut le tout-puissant de la région, le polic Xhemil. C'était un homme distrait, peu concentré sur son métier et célèbre pour ses nombreuses oublis de son pistolet aux endroits où il s'asseyait. Il buvait de la raki de koçimare et jetait immédiatement le premier verre. Il disait que cela aidait à l'adaptation de son corps. Quand il arrivait au troisième ou quatrième verre, ses yeux se déformaient, se rejoignant de l'intérieur.

L'apparition du policier Xhemil près de l'école et sa déambulation aux alentours ne pouvaient être expliquées que par un événement survenu à l'intérieur du bâtiment.

Il a été ordonné que le collectif des enseignants se réunisse dans le laboratoire de physique, qui se trouvait à droite, au bout du couloir. Après que les enseignants se furent installés, Sefer Arapi entra et commença à parler de la lutte du Parti du Travail contre la réaction ancienne et nouvelle, contre les héritiers du Balli Kombëtar ainsi que les anciens collaborateurs du fascisme et des envahisseurs.

Puis il mentionna un nom parmi eux: Bektash Vefik Numani.

Né et résidant à Berat, il avait été arrêté le 8 septembre 1947 et le 10 janvier 1948, il fut condamné à 20 ans de prison. Il était accusé d'avoir fait partie d'un groupe lié aux anglo-américains. Il était également dit qu'avec d'autres, ils "avaient mené une activité variée contre le pouvoir populaire et l'intégrité de la République, avaient participé à des organisations et des rangs traîtres, qui avaient pour but de créer une situation permettant le renversement du pouvoir par la violence et l'occupation de notre pays par les impérialistes anglo-américains et les monarcho-fascistes grecs, avaient mené une propagande antipopulaire, s'étaient liés à des criminels de guerre en

fuite, avaient fourni des informations de nature militaire, politique et économique, au renseignement étranger, avaient saboté les grandes réformes du pouvoir populaire, ainsi que tenté de former des bandes armées pour frapper le pouvoir."

Les personnes impliquées dans le procès n'acceptèrent alors pas les accusations.

Alors que Sefer Arapi parlait dans la deuxième rangée des présents, à gauche de la salle de laboratoire, se tenait Elvira Numani, la nièce de Bektashi, enseignante de la langue et de la littérature albanaises à l'école de Tërpan. Il sembla qu'elle allait perdre connaissance.

Le collectif des enseignants se figea également. Elvira était pleine de bonté et de politesse, et tout le monde l'aimait, sans aucun doute même les habitants du village.

J'aimais particulièrement son frère, Vefik, car il était très dévoué à la connaissance et à la culture, et pour moi, il ne cachait pas son admiration. Une conversation avec lui au bord de la rivière Osum, durant un été, m'avait profondément marqué, où j'étais avec ma machine à écrire, profitant du soleil et écrivant. Il me souhaitait de tout cœur du succès littéraire.

Le passion de Sefer Arapi pour la classe, tout en ressentant le respect du collectif des enseignants pour leur collègue, s'adoucit et il ajouta qu'en raison de son parcours, Elvira Numani ne pouvait plus travailler comme enseignante. Elle ne pouvait pas éduquer la nouvelle génération. Elle devait être envoyée comme ouvrière dans une entreprise de production.

Après avoir terminé, il se tut et attendit que les participants à cette réunion extraordinaire expriment leur opinion. Les enseignants, l'un après l'autre, ne dirent que des mots élogieux sur Elvira et insistèrent pour que ce qu'ils mettaient en avant soit inscrit dans son profil.

Dimanche,
12 octobre 1980

Albana, née le 2 mars, à peine âgée de six mois, avait un peu de fièvre et je l'ai trouvée avec une bronchite et une toux persistante et forte. Elle toussait comme une adulte et c'était ma poitrine qui me faisait mal après chaque quinte de toux. Maman et Bardha m'ont dit, juste après mon arrivée, qu'elle appelait "papa".

Et en effet, après quelques instants, Albana a prononcé "papa".

12 novembre

Alba, lundi, s'est souvent levée seule, en se tenant au canapé. Dès que je suis rentré hier, Bardha me l'a dit immédiatement avec joie. Pendant les deux jours où je suis resté à la maison, je voyais Alba enfoncer ses petits orteils dans le sol tout en se tenant au bord du canapé.

IL NEIGE DES FLOCONS

Au lever du jour du cinq décembre 1980, la neige est tombée. Les premiers flocons avaient commencé avant trois heures du matin, lorsque je me suis levé et j'ai vu blanchir les toits et les abris des maisons. C'était la première neige de cette année.

Lorsque nous nous sommes réveillés à nouveau le matin, tout était devenu blanc. La neige a continué de tomber toute la journée. Épais et humide. Après une petite pause déjeuner, la neige a recommencé à tomber, mais sèche et en flocons comme du sucre.

Il faisait encore plus froid.

À Tërpan, la neige dure trois mois et son épaisseur atteint jusqu'à un mètre et demi.

Toute l'après-midi, j'ai travaillé à la dactylographie des chansons folkloriques de la région. De plus en plus, il me semble que le peuple vit dans les chansons, dans la poésie, c'est pourquoi son âme reste toujours fraîche, renouvelée, résonnante, comme du verre, belle, vaste, poétique.

SAMEDI, 27 JUIN 1981

Jani Koniçoti, le célèbre vendeur du magasin de fournitures de bureau, est décédé des suites d'un cancer.

Je fréquentais souvent ce coin avec des technologies parmi les meilleures.

Une fois, il m'avait mis de côté un appareil photo, ce qui, pour moi en tant qu'enregistreur de l'histoire, était d'une nécessité absolue.

Mais le plus grand service que m'a rendu Jani Koniçoti fut un petit magnétophone portable. Sept de ces appareils avaient été prévus avec l'autorisation des dirigeants du parti et des autorités locales. Six d'entre eux avaient été achetés, le septième était encore là, sûrement pas en vitrine. C'était pour la première secrétaire du PPSH pour le district de Mine Guri, mais elle ne pouvait pas se le permettre, elle n'avait pas d'argent.

Ce secret, Jani Koniçoti me l'a confié et m'a suggéré de prier Mine pour qu'elle me donne son autorisation. Elle a heureusement accepté et je suis devenu propriétaire d'un magnétophone personnel, ayant désormais la possibilité d'enregistrer et de transcrire sur papier de nombreuses conversations, dont certaines m'aident maintenant à écrire ce livre, en particulier les chapitres sur Tërpan.

MEHMET SHEHU VIENT POUR LA CHASSE

Derrière l'hôpital se trouvait une villa bien entretenue, moitié en bois et moitié en murs. C'était le bâtiment de l'Entreprise Forestière.

Lorsque le Premier ministre Mehmet Shehu venait chasser des sangliers à Balloll, Plashnik, ses accompagnateurs ainsi que le groupe de sécurité restaient dans cette villa.

C'était une époque où Kozeta Dishnica et Gazmendi attendaient jour après jour d'être transférés à Berat. La femme du docteur Ymer, Flora, avait écrit une lettre à Enver Hoxha, dans laquelle elle exprimait son mécontentement que sa fille dentiste ait été envoyée à Tërpan et y soit maintenue.

Elle le suppliait de lui ramener sa fille, si possible en ville.

Dans la lettre de réponse, Enver Hoxha écrivait à la première secrétaire de Berat, Mine Guri: «À la camarade de Berat. Ymer Dishnica a commis une erreur, mais il a aussi travaillé. Pour sa fille, jugez par vous-même, là-bas sur le terrain.»

Après cela, le retour de Kozeta à Berat s'est produit très rapidement.

JE DEVENU ENSEIGNANT DANS UN LYCÉE AGRICOLE DE TËRPAN

Le 20 février 1981, j'avais fait une demande au comité d'attestation pour être promu au deuxième niveau, c'est-à-dire pour devenir enseignant dans le lycée agricole de Tërpan.

Le 22 octobre 1981, j'ai obtenu le deuxième niveau de ce comité d'examen auprès de la filiale de l'Université de Tirana à Berat. Le certificat m'a été délivré par écrit le 30 octobre.

Le 15 janvier 1982, je suis transféré de Tërpan à la ville de Berat. En tant qu'employé de l'éducation, je suis devenu fonctionnaire local de niveau intermédiaire au syndicat des syndicats professionnels.

J'ai été nommé directeur du Kinoklubi "Tekstilisti".

À Tërpan, le village éloigné de la patience, j'ai séjourné pendant 7 ans et deux mois et demi.

"NOUS AVONS DONNÉ LA RÉPONSE DE NE PAS Y ALLER"

Le 6 février 1982, le président du Comité pour les Relations Culturelles avec le Monde Étranger, Javer Malo, enregistré sous le numéro de protocole 20, a rédigé cette information:

"À sa demande, l'attaché d'affaires a.i. de France, Jean Bouyal, est venu à la rencontre, et il m'a dit qu'ils avaient été appelés par la maison d'édition Fayard pour s'informer si Ismail Kadare se rendrait à Paris en mars.

Le représentant de cette maison lui avait dit qu'il communiquerait directement avec Kadare.

Peut-être, a déclaré l'attaché, s'agit-il de la publication par Fayard de deux œuvres (nouvelles) de Kadare.

Je lui ai dit que je n'en savais rien, mais que je demanderais à l'auteur s'il avait la possibilité d'y aller.

Nous soulignons qu'au Comité, nous ne savons rien de ce nouveau voyage de Kadare. Il est très probable qu'il ait réglé cela avec la maison d'édition en question lorsqu'il était à Paris.

Quoi qu'il en soit, nous ne considérons pas qu'un autre voyage à Paris soit approprié, d'autant plus que les deux nouvelles publiées par Fayard ne sont pas d'une grande importance."

DE PARIS A TIRANA, LE RADIOGRAMME NUMERO 316 A ETE ENVOYE

Le 23 février 1982, de Paris à Tirana, le diplomate de haut rang Petraq Pojani a expédié le radiogramme numéro 316.

Son texte : « J'ai rencontré l'ami de notre pays, Siprio, qui travaille maintenant au “Figaro” et couvre la rubrique des nouvelles publications littéraires.

J'ai constamment essayé de le rencontrer, mais deux ou trois fois, il a dit qu'il était trop occupé, maintenant il est venu lui-même à l'ambassade. Il était intéressé à discuter principalement des problèmes de la littérature.

Il a dit qu'en avril, il publierait un article dans le “Figaro” et un programme à la radio, peut-être même à la télévision, sur les deux nouvelles œuvres de I. Kadare qui sont sorties en circulation en France. L'enregistrement se fera en mars et Siprio a demandé si, à ce moment-là, I. Kadare viendrait ici.

Je lui ai dit que je n'en savais rien.

Siprio a dit qu'il était difficile de publier d'autres œuvres de la littérature albanaise en France, à part celles de Kadare qui a créé une réputation.

En outre, les maisons d'édition sont en crise.

Concernant l'œuvre de l'ami Enver “Le danger anglo-américain pour l'Albanie”, que nous avons envoyée à temps, il a dit qu'il ne l'avait pas encore lue.

En 1982, donc juste après mon départ de Tërpan, le bâtiment de la nouvelle école fut érigé.

Il fut établi au-dessus du club, sur deux étages, avec une cour.

Sa silhouette était assez élégante.

Le bâtiment de l'ancienne école fut démoli pour laisser place, en 1984, à un nouveau bâtiment, qui serait d'abord un palais de la culture.

Mais y seraient également installés les bureaux de la localité, il y aurait un musée, un tribunal, et même une agence bancaire.

KLOD DURAND

Le 14 juin 1982, une information du Comité pour les Relations Culturelles avec le Monde Étranger, signée au nom de Javier Malo par son adjoint, enregistrée sous le numéro 117, disait:

«Notre ambassade à Paris nous informe que nos camarades ont discuté avec le directeur de la maison d'édition "Fayard", Klod Durand, concernant la possibilité de publier les œuvres littéraires de nos auteurs.

Klod Durand s'est montré disposé à publier à l'avenir des romans de nos auteurs du réalisme socialiste.

Il y a quelque temps, Ismail Kadare lui a remis une anthologie de la prose albanaise, préparée par l'Union des Écrivains.

Klod Durand avait soulevé le problème de vouloir savoir à l'avance combien d'exemplaires de l'anthologie nous pourrions acheter auprès de la maison d'édition, car selon lui, cela influencerait le prix qui serait fixé au livre.

À ce sujet, nous avons discuté avec l'Union des Écrivains, (personnellement avec Dritëro Agolli), qui nous a dit qu'ils étaient d'accord pour acheter 200 exemplaires.

Pour aider à la publication de cette œuvre, il serait peut-être bon que nous, en tant que Comité, achetions également 200 exemplaires... »

IRAKLI KOÇOLLARI AVEC KADARE À ATHÈNES: UNE CONVERSATION QUI A BOULEVERSE

Affirme le chercheur Koçollari: «Au début des années 80, j'étais en Grèce en tant que diplomate.

C'était la deuxième année de mon séjour à Athènes, lorsque soudain un avis en provenance de Tirana nous informait qu'Ismail Kadare, invité à une rencontre des écrivains européens les plus en vue, viendrait.

Chez la députée grecque Amalia Fleming

Le deuxième ou le troisième jour de mon séjour à Athènes, dans l'après-midi, je me suis rendu dans les locaux de "l'Astir" pour rencontrer Kadare, que nous avions préalablement informé qu'il était invité à un dîner, chez l'une des femmes les plus cultivées et reconnues en Grèce, la députée Amalia Fleming.

Fleming était l'épouse du célèbre inventeur de la pénicilline, le Britannique Alexander Fleming. Elle habitait dans l'un des quartiers les plus luxueux d'Athènes.

C'était une femme âgée avec une réputation évidente et très appréciée par l'opinion publique en Grèce. Une antifasciste, emprisonnée plusieurs fois par la junte des colonels.

Évadée des prisons et ensuite engagée dans une activité politique marquante à travers l'Europe, pour sensibiliser l'opinion internationale à la nécessité de renverser la junte des colonels. L'une des fondatrices du PASOK et députée au Parlement grec pendant plusieurs législatures.

Flemingu était une femme assez cultivée, mais ce qui nous liait le plus à elle était le fait qu'elle était une admiratrice et une amie déclarée et sincère de notre pays.

Elle lisait sans relâche.

Lors de certaines conversations avec elle, elle avait répété ses évaluations et ses émotions concernant les livres de Kadare, dont les publications en grec se trouvaient sur les étagères de sa bibliothèque.

En septembre 1984, lorsqu'elle apprit que Kadare viendrait à Athènes pour une rencontre avec des écrivains européens de renom, Amalia insista pour que notre écrivain soit l'invité d'une de ses soirées.

Nous avons transmis l'invitation à Kadare, qui l'accepta avec plaisir.

....Dans l'un des sièges de ma voiture se trouvait le livre "Avec Staline", qui allait être traduit en Grèce à cette époque.

Kadare aperçut le livre et, sous ses sourcils froncés, se tourna vers moi en disant:

"Mais que pense-t-il avec ce qu'il écrit? Qu'est-ce qui lui passe par la tête à cet homme qui continue à défendre Staline?!

Je restai silencieux, choqué par ce que l'écrivain avait osé dire contre Enver Hoxha!!!

"Eh bien, même les Soviétiques ne défendent pas Staline, pas même les Géorgiens avec tout ce qu'il a fait, et voilà qu'il apparaît et le défend. Ce n'est pas tout, mais il écrit aussi un sacré livre!!! Absurdité.... !

Je resté silencieux et je me suis beaucoup inquiété. Kadare savait très bien que j'étais des Services de Renseignement, tout comme il savait que ce qu'il avait déclaré n'était ni plus ni moins que de l'«agitation et de la propagande», comme cela était défini dans le vocabulaire légal de l'époque.

Et sans tarder, tout en continuant notre chemin, nous nous sommes arrêtés à un feu rouge, à côté duquel se trouvait une église de rite orthodoxe, peut-être récemment construite.

La tête tournée vers l'église, comme si cela ne lui suffisait pas, Kadare continua:

«Alors dis-moi, quelle est la malice à ouvrir les églises et les mosquées? Pourquoi devraient-elles rester fermées seulement chez nous? Pourquoi devrions-nous agir différemment du reste du monde? Que chacun croie en le dieu ou la divinité qu'il souhaite! Quelle malédiction cela apporterait-il à l'Albanie, la liberté de croyance et de convictions religieuses?

Avec cela et bien d'autres, nous prenons sur nous la haine du monde... car c'est ainsi qu'il le pense... »

Je suis resté silencieux, silencieux, silencieux...

Cependant, même la soirée de cette nuit avant le départ de Kadare pour l'Albanie s'est bien déroulée.

Après quelques semaines, je suis arrivé avec un service d'Athènes à Tirana. Bien sûr, j'ai voulu rencontrer immédiatement Ferid Hudhri, un ami à moi, qui était également un proche de Kadare.

Après les premières conversations, j'ai raconté en détail et avec inquiétude à Ferid tout ce que Kadare m'avait dit et je lui ai ensuite demandé, en tant qu'ami intime de l'écrivain, d'être prudent et de ne pas parler à tort et à travers, car cela pourrait avoir des conséquences.

Ferid m'a écouté attentivement, calmement, et à ma grande surprise, avec une tranquillité étonnante, il m'a dit:

– Oh là là, c'est la première fois pour toi, c'est pourquoi tu t'inquiètes. Mais, Kadare parle toujours ainsi.

Encore inquiet, je dis à Ferid qu'avec cette façon de parler, Kadare pourrait se mettre en danger...

– D'accord, d'accord, tu dis, mais voilà, c'est Kadare, il pense les choses comme ça et il parle comme ça. Nous savons cela pour Ismail...

«LE RÉALISME SOCIALISTE - UN ART DES GRANDES POSSIBILITÉS»

La revue «Nëntori» n° 6 de l'année 1984 a publié par Ismail Kadare l'article «Le réalisme socialiste - un art des grandes possibilités».

Dès le début de son discours, Kadare souligne :

«Notre congrès, cet événement réjouissant non seulement pour notre littérature et nos arts, mais pour toute la culture albanaise dans son ensemble, en faisant le bilan de nos réalisations littéraires et artistiques, est en même temps une affirmation du réalisme socialiste à l'échelle nationale et internationale, une affirmation de sa force, de son vitalisme et de son triomphe.

Cela fait plus de quarante ans qu'en Albanie, sur ce sol ancien des arts, la méthode créative du réalisme socialiste, sous les enseignements du Parti et du camarade Enver, guide avec succès nos écrivains.

Cette quarantaine d'années de littérature réaliste socialiste n'est qu'un dixième de l'âge de la littérature albanaise dans son ensemble.

Néanmoins, nous ne croyons pas qu'il existe aujourd'hui des personnes de raison normale qui puissent fermer les yeux devant le grand fait que, durant ces quarante années, ont été publiés en Albanie plus de romans et de poèmes, de vers, de récits et de livres artistiques que durant la période de quatre cents ans d'existence de cette littérature. Cette littérature contemporaine non seulement a préservé et élevé davantage le niveau digne de la littérature albanaise, mais dans une partie de celle-ci, comme dans le domaine de la prose et du roman, qui est l'artillerie lourde des lettres, elle l'a sensiblement surpassée.

...

En développant avec succès une littérature guidée par le réalisme socialiste, nos écrivains accomplissent, entre autres, un acte militant et révolutionnaire dans la stratégie générale de la lutte de la classe ouvrière pour un monde nouveau, une société nouvelle et un art nouveau.

Le développement réussi de notre littérature fait partie de la lutte de notre Parti pour le triomphe des idées du socialisme et du communisme.

Il est fondamental pour les créateurs progressistes de suivre ce développement, de s'en réjouir et d'en tirer exemple.

...

Notre vie socialiste, notre lutte, la vie que nous avons tous vécue ensemble pendant ces quarante années, les documents de notre Parti et surtout les Œuvres du camarade Enver Hoxha, où nous trouvons de manière concise toutes les grandes scènes de l'histoire de notre Parti et de notre peuple au cours de ce trois quarts de siècle, sont pleines de vie, de conflits et de grandes collisions.

Il n'y a rien de schématique ni de stéréotypé.

Ces documents et ces œuvres sont un exemple et une grande source d'inspiration pour nos écrivains, ils seront aussi pour de nombreuses générations un point de référence sûr pour le développement futur de notre littérature.

Le dernier paragraphe du discours d'Ismail Kadare, publié dans la revue "Nëntori" n° 6, 1984, sur le thème "Le réalisme socialiste - un art des grandes possibilités", s'exprime ainsi :

"La classe ouvrière mérite un grand art, elle l'a et l'aura toujours.

L'avenir lui appartient et elle héritera du monde avec toutes les richesses matérielles et spirituelles de l'humanité.

Pour l'art de la classe ouvrière, le réalisme socialiste n'a aucune limite d'étendue dans le temps et dans l'espace,

son contenu et ses formes sont parmi les plus variés, les techniques littéraires parmi les plus avancées et cela est naturel, car aucune méthode littéraire jusqu'à présent n'a affronté un matériau aussi vaste que le tableau complet de la vie du peuple.

Nous, écrivains albanais, sommes fiers de créer avec la méthode littéraire du réalisme socialiste, de travailler et de lutter pour son développement ultérieur, pour son triomphe.”

INVITATION À PARTICIPER À L'ÉMISSION “APOSTROF” DE LA DEUXIÈME CHAÎNE DE LA TÉLÉVISION FRANÇAISE

Le 15 janvier 1985, l'ambassade albanaise à Paris a envoyé cette information à Tirana :

“MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

Le directeur de la Maison d'Édition “FAYARD”, Klod Durand, nous a envoyé une copie de la lettre adressée à l'ami Ismail Kadare concernant la réponse pour participer à l'émission “Apostrof” de la deuxième chaîne de la Télévision Française.

Il souligne que les chaînes de la Télévision Française sont indépendantes les unes des autres et que l'émission “Apostrof” se déroule en direct et non enregistrée.

Il espère que ces informations permettront de reconsidérer la décision prise, car la participation de Kadare à cette émission contribuera à une plus grande diffusion de la littérature albanaise en France.”

Le 15 janvier 1985, Ismail Kadare adressait une lettre au ministre des Affaires étrangères Sokrat Plaka:

«Je vous envoie la lettre que j'ai reçue il y a deux jours du directeur de la Maison d'édition “Fayard”, en réponse à ma lettre où je refusais l'invitation de la télévision française, dont vous êtes informé.

Comme le montre cette seconde lettre, le directeur de “FAYARD” réitère son invitation, en garantissant qu'un tel incident ne se reproduira pas et en soulignant le fait que les chaînes de télévision françaises ont des directeurs spécifiques.

Poursuivant notre conversation concernant la rédaction de ma lettre de refus, l'une de vos recommandations était qu'il ne fallait en aucun cas donner l'impression d'une attitude capricieuse, d'une obstination

injustifiée de ma part, et surtout d'un obstacle administratif à ce voyage.

Je crois que dans ma lettre de refus, ces messages ont été pris en compte.

Mais la deuxième lettre du directeur de "FAYARD" et la répétition de l'invitation pour un délai que je trouverais approprié soulèvent à nouveau les problèmes susmentionnés.

Je vous rappelle à cette occasion que l'histoire de l'invitation à l'émission littéraire "Apostrof" remonte à 1981. Plus tard, Bernard Pivot, le présentateur de l'émission, l'a rendue publique dans un article de la revue qu'il dirige intitulé "En attendant Kadare", publié en mai 1984, bien avant cet incident avec l'interview sur la chute de Khrouchtchev.

Mon refus, tout à fait légitime et justifiable après la coupure de mon interview, est pratiquement le troisième.

En vous présentant mes excuses pour le dérangement, je vous prie, dans les conditions de la répétition de l'invitation par la maison d'édition, de reconsidérer ce problème une fois de plus.

Le 13 février 1985, la Direction II du Ministère des Affaires Étrangères formulait cette information pour le ministre des Affaires Étrangères Reis Malile:

«Le directeur de la maison d'édition "Fayard", Claude Dyrand, a envoyé une lettre à l'ami Ismail Kadare, en réponse au refus de ce dernier d'accepter l'invitation de la deuxième chaîne de télévision française à participer à l'émission "Apostrof".

Exprimant son désespoir face à ce refus dans sa seconde lettre, le directeur de "Fayard" réitère l'invitation en garantissant qu'un incident similaire à celui de l'interview sur la chute de Khrouchtchev ne se reproduira pas. Claude Dyrand souligne que les chaînes de télévision françaises sont indépendantes les unes des autres et que l'émission se déroule en direct, sans enregistrement préalable.

Il espère que ces informations permettront de reconsidérer la décision prise, car la participation de Kadare à cette émission contribuerait à une plus grande diffusion de la littérature albanaise en France.

Selon l'avis de la direction du Ministère, le problème a été laissé à l'appréciation de l'Union des Écrivains avec le Comité Central du Parti.

À ce sujet, une discussion a eu lieu avec l'ami Dritëro Agolli.

Cependant, après que l'Union des Écrivains ait agi, l'Appareil du Comité Central du Parti ordonne que la question soit examinée par le Ministère des Affaires Étrangères.

Étant donné que le camarade Ismail Kadare est une personnalité, une figure reconnue, tant à l'intérieur qu'à l'extérieur du pays, de notre littérature moderne, afin qu'un second incident, tel que celui de l'interview sur la chute de Khrouchtchev, ne se reproduise pas, malgré les garanties fournies par le directeur de la maison d'édition, nous pensons que le camarade Ismail Kadare devrait maintenir l'opinion exprimée dans sa deuxième lettre, où il refuse avec beaucoup de soin l'invitation.

À la fin de cette information, Reis Malile note :

"Je pense qu'il devrait remercier et, sous divers prétextes, ne pas y aller."

Le 26 avril 1985, par la lettre numéro 69. Dritëro Agolli communique au Ministère des Affaires Étrangères, plus précisément à la Deuxième Direction, ce message:

"L'année dernière, l'écrivain Ismail Kadare a reçu une invitation répétée pour assister au début de l'année 1985 à une émission littéraire télévisée.

L'intermédiaire pour cette invitation a été la maison d'édition "Fayard".

Cependant, en juin 1984, la télévision française a censuré l'interview d'Ismail Kadare donnée à l'occasion du 20e anniversaire de la chute de Khrouchtchev.

Cet incident a conduit Ismail Kadare, après consultation avec les organes compétents, à refuser, à juste titre, la deuxième invitation de la télévision française, en expliquant les raisons.

La maison d'édition "Fayard", toujours dans son rôle d'intermédiaire, a réitéré sa demande, justifiant cela par le fait que les différentes chaînes de la télévision française ont des directions différentes et que la chaîne 2, où l'interview littéraire devait être diffusée, n'est pas responsable de l'incident.

Le 12 mars 1985, Ismail Kadare, après avoir consulté les organes concernés (l'appareil du K.Q.), a répondu à la lettre du président de "Fayard" en lui disant qu'il était prêt et qu'il n'y avait aucun obstacle à se rendre en France, si la Maison d'Édition l'y invitait, mais il n'acceptait en aucun cas d'avoir des relations avec la Télévision Française.

Le président de "Fayard", dans sa réponse datée du 25 mars, accepte la condition posée et invite I. Kadare en France, désormais de la part de la maison d'édition, comme il l'avait déjà exprimé I. Kadare.

Étant donné que ce service de notre écrivain nous intéresse pour faire connaître la littérature albanaise et puisque I. Kadare, comme nous l'avons expliqué précédemment, a déjà promis de répondre positivement à l'invitation, nous pensons qu'il convient d'approuver son voyage en France.

Ci-joint, nous vous envoyons la lettre du directeur de "Fayard", ainsi que la lettre d'Ismail Kadare.

Le 7 mai 1985, le sous-ministre des Affaires étrangères Sokrat Plaka a envoyé cette lettre à l'Union des Écrivains et Artistes d'Albanie:

«En ce qui concerne l'invitation datée du 25 mars 1985, que le président de la maison d'édition "Fayard" a adressée à notre camarade Ismail Kadare pour se rendre en France, nous pensons qu'il n'est pas opportun en ce moment de réaliser une telle chose.»

LE 11 AVRIL 1985, ENVER HOXHA EST DÉCÉDÉ ET LE 26 AVRIL, ISMAIL KADARE A ENVOYÉ UNE PROTESTATION AU JOURNAL FRANÇAIS “LE MONDE”

En effet, ce quotidien à large tirage avait publié des articles contre le dictateur albanais.

De même, l'ensemble des médias du pays.

Ils l'avaient qualifié de “Sultan rouge”, de “dernier stalinien”, voire même de “criminel”.

Selon le chercheur Aurenc Bebja, la lettre de Kadare contenait ce qui suit:

“À propos d'Enver Hodja”...

“Concernant Enver Hoxha

Il était de mon devoir de vous écrire cette lettre après avoir lu dans le journal “Le Monde” les articles publiés ces derniers jours à l'occasion du décès du dirigeant du peuple albanais, Enver Hoxha.

(...) Bien sûr, vos journalistes ont le droit d'avoir leurs opinions sur l'ordre social d'un pays, sur les idées qu'ils défendent et sa politique.

Cependant, il me semble qu'il est indigne d'offenser un peuple en des moments de deuil et de douleur, comme cela se produit dans les articles de votre journal.

Le peuple albanais a une longue histoire pleine de pièges, et c'est précisément pour cela qu'il sait très bien pourquoi il ressent de la douleur, comment il l'exprime et pourquoi il doit être en deuil.

Le nom d'Enver Hoxha est éternellement lié aux fondations, à l'histoire et à la construction de la nouvelle Albanie.

Voilà ce qui détermine les dimensions de sa figure, par conséquent, le grand deuil.

Pour moi et pour mes frères, il est étrange que le journal «Le Monde» ait choisi, à cette occasion, de publier la déclaration d'un criminel tel que le fils de l'ancien roi Zog, cette fantôme risible, qui souhaite rétablir la monarchie en Albanie, cette monarchie que votre France a renversée il y a deux siècles, celle dont elle est à juste titre fière. Seules des personnes aux intentions malveillantes peuvent souhaiter qu'un pas en arrière soit fait dans l'histoire de l'Albanie.

ISMAIL KADARE (Tirana)

ENTRETIEN

Ismail Kadaré l'Albanais

**« Je ne trouve pas mon pays aussi isolé
qu'on le dit »**

AUX confins de l'Europe, l'Albanie est une « terre inconnue » d'où ne nous arrivent de temps à autre que des informations infimes et non vérifiables à l'occasion de la mort d'un chef historique, du premier voyage officiel de tel ou tel homme politique occidental entouré de journalistes et d'industriels, ou de manifestations à propos du Kosovo que revendiquent à la fois les Serbes et les Albanais. Pourtant, depuis une quinzaine d'années, nous parvenons régulièrement des traductions des œuvres en prose d'un grand — du grand — écrivain Ismail Kadaré : une dizaine de livres publiés en France (depuis *Le Général de l'armée morte*, qui nous le révéla en 1970) en font sans doute un des hommes de lettres contemporains les mieux représentés dans le catalogue de l'édition française.

Ses livres mêlent sans cesse le présent et le passé, les souvenirs de l'Illyrie romaine (Aurélien, Dioclétien et Constantin étaient natifs d'Illyrie) et de Byzance, la défaite devant les Turcs qui islamisa le pays pour un demi-millénaire, les combats contre les fascistes italiens, l'amitié puis la rupture avec l'URSS, la liaison presque aussi vite interrompue avec la Chine... Tout cela dans une vision fantastique et réaliste à la fois, qui reprend sans cesse la tradition orale et la poésie épique, les fables et les ballades marquées par les écoles ottomanes et la veine grotesque du quotidien. Tout en évoquant toujours au plus près le royaume des morts (1)... Et curieusement, cette prose si étrangère, si fantastique, nous est parfaitement accessible : l'allégorie devient lisible sous une quantité de facettes, tandis que le merveilleux s'insinue partout. C'est la marque d'un très grand écrivain

qu'on laisse parfois venir en France — où il commence vraiment à être reconnu par les lecteurs — et qui vient de passer quelques jours à Paris, où nous l'avons rencontré.

Ismail Kadaré a tout juste cinquante ans. Lisse, souriant, attentif derrière ses grosses lunettes d'écaillé, il en paraît beaucoup moins. Il parle un bon français qu'il affine, semble-t-il, de voyage en voyage, ayant débuté tard dans l'apprentissage de notre langue, vers 1970, lorsque son premier roman fut traduit et que la perspective de ne pouvoir ni comprendre ni se faire comprendre lui parut tout à fait insupportable.

**« Je m'appelle Ismail.
Je n'ai rien de musulman »**

« Vous êtes né dans le Sud, près de l'Épire, dans une ville qui n'était pas la capitale (mais qui avait vu naître en 1908 Enver Hodja, le chef historique du parti communiste albanais).

— Ma ville, Gjirokastra (Argyrokastron de l'Antiquité) n'était pas une capitale, *sourit Kadaré*, mais elle, pendant des siècles, elle était plus connue que la capitale. Tirana était une toute petite bourgade de dix mille habitants que Gjirokastra était la grande ville de l'Empire romain au sud ; qu'au nord, on trouvait déjà Shkodër et au centre, au bord de la mer, il y avait Durrës, où Cicéron avait une maison.

Propos recueillis par

NICOLE ZAND

(Lire la suite page 19.)

(1) Pour mieux comprendre l'histoire de la littérature albanaise, on lira *l'Anthologie de la prose albanaise* présentée par Alexandre Kolos chez Fayard (1983).

«MON PAYS NE ME SEMBLE PAS AUSSI ISOLÉ QU'ON LE DIT.»

Le 23 mai 1986, un vendredi, «Le Monde» a publié une interview exclusive avec Ismail Kadare à Paris, où il était venu pour une visite.

Elle était intitulée :

Ismail Kadare l'Albanais «Je ne trouve pas mon pays aussi isolé qu'on le dit.»

L'auteur était Nicole Zand.

«Mon pays ne me semble pas aussi isolé qu'on le dit.»

À l'extrémité de l'Europe, l'Albanie est une «terre inconnue» d'où nous parvenons de temps à autre seulement de petites informations non vérifiables, comme par exemple lors du décès d'un leader historique, du premier voyage de tel ou tel homme politique occidental entouré de journalistes et d'industriels, ou des manifestations concernant le Kosovo, revendiqué à la fois par les Serbes et par les Albanais. Cependant, au cours des quinze dernières années, nous avons régulièrement reçu des traductions d'œuvres en prose d'un grand écrivain – Ismail Kadare: dix livres publiés en France (depuis *Le Général de l'armée morte*, qui a été découvert en 1970) font sans aucun doute de lui l'un des auteurs contemporains les mieux représentés dans le catalogue de l'édition française.

Ses livres mêlent constamment le présent et le passé, les souvenirs de l'Illyrie romaine (Aurelien, Dioclétien et Constantin étaient des natifs de l'Illyrie) et de Byzance, la défaite face aux Turcs qui islamisèrent le pays pendant un demi-millénaire, les batailles contre les fascistes italiens, l'amitié puis la rupture avec l'URSS, le lien presque aussi rapidement interrompu avec la Chine...

Tout cela dans une vision à la fois fantastique et réaliste, qui puise sans cesse dans la tradition orale et l'épopée de la poésie, les fables et les ballades marquées

par les écoles ottomanes et le courant grotesque de la vie quotidienne.

Tandis qu'il frotte toujours ses épaules avec la sphère des morts aussi près que possible... Et étrangement, cette prose si étrangère, si fantastique, est complètement accessible pour nous: l'allégorie devient lisible sous de nombreux aspects, tandis que l'émerveillement se trouve partout.

C'est le signe d'un très grand écrivain qui est parfois autorisé à venir en France – où il commence vraiment à être reconnu par les lecteurs – et qui vient de passer quelques jours à Paris, où nous l'avons rencontré.

Ismail Kadare n'a que cinquante ans. Calme, souriant, attentif derrière ses grandes lunettes, il paraît beaucoup plus jeune. Il parle un bon français qu'il affine, voyage après voyage, car il a commencé à apprendre notre langue tardivement, vers 1970, lorsque son premier roman a été traduit, et la perspective de ne pas pouvoir comprendre ou se faire comprendre lui semblait assez insupportable.

"Je m'appelle Ismail. Je n'ai rien d'un musulman."

-Vous êtes né dans le sud, près de l'Épire, dans une ville qui n'était pas la capitale (mais qui a vu en 1908 la naissance d'Enver Hoxha, le dirigeant historique du Parti Communiste Albanais).

- Ma ville, Gjirokastra (l'Argjirokastron ancien) n'était pas la capitale, sourit Kadare, mais elle, pendant des siècles, était plus connue que la capitale. Tirana était un très petit village avec dix mille habitants lorsque Gjirokastra était la grande ville de l'Empire romain dans le sud ; au nord, il y avait déjà Shkodra et au centre, au bord de la mer, se trouvait Durrës, où Cicéron avait une maison...

- Quand je suis né, l'Albanie avait un roi, Zog I, un roi sans qualités, qui fut proclamé roi en 1928, après avoir été Premier ministre et Président de la République, et qui fut

renversé en 1939 par les Italiens, qui se présentèrent comme les "Libérateurs de l'Albanie" (rire).

L'État albanais fut formé en 1912, après la chute de l'Empire ottoman. C'était vraiment un État très étrange. La capitale était à Durrës, où étaient installées les ambassades de tous les pays d'Europe, qui s'y adonnaient à d'extraordinaires intrigues : la Turquie voulait revenir, l'Italie et l'Autriche-Hongrie avaient des appétits pour l'Albanie, la Grèce aussi, la France également.

Et quand la Première Guerre mondiale éclata, ils s'en allèrent tous et nous laissèrent dans le chaos.

- Vous vous souvenez de la guerre?

- Oui, je m'en souviens (silence). Nous étions occupés par les Italiens, mais au début de la guerre, l'Albanie attaqua la Grèce et imaginez qu'après un demi-siècle, l'Albanie et la Grèce sont toujours en guerre! Cela fait des années qu'on parle d'un traité de paix. C'est la situation la plus absurde du monde. L'Albanie est parfois accusée d'être très fermée, mais il y a des choses étranges à notre sujet, comme cette guerre qui ne finit pas. C'est étrange, n'est-ce pas?

- Vous avez grandi dans un pays qui avait rompu ses relations avec presque tous les pays, voisins ou lointains, dans un pays profondément troublé par l'histoire...

- La résistance était très forte, alliée aux partisans yougoslaves contre les Italiens. Un gouvernement fut créé en 1942 à la fois contre le fascisme et contre la bourgeoisie du pays, en particulier le féodalisme.

La première rupture avec la Yougoslavie en 1948, mais les divisions avaient commencé bien plus tôt à cause du Kosovo...

Nous n'avons pas de relations diplomatiques même avec la Grande-Bretagne, en raison du trésor de la Banque Nationale d'Albanie, qui est bloqué à Londres depuis la fin de la guerre; nous ne pouvons pas rétablir de relations tant que le trésor albanais reste à Londres (il sourit, impuissant face à ces absurdités en chaîne qui évoquent cet autre

absurde qui a conduit pendant deux ans un général italien à travailler pour rapatrier une « armée morte »).

«Le Général de l'Armée Morte» était votre premier roman, publié à l'âge de 24 ans. Avez-vous toujours voulu être écrivain?

- J'ai toujours su ce que je voulais. À l'âge de dix ans, j'ai lu Macbeth, j'adorais les histoires avec des fantômes. J'ai publié de la poésie très tôt, à l'âge de dix-sept ans. J'ai terminé mes études dans ma ville natale où il y avait un lycée célèbre, plus célèbre que celui de Tirana, puis je suis allé à l'université et ensuite on m'a envoyé à l'Institut de littérature Gorky à Moscou.

Moscou était une grande ville, différente de tout ce que j'avais jamais vu. Je connaissais déjà la culture russe, la langue. Je suis arrivé en 1958, juste après le Festival de la Jeunesse, dans une pleine libéralisation.

L'institut est près de la statue de Pouchkine et je vivais près de la prison de Butyrka. Les filles étaient belles. En tant qu'étudiant, j'étais heureux : mais j'étais insatisfait en tant qu'écrivain. J'étais entouré de fonctionnaires médiocres, qui aspiraient à devenir écrivains.

Dans ma classe, il n'y avait que ce genre, des médiocres.

Ils sont restés inconnus (anonymes). Parfois, je vois leurs noms lorsque nous publions les listes de décorations !...

- Dans "Le Crépuscule des dieux de la steppe", vous avez mentionné la rupture entre votre pays et l'URSS et la détérioration des liens, de tous les liens, "l'époque de la perfidie (trahison)" des dieux déchus, ces dieux scythes qui soufflaient leurs terribles joues pour effacer mon pays de la surface du globe."

- Vous, en Occident, ne voyez pas Khrouchtchev avec les mêmes yeux que nous, vous ne comprenez pas qu'entre lui et nous, il y avait de la haine.

Terrifiant, dangereux... (La déstalinisation, il n'en parle pas. Il ne mentionne même pas le nom de Staline, dont la statue se dresse encore au centre de sa capitale).

Lorsque je suis retourné en Albanie, j'ai commencé à travailler dans le principal hebdomadaire littéraire Drita cinq ans plus tard, j'étais un écrivain professionnel, employé, membre de l'Union des Écrivains. J'avais trente ans.

Je recevais un bon salaire, semblable à celui d'un directeur d'usine, plus qu'un ingénieur. C'est une sécurité. Lorsque vous recevez une rémunération, vous offrez un quart à la fondation de l'Union des Écrivains.

- Vous avez publié de nombreuses nouvelles, poèmes, cinq romans ("Nëntori i një kryeqyteti", "Le novembre d'une capitale" n'a pas encore été traduit), vos livres sont tous très connus en Albanie et pourtant, parfois, vous avez subi de vives critiques pour "le traitement subjectiviste des événements historiques", notamment en 1982...

- Quand un livre sort, la critique se déchaîne à son sujet. J'ai été critiqué plusieurs fois, parfois de manière très forte. Cela ne m'a pas fait changer ma façon d'écrire.

- Pendant longtemps, vous avez été député de l'Assemblée Populaire dans votre pays. Vous avez été élu trois fois entre 1970 et 1982, pourquoi n'êtes-vous plus député?

- Parce qu'on ne m'a plus proposé d'être tel.

- Qu'est-ce qui a changé depuis la mort d'Enver Hoxha?

- Il n'y a aucun changement. Toute l'histoire de l'Albanie aujourd'hui est liée à Enver Hoxha.

- Comment voyez-vous la situation au Kosovo, peuplé par des Albanais, mais dépendant de la République fédérative de Yougoslavie de Serbie?

- C'est une histoire millénaire de haine entre deux peuples, entre les Serbes et les Albanais. De notre côté, la position est très claire. Pour nous, la désintégration de la Yougoslavie serait une catastrophe. Et pas seulement pour nous... L'Albanie soutient la demande du Kosovo d'être une république. Les Serbes refusent car c'est, disent-ils,

"le cœur de la Serbie". C'est vrai, les Slaves y sont arrivés au septième siècle.

- Alors nous sommes revenus aux conflits éternels et irrésolus des Balkans. Comment cela peut-il se terminer?

- Je ne sais pas, je viens de terminer une longue histoire (roman) à ce sujet: «Le convoi de la noce s'est pétrifié».

C'est l'histoire d'une jeune fille serbe fiancée à un garçon albanais. Le convoi qui est venu chercher la mariée s'est transformé en pierre durant le voyage et le mariage est devenu impossible.

L'inspiration populaire a saisi cette haine, il existe une chanson gestuelle avec deux variantes, en albanais et en serbo-croate: tous les héros sont albanais dans la version serbo-croate, et vice versa. Ces deux versions sont intéressantes à étudier.

Ma position en tant qu'écrivain est de dé-pétrifier. Cette haine doit prendre fin. Désormais, nos deux convois sont pétrifiés et le mariage est impossible.

- Le long roman qui vient d'être publié sous le titre «Qui a amené Doruntina?», traite également de la question des «mariages lointains». Cela se passe au XIIe ou XIIIe siècle, avant l'invasion turque, lorsque l'Albanie était gouvernée par des princes (familles princières) qui se mariaient exclusivement entre eux et qui voient, avec horreur.

C'est un sujet véritablement millénaire avec lequel je me suis engagé ici: la nécessité du mariage en dehors du clan. Nous le trouvons dans les ballades célèbres, et surtout dans la plus fameuse de toutes, « La Ballade de la parole donnée».

Une grande famille avec neuf fils et une seule fille. Lorsque la mère refuse de donner sa fille en mariage à un étranger, l'un des fils, Kostandini, lui promet qu'il respectera la besa, la fidélité à la parole donnée, l'engagement moral, dont la violation, selon l'ancienne coutume, suscitait la honte. « Je te la ramènerai quand tu le souhaiteras », dit Kostandini à sa mère.

Doruntina s'en alla avec l'étranger, la guerre éclata, les neuf fils moururent et la mère maudit ce garçon qui avait brisé la parole. Après cette malédiction, Kostandini se leva de sa tombe pour chercher sa sœur.

Ils marchèrent toute la nuit et personne ne croyait Doruntina lorsqu'elle prétendait avoir été amenée par ce frère qui était mort trois ans auparavant (L'auteur rit). À partir de ce moment, j'ai mené une enquête policière.

L'auteur nous fera tous douter, même la police, dans ce conte étrange construit de manière extraordinairement fantastique et moderne à la fois, un voyage troublant vers la mort, aux côtés de la Mort, qui sera la cause de l'anéantissement d'une famille. Mais en même temps, une jeune fiancée du village s'apprête à rejoindre son mari dans un pays lointain, précisément au moment où l'on pensait que "l'idée même des mariages à distance avait reçu un coup fatal".

"La Albanie devra-t-elle changer ses lois, ses administrations, ses prisons, ses tribunaux et tout le reste", écrit l'auteur de Doruntina face à la menace qui frappe ce pays "pris entre les deux religions de Rome et de Byzance, entre deux mondes, l'Occident et l'Orient".

"Surtout, ne cherchez pas d'allusions", conseille Kadare alors que nous nous séparons.

"Doruntina a été écrite en 1979, et la Ballade de la parole donnée est séculaire...".

Il ajoute: "Mon pays ne me semble pas aussi isolé qu'on le dit."

LE LIVRE "LE TEMPS DES ÉCRITS" VIENT DE PARAÎTRE

En 1986, Kadare a publié le volume de plus de quatre cents pages de contes et de nouvelles "Le Temps des Écrits". Dès que le livre est sorti, je l'ai invité à une rencontre avec les créateurs de Berat. L'événement s'est tenu dans la grande salle du deuxième étage du Kinoklub "Tekstilisti", où j'étais directeur.

Les questions des participants ont été posées par écrit et pendant de nombreuses années, je les ai conservées comme un beau souvenir.

Asaf Veizaj, présent à l'événement, a écrit sur FB à propos de cette rencontre: "C'était la première fois que je l'entendais. Cela m'a beaucoup impressionné. Il était accompagné de Nasi Lera, me semble-t-il, et tout son discours était: "La bourgeoisie a écrit très joliment sur ses leaders, tandis que les écrivains du prolétariat, à part un poème de Maïakovski sur Lénine, ont écrit de manière médiocre." Maintenant, il est temps d'écrire sur camarade Enver, car tant qu'il était en vie, il ne voulait pas que nous écrivions sur lui... Quoi qu'il en soit, peu importe ce qu'il a dit, j'ai beaucoup aimé, car il parlait un peu différemment des autres. Vigan Braho s'exprimerait sur l'événement mentionné: "Nous avons également eu une réunion au ciné-club 'Tekstilisti' avec Kadare, Nasi Lera, etc. On a longuement parlé de littérature.

Même ici, d'une manière un peu sournoise, il n'a pas échappé au conformisme, déclarant qu'un écrivain qui souhaite être grand doit écrire sur ses dirigeants." Cet événement, grâce à cette présence, est resté un très beau souvenir et je l'ai toujours cité, il s'est déroulé dans la salle réservée aux amis de l'Hôtel Turizmi, où, en présence des représentants des deux parties, de sa délégation, où se trouvaient Nasi Lera et Leka Bungo, ainsi que la nôtre, avec une imagination brillante mais aussi des principes scientifiques, Kadare a expliqué le terme " "sommeil Berati"

DANS L'ÉMISSION CULTURELLE APOSTROPH DE BERNARD PIVOT

C'était en février 1988 lorsque, enfin, Ismail Kadare participa à l'émission culturelle Apostroph de Bernard Pivot.

Apostroph était un programme télévisé littéraire français diffusé en direct sur Antenne 2 du 10 janvier 1975 au 22 juin 1990.

Il était diffusé chaque vendredi soir à 21h40.

Bernard Pivot le définissait comme une « revue d'idées basée sur des livres ».

La conversation avec Kadare dura 19 minutes et 58 secondes.

L'émission commença par la diffusion d'un extrait de deux minutes du film franco-italien «Le Général de l'armée morte» et présentait précisément l'épisode où le général (Marcelo Mastroianni) et le prêtre (Michel Piccoli) descendent sur les côtes albanaises et sont accueillis par les autorités locales chargées de retrouver les tombes des Italiens tués pendant la Seconde Guerre mondiale.

Bernard Pivot, s'appuyant sur le livre "Le Général de l'armée morte" publié en français, souligne le fait que les œuvres de Kadare ont été traduites dans de nombreuses langues à travers le monde, notamment dans les grandes nations, devenant ainsi une littérature lue par des millions de personnes.

La littérature de Kadare, fait remarquer Pivot, a largement contribué à la diffusion de la langue albanaise, qui n'est parlée que par trois millions de personnes et qui est une langue minoritaire.

Ismail Kadare a ensuite affirmé que le fait d'appartenir à un petit peuple constitue un problème pour la diffusion de sa littérature, et qu'il a constaté cela également lors de

ses discussions avec des collègues grecs, qui partageaient la même préoccupation.

Par la suite, Pivot a souligné qu'Ismail Kadare s'est beaucoup tourné vers l'histoire, vers les siècles passés. En mettant l'accent sur le roman sur la Chine, Pivot a fait ressortir sa propre idée selon laquelle Kadare aime profondément son pays, et que cet amour nourrit ses romans.

Ismail Kadare lui a répondu qu'il considérerait cela comme une question naturelle et qu'à partir de la langue et de la littérature d'un petit peuple, on peut transmettre de grands messages à l'humanité entière.

La langue d'un petit peuple, souligna-t-il, ne m'empêche pas de dire des choses importantes.

Bernard Pivot ajouta ensuite: «Vous êtes un écrivain engagé », et Kadare répondit tranquillement: «Oui, je suis un écrivain engagé».

Ismail Kadare expliqua par la suite que la création d'une bonne œuvre n'est pas une question qui dépend de la méthode littéraire avec laquelle elle est écrite.

Ensuite, Bernard Pivot observa qu'il y avait un grand échange entre la langue albanaise et la langue grecque, et Kadare poursuivit cette réflexion en disant que ces deux langues, à première vue, semblent dissemblables, mais qu'en réalité, elles constituent des langues indo-européennes et sont parmi les plus anciennes du continent.

Pivot remarqua qu'il avait constaté qu'en Albanie, la langue française était appréciée et utilisée, surtout par les intellectuels, ce que Kadare précisa en disant que cette langue de la culture était particulièrement préférée par les intellectuels des sciences humaines.

«Cela vient de la tradition de la Renaissance albanaise du dix-neuvième siècle», souligna l'écrivain renommé, «et tous les dirigeants de ce mouvement national étaient inspirés par la Révolution française.»

Ismail Kadare a exprimé par la suite que la structure de la langue française et celle de l'albanais présentent des similitudes, ce qui facilite la traduction de l'une à l'autre.

Pivot lui a ensuite demandé quels auteurs français il appréciait, et Kadare a répondu qu'il en préférerait beaucoup, y compris Flaubert et Balzac.

En clôturant l'interview, Bernard Pivot a commencé à présenter aux téléspectateurs plusieurs des livres d'Ismail Kadare.

À un moment où Pivot a déclaré qu'Alexandër Zoto était son traducteur de l'albanais au français, Kadare a précisé qu'il s'agissait de Jusuf Vrioni.

LETTRE DU PRÉSIDENT FRANÇAIS FRANÇOIS MITTERRAND

Le 1er juin 1989, la Deuxième Direction du Ministère des Affaires Étrangères de l'Albanie a rédigé pour sa direction cette information signée par Thoma Harxhi.

Il y était dit:

«L'ambassade de France à Tirana nous a remis une lettre pour le camarade Ismail Kadare, envoyée par la Présidence de la France. La lettre était scellée.

Le camarade Ismail Kadare était en Italie et est rentré le 1er juin.

Le 2 juin, nous lui avons remis la lettre.

Il nous a informés qu'il s'agissait d'une invitation de la part du Président de la France, François Mitterrand, à participer aux célébrations du 200e anniversaire de la Révolution française.

Il est invité pour les dates du 13 et 14 juillet de cette année.

Par la présente, nous informons aujourd'hui l'ambassade de France à Tirana que nous avons remis l'invitation au camarade Ismail Kadare.»

Lettre du président français, François Mitterrand, à l'écrivain Ismail Kadare :

«Président de la République, Paris, le 9 mai 1989

«Cher Monsieur,

La France célèbre cette année avec un éclat particulier le 200e anniversaire de sa Révolution.

L'espoir d'émancipation qui s'est levé alors dans mon pays a également été embrassé par beaucoup d'autres qui n'étaient pas français.

En célébrant ce qui a marqué pour la France l'aube d'une nouvelle histoire, elle cherche à établir le lien entre le passé et le présent, entre les idéaux d'hier et les luttes d'aujourd'hui pour un monde plus juste et plus libre.

Je souhaite que l'art, témoin de la richesse infinie des cultures du monde, participe également à la fête, et en

particulier ceux qui, comme vous, ont su trouver les mots pour exprimer les droits des hommes.»

C'est pourquoi je serais heureux que vous participiez à mes côtés aux manifestations des 13 et 14 juillet, qui constitueront le moment le plus important de ces cérémonies. Je vous prie d'accepter, Monsieur, l'expression de mes sentiments les meilleurs!

François Mitterrand.

À Monsieur Ismail Kadare

L'Association des Écrivains d'Albanie

Tirana.

Lettre du ministre Reiz Malile à Ramiz Alia, concernant le télégramme en provenance de France:

"Camarade Ramiz

Hier, j'ai rencontré le camarade Ismail Kadare, nous avons discuté et je lui ai dit de préparer une information détaillée sur sa visite en France, notamment sur la rencontre avec le président Mitterrand, afin que nous puissions tirer quelques conclusions pour faire avancer les bonnes relations entre l'Albanie et la France.

Ci-joint, je vous envoie une copie de l'information que le camarade Ismail m'a envoyée depuis la plage.

Tirana, le 26 juillet 1989."

INFORMATIONS SUR LE SÉJOUR À PARIS À L'OCCASION DU 200E ANNIVERSAIRE DE LA RÉVOLUTION FRANÇAISE

Entre le 12 et le 25 juillet, je suis resté en France sur invitation du Président de la République française, François Mitterrand, pour participer aux célébrations du 200e anniversaire de la Révolution française.

En tant que représentant de la culture albanaise, je faisais partie du petit groupe de 12 personnes qui étaient des invités personnels du président. Ce groupe d'invités a été traité avec le même respect que les 35 chefs d'État invités des rares pays ayant reçu une telle invitation.

(C'était le seul pays des Balkans et le deuxième pays avec la Pologne, venant de l'Est).

Parmi les 12 invités, la moitié étaient des écrivains, dont un latino-américain (Marquez, prix Nobel), un africain (Soyinka, prix Nobel), un turc (Kemal), deux américains (Starjon et Vejsel) et un albanais (c'est-à-dire représentant de l'Europe).

Cette liste d'invités a été annoncée plusieurs fois par les médias français.

Au cours des cérémonies, des réceptions et des dîners organisés par le président Mitterrand, j'ai eu l'occasion de rencontrer et de discuter avec diverses personnalités, tant politiques que sociales.

Il m'a frappé que l'Albanie était représentée par une personnalité de la culture.

Ils ont manifesté de l'intérêt pour les relations de l'Albanie avec d'autres pays ainsi que pour la culture albanaise.

J'ai discuté plus en détail avec le ministre de la Culture de France, Jack Lang, avec le ministre des Affaires étrangères français, Roland Dumas, avec des écrivains, des philosophes, etc.

En résumé, j'ai eu l'occasion de converser avec le Premier ministre français Rocard, ainsi qu'avec des invités d'autres pays comme Pérez de Cuéllar, des femmes présidentes (madame Kohl), etc.

Parmi les invités politiques, j'ai eu l'opportunité de discuter avec le Président de la Yougoslavie, Derzhovek, ainsi qu'avec le ministre des Affaires étrangères, Lončar.

Avec le président yougoslave, nous avons parlé des problèmes du Kosovo et bien que la conversation se soit déroulée en présence de Jacques Lang, il a, sans tenir compte d'aucune diplomatie, déclaré qu'en tant que Slovène, il comprenait parfaitement les Albanais, qu'il était de leur côté et qu'il était contre le chauvinisme serbe.

Lorsque Jacques Lang lui a demandé s'il pouvait faire quelque chose de plus en tant que président, il a haussé les épaules d'un geste à moitié désespéré. Le 22 juillet, le président Mitterrand m'a invité à prendre le petit déjeuner au palais présidentiel (Élysée). Nous sommes restés un peu plus d'une heure et dix minutes.

La conversation que nous avons eue s'est concentrée sur ces motifs:

L'histoire et la culture du peuple albanais, qu'il connaissait bien.

La littérature, et plus précisément mes livres publiés en France, la plupart desquels il avait lus.

Sur la "fermeture" de l'Albanie, pour laquelle il a exprimé l'opinion que bien qu'il comprenne certains de nos sentiments, il pense que le paysage politique européen actuel suppose une expansion des relations.

En lien avec cela, j'ai essayé de lui expliquer qu'il existe aujourd'hui des forces réactionnaires dans le monde qui, bien qu'elles crient pour la "fermeture" de l'Albanie, sont en réalité très intéressées à ce que l'Albanie soit précisément "fermée", c'est-à-dire isolée du monde.

Aussi paradoxal que cela puisse paraître, ces forces le souhaitent. Exemple: la Serbie, qui a basé une partie de sa stratégie pour le Kosovo sur cela.

Il a dit qu'il comprenait la logique de cela et que lorsque la France parlait de cette fermeture, elle n'avait aucune arrière-pensée ou désir contraire.

À sa question sur la manière dont s'est déroulé le "transition du pouvoir", c'est-à-dire de manière calme et sans bouleversements, (contrairement) à ce qui s'est passé dans certains pays de l'Est, j'ai simplement répondu positivement. Il souhaitait en savoir plus sur l'ami Ramiz Alia.

Il savait qu'il avait travaillé dans la propagande et la culture et que je le connaissais.

Il ressentait une certaine sympathie pour lui.

Nous avons longuement discuté du problème du Kosovo et de la Yougoslavie.

Après sa question sur le fait qu'il avait deux informations concernant la situation des Albanais au Kosovo, l'une qui était mauvaise, mais pas si tragique, et l'autre qui la rendait tragique, je lui ai répondu que c'était bien plus tragique que ce qu'on pouvait imaginer.

Il a dit: «Moi aussi, je suis d'accord avec ce que vous dites.»

Après mes paroles sur le fait qu'une partie de l'intelligentsia albanaise continue de croire que la France pourrait avoir un lien sentimental avec la Serbie, il a répondu très fermement: «Cette idée est désormais révolue. Il n'y a plus aucune base.»

Mon explication selon laquelle l'Albanie n'a pas non plus tendance à annexer le Kosovo (changements idéologiques, religieux, etc.), et que le Kosovo pour les mêmes raisons peut-être, n'a pas cette tendance non plus, il l'a trouvée tout à fait logique.

En résumé, il considérait absolument réel et logique que l'Albanie soit intéressée par la stabilité de la Yougoslavie.

Concernant la question des droits de l'homme, à mon objection que plus les droits individuels sont liés à ceux des groupes ethniques et des peuples, plus cette action

sera efficace, il a répondu que la France, ces derniers temps, fait de plus en plus ce lien.

En lien avec cela, Miterani a déclaré que, malgré les idées que défend chaque pays et le droit de chacun à les défendre, le concept des droits de l'homme gagne récemment un consensus plus universel (mondial) et qu'il espère que l'Albanie ne sera pas opposée à ce concept unifié.

Ce concept est également l'une des formules de base de la présentation de chaque pays devant la communauté des peuples.

Il a ajouté qu'en raison de la répression qui touche presque la moitié de la nation albanaise vivant en Yougoslavie, il pense qu'il est dans l'intérêt de l'Albanie d'être un pays actif dans la protection des droits de l'homme.

Nous avons également parlé de l'organisation des festivités du bicentenaire, pour lesquelles il a été critiqué par l'opposition. Enfin, il a dit qu'il espérait me rencontrer à nouveau à l'avenir.

Ismail Kadare
Tirana, le 27. 7. 1989

**LE MINISTRE DE LA CULTURE DU
GOUVERNEMENT FRANÇAIS, JACK LANG, A
EXPRIMÉ LE SOUHAIT DE REMETTRE AU
ÉCRIVAIN ISMAIL KADARE LA HAUTE
DISTINCTION «DES ARTS ET DES LETTRES»**

Rapport du diplomate Thoma Harxhi de l'ambassade albanaise à Paris, envoyé au Ministère des Affaires Étrangères à Tirana:

«À l'occasion de la réception donnée par notre camarade Ramiz Alia lors de la visite dans notre pays du Secrétaire Général de l'ONU, Pérez de Cuéllar, l'ambassadeur de France, Michelle Bulmer, m'a de nouveau demandé s'il y avait une réponse à la proposition de décoration de l'écrivain Ismail Kadare avec la distinction «Des Arts et des Lettres» de la part du ministre de la Culture du gouvernement français, Jack Lang.

«Cela – a-t-il dit – est dans l'intérêt de votre pays et nous souhaiterions qu'il soit également remis à Ismail Kadare.»

J'ai dit à l'ambassadeur que je m'intéresserais à ce problème et que nous lui donnerions bientôt une réponse à ce sujet.

Tirana, le 14.5.1990.»

Note du ministre des Affaires Étrangères, Reiz Malile :
« Quand cette proposition a-t-elle été faite officiellement?
Qu'une lettre soit adressée au camarade Foto.»

"Camarade Reiz

Cette proposition a été faite par l'ambassadeur de France lors de la réception qu'il a donnée à l'ambassade à l'occasion de l'arrivée d'un groupe touristique de la maison d'édition française CASTERMAN.

Le camarade Llazar l'a informé pour la direction le 17 avril 1990.

Thoma Harxhi."

Note: Camarade Andon, vous informez simplement le camarade Foto."

"Au camarade Foto Çami

Lors d'une réception donnée récemment par l'ambassadeur de France, Michelle Bulmer, il a dit au camarade Thoma Harxhi que le ministre de la Culture du gouvernement français, Jack Lang, a exprimé le souhait de remettre à l'écrivain Ismail Kadare la haute distinction «Des Arts et des Lettres».

«Nous souhaitons au préalable – a déclaré l'ambassadeur – connaître votre avis et celui d'Ismail Kadare avant que nous agissions de notre côté».

Cette question pourrait être examinée de votre part."

DANS LE NUMÉRO DU 4 AVRIL 1990 DU JOURNAL “KUSHTRIMI”

Où j'étais rédacteur en chef, j'avais ouvert de ma propre initiative une rubrique liée à la conversation de Kadare “Littérature, temps et civilisation albanaise”, publiée dans “Zëri i Rinisë”, interviewé par le rédacteur en chef Remzi Lani.

On y parlait également des publications de Fishta, Konica, Koliqi, avec une tendance à les réhabiliter officiellement, etc.

Pendant que j'avais terminé de lire la page 2 à l'imprimerie (c'était là que se trouvait la rubrique “Après avoir lu une interview”, titre lié à l'interview de Kadare publiée dans “Zëri i Rinisë”), avec mon frère, Çimi, que j'avais rencontré par hasard, je suis parti pour rentrer chez moi, à pied.

Lorsque nous sommes arrivés au Kinoklubi, il me dit sans le vouloir que Luan Bregasi et l'autre secrétaire de Rinisë avaient été convoqués d'urgence au Comité Central par Muharrem Xhafa et qu'on leur avait sévèrement reproché la publication de l'interview.

On leur avait dit: “Ne voulez-vous pas devenir un État dans l'État? Kadare était en colère à ce sujet”, etc., etc.

Cependant, mon frère devait bien connaître ce détail, car il était marié à la sœur de Luan Bregasi.

Quand j'ai entendu cela, je dis tranquillement à mon frère que j'avais oublié la clé de la maison au bureau.

Je montai dans le bus urbain, courus jusqu'à l'imprimerie où je changeai tout, et le nouveau titre ainsi que la nouvelle rubrique devinrent «Notre école avance avec son temps».

"LES IMBÉCILES RASSEMBLÉS AUTOUR DE LUI PAR ENVER HOXHA"

Le diplomate Arqile Semini, dans son livre "La dernière mission", 2003, écrit également ces lignes:

"Avec Ismail, nous avons des conversations 'dangereuses' (ou interdites) sur tout ce qui s'était passé en Albanie. Sur la question de la religion, l'égalité des salaires, la fermeture de l'Albanie, le regroupement du bétail et la vie dans le Bloc à Tirana.

Avec un dégoût manifeste, Ismail parlait des 'imbéciles rassemblés autour de lui par Enver Hoxha'.

J'avais peur pour lui, non pas pour moi, mais pour lui, car il était têtue et ne pouvait s'empêcher de parler aussi librement, même en revenant à Tirana."

En référence à ce texte, à la fin du livre, le diplomate Semini ajoute cette remarque complémentaire: "C'était une inquiétude vaine. Maintenant, Ismail savait se mordre la langue, car une fois, il y a quelques années, il avait failli tomber de l'arbre (comme le murmuraient les mauvaises langues) avec sa blague amère et banale, qu'il avait faite avec le slogan de l'époque 'dans une main la pelle et dans l'autre le fusil'.

L'auteur de ces lignes connaît le texte concret de la parodie de ce slogan d'un demi-siècle dominé par la doctrine de Hoxha."

Nous croyons qu'il est clairement compris par chaque lecteur.

Il y a un autre mot de notre langue qui commence par la lettre K et un autre par P.

Ce sont les organes génitaux de l'homme et de la femme.

L'AMBASSADEUR YUGOSLAVE DAVOR SOSIÇ

Selon le diplomate Arqile Semini et son livre “La dernière mission”, l'ambassade yougoslave et l'ambassade albanaise dans la capitale française se trouvaient très proches l'une de l'autre, et les deux conseillers politiques des deux pays, en tension forte et continue l'un envers l'autre, se rencontraient régulièrement chaque mois, d'abord dans leurs ambassades respectives, puis dans des restaurants à prix raisonnables, notamment au “Viktor Hugo”, qui se trouvait près de notre représentation.

“Il exprimait de la sympathie pour les Albanais et connaissait notre histoire”, note avec affection Semini. “Davor Sosiç avait des liens avec des Albanais du Kosovo”, précise-t-il.

En septembre 1990, avant de quitter l'Albanie, Sosiç a donné une réception cocktail dans son appartement à Paris. Parmi les invités, raconte Semini dans “La dernière mission”, se trouvait également un fonctionnaire français d'Interpol. Il avait une femme yougoslave et, dès que Davor la lui présenta, il s'éloigna pour les laisser intentionnellement seuls.

Après une brève conversation, seuls debout dans un coin du petit salon, parlant des changements qui s'étaient produits dans les pays de l'Est en Europe, l'homme des services secrets français avait déclaré à Arqile Semini que “Avec des gens comme Kadare et vous, j'espère que l'Albanie trouvera son chemin.”

Bien sûr, le diplomate albanais, après avoir éloigné son nom de cette comparaison injuste, a pris pour message l'expression «Avec des gens comme Kadare...».

Un mois après cette conversation, Ismail Kadare demanderait l'asile politique en France.

Selon Arqile Semini, les médias français avaient désigné le rôle de Kadare à Paris comme «le meilleur ambassadeur de l'Albanie».

«Pour nous qui vivions en France», écrit-il, «il n'était pas difficile de comprendre ce qui se disait: dans l'opinion française, deux personnalités de Tirana étaient reconnues: Enver Hoxha et Ismail Kadare! Mais avec une différence fondamentale entre eux, le premier en tant que «Sultan rouge», le second en tant que «espoir pour l'avenir de l'Albanie».

À travers cette dynamique pour expliquer la figure de l'écrivain très connu, notre ambassadeur à Paris, sans oublier de décrire la déception que Kadare éprouva face à l'inaction prolongée d'Alia, ouvrit la voie à son départ manifeste de la patrie.

«Lorsque j'ai rencontré Ismail à Paris, j'ai remarqué une certaine irritation sur son visage. Je n'ai pas osé demander ce qu'il avait.

Une prémonition fatale me tirait de lui. Une prémonition certaine!

J'étais entré dans la danse en raison de ma position à l'ambassade.

Le premier signal que j'ai reçu venait de Klod Dyrani, le directeur de "Fajari".

C'était la fin août 1990.

La secrétaire de Dyrani, sans donner d'explication, m'a dit que Monsieur Dyrani demandait une réunion urgente avec moi.

Je l'ai attendu immédiatement.

Il a présenté la question de manière très simple: il demandait un visa pour se rendre seul à Tirana et ce, le plus tôt possible, car c'était ainsi qu'il s'était mis d'accord avec Kadare.

Je lui ai promis que je ferais tout ce qui était en mon pouvoir pour satisfaire son souhait. Klod Dyrani et Zhak Atali figuraient sur la liste des personnes qui devaient se

rendre à Tirana depuis plus d'un an. Ils n'avaient pas réalisé cette visite.

Dans de tels cas, j'étais autorisé par le Centre à accorder un visa aux amis français dans les six mois suivant l'année prochaine. Cependant, nous étions en août! Je devais absolument informer le Centre.

Je me suis retrouvé dans une impasse!

Je savais qu'ils prolongeraient cette question là-bas, au Comité des Relations (Extérieures). La réponse se faisait attendre. Dyrani appelait tous les jours.

Enfin, ce jour-là où je lui ai dit d'envoyer la secrétaire pour obtenir le visa, l'autorisation de Tirana n'était toujours pas arrivée.

Deux semaines plus tard, alors que j'étais à l'aéroport pour accueillir des gens envoyés de Tirana, je me suis retrouvé face à Klod Dyrani qui revenait de Tirana. Derrière lui se tenait une jeune fille, un peu timide.

Dyrani m'a demandé si je la connaissais et sans attendre ma réponse, il m'a dit que c'était la petite fille d'Ismail Kadare.

Je l'ai immédiatement reconnue, bien que cela faisait de nombreuses années que je ne l'avais pas vue.

Peu de temps après, de "Fayard", on m'a informé qu'Ismail viendrait à Paris avec sa femme (la famille serait au complet, car la grande fille était là pour ses études).

Je lui ai dit que, comme d'habitude, je réservais une chambre dans son hôtel préféré. La secrétaire de Dyrani ne m'a ni dit oui ni non!

Quand je suis allé à l'hôtel "Derbi", on m'a dit que les places étaient déjà réservées. Je ne sais pas pourquoi ce jour-là je n'étais pas à l'aéroport quand Ismail est arrivé.

J'attendais le lendemain qu'il me passe un coup de téléphone.

Il m'a appelé un jour plus tard, pour une affaire ordinaire. À sa voix, il me semblait qu'il n'était pas calme. Je lui ai dit de me prévenir lui-même, quand il aurait le temps, au moins pour prendre un café...

D'accord! dit-il et ainsi se termina ma dernière conversation avec Ismail Kadare à Paris...

"Et voilà un après-midi", poursuit Arqile Semini dans son témoignage indiscutable, "dans les derniers jours d'octobre 1990, un camarade du service m'appelle de l'ambassade et me dit d'y aller immédiatement. Il m'a remis la lettre, une grande enveloppe, que le coursier de "Fayard" avait apportée de la part de Kadare. Je l'ai frappée et sans ouvrir l'enveloppe, je me suis dit: "On dirait qu'Ismail nous a laissés les sandales!"

Au bureau, par curiosité, deux ou trois diplomates m'attendaient, qui s'étaient trouvés là...

C'était la lettre qu'Ismail Kadare adressait à Ramiz Alia, dans laquelle il l'informait de sa décision de rester avec toute sa famille en France. Une prémonition fatale s'était réalisée!

J'ai trouvé le moyen de faire en sorte que le lendemain, la lettre tombe entre les mains de Reiz Malile.

À Tirana, la Conférence Balkanique avait été ouverte. Quelqu'un là-bas interpréta cette coïncidence comme étant intentionnelle de la part de Kadare!

La réaction de Tirana ne tarda pas. Un communiqué sévère de l'ATSHE était accompagné d'une instruction du Ministère des Affaires Étrangères pour qu'il soit diffusé dans toutes les ambassades étrangères, les médias de masse et au Ministère des Affaires Étrangères à Paris.

Même dans le télégramme fermé, la même instruction était donnée avec des mots tranchants.

Je me trouvais également dans une situation délicate, car le premier communiqué de l'ATSH était extrêmement banal, rédigé avec nervosité. Il resta dans mon bureau sans être distribué, du moins les copies que je gardai pour moi.

Quelques jours plus tard, j'observais avec étonnement un changement dans la position de Tirana. Le ministre lui-même, par télégramme fermé, m'instruisait avec des mots mesurés sur la manière de traiter "la question Kadare"...

Dans "La dernière mission", Arqile Semini explique également qu'ensuite, il avait proposé au Ministère des Affaires Étrangères d'organiser une rencontre personnelle avec Kadare, mais il reçut une réponse négative.

De même, un homologue d'un pays occidental s'était approché pour l'aider à organiser discrètement une rencontre avec l'écrivain, et cela devait même se faire chez le diplomate étranger en périphérie de Paris, mais il n'en informa ni le Centre ni ne s'accorda avec son collègue.

Il ne l'exécuta pas non plus.

ALBANIE : La défection d'Ismail Kadaré

Stupeur et colère dans les milieux officiels à Tirana

L'écrivain albanais Ismail Kadaré a obtenu, jeudi 25 octobre, l'asile politique en France. Il a immédiatement gagné, en compagnie de sa famille, un lieu de résidence discret où, selon son éditeur, M. Claude Durand, PDG de Fayard, il bénéficiera quelque temps d'une protection policière.

Bien qu'elle n'ait pas été annoncée par les médias officiels albanais, la décision d'Ismail Kadaré de rester en France (*le Monde* du 26 octobre) a été presque instantanément connue à Tirana, en raison de la présence — exceptionnelle — d'un nombre important de journalistes étrangers venus suivre la conférence des ministres des affaires étrangères des pays balkaniques, mercredi et jeudi, dans la capitale albanaise.

« Des conditions de vie de millionnaire »

Mis au courant, eux, par l'émission du soir de La Voix de l'Amérique, des jeunes de Tirana, sans crainte de la police, ont exprimé aux étrangers de passage leur soutien à l'écrivain. Dans les milieux officiels albanais, en revanche, passé le premier moment de stupeur, la décision de Kadaré a provoqué un certain sentiment de colère à l'égard d'un homme qui faisait partie de l'appareil et bénéficiait d'une situation privilégiée par rapport au reste de ses compatriotes.

« Kadaré avait parlé des réfugiés des ambassades comme des exécrables de la société albanaise.

maintenant il a agi comme eux », a déclaré à l'AFP un représentant du ministère albanais des affaires étrangères. « Je ne comprends pas. Il avait tout, des conditions de vie de millionnaire, on publiait ses livres, il se rendait à l'étranger quand il voulait », a renchéri le secrétaire général de l'Union des journalistes, M. Ymer Minxhosi. Les réactions ont été à peine moins sévères dans les milieux littéraires : « Même Václav Havel n'a pas quitté son pays quand sa situation était difficile, après sa sortie de prison », a relevé un ami de Kadaré, le poète Rudolf Mërisi.

D'autres Albanais interrogés par les journalistes étrangers ont souligné que l'annonce de la défection de Kadaré alors que Tirana accueillait une conférence internationale risquait d'entraver tous les efforts de l'Albanie pour sortir de son isolement diplomatique. Pour Elisabeth Champseix, enseignante qui a passé six ans à Tirana et co-auteur d'un livre sur l'Albanie, le départ de Kadaré, « c'est la virgine du pays qui s'écroule ».

Vice-président du Front démocratique, organisation de masse du régime dirigée par la veuve de l'ancien leader Enver Hoxha, Ismail Kadaré avait activement participé au printemps et au début de l'été, aux côtés d'autres intellectuels albanais, à une offensive des réformateurs du parti contre les conservateurs, notamment dans une interview très remarquée à l'hebdomadaire de l'Union des écrivains, *Drita*. Il quitte son pays au moment où, selon les observateurs étrangers en poste à Tirana, le régime communiste doit faire face à une population de plus en plus frustrée et de moins en moins sujette à la peur.

LE MATIN DU 20 SEPTEMBRE 2003, LEONIDHA MËRTIRI

Ambassadeur de la République d'Albanie à Bucarest, prit son premier véhicule et se dirigea vers l'aéroport.

Il allait accueillir Ismail Kadare.

C'était l'Union des Écrivains Roumains, qui quelques jours auparavant l'avait informé qu'un prix très important serait décerné à l'écrivain célèbre de leur pays. Ce prix serait remis lors d'un événement organisé dans la ville côtière de Constanța, et de nombreux écrivains de la région et du continent avaient été invités.

Le président de l'Union était un ami de Mërtiri, et ces jours-ci, il était même sur le point d'être nommé Secrétaire d'État au Ministère des Affaires Étrangères de Roumanie pour les Questions Culturelles.

Après avoir reçu le premier avis par téléphone, sans attendre l'arrivée de l'invitation, l'ambassadeur avait appelé Kadare à Paris. Ce dernier confirma l'événement et dit qu'il viendrait le 20 septembre, dans la matinée, à l'aéroport de Bucarest.

En attendant à ses côtés avec un groupe de l'Union des Écrivains Roumains, Leonidha Mërtiri pensait qu'Ismail Kadare avait peut-être une image floue de son nom et de son apparence.

Les deux écrivains talentueux, Mërtiri, l'avaient ensuite invité chez eux pour le déjeuner et, sans aucun doute, l'atmosphère intime de ces instants, comme elle lui était restée profondément gravée dans la mémoire, avait peut-être laissé une empreinte chez les deux grands Albanais.

Ismail Kadare souhaitait et espérait ardemment cela.

Ainsi, il ressentit une forte émotion en le voyant descendre les marches de l'avion et se diriger vers les personnes présentes. Il était accompagné d'une dame, qui se présenterait très bientôt.

C'était une écrivaine belge et elle faisait partie des invités à l'événement de Costanța.

Tous échangèrent avec joie des poignées de main. Lorsqu'il rencontra Leonidha Mërtirin, Ismail Kadare lui demanda comment allait sa femme.

L'ambassadeur ressentit un mélange de joie et de tristesse se nouer dans sa gorge. Kadare se souvenait de l'événement de Bor et surtout du déjeuner chez eux à Belgrade. Il se rappelait de sa compagne, celle qui l'avait reglé avec ses plats et qui, désormais, n'était plus de ce monde. Elle avait perdu la vie dans un tragique accident.

Mërtiri dit à l'écrivain: «Merci!» et pas un mot de plus. Quand vint le moment qu'Ismail Kadare monte dans la voiture et que, depuis l'aéroport, ils prenaient la longue route de près de quatre heures vers la ville où il commencerait ce soir-là son activité, l'ambassadeur lui proposa de voyager dans leur voiture.

Le véhicule avec lequel ils étaient venus chercher les gens de l'Association était très bas, usé et, à coup sûr, aurait ajouté à la fatigue d'Ismail Kadare pour ce voyage qui avait commencé ce jour-là depuis Paris. Mais l'écrivain répondit qu'en respect des organisateurs, même si les roues devaient tomber en chemin, il s'installerait dans la voiture de ses amis roumains.

Alors Mërtiri comprit qu'il serait plus sage de discuter avec les hôtes locaux et, lorsqu'il exprima son souhait, ils convinrent immédiatement. Ce n'est qu'à ce moment-là qu'Kadare se laissa convaincre, ajoutant seulement qu'il avait aussi avec lui une collègue belge.

«Il y a certainement de la place pour elle dans notre voiture», s'exclama avec enthousiasme l'ambassadeur albanais et ainsi ils sortirent sans tarder de l'aéroport.

«Si cela est possible», supplia l'écrivain, «pourrions-nous jeter un coup d'œil rapide sur Bucarest?»

Dit dite.

La première voiture de l'ambassadeur d'Albanie retourna vers la capitale et, sans sortir de la voiture, Ismail Kadare observa tout ce qu'il pouvait.

Ensuite, ils prirent la route vers Constanța. En chemin, l'écrivain se remémora une impression qu'il avait eue lors de ce rapide coup d'œil sur la capitale roumaine: il y avait très peu de nouvelles constructions.

Cela voulait dire que tout changeait rapidement à Tirana.

C'est précisément lors de ce voyage que Kadare se rappela de sa visite avec Agolli dans la ville de Bor et du déjeuner. Lâchant de temps à autre place à une conversation courtoise avec l'écrivaine belge, toute la discussion tourna autour de l'Albanie.

Plus que l'ambassadeur, c'était Ismail Kadare qui orientait la conversation dans cette direction.

Il était neuf heures du soir lorsqu'ils arrivèrent à Constanța et l'écrivain laissa son sac de voyage dans la chambre de l'hôtel.

C'était tout à fait simple.

Lorsque Leonidha Mërtiri ouvrit la porte du réfrigérateur, il découvrit qu'il était complètement vide. Il ordonna immédiatement au chauffeur de chercher un magasin ouvert et d'acheter quelques jus et quelques aliments nécessaires.

“Je veux juste de l'eau“, intervint d'une voix basse et douce Kadare, “Juste un peu d'eau!”

Étant donné qu'il était vraiment trop tard pour acheter quoi que ce soit sur le marché, le réfrigérateur de la chambre du grand écrivain “se remplit” seulement de deux bouteilles en plastique d'eau.

Enfin, après quelques minutes, Ismail Kadare et Leonidha Mërtiri descendirent au premier étage et entrèrent dans la salle où, ce soir-là, l'événement allait commencer.

Dans ce grand espace, très peu des nombreux invités étaient déjà arrivés. Parmi les rares, un homme et une

femme attiraient l'attention, assis sur des sièges hauts, discutant près du comptoir d'un bar.

L'ambassadeur albanais n'eut pas besoin de longtemps pour le reconnaître. C'était le célèbre dissident anticomuniste roumain, le plus grand parmi eux: le poète Mircea Dinescu.

À la fin de l'année 1988, en raison de sa position critique envers Ceaușescu, il fut arrêté et ensuite placé en résidence surveillée.

Au début de l'année 1989, Mircea avait publié dans le quotidien français "Libération" un article contre le totalitarisme dans son pays, un écrit qui résonna dans plusieurs pays d'Europe de l'Ouest, notamment en Allemagne, aux Pays-Bas, en Suède...

Lorsque, la même année 1989, la révolution éclata, Mircea Dinescu se trouvait en première ligne des manifestants qui pénétrèrent et prirent le contrôle de la radiotélévision d'État.

Le dissident roumain, simplement par curiosité pour voir qui entraît dans la salle à ce moment-là, tourna la tête vers eux. Puis tout le reste se produisit comme un film négatif plongé dans une solution, où les images apparaissent librement les unes après les autres.

Mircea Dinescu se leva de sa chaise haute et retint son souffle devant Ismail Kadare.

Là, il ouvrit les bras comme pour prier le ciel et tomba à genoux.

L'écrivain albanais parut déconcerté, pas moins que Leonidha Mërtiri.

"C'est un rêve ou une illusion!", s'écria Dinescu, "Suis-je devant Ismail Kadare ou mes yeux me jouent-ils des tours?"

Kadare sourit un sourire.

Pendant ce temps, la conversation avec Dinescu s'était intensifiée. Elle tendit la main avec vivacité et se présenta.

C'était sa femme.

Leonidha Mërtiri, bien qu'elle ne l'ait jamais rencontré, savait qu'elle était une polyglotte renommée dans son pays.

Mais où se trouvait Mircea!

Elle prit Ismail Kadare par le bras et, suivie de sa femme et de l'ambassadeur albanais, l'entraîna avec force dans la cuisine.

Elle les présenta un par un aux cuisiniers et leur dit que pour cet écrivain célèbre du monde, ils devaient préparer les meilleures et les plus délicieuses tapas du globe.

L'activité de Kostanca ce soir-là commença lorsque la salle se remplit de écrivains des Balkans, mais il y avait aussi des représentants d'Europe et même d'Israël.

Leonidha Mërtiri rencontra ce jour-là de nombreux noms célèbres.

Un instant, Kadare le présenta à un écrivain serbe, que l'ambassadeur albanais affirmait connaître depuis l'époque où il travaillait à Belgrade.

Cela plaisait à Kadare. L'activité de l'Union des Écrivains Roumains se poursuivit le lendemain, le 21 septembre. Le 22 septembre, l'écrivain se trouvait dans les locaux de l'ambassade albanaise à Bucarest où la petite fille, la fillette de cinq ans, Eva, lui offrit un bouquet de fleurs et, contrairement à ce qu'elle avait promis, c'est-à-dire d'être courageuse et de rester là pour une photo, elle s'enfuit dans les escaliers.

Dans le peu de temps qu'il passa au siège, il félicita les diplomates et prit des photos avec eux. Ensuite, ils sortirent dans Bucarest. Alors qu'ils ne voyaient que des bâtiments érigés des décennies auparavant, Ismail Kadare répéta la phrase: "Pensez à quelle vitesse nous avançons ! L'Albanie s'envole."

Dans l'après-midi, l'ambassadeur l'accompagna avec sa voiture jusqu'à l'aéroport. Alors que l'écrivain s'apprêtait à monter les escaliers, un groupe d'étrangers

attendant leur tour désigna sa direction du doigt. Puis ils commencèrent à parler et à prononcer son nom.

Le 23 septembre, comme cela s'était déjà produit les 20, 21 et 22, les titres des premières pages des plus grands journaux roumains parlaient de lui, citaient ce qu'il avait dit. Parmi les invités à l'événement de Constanța, Ismail Kadare était le plus captivant, le plus adoré, le plus médiatique.

Leonidha Mërtiri commença à préparer le rapport sur cet événement dès cette soirée-là. Il avait commencé à informer Tirana, au Ministère des Affaires Étrangères, quand son téléphone portable sonna et qu'il vit le nom de l'un des fonctionnaires du Cabinet du Premier ministre s'afficher à l'écran.

Après les premiers mots, une voix à l'autre bout du récepteur dit qu'il était certain qu'au cours de son séjour en Roumanie, Kadare avait insulté le gouvernement albanais. L'ambassadeur répondit par un bref «non». Puis il ajouta quelques mots après lesquels, dans la voix qui venait du bureau confortable de l'administration centrale, un silence tomba.

Kastriot Robo, l'un des meilleurs diplomates des Albanais, a été deux fois témoin de la grande force transformative de la littérature de l'écrivain albanais: lorsqu'il était ambassadeur en Grèce et également en Grande-Bretagne.

Au début de l'année 2000, l'Institut Français de la Culture à Athènes a organisé pour Ismail Kadare un cycle d'activités. Parmi de nombreux détails qu'il garde en mémoire, deux épisodes ont poussé Robo à réfléchir profondément pendant longtemps.

Le premier était le désir des Albanais émigrés d'être présents à l'événement, et quand il en fit part à Kadare, ses yeux s'illuminèrent de joie. Les organisateurs étaient français et le programme était assez chargé, mais l'espace

où les deux parties, les compatriotes lecteurs et l'écrivain, se rencontreraient, fut trouvé le deuxième jour.

À peine la réunion commune avait-elle commencé qu'un émigrant demanda à poser une question. Après avoir obtenu la permission, il s'adressa immédiatement à Kadare: «L'Albanie est-elle le pays où vous êtes né?»

«Oui», répondit l'écrivain.

«Alors pourquoi vis-tu à Paris?», avait continué l'autre.

Kadare avait légèrement souri et avait commencé calmement son explication.

Il avait parlé de sa patrie, l'Albanie, de son histoire pleine de sacrifices et de douleurs, mais pour laquelle il se sentait fier, puis de la France qu'il considérait comme sa deuxième patrie.

De là, son destin artistique avait pris les larges chemins du monde.

ISMAIL KADARÉ À PARIS: SUR LES TRACES DE L'ÉCRIVAIN ALBANAIS

Ismail Kadaré, figure majeure de la littérature albanaise et internationale, est décédé le 1er juillet 2024 à Tirana, à l'âge de 88 ans. Près d'un an plus tard, cinq passionnés de l'auteur de l'«Avril brisé» **fondent l'association** Les amis d'Ismail Kadaré. L'objectif: faire vivre l'œuvre et la mémoire du grand écrivain, en rassemblant lecteurs, chercheurs, médiateurs et passionnés autour de son héritage littéraire, afin de le transmettre aux générations futures.

Les membres fondateurs, Mireille Clapot (présidente), Catherine Lefevre, Marie Manot (par ailleurs trésorière), Julien Roche et Valérie Thomas (également secrétaire), ont présenté l'association ce mardi 3 juin au Café Rostand, dans le 6e arrondissement de Paris.

Un «lieu emblématique, tout près du jardin du Luxembourg, où il aimait écrire», partage avec nous Mireille Clapot. L'écrivain qui combattit, dans son style allusif caractéristique, l'un des régimes communistes les plus autoritaires d'Europe, a vécu une partie de sa vie dans la capitale française, comme Cioran ou Milan Kundera, d'autres exilés.

TROP PEU CONNU DES JEUNES GÉNÉRATIONS

C'est en 1990, à la veille de la chute du régime communiste, que l'Albanais demande l'asile politique à la France, affirmant que dans un pays totalitaire, «l'écrivain est obligé de fuir comme le prisonnier s'évade». Sans jamais rompre avec son pays, qu'il continua de porter au cœur de son œuvre, il vivra et écrira jusqu'à la fin de sa vie dans le pays de Victor Hugo.

Était également présente, lors de cette première présentation de l'association, une partie des membres d'honneur: Gress Kadaré et Besiana Kadaré, les deux filles d'Ismail Kadaré; Doruntine Siliqi-Kadaré, sa petite-fille, issue elle aussi d'une lignée littéraire – fille de Gress Kadaré et de Risto Siliqi, lui-même fils et petit-fils d'écrivains; ainsi que Dritan Tola, ambassadeur d'Albanie en France.

Parmi les membres d'honneur de l'association figurent également Helena Kadaré, écrivaine et épouse de l'auteur, Tedi Papavrami, violoniste de renommée internationale et traducteur en français de son œuvre depuis 2002, ainsi que Catherine Suard, ambassadrice de France en Albanie.

Cette initiative, pour la présidente, est née d'un constat simple: «L'œuvre d'Ismail Kadaré, pourtant universelle et profondément ancrée dans l'histoire des peuples, reste encore trop peu connue, notamment des jeunes générations. Or, cette œuvre est l'une des plus riches du XXe siècle, traversée par les récits tragiques de l'Albanie contemporaine, mais aussi par la mémoire longue de son passé, comme sous l'Empire ottoman. Elle explore les grandes questions politiques, éthiques, historiques, avec une force littéraire exceptionnelle.»

L'auteur a construit une œuvre majeure, traduite dans plus de quarante langues, mêlant légendes balkaniques, histoire politique et réflexion universelle sur la tyrannie, la

mémoire et la condition humaine. Dès les années 1960, avec *Le Général de l'armée morte*, il s'impose comme une figure singulière: toléré par la dictature d'Enver Hoxha, qu'il contourne par des stratégies d'écriture, il livre une critique voilée mais puissante du totalitarisme.

Cette soirée a permis d'ouvrir une réflexion collective sur les projets à venir et d'en esquisser les premières pistes ensemble. Un site internet est en cours de préparation, «mais on souhaite aller plus loin», assure Mireille Clapot, et de développer: « Penser des lieux de mémoire concrets, visibles, pour que son nom continue de circuler dans l'espace public et dans la conscience collective.

"Ce travail ne peut se faire qu'avec l'implication des médiateurs du livre: enseignants, chercheurs, traducteurs, libraires, bibliothécaires.»

Parmi les propositions formulées au cours de cette rencontre, celle de concevoir *Sur les pas d'Ismail Kadaré* à Paris, un parcours littéraire illustré de textes et de photographies retraçant sa présence dans la capitale.

On l'aura compris, l'association se veut un lieu ouvert à toutes les initiatives: «Car au-delà de la douleur causée par sa disparition, ce qui nous rassemble, c'est la conviction que l'œuvre de Kadaré doit prospérer, qu'elle doit continuer à vivre, à éclairer, à émouvoir», assure la présidente. Des tables rondes, rencontres, journées d'étude, ou lectures publiques, sont également envisagées.

DE L'OEUVRE A LA PERSONNE

Mais comment cette dernière a-t-elle découvert l'Albanais récompensé par le Man Booker International Prize en 2005: «Au début des années 90, j'ai découvert *Chronique de la ville de pierre* d'Ismail Kadaré. Ce fut un véritable coup de foudre littéraire. Ce livre, qui évoquait sa ville natale, m'a profondément marquée. J'habitais dans la Drôme, et à travers ses mots, je me faisais une image de l'Albanie, alors sous le joug d'une dictature. J'ai été happée par la force de son écriture, et j'ai lu toute son œuvre avec avidité. Les années ont passé, mais mon admiration est restée intacte.»

En 2017, elle devient députée de la Drôme (Ndr: sous les couleurs d'En Marche puis apparentée Renaissance, jusqu'en 2024): «Cette fonction m'a donné de nouvelles responsabilités, mais aussi ouvert des portes.

J'ai ainsi eu la chance de me rendre en Albanie et de rencontrer Ismail Kadaré en personne. Ce fut une grande émotion. Mon imaginaire littéraire rejoignait la réalité. Dans les dernières années de sa vie, j'ai pu échanger avec lui à plusieurs reprises, notamment à propos de son dernier roman, *Disputes au sommet*.»

La création de cette association a répondu à un besoin ressenti par ses membres fondateurs, tous bouleversés par la disparition d'Ismail Kadaré: «L'œuvre de Kadaré m'a accompagnée durant ma vie d'adulte, et je suis convaincue qu'elle doit lui survivre, qu'elle mérite d'être défendue, transmise, et partagée avec le plus grand nombre», confie-t-elle.

L'Ismail Kadaré qu'a connu Mireille Clapot est un auteur qui «ne s'est jamais vraiment soucié des conventions sociales, et nourrissait une profonde défiance à l'égard du pouvoir politique». Né dans la même ville, Gjirokastër, et même dans la même rue, Palorto, qu'Enver Hoxha, le dictateur albanais, il a passé sa vie à écrire dans

une tension constante avec ce pouvoir autoritaire. L'ancienne députée détaille: «Confronté à une censure omniprésente, il a dû composer avec elle, sans jamais renoncer à sa liberté intérieure. Il écrivait entre les lignes, avec une maîtrise telle que ses romans dissimulaient des critiques profondes, accessibles au deuxième ou au troisième degré. Sous couvert de récits historiques ou mythologiques, il parlait de ses contemporains, de l'oppression, de la peur, de la liberté entravée.»

Elle conclut: «Ce qui me touche aussi chez lui, c'est sa fidélité absolue à l'écriture. Enfant, il se nourrissait déjà de Shakespeare; adulte, il n'a jamais cessé de créer. Il écrivait encore jusqu'aux derniers jours de sa vie, avec la même exigence, la même concentration. Il a atteint une renommée mondiale, a été traduit dans de nombreuses langues, et a conquis un lectorat dans tous les continents. Il n'a pas reçu le prix Nobel, mais il n'en faisait pas un objectif. Ce qui comptait pour lui, c'était que son œuvre soit reconnue, transmise, et qu'elle touche juste. Et elle l'a fait.»

Mireille Clapot est elle-même romancière. Parmi ses œuvres, on peut citer *De l'île Diomède, j'édifierai ce pont*, dont quelques pages mettent en scène Ismail Kadaré rencontrant Ivo Andric et Eschyle. Ce livre a été traduit en albanais et publié chez l'éditeur de l'écrivain, Onufri. Ses romans suivants, *Quatre dames, qui se passe au Mali*, et *Le dompteur du Loup-Sentier au Liban*, qui raconte une randonnée initiatique dans les montagnes libanaises, ont aussi des allusions au grand auteur.

Tiranë, 2025

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Polovina, Ylli

Kadare, në krah të tij apo përballë =

Kadare, a ses cotes ou en

face de lui / Ylli Polovina. - Tiranë :

Arte Graphic, 2025.

... f. ; ... cm.

ISBN 9789928843401

1.Kadare, Ismail 2.Letërsia shqipe 3.Autorë
shqiptarë 4.Kritika, interpretimi 5.Polemika
821.18 (081)